

T. C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MUHYİDDİN ER-RÛMÎ EL-HALVETÎ VE
DEVÂİRÜ'L-MAÂRİF İSİMLİ ESERİNE GÖRE
TASAVVUF DÜŞÜNCESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Fatma TUNÇ YILMAZ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hür Mahmut YÜCER

Karabük

Eylül/2018

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	4
DOĞRULUK BEYANI	5
ÖNSÖZ	6
ÖZ.....	7
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION	10
KISALTMALAR	11
GİRİŞ	13
ARAŞTIRMANIN KONUSU	14
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	14
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	14
BİRİNCİ BÖLÜM	16
1.1. ŞEYH MUHYİDDİN er-RÛMÎ'nin HAYATI.....	16
1.2. ŞEYH MUHYİDDİN er-RÛMÎ'nin ESERLERİ	19
1.2.1. Devâirü'l-Maârif Ve Diğer Nüshaları.....	20
1.2.1.1. Hacı Mahmud Efendi, 2360	22
1.2.1.2. Milli Ktp., 1724.....	23
1.2.1.3. Milli Ktp., 3365.....	24
1.2.2. Cihânnümâ	25
1.2.3. Temsîl-i Nokta	26
1.2.4. Temsîl-i Şecer	27
1.2.5. Temsîl-i Kalîçe.....	30
İKİNCİ BÖLÜM.....	32
2. 1. ŞEYH MUHYİDDİN er-RÛMÎ'nin TASAVVUF DÜŞÜNCESİ.....	32
2.1.1. Muhyî'ye Göre Zâhir ve Bâtin Ehli	32
2.1.2. Noktanın Esrârı.....	33
2.1.3. Muhyî'ye Göre Ledün İlmi	37

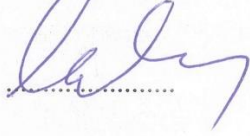
2.1.4.	Nûr.....	40
2.1.5.	Arş	44
2.1.6.	Cebrâil.....	46
2.1.7.	Azrâil.....	48
2.1.8.	Şeytan	50
2.1.9.	Nefs.....	52
2.1.10.	Ahlak	55
2.1.11.	Sır	57
2.1.12.	Kâmil İnsan	58
2.1.13.	Kalp	61
2.1.14.	Mülk Âlemi	63
2.1.15.	Melekût Âlemi	64
2.1.16.	Mârifetullâh.....	65
2.1.17.	Muhabbetullâh	68
2.2.	ŞEYH MUHYİDDİN er-RÛMÎ’de ŞEKİLSEL ANLATIM	70
2.2.1.	Nokta Dâiresi.....	71
2.2.2.	Arş Dâiresi	72
2.2.3.	Rûh Dâiresi	74
2.2.4.	Felekler Dâiresi	77
2.2.5.	Hazarât-ı Hams Dâireleri.....	78
2.2.6.	Şeyh Muhyiddin (ks)’ın Cihannümâ Dâiresi.....	79
2.2.7.	İnsanın Varlık Dâiresi	80
2.2.8.	‘OL’ Emri Dâiresi	82
2.2.9.	Vücûd Âlemi Dâiresi.....	83
2.2.10.	Dört Mezhep (Yol) Dairesi	84
2.2.11.	Sırât-ı Müstakîm Dâiresi.....	86
2.2.12.	Kalp Dâiresi.....	87
2.2.12.1.	Kalb-i Meyyit	88
2.2.12.2.	Kalb-i Marîz.....	88
2.2.12.3.	Kalb-i Ğâfil.....	89
2.2.12.4.	Kalb-i Münîb.....	89
2.2.12.5.	Kalb-i Selîm.....	90
2.2.13.	Kalbin Yedi Durumu	90

2.2.13.1. Sadr	91
2.2.13.2. Kalp.....	92
2.2.13.3. Şegâf.....	92
2.2.13.4. Fuâd	93
2.2.13.5. Habbetü'l Kalb	93
2.2.13.6. Süveydâ.....	93
2.2.13.7. Muhcetü'l Kalb	94
2.2.14. Kâmil İnsan Dâiresi	94
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	98
DEVÂİR.....	98
SONUÇ	309
KAYNAKÇA.....	311
EK-1	317
EK-2	318
EK-3	320
ÖZGEÇMİŞ	322

TEZ ONAY SAYFASI

Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Fatma TUNÇ YILMAZ'a ait "Muhyiddin Er-Rumi El-Halveti ve Devairu'l Maarif İsimli Eserine Göre Tasavvuf Düşüncesi" adlı bu tez çalışması Tez Kurulumuz tarafından Temel İslam Bilimleri Yüksek Lisans tezi olarak oybirliği /oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

	Akademik Unvanı, Adı ve Soyadı	İmzası
Tez Kurulu Başkanı ve Danışman	: Prof. Dr. Hür Mahmut YÜCER	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Hamdi KIZILER	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Ali YILDIZ	

Tez Sınavı Tarihi: ...24/09/2018

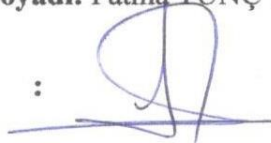
DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Fatma TUNÇ YILMAZ

İmza :

ÖNSÖZ

Osmanlı sufilerinden, Şeyh Muhyiddin Er-Rûmî El -Halveti' nin *Devâirü'l-Maârif* adlı eseri incelenerek, XVI. yy. Mutasavvıflarının tasavvuf anlayışlarının, özelliklerinin, fikir dünyalarının günümüze aktarılması ve ortaya çıkartılması için çalışılmıştır.

Bu çalışma, üç ana bölüm oluşturularak tamamlandı. Birinci bölümde Şeyh Muhyiddin er-Rûmî'nin hayatı, ikinci bölümde tasavvuf düşüncesinin esasını oluşturan kavramlardan bir seçki ile, o kavramların değerlendirilmesi ve risâledeki temel konuları açıklamak amacıyla, çizdiği dâireler yorumlanmaya çalışıldı. Üçüncü bölümde ise onun metinlerini kuşatıcı bir hülâsası diyebileceğimiz *Devâirü'l-Maârif* isimli eserinin, günümüz Türkçesine çevrim yazısı verildi.

Yazıldığı dönem, kullanılan ıstılahlar ve içeriği itibariyle, oldukça geniş, anlaşılması zor ve yorucu olan bu çalışmam boyunca, tez konusunun belirlenmesinden başlayarak, konunun tespiti, esere ulaşma, eseri çözümlenmeye çalışma ve tezi hazırlama sürecinde, izleyeceğim yol ile ilgili benden yardımını, bilgi birikimini, zamanını ve tecrübesini esirgemeyen, muhterem hocam ve danışmanım Sayın Prof. Dr. Hür Mahmut Yücer'e sonsuz şükranlarımı sunarım. Bugüne kadar yetişmemde büyük emekleri olan ve her dâim manevi güçlerini yanımda hissettiğim hocalarımla, annem ve babama, dualarıyla beni destekleyen kadim dostlarıma teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca çalışmalarım bana destekteklerini, sevgi ve sabrını esirgemeyen sevgili eşim İsmail Yılmaz'a ve gözlerimin nuru evlatlarım; Ayşe Hümeysra, Arife Serra ve Akif Baha'ya en kalbî duygularıyla teşekkürlerimi sunarım.

ÖZ

İslam tasavvuf düşüncesinde varlığın oluşum mertebeleri, bazı mutasavvıflar tarafından açıklanmaya çalışılmış, bu konuda çok sayıda eserler yazılmıştır. Varlık mertebeleri; merâtibü'l-vücûd, hazarât-ı hams, tenezzülât-ı seb'a gibi farklı isimlerle ifade edilmiştir.

Hayatı Hakkında sınırlı bilgilere sahip olduğumuz Şeyh Muhyiddin er-Rûmî yukarıda bahsettiğimiz konuları hemen hemen bütün eserlerinde manzum olarak ele almıştır. Temsîlât ana başlığıyla kaleme aldığı diğer eserlerinde, vahdet-i vücûdun izahında kullanılan nokta, sayı, ağaç, halı sembolizmini işlemiştir.

Bu çalışmada Şeyh Muhyiddin Er-Rûmî'nin Devâirü'l-Maârif adlı risalesi ele alınarak incelendi. Muhyî bu eserde, diğer eserlerinde olduğu gibi, varlık, varlık mertebeleri, nokta, ruh, kalp, ledün ilmi, ol emri, vücûd, kâmil insan ve benzeri kavramları iç içe daireler çizerek anlatmıştır. Ayrıca varlık mertebelerini, Zât'a göre açıklamak amacıyla, nokta-harf, nakş-nakkaş, tohum-ağaç gibi bir takım sembollerle izah yöntemini tercih etmiştir. Bütün bunlarla, mârifetullâhı öğretmeye ve okuyucuya, mürîdâna mârifetullâh'a ulaşacak yolları göstermeye çalışmıştır.

Muhyî mevzuları ele alırken nazm ve nesir olarak açıkladığı konuyu ayet ve hadislerle destekleyerek sonunda da iç içe çizdiği dairelerle tamamlamış, böylece konunun anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Muhyiddin Er-Rûmî; Muhyî; Devâirü'l- Maârif; Devâir; Tasavvuf.

ABSTRACT

In Islamic Sufi thought, formation orders of existence, has tried to be explained by some Sufis and numerous works has been written on this subject. The existence orders has been expressed with different names such as marâtib al wujud, hadarât al-khams, tanazzulât al-sab'a.

Sheikh Muhyî al-Din al-Rumi; who, we have limited knowledge about his life, had written poetically in almost all his works on these subjects we mentioned above. In his other works, which he wrote with the title of Tamsîlât he had handled the point, number, tree, carpet symbolism which was used in the explanation of wahdat al-wujud.

In this study, a book named Davâir al-Maarif of Sheikh Muhyî al-Din al-Rumi was examined. In this book, The Muhyî has described the concepts of existence, existence orders, point, spirit, heart, ledun (unseen) sciences, “Be!” order, being, perfect human and similar concepts by drawing circles as in his other works. Also; in order to explain the existence orders according to the Zat, he preferred the method of explanation with several symbols such as dot-letter, embroidery- embroiderer, seed-tree examples. With all this, he has tried to teach the reader and the dervishes, the teachings of the ma'rifatullâh and the ways to reach the ma'rifatullâh.

Muhyî had facilitated the understanding of the the subject by supporting the subject with the verses and hadiths and completed with the circles he drew at the end, while handling the subjects.

Keywords: Sheikh Muhyî al-Din al-Rumi; The Muhyî; Davâir al-Maarif; Davâir; Mysticism.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Şeyh Muhyiddin er-Rûmi el-Halveti ve Devâir'ülMaârif Adlı Eseri ve Tasavvuf Düşüncesi
Tezin Yazarı	Fatma Tunç Yılmaz
Tezin Danışmanı	Prof. Dr. Hür Mahmut Yücer
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	2018
Tezin Alanı	Temel İslam Bilimleri
Tezin Yeri	Karabük
Tezin Sayfa Sayısı	322
Anahtar Kelimeler	Şeyh Muhyiddin Er-Rûmi; Muhyi; Devâirü'l-Maârif; Devâir; Tasavvuf.

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Sheikh Muhyiddin al-Rumi al-Khalveti and his book Davâir al-Maârif and his Sufi Thought
Author of the Thesis	Fatma Tunç Yılmaz
Advisor of the Thesis	Prof. Dr. Hür Mahmut Yücer
Status of the Thesis	Master
Date of the Thesis	2018
Field of the Thesis	Basic Islamic sciences
Place of the Thesis	Karabuk
Total Page Number	322
Keywords	Sheikh Muhyî al-Din al-Rumi; The Muhyî; Davâir al-Maarif; Davâir; Mysticism.

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
as.	: Aleyhisselâm
bkz.	: Bakınız
cc	: Celle Celâlühû
DİA	: <i>Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi</i>
H.z.	: Hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
kv.	: Kerramellahu veche
ktp.	: Kütüphane/Kütüphanesi
ks.	: Kuddise sırrahu'l azîz
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİF.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
neşr.	: Neşriyat
ö.	: Ölümü
rh.	: Rahimehullahu anhu (rahmetullâhi aleyh)
ra.	: Radıyallâhu anh
SBE.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sül.	: Süleymaniye

(sav) : Sallâhu Aleyhi ve Sellem

terc. : Tercüme

vd. : Ve diğerleri

vr. : Varak/Yaprak

vs. : Vesâire

yy. : Yüzyıl

Yay. : Yayınları

GİRİŞ

Muhyiddin İbnü'l Arabî ve onu görüşlerini benimseyen bazı mutasavvıflara ve müellifimiz Şeyh Muhyiddin er-Rûmî'ye göre, Allah'ın isim, fiil, sıfat, tecellîleri sonsuz olduğu gibi, bunların mazharları olan kâinat da sonsuzdur. Allah her an zuhûr ve tecellî halindedir. Kâinat her an yeni bir tecellî ve yeni bir yaratılış durumundadır. “*O her gün bir iştedir*”¹ ayetine binâen mutasavvıflar “*O her an yeni tecellîlerle ve sürekli olarak zuhûr etmektedir*” şeklinde yorumlamışlardır.

Bu tecellîleri “*hazarâtü'l-hams (beş ilâhi hazret)*”, “*tenezzülât-ı seb'a (yedi ruhsal iniş)*” olarak isimlendirmişlerdir. Bunlar Allâh-u Teâlâ'nın tecellî mertebeleri olup en son mertebede de insan bulunmaktadır. İnsan, âlemlerin sûretlerini şahsında toplaması ve zıdları birleştirmesi sebebiyle de ona *mertebe-i câmia* denmektedir.

Üzerinde çalışmış olduğumuz risâlenin ana konusu âlemin ve insanın yaratılma sebebiyle birlikte, insanın Allâh'ı bilmesi ve tanınmasıdır.

Müellifimizin yaşadığı ve risâlenin yazıldığı dönem göz önünde bulundurulduğunda, Halvetiyye tarikatının oldukça yaygın olduğu ve vahdet-i vücûd görüşünden etkilenmiş oldukları görülmektedir.

Şeyh Muhyî Efendi hocası Bâyezid-i Rûmî'nin görüşlerini benimsemiş ve risalesinde hocasından sıkça bahsetmektedir. Risâlede tam bir bütünlük görülmektedir. “*Merâtibü'l-vücûd*” olarak isimlendirilen yaratılış mertebelerini önce kaside, beyt, rubailerle nazma dökmüş sonrasında ayet, hadis ve büyüklerin sözleriyle açıklamaya çalışmıştır. Bu anlatımını, okuyucuların anlamasını kolaylaştırmak için müşahhas bir şekilde dâireler çizerek göstermeye çalışmıştır.

Bu mertebeleri anlatırken kişiyi mârifetullâha ulaştırmak amacıyla da nasihatlerde bulunmuş, bir mürşide bağlılığın önemine vurgu yapmıştır.

Bir nebze de olsa bu fikir dünyasının aktarılması ve anlaşılması için çaba sarfettik. Çalışmak bizden Tevfik Allah'tan.

¹ Rahman 55/29.

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Tezin konusu, Muhyiddin Er-Rûmî El-Halvetî Ve *Devâiru'l-Maarif* İsimli Eserine Göre Tasavvuf Düşüncesi.

16. yy. da yaşamış olan Halvetî şeyhi Muhyiddin Er-Rûmî'nin mârifetullâh tanımını, mârifetullâha ermek için gösterdiği yöntem ve usuller ele alınacaktır. O bu kapsamda samit/sessiz kitap, insan ve kevni kitap/âlem arasında benzerlik kurar ve her iki varlık sahasını açıklarken şekilsel çizimlerle anlatım yolunu tutar. Sayfalarla tutacak ve anlaşılması felsefî olduğu kadar karmaşık olan bir konuyu çizdiği dâirelerle izah eder. Ancak bu dairelerin anlaşılması ilk bakışta kolay görünse de ihtiva ettiği anlam dünyasının genişliği, âyet ve hadislere yaptığı atıflar, kurgu, yazım şekli ve bazı şekillerle okuyucuyu zorlamaktadır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu tez çalışması on altıncı yüzyıl Osmanlı sûfilerinden Şeyh Muhyiddin Er-Rûmî El -Halvetî'nin *Devâirü'l-Maârif* adlı eserini konu edinerek Osmanlı tasavvuf düşüncesinin ortaya çıkarılması amacıyla metindeki manzumların dini ve tasavvufi açıdan tahlili ile birlikte, çizilmiş olan dâirelerin içeriklerinin izah edilerek anlaşılması ayrıca transkripsiyon edilerek günümüze kazandırılması hedeflenmektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Tez çalışması olarak ele alacağımız Muhyî'ye ait *Devâir* adlı eseri tespit ettikten sonra esere ulaşılmaya çalışılmıştır. Öncelikle baskı kitap halindeki kütüphane katalogları ve internet ortamında arama ve dijital görüntü hizmeti sunan kaynaklar aracılığıyla araştırmalar yapılmaya çalışılmış, çoğu el yazması halinde bulunan eserler imkanlar ölçüsünde gözden geçirilmiştir. Bunlar içerisinde Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 2458 nolu tercih edilerek çalışma yürütülmüştür. Bu risalenin Muhyî'nin diğer eserleri arasında en hacimli eseri olduğu görülmektedir, bu yüzden tamamlanması oldukça zaman almıştır.

El yazması eserin önce yazı tipine aşına olma ve dil yapısını çözme amaçlı, karşılaştırmalar yapılarak okumaya çalışılmış ve sonrasında Osmanlıca² ve Farsça sözlük³ kullanılarak aynı zamanda Farsça diline Hakim olan akademisyenlerden yardım alınarak metinde ne demek istediği üzerinde durulmuş böylece Şeyh Muhyiddin er-Rûmî'nin tasavvûfî düşüncesi anlaşılma çalışılmıştır.

Aynı zamanda risâlenin hem Süleymaniye Kütüphanesinden hem de Ankara Milli Kütüphaneden diğer nüshaları da temin edilmiştir. Dolayısıyla elimize geçen tüm Devâir nüshalarını inceleme ve karşılaştırma fırsatı doğmuştur.

² Burhan Bozgeyik, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, (İstanbul, Cihan Yay., 2006); Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Ankara, Aydın Kitapevi, 2012); İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, (Ankara, Yargı Yay., 2006), Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul, Kabalcı Yay., 2012), Seyyid Cafer Seccâdi, *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2007), Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara, Rehber Yay., 1997), <http://www.osmanlicaturkce.com/> 15.03.2018.

³ Ziya Şükûn, *Farsça-Türkçe Lûgat*, (İstanbul, MEB, 1996).

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. ŞEYH MUHYİDDİN er-RÛMÎ'nin HAYATI

Muhyiddin er-Rûmî'nin hayatı ile ilgili pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Doğum ve vefat tarihleri meçhul olmakla birlikte Hüseyin Vassaf eserinde Muhyî'nin, Şeyh Bâyezîd-i Rûmî'nin halifesi olduğunu ve 946 (1539)'da irtihâl eylediğini yazar.⁴

On altıncı yüzyıla dair bilgi veren kaynaklardan tarih, teracim, tezkire, menakıb vb. türü eserlerde ona ilişkin tek kayıt sadece “*Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) Keşfu'z-Zunûn'undaki “Devâiru'l-Ma'ârif fi't-Tasavvuf, Muhyî er-Rûmî el-Halvetî'nindir, onu 946 (1539-40) yılında telif etmiştir”* ifadesidir.⁵ Bu bilgiyi Bursalı Mehmet Tahir de teyit etmektedir.⁶

Bu anlamda hayatı ile ilgili daha geniş bilgilere Muhyî'nin iki eserine dair yapılmış incelemelerde bulmaktayız. Bu çalışmaların birincisi Muhyî'nin Nokta metaforu üzerine yazılmış olan *Temsîl-i Nokta* risalesi, ikincisi ise halı sembolizmi üzerine yazılmış olan *Temsîli Kâliçe* risalesi incelemesidir. Buna göre Muhyî-i er-Rûmî; Edirne'de Halvetiyye tarikatının Cemâliyye Kolu⁷ şeyhi olan Bâyezîd-ı Rûmî'nin halifesidir.⁸

Muhyî Efendinin hocası Bâyezîd-i Rûmî; Bâyezîd-i Sâni, Derviş Bâyezîd olarak da tanınmaktadır. Doğum tarihi belli değildir. Çelebi Halîfe adıyla meşhur, Halvetiyye tarikatının Cemâliyye Kolu'nu kuran Cemâl Halveti'nin (ö. 899/1494) halifelerindendir. Bâyezîd-i Bistamî'nin yolundan gittiği düşünülerek Bâyezîd-i Rûmî'ye ikinci Bayezit (Bâyezîd-i sâni) ismi verilmiştir. Cemâl Halvetî'nin işareti ile Edirne'ye gelmiş, Kıyık mezarlığı kenarında bir tekke inşa etmiştir. Ömrünün sonuna kadar burada yaşamış vefat edince de tekke bahçesine defn edilmiştir. Tasavvuf bilgisinin derinliği, etkileyici konuşması sebebiyle birçok müridi olmuştur. Bâyezîd-i Rûmî'nin tek Türkçe eseri “*Sırr-*

⁴ Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (Kitapevi, İstanbul, 2006), III, 349; İdris Kadioğlu, Muhyî ve Hakikat-i Muhammediyye Kasîdeleri, *Journal of Turkish Language and Literature*, Volume:2, Issue: 1, Winter 2016, 205-228.

⁵ Cüveyriye İltuş, “*Muhyî ve Cihannümâsı*,” (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi SBE., Adana, 2010), 21.

⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (Matba'a-i Âmire, İstanbul 1333/1915), I, 40.

⁷ Halvetiyye tarikatının Rûşeniyye'den sonra ikinci ana kolu olan Cemâliyye tarikatının Cemâl Halvetî'ye (ö. 899/1493-94) nisbet edilen ana kollarından biri. Cemâliyye'nin âdâb ve erkânı bağlı olduğu Halvetiyye tarikatıyla aynıdır.

⁸ Hür Mahmut Yücer, Vahdet-i Vücûd Nazariyesinin İzahında Nokta Sembolizmi ve Muhyiddin-i Rûmî'nin *Temsîl-i Nokta* Adlı Eseri, *Journal of History Culture and Art Research*, 6 (2), 199-278; Hür Mahmut Yücer, Vahdet-i Vücûd Düşüncesini Açıklamada Halı Sembolizmi ve Muhyiddin-i Rûmî'nin *Temsîl-i Kâliçe* İsimli Risâlesi, *Journal of History Culture and Art Research*, 6 (3), 365-366.

ı *Cânân ve Fazl-ı Sübhân*” dır. Diğer eserlerini Arapça yazmıştır. Secencelü’l Ervâh adlı eseri Fatıha Tefsiri üzerine yazmış olduğu bir eserdir.⁹

Muhyî’nin aşağıdaki beytlerinden hocasına bağlılığını aynı zamanda diğer manevi görüşlerden hisse aldığını, faydalandığını görmekteyiz. Kasidelerinde hocası Bâyezid-i Rûmî’den sıkça bahsetmektedir.

“*Muhyî’ye vahdet meyinden içürübdür Bâyezîd
Ol sebepten kalbine lâyh olubdur vâridât
Mest olubtur ol meyin zevkinden eylemez ebed
Hayretinden anlamaz nedir sorarsan şeyş cihât*”¹⁰
“*Be Muhyî Bâyezîd’in ma’nişiyle
Aceb seyr eylemişsen bu diyârî
Hakkın vasfını her şeyden mu’ayyen
Tamâşâyla sayd itdin nigârî*”¹¹
“*Bâyezîd-i Rumî ref’ itdi hicâbın bendenin
Muhyîyem irdim hayât-ı asla yokdur infî’âl*”¹²
“*Tarîk-ı halvetiyim ‘aşka mazhar
Ger hamuş olma ancak Nakşibendî
Aluram hissemi her bir nazardan
Görücek gonca-leb-i sırr u bülendî*”¹³

Kaynaklar, Muhyî Hakkında derli toplu bilginin sadece *Ahdî Tezkiresi*’nde olduğunu söylemektedir. “Ahdî’ye göre; Muhyî Çelebi Edirnelidir. Acem Fethioğlu olarak bilinir. Hayatını ilme adanmış, bu yolda gece gündüz çalışmış, hatta dünya arzularını bir tarafa bırakıp ebedî hayatı kazanmak için yardan ve akrandan geçerek tasavvuf vadisinde tecrîde girmiştir. Uzun yıllar Mekke-Medine’de yaşadktan sonra Hac ibadeti dönüşü Şeyh İbrahim (ö.1534) hazretlerine intisap etmiştir. Muhyî’nin intisap ettiği şeyhin, Ahdî Tezkiresi’nde adı geçen İbrahim Gülşenî olmayıp, Bâyezid-i Rûmî olduğu anlaşılmaktadır.”¹⁴

⁹ Osman Türer, “Bâyezîd Halife,” *DİA*, V, 242; Meyveci, Asuman (1998), “*Bâyezîd-i Rumi’nin Sırr-ı Cânân Mesnevisi*,” (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi SBE. Sivas., 1998.), 5.

¹⁰ Muhyî, *Devâir*, vr. 26b.

¹¹ Muhyî, *Devâir*, vr. 41b.

¹² Muhyî, *Devâir*, vr. 52b.

¹³ Muhyîddin er-Rûmî el-Halvetî, *Devâirü’l-Maârif*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud no: 2458, vr. 5a.

¹⁴ Kadioğlu, Muhyî ve Hakikat-i Muhammediyye, 206.

Muhyî ömrünün sonuna kadar dervişâne bir yaşam sürmüştür. Hakkında; “*dîvâne-râ kalem-nîst*” yani “*Dîvâneye sorumluluk yoktur, ona kalemle bir şey yazılmaz.*” denildiği rivayet edilmektedir.¹⁵

Müellifimiz, kendisinden 55 yıl sonra vefat eden Gülşenî şeyhi Edirneli Muhyî Efendi’den farklıdır. Edirneli Muhyî, önce Halep’te bir Kübrevî şeyhinden el almış daha sonra Mısır’a giderek Ahmed-i Hayâlî’ye intisab etmiş ve 1013/1604-5 tarihinde orada vefat ederek defnolunmuştur.¹⁶ Müellifimiz tüm eserlerinde Muhyî mahlasını kullanmıştır.

Yapılan çalışmalarda Rumeli mutasavvıfları Hakkında derli toplu bilginin bulunduğu Köstendilî’nin *Bahru’l Velâye* kitabında onunla ilgili bir bilgi bulunmadığı, ayrıca Halvetiyye meşâyihî hakkında en çok bilgi ihtiva eden *Lemezât-ı Hulvî* ve onun devamı olan Hacı Ali Efendi’nin *Tuhfetü’l-Mücahidin* adlı eserlerinde bir bilginin olmadığı, Rumeli-Balkan tarikat ve tekkelerine ait yapılan çalışmalarda herhangi bir şekilde ondan bahsedilmediği dile getirilmiştir.¹⁷

Uzun, yorucu ve gayretli çalışmalarımız sonucu elde ettiğimiz yeni bilgilere göre Şeyh Muhyî Efendi Köstendil’e bağlı İştîp şehrinde medfundur. 16.yy’a rastlayan Osmanlı zamanında inşa edilmiş Hüsameddin Paşa camii avlusunda “*Meydin Baba*” adıyla anılan zâta ait olduğu bilinen bir türbe mevcuttur.¹⁸ Günümüzde halen hürmet gösterilen, ziyaret edilen, temiz ve bakımlı olan bu türbenin Şeyh Muhyiddin Rûmî’ye ait olduğu bildirilmektedir.¹⁹

“Cami minaresinin az ötesinde sekiz köşeli, içinde tek bir lahit bulunan türbe vardır. ‘*Meydin Baba*’ adlı bir velîye ait olduğu söylenen bu türbenin üstü kiremit kaplı bir çatı ile örtülüdür. Caminin hemen yanında bulunuşu, bu türbenin bânisine ait olabileceği ihtimalini akla getirirse de Evliya Çelebi burada Şeyh Muhyiddin Rûmî

¹⁵ Kadioğlu, a.g.e, 206.

¹⁶ Mahmud Cemâleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez- Lemeât-ı Ulviyye*, (İFAV yay. İstanbul, 1993), 558-559.

¹⁷ Yücer, Nokta Sembolizmi, 204.

¹⁸ İştîp’de Otinya Deresi’nin sol yanında, şehre hâkim bir tepe üzerine yerleştirilmiş Hüsameddin Paşa Caminin mimarisi Osmanlı yapı sanatının erken dönemine işaret etmektedir. 1973 yılında Makedonlar tarafından kiliseye çevrilen camii, bir dönem kilise olarak kullanılmıştır. Bu cami günümüzde halen ayakta olup Makedonya’daki en âbidevî Osmanlı eseri konumundadır.

¹⁹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyehatnâmesi*, (İstanbul, Yapı Kredi yay, 2010), VII, 139; Bilal Ruşid, “*Salnamelere Göre XIX. Asırda İştîp’de Sosyo Ekonomik ve İdari Durum*,” (Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa, 2016), 59.

hazretlerinin yattığını bildirdiğine göre Meydin adının Muhyiddin'den geldiği düşünülebilir.”²⁰

1.2. ŞEYH MUHYİDDİN er-RÛMÎ'nin ESERLERİ

Muhyî'nin tespit edilmiş beş eseri bulunmaktadır. Bunlar; *Devâirü'l-Maârif*, *Cihânnümâ*, *Temsil-i Şecer*, *Temsil-i Nokta*, *Temsil-i Kalıçe* dir. *Devâirü'l-Maârif* ve *Cihânnümâ*'nın tez olarak çalışılan nüshalarından hariç, kütüphanelerde kayıtlı başka nüshaları da mevcuttur. Vassaf eserinde, müellifimizin *Devâirü'l-Maârif* isimli eseri ve şiirleri olduğunu ifade etmektedir.²¹

Bu beş eserinde ve diğer nüshalarında yazım üslûbu ve içeriğinin aynı olduğu görülmektedir. Eserlerindeki ortak konu ise ma'rifetullahtır. İşlemiş olduğu konu vahdet-i vücud ekolünün anlatısına uygun olarak tecelli nazariyesidir. Üslup olarak ise nesir, manzum ve dâirevî şekiller kullanmış olup mârifetullâh ve onun sistemi olan merâtibü'l-vücûd konusunu anlatabilmek ve gönüllere aktarılmasını hedeflemektedir.

Konuları ele alırken öncelikle ayetler ve hadislerle açıklamış ardından nazm bir şekilde kaside, rubâî ve beyitlerle izah etmiş ve son olarak da dâirelerle şekillendirerek konuyu çizimlerle anlatmaya çalışmıştır. Ayetlerle izah kolay olduğu kadar sonrasında yapılan yorumlar anlamayı zorlaştırmış ve hadis olarak zikredilen sözlerin de kelâmı kibar olduğu görülmüştür. Anlatımın önce nazm sonra şekil olarak izahı konuyu anlamak için özel bir çaba gerektirmektedir.

Şeyh Muhyî Efendi bazı manzumalarda Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî'den alıntı yapmış²², bazı açıklamalarında da Yakub Hamevî²³, Ahmed-i Bedevî²⁴, Molla Konevî²⁵, Emir Buhârî Ali²⁶, Vefâzâde Ali²⁷ gibi bir takım isimleri zikretmiştir.

Muhyî şiirlerinde vezin ve kafiyelere hatta şiir tekniklerine önem vermeyip konuya yoğunlaşarak içeriğe ehemmiyet veren bir uslupla sadece tasavvufî düşüncesini okuyanlara ulaştırmayı hedeflemiştir.²⁸ Bu anlamda hocası Bâyezid Halife'ye

²⁰ Semavi Eyice, “Hüsameddin Camii”, DİA, XVIII, 514; <http://turukdergisi.com/PdfMakaleGoster.aspx?ID=158> / 01.07.2018.

²¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, III, 234.

²² Muhyî, *Devâir*, vr. 27b, 29a, 40a, 50b, 92a, 93b, 94b.

²³ Muhyî, *Devâir*, vr. 73a.

²⁴ Muhyî, *Devâir*, vr. 73a.

²⁵ Muhyî, *Devâir*, vr. 73a.

²⁶ Muhyî, *Devâir*, vr. 41a.

²⁷ Muhyî, *Devâir*, vr. 23a.

²⁸ Müellifimiz bazı kelimeleri vezne uyması için değiştirerek yazdığına rastlamaktayız. “Hakun-Hakkun, peyember peygamber, bular-bunlar, şular-şunlar gibi.

benzemektedir. Onun amacı aslında, ahlâkî ve felsefî bir ilim dalı olarak tasavvuf ve tasavvuf tarihi değildir. Şiiri, tasavvufî düşüncesini çevresine aktarabilme aracı olarak kullanmıştır. Onun tek amacı ma‘rifetullahıdır. Kesrette vahdeti müşâhede edebilme ve ona göre bir yaşam tarzı uygulayabilmedir. Okuyucuda ma‘rifetullahın oluşması için düşündürür, uyarır, işaret eder ve doğal olarak kendi maneviyat yolculuğundan örnek verir.²⁹

1.2.1. Devâirü'l-Maârif ve Diğer Nüshaları

Devâirü'l-Maârif; ilâhî marifete ait bilgileri içeren dâireler demektir. Varlık nasıl çok katmanlı ise onun bilgisi de çok katmanlıdır. Birbirinden tamamen farklı olan bu varlık katmanlarının bilgi ve mahiyet olarak bağımlı en anlaşılabilir tarzda dairesel anlatım yöntemi üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır.

Muhyî'nin XVI. yüzyıl Türkçesiyle yazmış olduğu *Devâirü'l-Maârif* isimli eserinde de daireler üzerinden insan anlatılmaya, onun fizik ve metafizik katmanları arasındaki bağ tanımlanmaya çalışılmıştır. Biz çalışmamızda onun Süleymaniye Kütüphânesi Hacı Mahmud Efendi 2458 numarada kayıtlı nüshasını esas aldık. Çünkü bu nüsha daha kâmil ve daha kapsamlı olması sebebiyle incelemeye esas alınmıştır. *Devâir'in* bu nüshası 97 varaktan müteşekkildir.

Eserde konular manzum olarak anlatılmış, ayet ve hadislerle delillendirilen meseleler kısa kısa açıklanmaya çalışılmış, ardından dâirevi şekillerle çizimlenerek konunun anlaşılması sağlanmıştır. Bu nüsha diğer nüshaların parça parça ele aldığı bütün konuların toplamı mahiyetinde olup konu bütünlüğü arz etmektedir. Buna göre Muhyî Efendi ya tüm nüshaları bu risâlede toplamış olabilir ya da yazılmış olan bu risâleyi esas alarak ilavelerle farklı nüshalar yazmış olabilir. Konular anlatılırken Osmanlı Türkçesi yanında Farsça beyit ve rubâiler ile Arapça ifadeler de yer vermiştir.

Devâir'de çizilmiş 18 dâire vardır. Çizilen dâirelerin önünde veya sonunda dâire ile ilgili açıklamalar bulunmaktadır. Devâir'deki dâirelerin isimleri ve sayfa numaraları eserde şu şekilde kaydedilmiştir. Bunlar; vahdet ya da nokta dairesi [9b], dâire-i şın [12a], dâire-i rûh [14b], dâire-i eflâk [20a], dâirât-ı hazerât-ı hams [35a], dâire-i cihannümâ-yı Şeyh Muhyiddin [35b], dâire-i cihannümâ-yı fakîru'l-Hakkîr [36a], dâire-i usûl-i esmâ-yı melâike [39b], dâire-i vücûd-ı insân [45b], dâire-i emr-i kün [58a], dâire-

²⁹ Yücer, Nokta Sembolizmi, *Journal of History Culture and Art Research*, 6(2), 199-278.

i vücûd-ı âlem [60a], dâire-i mezâhib-i erbaa [77a], dâire-i sırât-ı müstakîm (edyân-ı sâlîfe) [84b], dâire-i kalb (kalb-i meyyit, kalb-i marîz, kalb-i ğâfil, kalb-i münîb, kalb-i selîm) [89a], dâire-i kalb yedi tavr üzre [89b], dâire-i nâzır-ı manzûr [91b], dâire-i insan-ı kâmil [97b].

Muhyî, Devâir'in giriş kısmında zikrettiği hadisten sonra eseri yazarken konuyu önce ayet ve hadislerle izah ettiğini sonra nazm ve kasidelerle açıklayıp şekillerle anlatımı desteklediğini ifade etmektedir. Bu eseri yazarken kullandığı yöntem ve üslup ile ilgili bilgiyi de ilk kasidesinde vermektedir.

*Devâirü 'l-meârif dindi pes âd
Hakk'ın ilhamı eşkâl idem îcâd
Bidâyet âleminde tâ nihâyet
Merâtib fehm ola eşkâl oldı îrâd
Olup her biri âyâtıyla isbât
Hadîs uzun olurdu şekle bünyâd
Kasâid birle eşkâlin beyânı
Rubâiyle olundu ekserî yâd
Gönül levhinde mahfûzun hayâli
Ve cû-yı şekle koydu kıldı âbâd
Kılup ahvâli gökçek şekl olundu
O denlü açmamışdı kıldı âbâd
Bilüp nefsinin anlamağa Hakk'ı
Şekilden fehm olup anlanur ezdâd.³⁰*

Kasidenin sonundaki “risâle çün ketm-i ilhâm oldı, didüm târih-i zevkim eyledim yâd” mısraı altında 936/1530 tarihini not düşmüş olması, muhtemelen Muhyî'nin risâlesinin yazımını bitirdiği tarihe işaret etmektedir. Muhyî'nin tarih kaydettiği tek eser bizim çalışmış olduğumuz bu eserdir.

Muhyî, gerçekten eserde yazdıklarının anlaşılabilmesinin seyr-u sülûku tamamlama yolundaki gayretle, tadmakla, öğrendiklerini yaşamakla olabileceğine, dolayısıyla kâmil bir mürşide bağlanma, ona hizmet etme ve mürşidin irşadı sayesinde

³⁰ Muhyî, *Devâir*, vr. 2a.

beşeriyetin olumsuz sıfatlarından arınıp, kalp gözünün ilâhî sırlara açılmasıyla mümkün olabileceğine dikkat çeker.³¹

Kütüphane kayıtlarında şimdilik *Devâirü'l-Maârif*'in üç nüshasını tespit edebilmiş bulunmaktayız.

1.2.1.1. Hacı Mahmud Efendi, 2360

Devâirü'l-Maârif'in Süleymaniye Kütüphanesinde Hacı Mahmud Efendi adlı ve 2360 nolu arşiv kayıtlı nüshası.

Devâir'in bu nüshasını incelendiğinde içerik olarak üzerinde çalışılan risâle ile aynı konulardan bahsettiği kanaatine varıldı. Genel olarak tezin konusu olan varlık mertebeleri (merâtibu'l vücud) konusundan bahsetmektedir. Yalnız konular dağınık olarak ele alınmıştır. Bunun yanında daha çok ahlakî ve ibadete yönelik kasidelere de yer verilmiştir. Örneğin kelime-i tevhid ile ilgili uzun bir kasidesi bulunmaktadır.³²

Dil ve üslup olarak bizim tezimizle aynı olmakla birlikte yazı hattı olarak farklılık göstermektedir. Risâle genel olarak Osmanlıca Türkçesi ile yazılmış ayrıca Farsça beyitlere de yer verilmiştir. Konular önce ayetlerle birlikte anlatılmış ardından o konu ile ilgili dâireler çizilmiştir.

Risâlenin ilk sayfası “ب” den sonra “*Dâire-i Cihannümâ Şeyh Bâyezid-i Bistâmî kudduse sirrahu'l azîz*” başlığı ile başlamaktadır. Risâleyi okuduğumuzda bunun Muhyî Efendi tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır.

“*Muhyî aldun Bâyezid'in sırrını
Açmağıl sakın kelâmı câhile.*”³³

“*Hacca erüben tavaf saydan son arafda
Muhyî hakkın emri üzere anda kurban eyledi.*”³⁴

³¹ Muhyî, *Devâir*, vr. 2a-97b.

³² Muhyî, *Devâirü'l-Maârif*, (Sül. Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr, 2360), vr. 8b, 9a, 9b.

³³ Muhyî, *Devâirü'l-Maârif*, (Sül. Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr, 2360), vr. 25b.

³⁴ Muhyî, *Devâirü'l-Maârif*, (Sül. Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr,2360), vr. 24a.

Dâireleri izah etmeden önce Muhyî Efendi bilgi vermektedir. “*Bu bana dâireler sadedinde idün merhum Şeyh Bâyezid Rûmî (ks), onlardan gördüğümüz üslup üzere birinci dâireler vad’ olundu. Yedi fasl üzere ki zikr olunur. Fasl-ı evvel, dâire-i cihannümâ; fasl-ı sâni, vücud dâiresidir; fasl-ı sâlis, ruh dairesidir; fasl-ı râbi’, kalbe müteallık birinci dâire; fasl-ı hâmis, nefse müteallık dâireler; fasl-ı sâdis, ‘azâyı seb’anın zikrine dâir dâireler; fasl-ı sâbi’, dört mezhebe müteallık dâireler*”

Bu risâlede 17 adet dâire bulunmaktadır. Dâirelerin isimleri ve sayfa numaraları şu şekildedir. Dâire-i maârif [7a], bu dâirede Muhyî iç içe iki dâire çizmiş ve ortadaki dâireyi yatay ve dikey çizgilerle dört eşit parçaya bölmüştür. Yalnız bu dâire içine hiçbir açıklama yazmamış, boş bir dâire olarak bırakmıştır. Dâire-i cihannümâ Şeyh Muhyiddin (ks) [29a, 29b], burada bu isimle iki dâire var. Dâire-i sırât-ı müstekîm [33b], dâire-i vücûd [35a, 35b], burada bu isimle iki dâire var. Dâire-i rûh [39a], dâire-i kalb ki hadis-i kudsî mûcibince [41b], dâire-i kalb eflâk-ı seb’a [43a, 43b], İki dâire var. İçinde Hazarât-ı Hamse dâireleri var. Nefs-i levvâme dâiresi [45b], nefsi-i mülheme dâiresi [46a], nefsi-i mutma’inne dâiresi [46b], nefsi-i râziyye dâiresi [47a], nefsi-i merdıyye dâiresi [47b], dâire-i ‘azâ-yı seb’a [51b], dâire-i mezheb [54b]. İç içe çizilen dâirelerin bir kısmına açıklama yapılmamış ve boş bırakılmıştır.

1.2.1.2. Milli Ktp., 1724

Devâirü’l-Maârif’in Ankara’daki Milli Kütüphanede 1724/7 nolu nüshası.³⁵ Bu risâle, 223 sayfalık el yazması bir kitabın 104 ve 135 sayfaları arasında Muhyiddin er-Rûmî’ye ait risâledir. Sayfanın giriş kısmında müellefimiz “Nefsini bilen rabbini bilir” hadisi ki sâdir olup bu fakîrû’l-hakîre hâtıra hutur edip lâyıh olundu ki cesed-i insanda **ruh var, kalp var, nefis** var. Ruhile kalbile ta’bîr olunmayıp nefis ile tabir olunmasına bâis ne ola deyu mefhumu ma’lûm olunması murad olundukda lisân-ı aczile takrîr ve kusuru fehmile ta’bîr ve tahrîr-i kalem birle tasdîr olunup beyân olunur. Ve bazı münasebetle devâir ki hâtıra hutur edip şekl olundu. Tefhim için mahallinde beyân olunur” Bundan sonra ilk olarak “*kaside-i der beyân-ı isim ve tarih risâle*” başlığı altında “Devâyirü’l-maârif dendi pes âd” beytiyle risâlemizin başladığı görülür. Yalnız, bu

³⁵ Muhyî, *Devâirü’l-Maârif*, Ank. Milli ktp., nr,1724/7, (104a-134b), 30vr.

kasidenin sonundaki Şu beyit sebebiyle risâle “*Muhyî Celâli*” ismiyle kayda geçmiştir. Ayrıca burada tarih zikredilmemektedir.

*“Cemâle mazhar ol Muhyî celâli
Seni sayd etmeye fikr eyle sayyâd
Risâle çün kim ilhâm oldu
Dedim tarih-i zevkim eyledim yâd”*³⁶

Bu risâle 30 varaktan müteşekkil olup harekeli ve düzgün bir Şekilde Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır. Dolayısıyla tez olarak çalışılan risâleye nazaran daha rahat okunabilmektedir. Baş kısmında “*iş bu kitapta onsekiz risâle bir yerde cem olmuştur*” Şeklinde yazan ciltli bir mecmua içinde yazmaktadır. Muhyî’nin risâlesi de onlardan biridir ve 106-137 varaklar arasında yer almaktadır.

Bu risâlede tezdeki risalede bulunan kasidelerden bazıları ile birlikte başka kaside ve rubâiler bulunmaktadır. Örneğın; nur [107b], arş [108a], akl [108], ruh [109a], cebrâil [109b], esrâr-ı nokta [111a], kaside-i nûru nübüvvet [117b] gibi kasideler bizim risâlemizde de mevcut ve içerikler de aynı. Kaside der beyan-ı cevher-i insan [126b], der beyân-ı ismi ahmed [128b] ve kaside-i kelime-i tevhid [125a] gibi farklı kasideler de bulunmaktadır.

Bu risâlede tek bir yerde “*dâire-i lâ-ta ‘ayyün*” kasidesinden sonra belli belirsiz, içi boş bir dâire Şekli izilmiŐtir.³⁷ Başka dâire bulunmamaktadır.

1.2.1.3. Milli Ktp., 3365

Devâir’in Ankara’daki Milli Kütüphanede 3365 nolu nüshası.³⁸ Risâlenin ilk sayfasında “*Risâletü’n Necât*” yazmaktadır. Bu risâle de diğerkleri gibi “*Kaside Der Beyân-ı İsmi Tarih Risâlesi*” baŐlığındaki kaside ile başlamaktadır. Bu kaside de tarih yazılmamıŐtır. Risâle 50 varak olup bizim çalıŐtığımız risâlenin bir parçası gibidir. Risâlenin, yazı tarzı diğerklerinden oldukça farklı olmasına rağmen Muhyî’ye ait olduğu

³⁶ Muhyî, *Devâirü’l-Maârif*, (Ank. Milli ktp., nr,1724/7), vr. 106a.

³⁷ Muhyî, *Devâirü’l-Maârif*, (Ank. Milli ktp., nr,1724/7), vr. 116a.

³⁸ Muhyî Celâli, *Devâirü’l-Maârif*, Ank. Milli ktp., nr: 3365, 50vr. (Muhyî Celâli olarak kayda geçmesine rağmen burada sadece Muhyî olarak zikredilmektedir., kütüphaneye kayıtlarında bir karıŐıklık olmuş.)

anlaşılmaktadır. Der beyân-ı akl [8b], der beyân-ı ruh [8b], der beyân-ı nokta [12a] gibi ortak kasideler mevcuttur. Bu risâlede de hiç dâire bulunmamaktadır.

1.2.2. Cihânnümâ

Cihannümâ; âlemi gösteren ayna, mir'ât, âyine manalarına gelmektedir. Tasavvuf ve edebiyat hariç tutulduğunda coğrafya, astronomi ve tarih alanında yazılmış eserlere de cihannümâ adı verilir.

“Tasavvufta, tecellî, varlık, gibi tasavvufî kavramlar, dervişin halet-i ruhiyesi, hayal, heyecan, hayret gibi duyguları, yani soyut kavramlar olan hal ve durumlar, somut unsurlarla birleştirilmiş; soyut kavramlar somut eşyalar ile biçimlendirilerek zihinde canlandırılmıştır. Böylece ayna da bazı kavram ve unsurların sembolü olmuştur. Sadece şiirde değil, tasavvufun nazariyatında da vahdet-i vücûd, eşyanın ve insanın mahiyeti, yaratılış ve tecellî gibi kavramlar izah edilirken ayna sembolü kullanılmıştır. Tasavvufî eslerde ayna “tecellî-gâh”tır. Sevgilinin görüldüğü, kendini gösterdiği yerdir. Tüm âlem, âlemdeki eşyanın, yaratılmışın her biri, insan, insan-ı kâmil, mümin, insanın gönlü, kalbi Allah’ın mazharıdır; görüldüğü yerdir, yani aynadır.”³⁹

Eserin tam adı, “*Dâire-i Cihânnümâ li Şeyh Bâyezîd-i Bistâmî kuddise Sirruh*” şeklindedir. Muhyî’nin *Cihânnümâ* adında kayda geçmiş beş nüshası daha bulunmaktadır. İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi’nde bulunan “*Dâire-i Cihânnümâ*” adlı eseri daha sonraki bir dönemde istinsah edilmiştir. Cüveyriye İltuş yapmış olduğu tez çalışmasında Milli Kütüphane’de bulunan nüshasını merkeze almıştır.⁴⁰ Bu nüshanın harekeli, tashihli ve çok özenli bir istinsah olması sebebiyle ve Süleymaniye Ktp. nüshasından farklı olarak hacminin ve kapsamının daha az olması, diğer eserlere göre daha rahat okunabilmesi sebebiyle tercih edildiğini düşünmekteyiz. Cihannümâ, her ne kadar diğer nüshaları ile benzerlik gösterse de her bir nüshanın farklı olduğu anlaşılmaktadır.

Dâire-i cihannümâ içerisinde 15 daire yer almaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: Dâire-i lâ-ta‘ayyün [29b] dâire-i vücûd [35ab] dâire-i kalb [41b], dâire-i kalb

³⁹ Zülfi Güler, Şeyh Galib Divanında Ayna Sembolü, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal of Social Science*, 14, (1), 103-121.

⁴⁰ Bâyezîd-i Rûmî, *Nazîre-i Dâire-i Cihannümâ*, Ankara Milli Ktp. /Yz. No: 2643 vr. 7b-59b.

[43a], nefis-i emmâre, nefis-i levvâme [45ab], nefis-i mülhime [46a], nefis-i mutmainne [46b], nefis-i râdiye [47a], nefis-i mardiye [47b] gibi nefis mertebelerine ait dâireler yer almaktadır. Daireler ile ilgili cihannümâda şu bilgiler yer almaktadır.

“Muhyî, Cihânnümâ’da yedi felek anlayışına dayandırarak yedi fasıl üzere yedi daire beyan etmiştir. Bunlar sırasıyla cihânnümâ, vücut, ruḥ, kalp, nefis, zikir, mezhep dairesidir. Tabi ki bu dairelerin her biri de kendi içinde birçok daire içerir halde resmedilmiştir. Şekiller, Bâyezîd Halife’nin ve İbn-i Arabî-’nin eserlerinde yer alanlara kıyasla son derece gelişmiş, detaylandırılmış durumdadır. Şekil öncesi sunulan bilgiler ve genel itibariyle metin dili son derece anlaşılır olup, konusu ve yazarın tercihi gereği Arapça, Farsça bazı kelime ve terimler, ayet ve hadis iktibasları yapılmıştır.”⁴¹

1.2.3. Temsîl-i Nokta

Muhyiddin er-Rûmî’nin de olduğu gibi nokta sembolizmi üzerine çok sayıda eser yazılmıştır. Bunlardan en eskisi Hz. Ali’ye nispet edilen *Noktatü’l-Beyân* isimli risâledir. En son yapılan çalışma ise Hür Mahmut Yücer’in, Muhyî’nin Temsîl-i Nokta adlı eseri üzerindeki çalışmasıdır. Yücer’e göre: Hz. Ali’nin eseri üzerine de çok sayıda şerh yazılmıştır. Bu şerhlerin en meşhuru Şeyhzâde Muhyiddin Efendi’ye aittir. Emîr Seyyid Alî Hemedânî (öl. 786/1385), Niyâzi-i Mısırî, İbrahim b. Hakk Muhammed Kırımî, Seyyid Nesîmî, Nimetullah Nahcûvânî, Muhammed Konevî, Abdulgâni Nablusî, Abd el-Kâdir b. Nûrullâh, Muhammed Nûru’l- bunların en meşhurlarıdır. Hasan Sezâî Gülşenî (1080/1669) de XIX. yüzyılda Şuayb Şerâfeddin Efendi tarafından şerh edilecek olan bir gazelinde tamamen bu konuyu işlemiştir.

*Kalem-i sun-ı ezel her ne ki tahrîr itdi
Kayd idüp sahf-ı ebedde anı takrîr itdi
Evvel ü âhiri bir noktada cem itmiş idi
Fasl için bast-ı hurûf eyledi teksîr itdi
Baksan ol dâirede noktayı tasvîr itdi
Sûrat-i devrile bir dâire çekmiş nokta
Koydu ol noktanun ‘aynını gönül dîdesine
Merdüm-i dîdeyi aksi ile tenvîr itdi*

⁴¹ İltuş, “Cihannümâ,” 22.

*Nükteyi duydu Sezâyî dehen-i yâri sorup
Noktanun sırrını âriflere takrîr itdi*"⁴²

Muhyî Efendi'nin *Temsîl-i Nokta*⁴³ isimli risâlesinin tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Buraya Mihrişah Sultan Kütüphanesi'nden gelmiştir ve eserin ilk sayfasında bunu ifade eden "Bu kitabı Mehmed Atâullah Mihrişah Sultan Kütüphanesi'nden dışarı çıkartılmamak şartı ile vakfetti." cümlesi yer almaktadır.⁴⁴

"Süvâri Mukâbele Kalemi Kisedâr-ı sâbık el-Hâc Mehmed Atâullah Efendi'nin Hazret-i Ebâ Eyyûb el-Ensârî radiyallâhu anhu rabbühü'l-Bârî câmi-i şerîfleri derûnunda kâin Muhrişah Sultan Kütüphanesine vakfeylediği Muhyî Efendi'nin *Temsîl-i Nokta* nâm kitabıdır. Fî 17. C. 1264/21 Mayıs 1848." İbareleri ise eserin son sayfasında kayda geçmiş cümleleridir.⁴⁵

Temsil-i Nokta eserinde altı dâire bulunmaktadır. İlk sayfada; Temsiller dâiresi, Arş dâiresi [9b), Kürsî dairesi [9b), dâire-i taayyünât [16a], dâire-i eflâk [16b-17a], vücûd-ı âlem dairesi [20b] olarak isimlendirilmişlerdir. Risâlenin sonunda Receb ayında ve özellikle Regâib kandili gündüzünü oruçlu, gecesini ibadetle geçirmenin fazileti ile ilgili on iki adet rivayet vardır.⁴⁶

1.2.4. Temsîl-i Şecer

Ağaç sembolizmi ile ilgili birçok eser bulunmaktadır. Muhyî'nin *Temsîl-i Şecer* adındaki risalesinin bir nüshası Mevlana Kütüphanesinden hariç Karabük'te ikamet eden bir şahıs vesilesiyle Yücer'e intikal etmiştir. Yapılan incelemelerde *Temsîl-i Şecer* içerisinde 15 daire bulunduğu tesbit edilmiştir. Bunlardan bir kısmı şu şekilde isimlendirilmiştir. Dâire-i emr-i kün [vr. 8a], dâire-i Cihânnümâ-yı Şeyh Muhyiddin , [vr. 10], dâire-i lâ ta'ayyün [11], dâire-i hazarât-ı hams [vr. 11a], dâire-i usûl-i âlem [vr. 15], dâire-i vücûd-ı insân [vr. 32], dâire-i rûh [vr. 35], dâire-i usûl-i esmâ [vr. 40], dâire-i kalb [47a-48b]. Buradaki kalp dairesi tıpkı *Devâirü'l-Maarif*' te olduğu gibi kalb-i

⁴² Yücer, "Nokta Sembolizmi," 212.

⁴³ Muhyî, *Devâirü'l-Maarif*, Sül. Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 179, vr. 1-23a.

⁴⁴ Yücer, "Nokta Sembolizmi," 212.

⁴⁵ Yücer, agm., 212.

⁴⁶ Yücer, agm., 212.

meyyit, kalb-i marîz, kalb-i ğâfil, kalb-i münîb, kalb-i selîm başlıkları altında iç içe geçmiş olarak verilmiştir. Ancak burada ikinci bir kalp dairesi daha bulunmaktadır.

Muhyî bu eserinde Devâir’de de olduğu gibi çekirdek-ağaç-meyve sembolizmi üzerinden varlığı ve mârifetullahı anlatmaktadır. Tasavvufta *Şecere-i Ma’rifet* terkîbi marifetullah için kullanılmaktadır.⁴⁷ Zira Kur’ân-ı Kerîm’de güzel söz (kelime-i tayyibe) iyi ağaca, kötü söz (kelime-i habîse) de kötü ağaca benzetilmiştir:

*“Görmedin mi! Allah nasıl bir benzetme yaptı: (Tevhid ve şehadet olarak) güzel söz, kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir. Ki o (ağaç), Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Allah insanlara düşünüp ibret alsınlar diye (işte böyle) misaller verir. (Küfür ve inkârcılık gibi) kötü bir sözün (ve sahibinin) durumu da (gövdesi) yerin üstünden kolayca kesilip koparılan, bu sebeple yerinde durması mümkün olmayan kötü bir ağaç gibidir.”*⁴⁸

“Bu âyet-i kerîmede geçen “güzel söz”ü Allahu Teâlâ, bizim anlamamız için, kökü sağlam, sabit, yıkılmayan, kurumayan, dalları yer ve gök semasını tutmuş, meyvesi güzel olan bir ağaca benzetmektedir. Müfessirlerin açıklamasına göre, bu güzel söz; “kelime-i tevhid/kelime-i şehadet”, bu ağaç ise “mârifetullah” ağacıdır. Benzeyen, benzetilenin özelliğini taşır. Bu bakımdan mârifetullah (Allah bilinci) ağacı kimin kalbine dikilir, orada ne kadar kuvvetli kök salar ve ne kadar güzel gelişip meyvelerini verirse o insan artık özüyle, sözüyle, ahlâk ve davranışlarıyla kemâle ulaşır. Allah’a kulluk görevini yerine getirir, şirkten ve tâğûttan uzaklaşır. Yalnız Allah’ın rızasına uygun iş ve hareketlerde bulunur. Bu sayede de dünya ve âhiret saadetini hazırlamış olur. Devamındaki âyet-i kerîmede belirtildiği gibi kalpte/düşünce ve duygudaki kötü kelime ise küfür olup Allah’ı ve O’nun hüküm ve hâkimiyetini tanımama sözüdür ki her türlü fitne, fesat, musibet ve felâketin kaynağı olup bu da dünya ve âhiret bedbahtlığına sebep olur.”⁴⁹

İbn Ömer (ra) anlatıyor: "Bir gün Allah Resulü (sav) (benim de aralarında

⁴⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Sözlüğü*, 329.

⁴⁸ İbrahim 14/24-26.

⁴⁹ Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzül Furkan Açıklamalı Kur’an-ı Kerim Meali*, (Server İletişim, İstanbul, 2010), 257.

bulduğum bir topluluğa), *'Bana bir ağaç söyleyin ki o ağaç Müslüman'a benzer, Rabbinin izniyle her zaman meyve verir ve yaprakları da dökülmez.'* buyurdu . İçimden, *'Bu, hurma ağacıdır.'* demek geldi. Fakat orada Ebu Bekir ve Ömer varken konuşmayı uygun bulmadım. Ancak onlar da konuşmayınca Allah Resulü, *'Bu, hurma ağacıdır.'* buyurdu ."⁵⁰

Enes b. Malik'in rivâyet ettiği hadis-i şerifte, Hz. Peygamber kendisine ikram edilen bir tabak hurma sebebiyle şöyle buyurmuştur. *"Hoş bir sözün misali kökü sâbit ve dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir. O ağaç Rabbinin izniyle her zaman meyvelerini verir. İşte o hurma ağacıdır. Kötü bir kelime de toprağın üstünden, kökünden koparılmış istikrârsız, sebati olmayan kötü bir ağaç gibidir"* ⁵¹ diye ağacın yapraklarını dökmediğini ve dâima faydalı olduğunu hatırlatarak iyi ve hayırsever müslümanı bu ağaca benzetmiştir.

Söz, ağacın yaprağıysa, kelime-i tevhîd ağacın kendisidir. Güzel bir kelime güzel bir ağaç gibidir. Tasdik bu ağacın kökü, ihlas gövdesi, ameller dalları, sözler yapraklarıdır. Nasıl ki bir ağacın en değersiz şeyi yaprakları ise, imanın en düşüğü de yalnızca sözle olanıdır. Ey kardeşim bilmiş ol ki, 'La ilahe illallah' ağacı mutluluk ağacıdır, eğer onu tasdik toprağına diker, ihlas suyu ile sular, iyi amellerle korursan, onun kökleri tâ derinlere iner, gövdesi sağlamlaşır, yaprakları yeşillenir ve yenimi hoş meyveler bitirmeye başlar. Bu ağacın meyvesi nedir? diye soracak olursan, sana derim ki: Onun meyvesi uyanıklık, tövbe, zühd, iffet, tevekkül, teslim, herşeyi Allah-u Teâlâ'ya ısmarlamak, bâtını ve ruhânî bütün güzel sıfatlar ile cismanî ve zahirî olan tüm iyi huylardır.⁵²

Enes b. Malik'ten rivayet edilen diğer bir hadiste Peygamber (sav)in şöyle buyurmuştur: *"İmanın misali kökü sağlam bir ağaca benzer. İman bu ağacın kökleridir, namaz onun gövdesidir. Zekât gövdeden ayrılan kollardır, oruç onun dallarıdır. Allah*

⁵⁰ El İmam Ebi Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, (Dimeşk-Beyrut, 1423), Edeb, 89.

⁵¹ Buhârî, İlim, 4-5.

⁵² Hücetü'l-İslam İmam-ı Gazâlî, *Risâletü't-Tecrîdî fî Kelimeti't- Tevhid er- Risâletü'l Ledünniye*, (Furkan Basım Yayın-Organizasyon, İstanbul, 1195), 39.

uğrunda sıkıntılara katlanmak onun filizleridir, güzel ahlâk onun yapraklarıdır. Allah'ın haramlarından uzak durmaksa onun meyvesidir.”⁵³

Hacı Bektaş Veli'nin *Makâlât* adlı eserinde mârifetullah anlatılırken ağaç motifinden yararlanılmış ve mârifet kökleri müminlerin gönlünde olan bir ağaca benzetilmiştir.

“Ve hem dünyede ağaçlar vardır kim başı göğdedür dibi yirdedür. Pes Marifet dahî ağaç gibidür; dibi yirdedür. Pes Mariifet dahî ağaç gibidür; dibi mü'minlerin gönlindedür, başı göğden daha yukarudur. Bu mârifet ağacının başı tevhitir: Pes imdi azîz-ı men Ma'rifât ağacının başı tavnıddur, özdeği imandur, yaprakları islamdur, dibi yakînlükdur, köki tevekküldür, budakları nehy-i münkerdir, suyu havf u racâdur, yimişi ilimdür, yiri mü'min gönlidür, başı 'Arş'dan dahî yukarudur.”⁵⁴

1.2.5. Temsîl-i Kalıçe

Muhyiddin er-Rûmî'nin kaleme aldığı beşinci risale, *Temsîl-i Kâlîçe* (Küçük halı sembolü), *Temsîl-i nokta* risâlesinin ikinci yarısında, risâlenin 23b-44b varakları arasında yer almaktadır ve toplam 21 varaktır. Risâlenin içinde yaratılış aşamalarını anlatan bir dâire bulunmaktadır. Bu dâire nâzır-ı manzûr diye isimlendirilmiştir. Aynı isimle çizmiş olduğu başka bir dâire ise *Devâir*'de bulunmaktadır. Sonunda ise Vâkıa suresinin okunduktan sonra okunması tavsiye edilen bir dua vardır.

Allah-âlem münasebetini açıklamada çok elverişli bir örnek olarak halı metaforunun ilk defa bu risâlede kullanılmıştır. Müellifimiz halının bütün renkleri, işlenilen nakışları, kullanılan ip ve ipekleriyle dünyaya benzediğini, ifâde ederken insanların yalnızca halıyla ilgilendiğini, gerçekte ise halının aslının ip, ipin aslının sadece yün olduğunu bildiği halde üzerine düşünmediğini îmâ eder.

“Aslında Hakk'ın bu âlemden taayyünâtı yünün farklı eşyâlar şeklinde görülmesinden ibarettir. Öyleyse insana yaraşan Allah'ın rahmetinin eserlerine bakması gerekir. (Rum 30/50) Fakat nûr mesâbesindeki bu eserlere yani perdelere takılmak değil

⁵³ Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekri's- Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsir bi'l-Me'sûr*, (Dâr-u Hicr, M. 2003), V, 21.

⁵⁴ Esat Coşan, *Makâlât*, (Seha Yay., Ankara, 1971), 71.

eserlerden aslına ulaşmaya çalışmak daha önemlidir. Asıl maksad nakş değil nakkâş, eser değil sahibi olmalıdır. Öyleyse öncelikle nefsin perdelerini kaldırmak gerekir. Sonra seyr u sülûk ile diğer perdeler, fiil, sıfât ve isim tecellilerini bilmek gerekir.”⁵⁵

Muhyî Efendi eserinde yaratılış aşamalarını açıklarken akıl, ruh, arş, kürsi gibi âlem veya âlemin unsurlarını, bu unsurların birbiriyle olan münasebetlerini âyetlerle açıklamıştır.

⁵⁵ Yücer, Vahdet-i Vücûd Düşüncesini Açıklamada Halı Sembolizmi ve Muhyiddin-i Rûmî'nin Temsil-i Kâlîçe İsimli Risâlesi, *Journal of History Culture and Art Research*, 6 (3), 365-366.

İKİNCİ BÖLÜM

2. 1. ŞEYH MUHYİDDİN er-RÛMÎ'nin TASAVVUF DÜŞÜNÇESİ

2.1.1. Muhyî'ye Göre Zâhir ve Bâtın Ehli

Muhyî Efendi, sîret ve sîret ehlinin durumunu açıkladığı manzûmesinin başında, insanın ister fazilet isterse rezilet ehlinde olsun kendi nefis makâmını, niçin yaratıldığını, söz ve amelinin gidişâtını, nefisinin isteklerini ve hangileri peşinden koştuğunu bilmesi gerektiğini ifade eder. Zira nefsin insanı dâne öğütür gibi öğüteceğini belirtir. Bu aldatıcı nefse kanmaması gerektiğini, bedende nefsin yedi tavrı/durumu olduğunu, bu yedi tavrın diğer organlarda kendini göstereceğini söyler. Beden hem zâhiren hem de bâtinen güzel yaratılmıştır. Rûhun bütün kuvvetleri onda bulunmaktadır. Bedensel şeklini dönüştüren, tebdîl edenin mekânı cehennemdir.⁵⁶

Müellifimize göre “*Bu dünya ahiretle cem’ olunmaz*”⁵⁷ Zira insanın her ikisini kazanmak niyetiyle hareket ederek bu dengeyi sağlaması mümkün değildir. Bunun yerine insanın niyetinin daima âhiret olması gerekir ve ahireti kazanabilmek için insanın; özü ile sözü, içi ile dışı, zâhiri ile bâtınının bir olması gerekmektedir. Muhyî, davranışları riya olanlar ve mala düşkün olanların Hakk ehli olamayacağını, mala düşkün olurlarsa ölüm geldiğinde geç kalmış olduklarını anlayarak pişmanlıklar içerisinde hatalarının karşılığını göreceklerini ifade etmektedir. Kul ihlâsı elden bırakmayıp kimseyi incitmezse bu davranışı onun ahirette derdine deva olacaktır. Her kim yokluğu, yoksulluğu kendine mülk edinmişse, tarikat ehli için en son nokta olan fenâfillâh menziline ulaşmıştır. Ve bu menzile ulaşanlar, iki cihanda ehli safâ olanlar mürşidi kâmillerdir, özlerini Hakk’a teslim etmiş olanlardır ve onlar ahirette Hakk’tan vefâ göreceklerdir. Onlar Hakk’ın emrine alışımlı olanlar ve Hakk’ın emirlerine rıza gösterenlerdir. Allah’ın fazlı keremiyle şifa bulmayı ümit ederler ve dua ederler.⁵⁸

Muhyî; âşıklar için benim sözüm ney gibi şifâdır, neyin ahenkli sesi, rûha gıda gibidir ve bu nazmı söyleyince kalbe ilham gelir ve sanki İsrâfil’in sesi neyin sesi gibi bâdı sabâdır, der. Eğer sen bu nazmın sırrını Hakîkatini anlarsan canım sana fedâ olsun.

⁵⁶ Muhyî, *Devair*, vr. 3b.

⁵⁷ Muhyî, *Devair*, vr. 3b.

⁵⁸ Muhyî, *Devair*, vr. 4a.

Bu nazm Musa'nın elindeki âsa gibidir, basiretsiz olanlar anlayamaz ancak nefislerini tezkiye etmiş olanlar anlayabilir ve bilebilir demektir.⁵⁹

Muhyî bu kasidesinde kısaca; şekilciler ve Hakikat ehli arasındaki farkı anlatmıştır. Risâlenin son sayfasında sadece zâhir ehli ile ilgili bir kaside daha yazarak bu konuya tekrar değinmiştir. Sadece dünya geçimini sağlamak için tâc ve hırka giyip müşîd görünömlü ehli sûret olanları kınamaktadır. “*Sureti Hakk'da özü İblis ol vakt gezer, hubbi dünyayla ol dinin mahv idüp bozar.*”⁶⁰ diyerek onların aldatmaca içinde olduğunu halbuki kirâmen kâtibin meleklerinin ne işlerse yazacağını bildirerek kendine de bir telkinde bulunmaktadır.

*“Muhyî dünya hubbüne meyl eyleyen adam değil
Belki hayvandan adall şeytan dahî andan beter.”*⁶¹

2.1.2. Noktanın Esrârı

Şeyh Muhyî Efendinin bu risalesinde noktanın sırrı ile ilgili bir çok kasideye rastlamaktayız. Muhyî varlığın başlangıcını nokta üzerinden anlatmaktadır. Bu dünyanın başlangıcı ‘*küntü kenzin*’ sırrını açıklamak için nokta ile olmuştur. Cümle eşya bir noktadan ibarettir ve nokta ile görünür olmuştur cümle âlem. Muhyî'ye göre az da olsa noktanın esrarını, iç yüzünü anlayan kişi Hakk'ın huzurundan red olunmayacaktır.

*“Dedim ol dem Kul hüvellahu ahad
Okudum âlem yüzinden noktayı
Görücek didüm ki Allahü's-samed
Lem yelidsin sen ve lem yüled ki sen*

*Hem velem yekün lehû küfüven ahad*⁶² diyerek Hakk'ın varlığını ve birliğini müşâhede ettiğini anladığını ifade etmiştir. Muhyî bizlere şöyle nasihatte bulunmaktadır; eğer kalbini ihlâs ile sâfileştirirsen kesrette vahdeti görür ve gayb âlemini zâhir olarak anlarsın. O'na göre İbrahim b. Ethem, Hz. Ali (kv) “*Ben besmelenin başındaki ba harfinin altındaki noktasıyım*” sözüyle birlikte noktanın sırrını anlamış, tâcı tahtı bırakıp sûfîlik hırkasını giymiştir.⁶³

⁵⁹ Muhyî, *Devair*, vr. 4a.

⁶⁰ Muhyî, *Devair*, vr. 92a.

⁶¹ Muhyî, *Devair*, vr. 92a.

⁶² Muhyî, *Devair*, vr. 7b.

⁶³ Muhyî, *Devair*, vr. 8a.

Âlemin nakşını görüp nakkâşî görmeyen kişi ne kötüdür. Bu esrârı anlama yolunda mürşide bağlanmayan kişiler bakınır dururlar da dayanacak, itimat edecek birini bulamazlar. Muhyî burada bir benzetme yapar ve der ki; ateşten yaratılmış olan şeytanın aslını bir gör, o noktanın sırrını bilip anlamadığı için hased etmiştir. Küfr içinde olan cahil insan ondan daha aşağı bir seviyede ve çok daha çirkindirler, işte o kişiler cehenneme atılacaklardır. Muhyî, noktanın sırrını hocası Bâyezid'den öğrendiğini söylemektedir. İlmin mazharı akıl, aklın mazharı nutuk, nutkun mazharı harf, harfin mazharı nokta, noktanın Hakîkati de kalptedir.⁶⁴

Muhyî'nin en önemli nazariyelerinden biri olan nokta nazariyesi Hakkında şu ifadeler kayda geçmiştir.

“Nokta denilen şey, kâtibin kalemi kâğıt üzerine koymasıyla oluşur. Noktadan harf, harften kelime, kelimelerden kelâm oluşur. Kelâmdan isimler meydana çıkar ki isim eşyânın tanımlayıcısıdır. Eşyâyı ifade eder ve içeriğiyle onu kuşatır. “Allah’ın her şeyi ilmiyle kuşattığını bilirsiniz” (Talak 65/12) âyeti tam da bunu ifade eder. Dikkat edilirse Muhyî'nin nokta sembolizminde, birden çokluğa, latiften kesife, vahdetten kesrete, uhreviyattan dünyevî olana geçişin herhangi bir azalma çoğalma ya da ayrılma ya da bitişme olmadan tanımlandığı görülür. O’na göre Nokta dört türlüdür, bunlar, harfânî nokta, zulmânî nokta, nûrânî nokta ve rahmânî nokta.”⁶⁵

“Muhyî Efendi, her şeyin noktadan doğduğunu, noktanın biri doğduğu mekân, diğeri noktanın bize göre belirginleşen yönü olmak üzere iki yönlü olduğunu, birincisinin mutlak bilinmezlik ikincisinin ise vücûdun ilk taayyünü (Hakkîkat-ı Muhammediye) olup diğer mertebelerin annesi konumunda bulunduğunu ifade eder. Müellifimiz noktanın sonraki her mertebe ve âlem için yeniden başlangıç ve nokta olduğunu bu sebeple Arş ve Kürsî'nin nokta olarak anlatımını yapar. Diğer yandan nokta tevhide işaret eden elifi oluşturur.”⁶⁶

Muhyî esrâr-ı nokta ile ilgili yazdığı diğer kasidesinde; insan âlemlerin ortasında nokta gibidir diyerek bir benzetme yapmaktadır. Tüm âlemler onun etrafında dönmektedir. Bu nokta sırrı Ahmet'tir, bu sırrın sırrı insandır. Eğer sen anlar ve

⁶⁴ Muhyî, *Devâir*, vr. 8b.

⁶⁵ Yücer, “Nokta Sembolizmi”, 29.

⁶⁶ Yücer, age, 29.

kavrarsan senden sonrakilere bunu delillerini göster ve bu noktadaki ince manayı anla, eğer sana bunun sırrını anlatsam vicdanın Hakk'ın ilhâmını kabul ederdi demektedir.⁶⁷

Allah ilk önce O'nun nûrunu yarattı diyerek ilk yaratılanın Peygamberimiz (sav) olduğunu söylemektedir. Sonra bütün varlıklar ortaya çıkmıştır, O ruhların babası olarak yaratılmış, O'na canın feda olsun demektedir. Muhyî'ye göre bu nokta nûrun noktasıdır ve bu nokta nübüvvet noktasıdır ve bu nokta en son noktadır.⁶⁸

Bu noktanın arkasındaki ak noktayı düşünmemizi, anlamamızı ve bu noktadan âlemi seyr-i temâşâ etmemizi istemektedir. Muhyî kasidesinde okuyucularına tavsiyede bulunmaktadır. Hakk'ın Zâtı anlaşılmaz ama '*mâ arafnâke*' demiştir, bu sırrı anlarsan elemin, kederin kalmaz. Bu noktanın sırrı çok derin ve geniş bir denize benzer, bu denizin içinde cevher arayan dalgıç gibi ol. Nefahu sırrını anlamaya çalış. Neden geldi? Yani Allah'ı Teâlâ sana neden ruhundan üfledi, hikmeti nedir? Onu anlamaya çalış, şeklinde soru yönelttikten sonra cevabını da şu şekilde vermektedir. Bu rûhun verilme sebebinin sırrı, belli bir vakit misafir olarak geldiğin bu dünyada sana imtihan edilmen için verilmiştir.⁶⁹

O noktanın sırrı ki o rûhuna üfleme yani nefh, nûnun noktasıdır. Bu nokta '*ol*' emrinin zuhûrunun menşeidir. Bâ'nın noktası varlığın başlangıç noktasına işaretir, bu nokta sayesinde harf ortaya çıkmış ve bu nokta ile Cenâb-ı Hakk 'ın kelâmı anlaşılacaktır. Bu nokta aya ve güneşe ışığını verir ve bu sayede kendi yörüngelerinde dönmektedirler. Bu sayede âlemdeki tüm bitkiler yetişir, gelişir. "*Hadis-i Kudsîdir fehm et gelüp 'levlâke levlâke', yaratmazdım bu eflâki dedi şanında sultanın*" derken Muhyî Allah'ın, âlemleri Peygamberimiz (sav) adına yarattığını dile getirmektedir. Bütün peygamberler arasından O'nu seçerek O'nu sevdiğini ve kendisine habib eylediğini söylemektedir. Âlemde ne varsa yırtıcı hayvanlar, kuşlar, insan için yaratılmıştır. İnsan olarak şânın kıymetli ve değerlidir, kıymetini bilmek anlamak ise insanın kendi vazifesidir.⁷⁰

⁶⁷ Muhyî, *Devâir*, vr. 20b.

⁶⁸ Muhyî, *Devâir*, vr. 21b.

⁶⁹ Muhyî, *Devâir*, vr. 18b.

⁷⁰ Muhyî, *Devâir*, vr. 19a.

Müellifimiz muhataplarına, Selmân-ı Farisî nübüvvet nûrunun kokusunu aldığı gibi Bilal-i Habeşî Habeş'te, Suheyb-i Rûmî Rum'da kokusunu aldılar ve dünyayı terk eylediler, sen de onlar gibi senin zamanında olan ehl-i Hakk olanlara karış, erenlere eriş derdine derman bul, onlar tabîbi Hakkırlar, bütün varlığın aslına kemâliyle erişmişlerdir diyerek bir mürşide bağlanmayı tavsiye etmektedir. Ve onlara bağlandıktan sonra onlara uy ki imanın artsın, gönül rızasıyla onlara tâbi olursan ki bu Haktır. Eğer razı olursan, murâd olursun ve her yönden terbiye edilirsin demektedir. Bir an o dostların yanında bulunursan senin için mutluluktur ve cennette senin için veliler komşu olacaklardır ve onlar seni irşâd ederler. Sen nesin? Aslın nedir? Hakk'ı anlamak için nasihat ederler. Senin aslın, kimyan şu ki; Allah seni Hayy, İlim, Kâdir ve İrâde isimleriyle hava, su , ateş ve topraktan yaratmıştır. Bu dört esmânın aslını anlarsan tüm esmânın Hakîkatini anlarsın diyerek nasihat etmektedir.⁷¹

“Ve bî yubsırû ve bi-yesmâu kelâm çun zuhûr etti

Hakkın ilhâmıdır söyle varken dile fermânın,

Şeriaten Hakkîkiye telemmüzle iren Hakk'a,

Tarîkatten irer Muhyî elünde şer'i mîzânın”⁷² diyerek Muhyî, şeriat ve hakîkati öğrenerek ve tarikatle mârifetullâha erebileceğini dile getiriyor. Şeriat, Kur'an'ın zâhiri; tarîkat bâtını; hakîkat sırrı; mârifet ise Zâtıdır. Ayrıca şeriat, sözlere; tarikat, fiillere; hakîkat ise hâle delâlet eder. Şeriat, ilme'l yakîn; tarikat, ayne'l yakîn; hakîkat, hakka'l yakîne işarettir.⁷³

Muhyî Efendi, noktanın sırrını anlatarak kasidesinde, noktanın birinin bidâyet sırrına diğerrinin nihâyet esrârına işaret ettiğini söylemekte ve sen onları bir olarak görürsün demektedir. Bu iki nokta bir manâya işaret etmek üzere zuhûr olmuştur. İki nokta iki yönden kinâyedir, iç ve dışın birleşmesi ve bilinmesi. Yazara göre ilk olarak emre itaat eden Peygamber (sav) Efendimizdir. İster ehli fazl olsun ister şakî olsun, tüm varlıklar onun nurûndan yaratılmıştır. Ay ile güneş iki nokta gibidir, gece gündüz buna delil olarak dönerler. Nice bin âlemleri seyr ettikten sonra insanda kemâl bulmuş ve nefah sırrı onda zuhûr bulmuştur.⁷⁴

⁷¹ Muhyî, *Devâir*, vr. 19a.

⁷² Muhyî, *Devâir*, vr. 19a.

⁷³ Muhyî, *Devâir*, vr. 19a.

⁷⁴ Muhyî, *Devâir*, vr. 21b.

Muhyî bu varlık (vücûd) dâiresini dört şekilde çizerek gösteriyor; Gayb âlemi, şehâdet âlemi, ehli cahîm, ehl-i cinân. İnsan Allah’u Teâlâ’nın Cemâl ismi ve Celâl ismi arasındaki farkın bilinmesi için yaratılmıştır ve insan Cemâl isminin zuhûrunun göstergesi olarak bu müjdeye nâil olmuştur. Muhyî bu noktanın sırrını anlayarak topraktan gelmiş olan bu cismi kerâmetle cevhere dönüştürmüş olduğunu dile getirmektedir. Kalbi selîm ve selâmet ile rûhun aslına kavuşabileceğini savunmaktadır.⁷⁵

Muhyî, nokta ile ilgili şunları söylemektedir. Nokta dedikleri şudur ki; katip kalemi kağıt üzerine koyunca ilk önce nokta zâhir olur. Ondan sonra harf olur. Harften kelime olur. Kelimededen kelâm olur. Kelâmdan esmâ olur. Esmâ ki cümle eşyanın ismidir. İsim ki cümle eşyayı ihâta eylemiştir. İlmin sırrı, ilmin kendi Hakkîkatiyle birlikte olan şeydir. Çünkü ilim, hakîkatteki hakkın aynıdır. İlim olmak itibariyle de gayridir.⁷⁶

2.1.3. Muhyî’ye Göre Ledün İlmî

İlmî ledün; “Allah tarafından öğretilen ilim” olarak tarif edildiği gibi, “gizli hakikatleri konu alan ve bu yolla insanı mânevî kurtuluşa ulaştırdığına inanılan ilimdir” şeklinde de tanımlanmıştır.⁷⁷

“Kulun çaba ve gayreti bulunmaksızın meydana gelen ilim. Bu ilme ledünnî ilim denmesinin nedeni, bizim çabamızla değil, rabbimizin katından gelmiş olmasıdır. Allah (c.c) şöyle buyurmuştur. ‘Kendi katımızdan ona bir ilim öğrettik.’⁷⁸ Ledünnî ilim ve sır kaynaklı marifetlerden birisi, Hz. Peygamber Efendimiz (sav)’in şu hadisiyle işaret ettiği ilimdir. *Ebû Bekir cennette çok oruç tuttuğu veya namaz kıldığı için değil, gönlündeki bir şey sebebiyle sizleri geçer.*”⁷⁹

“Zâhire ve bâtına müteallik ulûm vardır ki zâhire müteallik olan mertebesine ilm-i şerâyi’, ahkam ve bâtına müteallik olan ulûmu yetmiş de dek bâliğ olur ki bu cümleye ilm-i ilâhî ve ilm-i ledünnî ve ilm-i tasavvuf derler. Bu ulûm-i bâtınanın ulûm-i zahireye

⁷⁵ Muhyî, *Devâir*, vr. 21b.

⁷⁶ Muhyî, *Devâir*, vr. 22a.

⁷⁷ Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Sözlüğü*, 393.

⁷⁸ Kehf 18/65.

⁷⁹ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü Letâifu'l-a'lâm fi işarâtu ehli'l-ilhâm*, (İstanbul, İz yay, 2004), 401.

muhalefeti yoktur. Mahlûkun ta’lim edemeyeceği ilme ilm-i ledünnî derler. Ol ta’lim Hakk ile olur, gayri veçhile olmaz.”⁸⁰

Serrâc’e göre; Kur’an’ın, hadisin ve İslâm’ın da zâhir ve bâtını vardır. Geniş anlamıyla şeriat ilmi bu ikisini de ihtiva eder. Nitekim sûfilere göre, “*Allah size zâhir ve bâtın nimetlerini bol bol vermiştir*”⁸¹ meâlindeki âyette bu hususa işaret edilmektedir.⁸²

“Mutasavvıflar dinî ilimleri biri zâhir, diğeri bâtın olmak üzere ikiye ayırır; hadis, fıkıh ve kelâm gibi ilimlere zâhir ilimleri, tasavvufa da bâtın ilmi adını verirler. Zâhirî ilimlerle meşgul olanlara zâhir ulemâsı, rûsum ulemâsı ve ehl-i zâhir, kendilerine de bâtın ulemâsı ve ehl-i bâtın derler. Mutasavvıflara göre naslardaki gizli mânaları, ibadetlerin mânevî ve ahlâkî özünü, varlık ve olayların arkasındaki sırları açıklığa kavuşturan bâtın ilmi gizlidir ve onu halka açıklamak câiz değildir. Çünkü halk bu yüksek ilmi ve ondaki ince mânaları ya anlayamaz veya yanlış anlar. Bu yüzden bâtın ilmi ancak zeki, yetenekli, istekli ve kalp gözü açık kimselere öğretilir. Başlangıçta bâtın ilminden sadece işaret yolu ile bahsedilir, bu ilim açık şekilde ifade edilmezdi. Bâtın ilmi İslâm’dan ayrı ve onun dışında bir ilim değildir. Bu ilim esasen nasların derin ve ince mânalarından ibaret olup Hz. Peygamber tarafından bazı sahâbîlere öğretilmiştir. Nitekim onun sırdaşı (sâhibü’s sırri’n-nebî) Huzeyfe b. Yemân’a bazı sırlar tevdi ettiği, ayrıca Ebû Hüreyre’nin, “*Hz. Peygamber (sav)’den iki ilim öğrendim; birini yaydım, öbürünü saklı tuttum, onu da yaysaydım başımı keserlerdi*” dediği rivayet edilir.⁸³ Hz. Peygamber’in dinde fakîh olması için dua ettiği İbn-i Abbas’ın ilminin de bâtın ilmi olduğu söylenir. Cüneyd-i Bağdâdî, Hz. Mûsâ’nın Hızır’dan öğrendiği “ledün ilmi”⁸⁴ ile Hz. Ali’nin bildiği bâtın ilminin aynı şey olduğunu söyler.”⁸⁵

Cibrîl hadisinde söz konusu edilen “İslâm” zâhir, “iman” bâtındır. “İhsan” ise zâhir ve bâtın Hakikatlerinin birliğidir. Sûfiler, ehl-i zâhir arasında işaret ve remizlerle

⁸⁰ Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, (İnsan Yay, İstanbul, 2013), 804-805.

⁸¹ Lokmân 31/20.

⁸² Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lümâ İslam Tasavvufu*, çev. Hasan Kamil Yılmaz, (Altınoluk Yay., İstanbul, 1996), 23; (Serrâc’ın *el-Lümâ* ve Ebû Tâlib el-Mekkî’nin *Kutü’l-kulûb* adlı eserleri bâtın ilmi hakkındaki önemli kaynaklardır.)

⁸³ Buhârî, İlim, 42.

⁸⁴ Kehf 18/65.

⁸⁵ Süleyman Uludağ, “Bâtın İlmi,” *DİA*, V, 188-189.

anlattıkları, fakat kendi aralarında bazan açıkça konuştukları bâtin ilminin önem ve değeri konusunda görüş birliği içindedirler.⁸⁶

Bâtin ilminin üstünlüğü ilk tasavvufî eserlerde de önemle vurgulanmıştır. Gazâlî zâhir ilmüne kabuk (kışr), bâtin ilmüne öz (lüb) nazarıyla bakar. Zâhir ilmi yola, bâtin ilmi menzile ait bilgilerdir. Bâtin ilmini biri muâmele, diğeri mükâşefe ilmi olmak üzere ikiye ayırır. Birincisini eserlerinde geniş olarak açıkladığı halde ikincisinin kitaplara yazılmasının ve ifşa edilmesinin câiz olmadığını ifade eder.⁸⁷

“Vahiyden hasıl olan ilme nebevî ilim, ilhamdan hasıl olan ilme de ledünnî ilim denir. Ledûn ilmi, gayb lambasından ışılan latîf, saf ve cilalı bir kalbe düşen ziyâ gibidir ki Bârî-i Teâlâ ile ruh arasında hiçbir vasıta olmaksızın elde edilir. Allah-u Teâlâ bir kula hayır dilerse kendisi ile onun arasındaki perdeyi kaldırır. Bu şekilde birtakım kevnî sırlar o kula aralanır ve bunların mânâları o kişinin zihnine nakşedilir. O da bu Hakikatleri, Allah’ın dilediği kullarına açıklar. Hikmetin Hakikatine ledün ilmiyle nâil olunur. Bu mertebeye ermeyen insan Hakkîm olamaz. Çünkü hikmet Allah vergisidir.”⁸⁸

İbn-i Arabî-, “*velîler bilgileri peygambere vahyi getiren meleğin aldığı kaynaktan alırlar*” derken bu hususu belirtmiştir. O *Fusûsü'l-hikem*'de her bölümün başına getirdiği “hikmet” sözü ile bâtin ilmini kastetmektedir. İbn-i Arabî üç türlü bilgi kabul eder.

1. İlm-i Akl: Kaynağı akıl olan bilgi. Apaçık veya zorunlu bilgiler ya da usûlüne uygun olarak delil üzerinde düşünme neticesinde hâsıl olan bilgilerdir.

2. İlm-i Ahval: Kaynağı duyarlar olan bilgi. Duyuların verdiği bilgiler ancak tadıldığı zaman anlaşılır.

3. İlm-i Esrar, ilmi ilâhi, hikmeti ilâhi, ulûmu ekâbir: Kaynağı sır olan bilgi. Sır ilmüne sahip olanalar öbür ilimleri de bilirler.⁸⁹

“Hâris el-Muhâsibî, Kelâbâzî, Kuşeyrî, Hücvârî ve Gazâlî gibi Sünnî mutasavvıflar Kur’an ve hadis çerçevesinde kalan bâtin ilmini kabul etmişler, bunu da nasların mânalarını derinleştirmek olarak anlamışlardır.”⁹⁰

⁸⁶ Uludağ, “Bâtin İlmi,” *DİA*, V, 188-189.

⁸⁷ İmam Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmid-din*, (İstanbul, Pirlanta Yay., 1988) III, 69-70.

⁸⁸ Gazâlî, *Tevhid ve Ledûn Risâlesi*, 95.

⁸⁹ Bkz. Muhyiddin İbn-i Arabî, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, çev. Ahmet Avni Konuk, (İFAV, İstanbul, 1999).

⁹⁰ Uludağ, “Bâtin İlmi,” 189.

Muhyî Efendi de herkese ilm-i ledün verilmeyeceğini dile getirir. Muhyî'ye göre kişi eğer ilm-i ledün sahibi olmak istiyorsa pervanelerin ateşin etrafında dönüp kendilerini ateşe atarak yanmaları veya şekerin suyun içinde erimesi gibi kişinin de kendini beşeriyetten uzaklaştırdığında ulaşabileceğini söylemekte ve ancak bu şekilde manevi zevke erebileceğini dile getirmektedir.⁹¹

Nasıl İsa Peygamber nefesiyle üflemezse ölümler bile dirilmez, Musa peygamber tam olarak teslim olmayınca esrâra eremez ise kişi Hz. Muhammed (sav)'in yolunda olmazsa feyze ve mârifete ulaşamaz. Aşk ile Allah'ı sevme ve Allah tarafından sevilme sırrını anlar ve hata yapmadan ihlâs ile ömür sürerse ilm-i ledünne sahip olur. İlm-i ledün sahibi olabilmek için kişinin çaba sarfetmesinin ve sa'yu gayrette bulunması gerektiğini belirterek sonucunun da ne ile karşılaşılacağını şu şekilde ifade etmiştir.⁹²

“Cehd eyle Hakk'ı gör bil kılmağıl amâ üzre

Bunda ki gören gördü görmese görülmezmiş

Muhyî olıgör önden olmazmış olan önden

*Her kim ki olur önden ol nâre sürülmezmiş*⁹³ Muhyî, diğer kasidelerinde ilm-i

ledün ile ilgili beyitler eklemiştir.

“Tabîb-i Hakk durur onlar ledün ilmüne ermişler

*Pes anlardır kemâliyle bulanlar aslın eşyânın*⁹⁴

“Rızâyı Hakkla me'nûs olanlar

Olurdur ne felek içre dolanlar

Değil anlar rızâyı Hakk'dan ayrı

*Ledün ilmüne anlardır bulanlar*⁹⁵ diyerek ledün ilmi sahiplerinin Hakk rızasını

kazandıklarını dile getirmiştir.

2.1.4. Nûr

“Işık, kapalıyı açan şey, sûfiler bununla kalpten âleme ulaşan her türlü vâridi kast ederler. Nûr-ı Muhammed ise en büyük ruh anlamındaki rûh-ı a'zamın bir yönü. Nûru'l

⁹¹ Muhyî, *Devâir*, vr. 5b.

⁹² Muhyî, *Devâir*, vr. 5b.

⁹³ Muhyî, *Devâir*, vr. 6a.

⁹⁴ Muhyî, *Devâir*, vr. 19a.

⁹⁵ Muhyî, *Devâir*, vr. 69b.

envâr, Hz. Muhammed (sav). Çünkü O'nun nûru bütün nurların aslıdır ve bu nûr ilk tecellidir.”⁹⁶

“Nûr; Allah'ın isimlerinden (esmâ-i hüsnâ) biridir. Allah'ın zâhir ismiyle tecelli etmesi yani tüm eşyanın suretlerinde kendini gösteren ilâhi varlık. “*Allah, göklerin, yerin (herşeyin) nuru (nu, aydınlığını veren) dir.*”⁹⁷ Maddenin kalpten uzaklaştırdığı ilâhi feyz ve dini bilgileri açığa çıkarmada araç olan ışık.”⁹⁸

“Öyle Allah ki, semâvât ve arzı nurlandırıcıdır. Kulun bundan nasibi, kalbini Allah-u Teâlâ'nın ma'rifet nûruyla ziyâlandırmaktır. Zirâ kalbin inşirâh ve iza'esi ma'rifetledir.”⁹⁹

Sözlükte “aydınlık, ışık” anlamına gelen nevr kökünden türemiş bir isim olan nûr kelimesi apaçık olan, nesne ve olayların mahiyetini ortaya koyup aydınlatan şeye denir. Ayrıca Kur'an-ı Kerîm'de ve hadislerde ‘insanların önünü aydınlatıp doğru ve gerçek olanı görmelerini, hakk ile bâtili, hayır ile şerri ayırt etmelerini sağlayan mânevî ve ilâhî ışık’ mânasında kullanılmıştır. Bunun karşıtı zulmettir. Özü itibariyle zâhir olup başka zuhurların kaynağı olan şeye nur denir. Varlıkla yokluk karşılaştırılınca varlık nur, yokluk zulmettir. Her şeyi yokluk karanlığından varlık aydınlığına çıkaran Allah'ın nurudur. Feyezân yoluyla eşyaya gelen varlık da O'nun zâtının nurudur. Bir nur olan güneşin her zerresi kendisinin delili olduğu gibi varlıkların her zerresi de Allah'ın varlığının delilidir. Allah'ın bâtın olmasının sebebi çok zâhir olmasıdır. Çünkü O'nun nuru nûruna perde olmuştur.¹⁰⁰

Allah-u Teâlâ nûr ile ilgili şöyle buyurmaktadır: “*Allah kime (niyet ve ameline göre) bir nur (hidayet ve ışık) vermemişse, artık onun için bir nur (hidayet ve ışık) olamaz.*”¹⁰¹ Bu ayet-i kerimeyi günümüz yaşayan alimlerinden Hasan Tahsin Feyizli Hoca şu şekilde yorumlamıştır.

⁹⁶ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 563.

⁹⁷ Nur 24/35

⁹⁸ Uludağ, *Tasavvuf Sözlüğü*, 280.

⁹⁹ Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü*, 1157.

¹⁰⁰ Uludağ, “Nûr,” *DİA*, XXXIII, 244-245.

¹⁰¹ Nûr 24/40.

“İşte görülüyor ki küfür, insanı boğan karanlıklar denizidir. Küfre sapanlar, aklını Allah’ın istediği doğrultuda kullanmamış, Kur’an’ın rehberliğini ve Peygamber’in uyarılarını dışlamış, böylece bunların verdiği aydınlığı terk edip karanlıklar içinde kalmışlardır. Bu sebeple dünyada yaptıkları bütün iyi işler de boşa gitmiştir. Âhiret aydınlığı ise, iman edip sâlih amelde bulunanlardır. Aynı zamanda yüce Allah bu misalle, engin denizlerin derinliklerine doğru karanlık tabakaların oluştuğunu bildirmektedir. Son yüzyıldaki bilimsel çalışmalar, denizlerdeki yoğunluk farkıyla iç dalgalar, hem de derinliklere doğru ışık miktarının azalması nispetinde kat kat karanlıklar olduğunu ortaya çıkarmıştır. Belirli karanlıktaki bütün renkler siyah olarak algılanır.”¹⁰²

İbn-i Arabî-’nin tecellî teorisine göre Allah yalnızca âlemlerle tecelli etmez; aynı zamanda bütün mânevî bilgilenme yaşantılarında da tecelli eder. Nitekim sûfiler nezdinde tecellinin bir tanımı da “kalplerin perdesini açan gayb nurları”dır. Bütün bunların ötesinde İbn-i Arabî- için bizzat Kur’an bir nurdur; çünkü içerdiği delillerle saptırıcı şüpheleri kovmakta ve karanlığı ortadan kaldırmaktadır.¹⁰³

Muhyî; Nûr kasidesinde kendisine Hakk doğup apaçık görüldüğünde onun nûrunun eseriyle rûhunun ona tutulup tad aldığını, lezzet aldığını, âşık olduğunu dile getirmektedir. Nice günaha dalmış insan görse ve baksa bile onların üzerinde her şeyi güzel gördüğünü, Hakk nûru ve nazarıyla baktığı için kendisine güzel geldiğini söylemektedir. Bizlere de Hakk’ın dili ile Hakk lisânı ile söyle, gözünü aç ve herşeye ibret nazarıyla bak, kabul etmemelik yapma, reddetme diyerek nasihat etmektedir.¹⁰⁴

Muhyî hemen hemen çoğu kasidesinde insanın nasıl ve neden yaratıldığına değinerek kişinin kendisini tanımasını varlığının sebebini unutmamasını dile getirir. Senin yaratılman Allah’ın nûru sebebiyledir ve âşıklar Allah’ın Cemâlinin tecellisidir. Senin yüzün Allah’ın nûrunu yansıtan bir ayna gibidir ve bu senin rûhunun yansımasıdır. Bu güzelliğe şahit olanlar bu yansımayı görmelidirler demektedir.¹⁰⁵

¹⁰² Feyizli, *Feyzu’l-Furkân*, 354.

¹⁰³ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, (Litera Yay., İstanbul, 2015), 47-62.

¹⁰⁴ Muhyî, *Devâir*, vr. 10a.

¹⁰⁵ Muhyî, *Devâir*, vr. 10a.

Züleyha Yusuf'un rûhunun yansımaları gördü, o yüzden ayıplanmasına kınanmasına aldırmadı. Bu güneş O'nun nûrundan alarak saflığıyla bütün dünyayı aydınlatmakta ve ısıtmaktadır. Bu derya cûşa gelir, dalgalar kıyıya vurur, aslında dalgalar deryadır, derya dalga. Yani ikisi de aynıdır gayri değildir. Ama bu anlaşılması zor bir durumdur, görünmez ama gösterir, açıklanmaz demektir. Ancak ârif olanlara perde yoktur onlar her mekan ve yerde Hakk'ın eserlerini görürler diyerek şu beyti yazmıştır.

*“Pes ârifler görür anlar Hakk'ın sun'unu her şeyden
Bil anlara hicâb olmaz görür Hakk tolu her câ”¹⁰⁶*

Müellife göre, o âşıklar makbul bir yakınlıkla gönül hoşluğuyla, Hakk'ın rızâsıyla mevsufturlar, onun için günahlara hiç meyletmezler, sevmezler. Ve gönlün hoşnutluğu, rızâsı, memnuniyeti haktır, hakîkattir. Eğer istersen sende bu esrara erer kendinden geçersin. Eğer sevilen severse sen seversin, o zaman manevi zenginlik verir, keramet verir, diyerek kasidesine devam etmektedir.¹⁰⁷

Şeriat, tarikat ve Hakikat bir arada olduğu zaman kişi helva yemiş gibi tat elde eder. Eğer ışıkla beraber olursan sana da ışık verilir. Bu aşk hâlidir. Muhyî burada bir mürşide bağlanmanın önemine vurgu yapmaktadır.¹⁰⁸

Dünya lezzetlerinden geçip varlığını, yaratılmışlığını gör ve anla, sen bu dört unsurdan yaratıldın ama bu unsurlar her halde secde ederler. Kalbin ve özünü temizle halâs eyle, sâfileştir. Vücûdun içinde bir inci gibi bulunan kalp cevherini sen yok eyledin, onu saf eyle. Nasıl kişi altını diğer madenlerden ayıran ilmi öğreniyor, sende diğer ilimler yanında ledün ilmini öğren. Kalp saf olursa Hakk'ın sırları görünür bu şekilde kalbe ilham gelir diyerek müridâna nasihat etmektedir.¹⁰⁹

Bu ömrün elde sermaye olarak dururken zamanlar tükenmeden anla ki sonra eyvah deme, pişman olma, kibirlenen o kimse gibi olma ki bakarsın ömrün sonu gelmiş,

¹⁰⁶ Muhyî, *Devair*, vr. 10b.

¹⁰⁷ Muhyî, *Devair*, vr. 10b.

¹⁰⁸ Muhyî, *Devair*, vr. 10b.

¹⁰⁹ Muhyî, *Devair*, vr. 10b.

kefen giymişsin diyerek insanın ömrünü güzel değerlendirmesiyle ilgili uyarılarda bulunmaktadır.¹¹⁰

Sen ibret nazarıyla Hakk'ı görmeye çalış, ileride görürüm deme, çalış öğren say et. Hakk'ın eserlerini, tecellisini perde koyup görmemezlik yapma, ay gibi temâşâ eyle.

“Hicâb üzre ânı hazret ezelden itmemiş a'mâ”¹¹¹

Sen Hakk'ı gör anlamaya çalış ki sen ezelden kör değilsin, küfür perdesiyle örtülmüş olanlar gerçekte kör olmasalar da Hakk'ı göremez ve anlayamazlar diyerek Muhyî kasidesinde nasihatlarına son vermektedir.¹¹²

2.1.5. Arş

“Arş-ı âlaya felekü'l eflâk ve felek-i atlas ve felek-i a'zam dahi derler. Arş-ı esmâ-i mukayyedenin müstevâsıdır. Ya'ni mahall-i zuhûrudur. Meselâ, ism-i zâhir bu âleme dâirdir ve bu âlemi terbiye ile me'lufur. Arş-ı a'zam, rûhi izâfî demektir.”¹¹³

Arapça bir kelime olan “arş” ın kelime anlamı, taht, çardak tavan ve kubbe demektir. İslamî terim olarak; Allah (c.c) 'ın kudret ve azametinin tecellisinden kinâye olarak, dokuzuncu kat semâda bulunduğu tasavvur olunan taht'dır. Bu bakımdan asıl anlamını ancak Allah'ın bildiği bir şeydir. Kâinattaki bütün varlığı kuşatan bir cisim olup, yüksekliğinden dolayı bu ismi almıştır. Müfessirlerin izâhına göre, Allah (c.c) önce Arş'ı yaratmıştır. Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette Allah (c.c) Arş'ı istila etti yani Arş'a hükmetti şeklinde geçmektedir. *“O Rahmân ('ın hâkimiyeti) arşı kuşatmış/hükümü altına almıştır.”¹¹⁴* Tasavvufta ise Arş, gönül demektir.¹¹⁵

Muhyî bu kasidesinde arşın yaratılmasından şöyle bahseder; Rahman arşı yaratmıştır, O buna liyâkatlidir ve her canlının yaratılması da sudandır.

“Ve cealnâ mine'l-mâi külle şey'in hayy

¹¹⁰ Muhyî, *Devair*, vr. 10b.

¹¹¹ Muhyî, *Devair*, vr. 10b.

¹¹² Muhyî, *Devair*, vr. 10b.

¹¹³ Rasim, *Tasavvuf Sözlüğü*, 780.

¹¹⁴ Tâha, 20/5.

¹¹⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Sözlüğü*, 23.

'Ve kâne arşuhû ale'l-mâ' deyûp etdi izâfeti' ¹¹⁶

Rabbü'l Âlemin Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurur. *"Her canlı şeyi sudan yarattığımızı bilmediler mi? Onlar hâlâ inanmazlar mı?"* ¹¹⁷ Feyzü'l Furkan'da bu ayet-i kerimenin izahı şu şekilde yapılmıştır.

"Yüce Allah'ın, "Her canlı şeyi sudan yarattık." buyurması, müfessirlere göre, "Her şeyi sudan canlı kıldık, yahut her canlı şeyi su sebebiyle yarattık." manasındadır. Canlılarda % 80-90 temel unsur su olmuştur. Mucize dışında, gözle görülen her canlı -bitkiler dahil- susuz oluşmamış ve susuz yaşayamaz demektir. Yüce Allah, insanı (toprak ve su karışımı) çamurdan yaratmaya başlamış ve kendi bünyesinde geçirdiği safhalardan sonra ona ruh vermiştir. İnsandaki rûhî haller ve şahsiyet, lisan orijini, kendisini kontrol etme ve ileriye yönelik düşünme gibi özellikler, hiçbir varlıkta yoktur. Sonra onun neslini de ondaki nutfe (meni)den başlayarak, yine türlü safhalardan geçirerek, evrim veya başka varlığa dönüşüm yoluyla değil, her canlıyı kendi tür ve özelliklerine göre ayrı ayrı yaratmıştır. Peygamberimiz de, "Allah Âdem'i kendi (şu görünen) suretinde yaratmıştır." buyurmuştur." ¹¹⁸

Muhyî *"'Errahman ale'l arşi's-tevâ' dedi Hüdü"* ¹¹⁹ şeklinde yazdığı mısradan sonra eğer bunu anlarsan kalbinin kiri, pası kesâfeti kalmaz demiştir. Bu kainâtın başlangıcı Allah'ın bu dört ismi üzere yaratılmıştır. Hayy, Âlim, Kâdir ve Mürîd. Muhyî'ye göre tecelli-i evvelde ilk olarak kalem yaratılmıştır ve kaleme akl denilmiştir. ¹²⁰

Arşullâh, Allah isminin mazharı olması itibariyle insan, yani insanın bir örneği sayılan mutlak varlık manasına da gelmektedir. Kamil insanın kalbi de denir. Yerlere ve göklere sığmayan Allah mü'min kulun kalbine sığıdığından onun esas arşı ve istiva ettiği varlık insan-ı kamilin kalbidir. ¹²¹ Yunus Emre'nin yazdığı şu şiir bunu çok güzel ifade etmektedir.

¹¹⁶ Muhyî, *Devâir*, vr. 11b.

¹¹⁷ Enbiya, 21/30.

¹¹⁸ Feyizli, *Feyzu'l-Furkân*, 323.

¹¹⁹ Muhyî, *Devâir*, vr. 11b.

¹²⁰ Muhyî, *Devâir*, vr. 11b.

¹²¹ Uludağ, *Tasavvuf Sözlüğü*, 44.

“Can gözü anı gördü, dil andan haber verdi
Can içinde oturdu, gönülmü arş eyledi.
Gönül çalabın tahtı gönüle çalab baktı
İki cihan bedbahtı kim gönül yıkarsa.” Yunus Emre.¹²²

Muhyî Efendi, sen bu ayetleri okuduğunda kalbin aydınlanır ve Allah’ın emrine uyarsan Hakk’ın feyziyle ihlâsa erer, hidâyet bulursun diyerek kasideyi bitirmektedir.¹²³

2.1.6. Cebrâil

Cebrâil (as), Allah katında yüksek bir mevkiye sahiptir. Kur’an-ı Kerim’de Cebrâil ile ilgili Allah-u Teâlâ şöyle buyurmaktadır. “*Muhakkak O (Kur’an), arşın sahibi (Allah katında) yüksek mevkiye sahip, çok şerefli, güçlü bir elçinin (Cebrail’in, Allah’tan) getirdiği sözüdür. Orada, (mele-i a’lâda meleklerce kendisine) itaat olun (maya lâyük ol)andır; tam güvenilendir.*”¹²⁴

Mustafa Rasim Efendi tasavvuf düşüncesinde Cebrâil’in hangi anlamları içerdiği ve bu anlamlara göre hangi isimlerin kendisine verildiğini şu cümlelerle izah eder. “Cebrâil’in bâtını akl-ı küll ve zâhiri melektir. Ve akl-ı küll ve akl-ı fa’al ve melik-i mülûki’l-ervâh ve rûhu’l-kuds ki ya’ni bu dört isim ile müsemmâ olan mertebenin Cebrâil (as), sûreti mazharıdır. Manası Abdullâh demektir. Cibrîl mazhar-ı ilmdir ki bu i’tibar ile Rûhu’l-Kuds derler. Ve mazhar-ı kavldir ki bu cihetten rûhu’l-emîn derler. Rûh olduğu budur ki melâikedendir. Cebrâil (as), kavli ilâhi ve kelime-i Rahmâniyyedir. Ve Cibrîl Rasûl-i -âlemindir ki, risâlet ve sefâret ile mürseldir. Ve Hakk Teâlâ katında azîz ve zü’l-kerâmedir.”¹²⁵

Muhyî, Cebrâil (as)’ın ilmin mazharı olduğunu ifade eder ve bu sûretle Cebrâil (as) Hakk kelâmını âşikâr bir şekilde Rasûle getirmiş, okumuş emr ve nehyi anlatıp, va’d ve vâidi bildirmiştir. “*Bu âlem hazinesini Cebrâil ilmiyle doldurmuştur. İlmin aslını*

¹²² Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Dîvânı*, (DİB, Ankara, 2016), 284.

¹²³ Muhyî, *Devâir*, vr.11b.

¹²⁴ Tekvîr, 81/19-21.

¹²⁵ Rasim, *Tasvuf Sözlüğü*, 363.

peygamberlere, fer'ini de evliyâya vererek yapmıştır. Sendeki bendeki ilim de Cebrâil'e ait olan ilimdir."¹²⁶

Şeyh Muhyî Efendi Cebrâil ile ilgili yazdığı kasidede devamla, Allah-u Teâlâ'nın cemâlinden dolayı mü'minler için cenneti yarattığını söyleyerek, gafletten uyan ki ebedi olarak cennete girebilesin demiştir. Ve cenneti elde edebilmek için de Hakk'ın emr ve nehyini anlayıp ona uymak, Hakk'ı her dâim zikredip nefsin zikir ile temizlemek, tezkiye etmek, kalbi ihlâs ile hâlis eylemek ve muhlis olmak ve iki âlemden geçmek ile elde edilebileceğini söylemektedir. İnsan ilme ancak bu şekilde mazhar olabilir.¹²⁷

Allah celâlinden de cehennemi asiler için yaratmıştır. Sen de amellerine mağrur olma ki Hakk'ın düzeninden âsiler için hazırladığı hallerden kaçasın. Nefsin hevâsıyla rûha yoldaş olmayıp onu ihmal ederse kişi cehenneme girer ve nefse uyanlar, Allah'ın emr ve nehyine boyun eğmeyenler cehenneme girerler demektir. Bunun ise gafletten olduğunu söyleyerek uyanık olma tavsiyesinde bulunmaktadır. Hevâ ve heveslerine aldanıp bu alçak yerden, dünyadan geç git, menzil uzaktır, menzile varmadan yaya kalma. Hakk'ın emrine sıkı bağlanıp ve Rasûlu takip et, Hakk'la mevsûf ol, diyerek nasihatlerini tamamlamıştır.¹²⁸

Muhyî'ye göre Cebrâil'in makamı feleki atlastır, nefsi külle mazhar düşmüştür ve ilme mazhar olan ilim sahibi meleklerle birliktedir. İlim sıfatının mazharı Cebrâil'dir.¹²⁹ Allah-u Teâlâ ¹³⁰عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى diyerek ilmin, Cebrâil vasıtasıyla geldiğini bildirmiştir. Muhyî;

“Alîm ismi olubdur ‘ilm için dâl

Pes âlim ‘ilmle olmak ne hoş hâl

Ve ger ‘ilmiyle ‘âmil olmaz ise

*Verâsetden kalur müşkildür ahvâl”*¹³¹ diyerek insanın Cebrâil'in getirdiği ilim ile âmil olması gerektiğini söylemektedir.

¹²⁶ Yücer, “Nokta Sembolizmi,” 18.

¹²⁷ Muhyî, *Devâir*, vr. 12b.

¹²⁸ Muhyî, *Devâir*, vr. 12b.

¹²⁹ Muhyî, *Devâir*, vr. 37b.

¹³⁰ Ona bunları müthiş kuvvetleri olan (Cebrail) öğretti. Necm 53/5.

¹³¹ Muhyî, *Devâir*, vr. 37b.

Muhyî'ye göre Cebrâil (as) ilmin taşıyıcısı, ilim getiren melektir. İlim ise en kâmil manada önce peygamberlere gelmiştir sonra diğer insanlara, vahşi hayvanlar da dahil olmak üzere tüm hayvanlara, tabiata bile gelmiştir. Her devirde Cebrâil (as), canlı ilim olarak gelmekte ve hala ilmin taşınması Cebrâil (as) vasıtasıyla olmaktadır.

2.1.7. Azrâil

Dört büyük melekten can almakla görevli olanıdır.¹³² Azrâil Allah-u Teâlâ'nın Kâdir ism-i şerîfinin mazharıdır. Kâdir ismi, sözlükte “gücü yetmek; ölçü ile yapmak, planlamak; kıymetini bilmek, rızkını daraltmak” anlamlarına gelir ve kadr (kudret) kökünden sıfat olup “her şeye gücü yeten” demektir. ‘İmâmü'l mü'ecceldür' yani sonradan yapılması belli olan, hakkında hükümleri verilmiş olanları beklemek demektir. Menşei yebûsettir. Yani kurulum üzere yaratılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır.¹³³ قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ¹³³

Azrail'in makamı felek-i Zühredir ve İsm- i Cevâd'ın? mazharıdır yani çokça veren manasındadır. Ruhları kabz için Azrâil'in taifesi (nâziât) ile birliktedir. Kudret sıfatının mazharıdır.¹³⁴

Kudret kavramı Kur'ân-ı Kerim'de 103 yerde Allah'a nisbet edilmekte olup bunların yetmiş dördü isim, yirmi dokuzu fiil şeklindedir. İsim statüsüne giren kavramlar genellikle “güç yetirmek, ölçülü ve planlı yaratıp düzenlemek” anlamında, fiil kalıplarındaki kavramlar da sözlük mânalarında kullanılmıştır.¹³⁵

Allah-u Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de وَالنَّازِعَاتِ غَرْقَا¹³⁶ diye buyurmuştur. Nâziat kelimesinin tefsiri Safvetü't Tefâsir'de şu şekilde geçmektedir.

“Ölüm meleği ve yardımcuları, kâfirlerin ruhlarını, birçok budağı olan demir şişin, yaş yünden çıkarıldığı gibi çıkarırlar. Kâfirin ruhu, suda boğulan kimse gibi

¹³² Ahmet Saim Kılavuz, “Azrâil,” *DİA*, IV, 350-351.

¹³³ De ki: “Allah size üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye ya da sizi muhalif gruplara ayırıp birbirinize güçlerinizin acısını tattırmaya kâdirdir.” En'âm 6/65.

¹³⁴ Muhyî, *Devâir*, vr. 38b.

¹³⁵ Bekir Topaloğlu, “Kâdir,” *DİA*, XXIV, s. 124-125

¹³⁶ Söküp çıkaranlara, (andolsun). Nâziât 79/1.

çıkarılır; mü'minin ruhu ise kolayca ve yumuşak bir şekilde alınır. Melek, mü'minin ruhunu, devenin ayağından ilmiğin çözülmesi gibi kolayca alır.”¹³⁷

İbn Kesîr de şöyle der: “Yüce Allah, insanoğlunun ruhlarını almakta olan meleklerle yemin etti. Meleklerden bir kısmı, insanın ruhunu zorla alır ve onu çıkarırken boğar. Bir kısmı da insanın ruhunu, bir düğümden çözer gibi kolaylıkla alır.”¹³⁸

Nâziat kelimesi ile ilgili olarak Fahrettin Râzî de tefsirinde şunları yazmıştır. “Cenâb-ı Hakk'ın, ayeti ile insanoğlunun canını çekip alan melekler kastedilmiştir. Binâenaleyh, melekler, kâfirlerin canlarını alırken, onu, çok şiddetli biçimde çekip alırlar. Bu manada maddesi, Arapların, deyimlerinden alınmıştır. Çünkü Arapça'da, okun yayı demir kısmına dayanıncaya kadar çekildiğine, ifadesi kullanılır.”¹³⁹

Ölüm meleği yerle gök arasında yüksek bir makamdadır. Azab ve rahmet meleklerinden yardımcıları vardır. Bu yardımcılar insanın ruhunu cesedinden çıkartırlar. Ölüm meleği son anda ruhu bizzat alır. Azrailin dört yüzü vardır. Ateşten olan birinci yüzü ile kâfirlerin ruhlarını alır. Karanlıktan olan ikinci yüzü ile münafıkların ruhlarını, rahmetten olan üçüncü yüzü ile mü'minlerin ruhlarını, nurdan olan yüzü ile nebîlerin ve sıddıkların ruhlarını alır. Mü'minin ruhunu rahmet meleklerine, kâfirin ruhunu da azab meleklerine teslim eder.¹⁴⁰

Azrâil'in makâmı bütün tabiata mazhar olup bütün tabiatın mazharı ism-i bâtırdır. Allah-u Teâlâ ¹⁴¹هُوَ الْبَاطِنُ وَالظَّاهِرُ demişdir. Muhyî rubâisinde şöyle söylemektedir.

“Bu Kâdir ismine her kim olursa kâdir ‘âlemde
Hızır-veş her yere ânlar olurlar hâzır ‘âlemde
Aceb kudret degil mi kim bu çâr ‘anasırla her şey'in
Usûlen fehm idüb bilüb olurlar nâzır ‘âlemde”¹⁴²

¹³⁷ Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsir*, (Dersaadet Yay., İstanbul, 1976), III, 513.

¹³⁸ Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr Ed-Dımaşki, *Tefsiru İbni Kesir*, (Darü'r-Risaletü'l Alemiyye, Beyrut, 2010), IX.

¹³⁹ İmam Fahreddin Muhammed er-Râzî ibnü'l-Allâme Ziyâüddin Ömer, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l Ğayb*, (Matba'a-i Âmire, 1307), VI, 759-760.

¹⁴⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l Beyân*, (Eser Matbaası, İstanbul, 1389), VII, 114.

¹⁴¹ O, zâhir ve bâtırdır. O her şeyi bilir. Hadîd 57/3.

¹⁴² Muhyî, *Devâir*, vr. 38b.

Kıyası; Muhyî'ye göre Azrâil Kâdir isminin ve Kudret sıfatının ayrıca Bâtın isminin mazharıdır.¹⁴³

2.1.8. Şeytan

Şeytan (aleyhi'l-la'ne) sıfât-ı Hakk'ı bilip zât-ı Hakk'ı bilmediğinden Âdem'in kalıbını gördükte, Âdem'i başka zannıyla secde etmekten ibâ ve istikbâr eylediğinden merdûd oldu.

Şeytanın diğer adı, çoğulu ebâlis veya ebâlise'dir. Cinlerdendir.¹⁴⁴ İnsana musallat olup onu saptırmaya çalışan ruhânî varlıktır. Sözlükte “uzaklaşmak, Hakktan ve hayırdan ayrılmak, muhalefet etmek” anlamındaki şatn (şütûn) veya “öfkesinden yanıp tutuşmak” mânasındaki şeyt kökünden türediği ileri sürülen şeytân kelimesi (çoğulu şeyâtîn) “hayırdan ve rahmetten uzaklaşmış yaratık; yanıp helâke mâruz kalmış varlık” demektir. Bu hayatta hak yoldan çıkanları adaletiyle cezalandıran Allah'ın koyduğu çeşitli kanunlar (sünnetullah); hayır ve şer çerçevesinde bütünüyle hayrın temsilcisi melekler, bütünüyle şerrin temsilcisi şeytan, ayrıca hayra da şerre de yönelebilen, ancak akli, selim fitratı ve iradesiyle vahyin aydınlattığı yoldan Allah'a ulaşma imkânına mazhar kılınan insan vardır. Selim fitratı bozulmayan insan kelâm âlimlerinin çoğunluğuna göre Allah nezdinde meleklerden de üstündür. Bunun yanında akli olduğu halde gerçekleri anlamazlıktan gelen, gözü olduğu halde Hakîkati görmeyen, kulağı olduğu halde ilâhî beyanları duymayan ve Kur'an'ın ifadesiyle şuursuz canlılar sürüsü gibi olan¹⁴⁵ insanlar da bulunmaktadır.¹⁴⁶

Şeytan, İblis'in kuvvetine faaliyetine verilen bir ad olarak bazen İblis yerine de kullanılır. Kur'an'da şeytan tekil olarak 70, çoğulu “şeyâtîn” olarak 18 olmak üzere toplam 88 yerde geçmektedir. Kur'an'daki diğer adı olan İblis ise 11 yerde zikredilmektedir. Allah, insan neslinin ilki Hz. Âdem'i yaratınca meleklerle, ona secde etmelerini emretti. İblis (şeytan) hariç hepsi secde ettiler. Böylece ilk isyan, küfür, ayrılık ve düşmanlık başladı (*A'raf*, 7/11-22). Artık şeytan insan nesline karşı olan bu tavrını, düşmanlık (*Fatır*, 35/5), saptırmak (*Kasas*, 28/15), vesvese vermek (*Nâs*, 114/1-

¹⁴³ Muhyî, *Devâir*, vr. 38b.

¹⁴⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Sözlüğü*, 393.

¹⁴⁵ *Arâf*, 7/179.

¹⁴⁶ İlyas Çelebi, “Şeytan,” *DİA*, 2010, XXXIX, 99-101.

4), aldatmak (*Lokman*, 31/33), nankörlük etmek (*İsrâ*, 17/27), isyan etmek (*Meryem*, 19/44), şüpheye düşürmek (*Sebe*, 34/20), kötü işleri güzel göstermek gibi eylemleri sevdirmekle sürekli hale getirmiştir (*Maide* 5/91-92).¹⁴⁷

Muhyî'nin risâlesine göre İblîs, Allah-u Teâlâ insanoğlunu yarattığı zaman gizlice gelerek izinsiz bir şekilde seyrederek insanın topraktan yaratıldığını görünce insana neden riyâset verildiğini anlayamamıştır. Ve Hakk'ın eseri olan bu olayı gölgelemek, bunda bir hafiflik olduğunu göstermek için uğraşarak insanın halifeliğine gölge düşürmek istemiş ve onu aşağılamıştır. İblis kuru bir ateşten yaratıldığını dile getirerek ateşin daha yüce olduğunu toprağın ise alçak olduğunu iddia ederek kendini mağrur görmüştür. Halbuki onun, Hakk'ın kudreti olduğunu bilmemektedir.¹⁴⁸

Allah-u Teâlâ'nın Âdeme secde emrine uymayarak laneti seçmiş ve böylece Allah'a yakın iken meleklerin içinde vaaz etmesine rağmen kovulmasından dolayı tüm melekiyet özellikleri kendisinden alınmıştır. Benim aslım ateştir, Âdeminki toprak diyerek secde etmeyi kerih görmüş ve kendini üstün görüp gururlanmıştır. Dolayısıyla Allah'ın huzurundan kovulmuş, lanetlenmiş, taşlanmış ve kendisine bundan dolayı kıyamete kadar mühlet verilmiştir. Muhyî kasidesinde şeytanla ilgili manzum olarak şunları söylemektedir.

*“Sonu merdûd oluben oldı la’net
Ânun adına okundu hitâbet
Ebed kaldı cahîm içre muhalled
Ana kim uydıysa oldı garet”*¹⁴⁹

Muhyiddin Efendi her kim hasedi huy edinir ve o şekilde davranırsa kötü bir davranışı huy edinmiştir ve şeytanın davrandığı gibi davranmıştır demektir.¹⁵⁰ Şeytanın bu huylarından uzak olmak için mü'min kulun bir mürşide bağlanması gerektiğini vurgulayarak şayet bir mürşide bağlanırsa kişi mertebeler kat eder ve en aşağı durumdan en yüce makâma (esfelden âlâya) yüceceğini söylemektedir. Kim de

¹⁴⁷ Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (DİB Yay, 2006), 620.

¹⁴⁸ Muhyî, *Devâir*, vr. 80a.

¹⁴⁹ Muhyî, *Devâir*, vr. 81a.

¹⁵⁰ Muhyî, *Devâir*, vr. 65b, 86a.

şeytana uyar ardından giderse ebediyyen yoldan çıkarak cehenneme gideceğini haber vermektedir.¹⁵¹

Kur'an'da Nisa suresi 76. Ayette şeytanın gücünün sınırlı, hile ve desiselerinin zayıf olduğu bildirilmektedir. Şeytanın tüm oyunları insanları kışkırtmak ve kendi yoluna çekmekten ibarettir. Nitekim İbrahim suresi 22. Ayette “*Benim sizin üzerinizde hiçbir hâkimiyetim/baskı gücüm yoktu. Ben sizi sadece (inkâr ve isyana) çağırdım, siz de hemen bana uyup geldiniz.*” demektedir. Şeytana uyup uymamak ise kişinin kendi iradesinde olan bir husustur. Şeytanın sâlih insanlar üzerinde bir etkisi mümkün değildir. Hicr Sûresi 40. ayette geçen şeytanın “*ihlaslı kulların hariç (onları azdıramam)*” ifadesiyle Allah-u Teâlâ'nın “*Doğrusu benim (gerçek) kullarım üzerine senin (hiç) bir tesir gücün yoktur.*” (İsra 17/65) İfadelerinden de bunu anlamaktayız. Dolayısıyla insanların kendi yaptıkları kötülükler sebebiyle şeytanı bahane olarak ileri sürmeleri gerçekçi olmadığı gibi Allah katında da herhangi bir önem arz etmemektedir.¹⁵²

2.1.9. Nefs

Nefs, Arapça bir kelime olup çok sayıda manaları ihtiva eder: Ruh, akıl, insanın bedeni, ceset, kan, azamet, izzet, görüş, kötü göz, bir şeyin cevheri, hamiyet, işkence, ukûbet, arzu, murad.¹⁵³

Nefs ve ruh, şeytanın ve meleğin ilkada buldukları bir mekândır. Melek kalbe takva aşılabilir, şeytan ise nefse fenalık aşılabilir. Böylece nefis, kalbin organlara devamlı olarak fenalık yaptırmasını ister.¹⁵⁴

Tasavvufi olarak nefis; kendisinde iradî hareket, his ve hayat kuvveti bulunan latîf buharlı bir cevherdir. Kötülüğü emreden manasında anlaşıldığı gibi, Allah tarafından insana üflenen ve ruh-i Rahmânî, ilâhî ben mânâsına da kullanılmıştır. Bu kelime, Kur'an'da Zâtullah, insan rûhu, kalp, sadır vb. İnsan bedeni, bedenle beraber ruh, insana kötülüğü emreden kuvvet, cins gibi ayrı birçok manalarda da kullanılmıştır.¹⁵⁵

¹⁵¹ Muhyî, *Devâir*, vr. 81a.

¹⁵² İlyas Çelebi, “Şeytan,” *DİA*, 2010, XXXIX, 99-101.

¹⁵³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Sözlüğü*, 545.

¹⁵⁴ Zafer Erginli vd., *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul, Kalem Yay., 2006), 750.

¹⁵⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Sözlüğü*, 545.

Fahredden er-Râzî'ye göre nefis, bir cevherdir ki bütün idrakler, fiiller ona aittir. Nefsin bedene ilgisi vasıtası ile dir. Nefis, kalp aracılığı ile bedenın diğer uzuvlarına etki eder. Bedenin her bir uzvu nefsin âleti konumundadır. Meselâ göz görme, kulak işitme ve dil konuşma aracıdır.¹⁵⁶ Nefis nûrânî, ulvî, şereflî, latif ve canlı / diri bir cisim olup mahiyeti itibariyle hissî / maddî olan bedenden ayrı bir şeydir. Suyun güle, ateşin kömüre, yağın süte yayılması gibi vücudun her tarafına sirâyet ederek onu harekete geçirir. İnsan beden ve organları bu sayede hissetme, hareket etme ve irade hallerine sahip olur. Organlar hareketini yitirdiği ve bozulduğunda nefis bedenden ayrılır ve ruhlar âlemine geçer.¹⁵⁷

Sûfiler genellikle niteliği, birliğı, cisim ve cevher, kadîm ve hâdis oluşu, evvel veya sonra yaratılışı gibi özelliklerinden daha çok, onun zaafı, hileleri, kötülükleri, hastalıkları, bunları tedavi etmenin yolları ile kötülüklerinden korunmanın yöntemleri ve nefsin terbiyesi, tezkiyesi gibi konular üzerinde yoğunlaşmışlardır. Tasavvufta nefis denilince Yûsuf suresi 53. Ayette geçtiği üzere kötülüğü emreden nefis anlaşılır; bu bağlamda, “Allahım! Nefislerimizin şerrinden sana sığınıyoruz”¹⁵⁸ şeklinde ifade edilmiş hadislerle “Sana gelen iyilik Allah'tan, başına gelen kötülük ise nefsendendir”¹⁵⁹ gibi âyetlere sıkça atıf yapılmaktadır. Kötülük sebebi olması bakımından ve şeytan ile ortak hareket etmesi bakımından insanın içindeki en büyük düşman konumundadır. Bu bakımdan şeytanın şerrinden korunma ile birlikte nefsin de şerrinden korunmak amaçlı dua edilir. Mutasavvıflar nefsi çeşitli istiârelerle anlatmışlar. Meselâ bazan saldırgan köpeğe, kurnaz tilkiye, pisboğaz domuza, iğrenç fareye, korkunç yılan ve ejderhaya, bazen Firavun'a ve Nemrud'a, bazan puta, bazan zindana, bazan cehenneme, bazan Hakk hukuk bilmeyen hırsıza, bazan cadıya, bazan da insanı baştan çıkarana kadına benzetmişlerdir.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Fahreddin er-Râzî, *Kitâbü'n-nefs ve'r-rûh*, Tahran, 1364/1944, 5.

¹⁵⁷ Asiye Aykıt, Nefis Nazariyesi Çerçevesinde Fahreddin Er-Râzî'nin Ahlâk Düşüncesi, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, XVIII, 1, 199-225; Hasan Türkmen, Fahreddin Râzî'nin Nefis Kavramı ve Mahiyetine Yönelik Yaklaşımı, http://isamveri.org/pdf/drg/D02895/2015_31/2015_31_TURKMENH.pdf /17.02.2018.

¹⁵⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, Sünen-i İbni Mâce, (Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye, Beyrut, 2010) Nikâh, 19; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, Sünen-i Nesâî, (Müessesetü'r-Risale Naşirun, Beyrut, 2014), Cum'a, 24.

¹⁵⁹ Nisâ 4/79.

¹⁶⁰ Uludağ, “Nefis,” *DİA*, XXXII, 526-529.

Şeyh Muhyiddin Efendi de risâlesinde nefsi tanımlayarak Hakkında bilgi vermektedir. “*Pes nefsi ki cesedi insanda tesmiye olunur, nefsi Rahmâniyyeden ibâretidir, kitabet olunur olsa ikisi bir harf bir şekl vâkı’ olur.*”¹⁶¹ demektedir.

Nefsi bedende bulunan bir ejderhaya benzeterek ona uyulduğu takdirde insanı helak edeceğini dile getirmektedir. Nefs insana güzel görünür ama o aldatıcıdır ve insanı küfre götürebilir. Nefs şeytan tabiatlı olduğundan daima kötülüğü emreder. Bu tabiat seni senliğinden çıkarır. Firavun nefsinin kötü emirlerine uyduğu için kafir olmuş ve Musa’yı düşman görmüştür.¹⁶²

Mevlânâ nefsin insana sağ elinde mushaf tutarak geldiğini, fakat sol elinde gizlediği kılıçla onu katlettiğini, su bulma vaadiyle kuyuya götürüp sonra onu kuyunun içine attığını anlatır.¹⁶³

Muhyî nefse uymama konusunda nasihat etmektedir, nefse boyun eğmemeli ve ona aldanmamızı söylemektedir. Onun tuzağına düşme ki nefs seni bağlar ve köle yapar, kendini düşünerek ondan kaçmayı ve ruha yoldaş olarak mâneviyâtı yükseltmeyi söylemektedir ve ömrün ne zaman biteceği bilinmediği için nefsini nasihat ve vaazlarla terbiye etmeyi, nefsi kendi emrine alarak ruhla arkadaş olmayı tavsiye etmektedir. Yine Muhyî, kasidesinde insanın nefsini ancak iyilerle birlikte olarak terbiye edilebileceğini ve müridin zikir telkini ile müridin zikre müdâm olduğu takdirde Hakk’a vasıl olabileceğini dile getirmektedir. İnsan, nefsini terbiye ettiğinde aslını bilir ve dünyaya neden gönderildiğinin farkına varır. Mansur’un ene’l Hakk sırrını ve ehli sünnet mezhebini takibinin gerekliliğini bu sayede anlayabilir demektedir.¹⁶⁴

Muhyiddin Efendi risalesinde “*Hayâtu’n nefis bir rûhi, ve hayâtu’r rûhi biz zikri, ve hayâtü’z zikri bil kalbi, ve hayâtü’l kalbi bil aklı, ve hayâtü’l aklı bil ilmi, ve hayâtü’l ilmi bil ameli, ve hayâtü’l ameli bil ihlâs*” şeklinde bir tarif yapmaktadır.¹⁶⁵ Ve devamında şu ayeti zikretmektedir.¹⁶⁶ *إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ*

¹⁶¹ Muhyî, *Devâir*, vr. 62a.

¹⁶² Muhyî, *Devâir*, vr. 61b.

¹⁶³ Mevlânâ, *Mesnevî*, (İstanbul, MEB. Yay., 1995), III, 27, 260.

¹⁶⁴ Muhyî, *Devâir*, vr. 62a.

¹⁶⁵ Muhyî, *Devâir*, vr. 62b.

¹⁶⁶ İhlâslı (sana gönülden bağlı) ve itaatli kulların hariç. Sad 38/83.

2.1.10. Ahlak

Ahlak; insanın iyi veya fena tavır ve hareketleri manasındadır. İnsanın doğuştan veya sonradan kazandığı zihnî ve rûhî halleri demektir. Ahlâkı hamide ve ahlâkı zemîme olarak da ikiye ayrılır.¹⁶⁷

“Tasavvuf, nefsin terbiye ve tezkiyesi için lazım gelen güçlerin kaynaklarını bilir ve harekete geçirir. Tevbe ile bâtıldan Hakk’a, delâletten hidâyete döndürür. Salihlerle sohbet ve beraberlik sağlar, kötülerden ilgisini kestirir. İyi ve samimi insanlardan müteşekkil bir muhite sokar, numûne (model) insanları, olgun ve erginleri görerek onlara benzemesini, etkilenmesini sağlar. Tevfiki ilâhîyi kesbe, inâyeti rabbâniyeyi celbe vesile olacak, manevi tedbirleri tatbik eder. İstiğfar, zikir, tesbih, dua, ilticâ, münâcaat ile kulu Allah’ın iltifatına lâıyk eyler, yardıma erdirir. İlim ve ameli birlikte götürür, kişiyi gaflet ve cehalet zulmetinden çıkarır; imanı taklitten tahkîke ulaştırır, mana ve mârifet ehli yapar. Amelleri ihlas ve samimiyetle yapmayı, niyet ve maksadını kontrol etmeyi öğretir. Kişiyi her çeşit tefekküre alıştıırır, kendini bildirir, yaradanını tanıtır, her işini şuurla yaptırır. Kalbde zikir ve fikirle, üns ve muhabbet-i Mevlâ ateşini tutuşturur; kişiyi bu aşkla, her türlü fedakarlığa hazır, cefalara mütehammil, gayretli, faydalı, feyizli bir kimse haline getirir. Sonunda kul şeytana uymayan, nefse aldanmayan, fânî lezzetlere takılmayan, haramlara kapılmayan; Allah yolundan yılmadan, yıkılmadan yürüyen; Yaratılmışları Yaradandan ötürü seven, onlara şefkatli, merhametli, yardımsever, hayırlı, sevimli, sempatik, olgun, ergin bir şahıs olur. Bu meziyetlerinden dolayı ‘tasavvufi ahlak’ diğer ahlak çeşitleri ve telakkileri içinde insan ve cemiyet tabiatına en uygun, en realist, en sevimli, en verimli, en geçerli ahlaktır.”¹⁶⁸

Muhyî risâlesinde ahlak ile bilgili bir kaside yazmıştır. Muhyî’ye göre insan nefisini terbiye edip güzel ahlak sahibi olunca şeytandan uzaklaşır ve vuslata erer.

*“Eger ten besler isen fil olasan
Ve ger cân besler isen Cibril olasan
Uyarsan rûha ‘âlidür makâmun*

¹⁶⁷ Abdullah Yeğin, *Osmanlıca-Türkçe Yeni Lugat*, (Hizmet Vakfı, İstanbul, 1978), 12.

¹⁶⁸ Mehmed Zahid Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, (Server Yayınları, İstanbul, 2017), 27-28.

Ve ger nefse uyarsan kil olasun”¹⁶⁹ ahlakı zemime ref’ edib ahlâkı hamideyle muttasıf olmuş olasin diyerek ahlâkın önemine vurgu yapmıştır.

*“Bu ahlâkı gelün bizden yuyalum
Bu nefsi terk idüb ‘akla uyalum”*¹⁷⁰

Muhyî’ye göre insanda altı vecih, (nefis) vardır. Bunlar emmâre nefis¹⁷¹, levvâme nefis, mülheme nefis, mutma’inne nefis, râziyye nefis ve merziyye nefis. Ve her birine yedişer sıfat bağlanmıştır diyerek her bir sıfat için de ayrı ayrı dörtlük yazmıştır.¹⁷²

Emmâre nefsin sıfatları; Hırs, buhl (cimrilik), hased, cehl (cehâlet), kibir, şehvet, ğadab (öfke).¹⁷³ Levvâme nefsin sıfatları; riya, mekr (aldatma), zulüm, ucb (kendini beğenme), gıybet, kizb (yalan), gaflet.¹⁷⁴ Mülheme nefsin sıfatları; sehâvet(cömertlik), kanaât, ilim, tevâzu, tevbe, sabır, tahammül.¹⁷⁵ Mutma’inne nefsin sıfatları; cûd (cömertlik), tevekkül, amel, tezellül, ibâdet, şükür, rızâ.¹⁷⁶ Râziyye nefsin sıfatları; zühd, zikir, vefâ, kerâmet, ihlas, vera’, rıyâzât.¹⁷⁷ Merziyye nefis sıfatları; hulk, terk, yakîn, telattuf, takarrub, fikr, safâ.¹⁷⁸

*“Her kim safâya irse netice vefâ olur.
Cehd it fenâya erki nihayeti bekâ olur.
Dâim tecellîye irişüp şevk-i zevkle*

*Hub, muhib, mahbûb ana hoş likâ olur.”*¹⁷⁹ Muhyî, ‘nun’ harfini nefse işâret ettiğini onun da ‘necâte’ ve ‘nedâmete’ delâlet ettiğini söylemektedir. Her kim nefsi emmâre ve nefsi levvâmenin sıfatlarıyla hareket ederse nedâmete ermiş olur. Her kim de kendi kulluğunu bilirse Rabbinin rubûbiyyetini anlamış olur. Muhyî yazmış olduğu

¹⁶⁹ Muhyî, *Devâir*, vr. 64b.

¹⁷⁰ Muhyî, *Devâir*, vr. 64b.

¹⁷¹ Muhyî, *Devâir*, vr. 82a.

¹⁷² Muhyî, *Devâir*, vr. 65a.

¹⁷³ Muhyî, *Devâir*, vr. 65a.

¹⁷⁴ Muhyî, *Devâir*, vr. 66a.

¹⁷⁵ Muhyî, *Devâir*, vr. 67b.

¹⁷⁶ Muhyî, *Devâir*, vr. 68b.

¹⁷⁷ Muhyî, *Devâir*, vr. 69b.

¹⁷⁸ Muhyî, *Devâir*, vr. 71a.

¹⁷⁹ Muhyî, *Devâir*, vr. 72a.

bu risâlede kul nefsinin terbiye ettiği takdirde ve ahlâkını güzelleştirdiğinde mârifetullâha erebileceğini ifade etmektedir.¹⁸⁰

2.1.11. Sır

“Sır dedikleri latîfe-i Rabbâniyedir ki bâtın-ı rûhîdir. Ve sır diye teveccüh-i icâdîden Hakk’ın her bir şeye mahsus olan teveccühüne derler. “Biz bir şeyin (olmasını) istediğimiz zaman, sözüümüz sadece: “Ol” demektir ve (o da) derhal olur.”¹⁸¹ Kavli i şerifinde bu sırâ işaret vardır. Ve bundan ötürü denilmiştir ki Hakk’ı bilmez, illâ Hakk bilir ve Hakk’a muhabbet etmez, illâ Hakk muhabbet eder ve Hakk’ı talep etmez, illâ Hakk talep eder. Zirâ ancak bu sırâ-ı Hakk’a tâlibdir ve Hakk’a muhibdir ve Hakk’a ârifdir. Nitekim Peygamberimiz (sav); “*Rabbimi rabbim ile bilirim.*” dedi.”¹⁸²

Çoğulu esrar ve sırâ olup Arapça sır, gizli şey, kök, kıymetli, vadinin orta yeri, asıl, nikâh, birşeyin hâlisi, efdali, gibi anlamları ihtiva eden bir kelimedir. Sır, kalpte bulunan Rabbânî bir latifedir. ‘Ruh’ sevginin, ‘kalp’ marifetin, ‘sır’ da müşâhedenin mahallidir. Ruhânî bir nur olup, nefsin hâletidir. Sır olmaksızın nefis, iş yapmaktan aciz kalır. Nefsin beraberinde, sırrın himmeti olmazsa, bir fayda elde edilmez. Sırâ, kalbin bir buûdudur diyenler olduğu gibi, ruh’tur veya ruhtan daha yüce ve daha latif bir ruh buûdudur, diyenler de vardır.¹⁸³

Sır kelimesi tasavvufta “sadece Allah’ın bildiği ya da az sayıda insan tarafından bilinen özel bilgi” ve “ruhun bir idrak mertebesi” olmak üzere iki anlamda kullanılır. Sır kelimesi tasavvufta ayrıca “ruhun bir idrak mertebesi, kalp içine konmuş bir latife” anlamında kullanılmıştır. Kalp mârifetin, ruh muhabbetin, sır da müşâhedenin mekânıdır. Sehl et-Tüsterî¹⁸⁴ henüz küçük bir çocuk iken dayısının kendisine bir vird öğrettiğini, bu virde devam ederken önce kalbinde, sonra sırrında bir tatlılık hissettiğini

¹⁸⁰ Muhyî, *Devâir*, vr. 72b.

¹⁸¹ Nahl 16/40.

¹⁸² Rasim, *Tasavvuf Sözlüğü*, 613.

¹⁸³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Sözlüğü*, 393

¹⁸⁴ Künyesi Ebû Muhammed’dır. 815(H.200)’de doğmuştur. Dayısı Muhammed bin Süvâr’ın sohbetlerinde yetişmiştir. Hacda iken Zünnûn-i Mısırî ile görüşüp talebesi olmuştur. Tasavvuf ehlinin büyüklerinden ve müctehidlerinden olup, zamanın sultânı, hakikatın delili idi. 896(H.283)’de Basra’da vefat etmiştir.

ifade etmiştir. Amr b. Osman el-Mekkî¹⁸⁵ ye göre; Allah bedenlerden 7000 yıl önce kalpleri yaratmış, onları kurb makâmında muhafaza etmiş, kalplerden 7000 yıl önce ruhları yaratmış, onları üns bahçesinde saklamış, ruhlardan 7000 yıl önce sırları yaratmış, bunları da vuslat derecesinde muhafaza etmiştir. Sonra sırrı rûha, rûhu kalbe, kalbi de beden içine hapsetmiştir. Kalp, ruh ve sır aynı özün iç içe geçmiş halkaları gibi olup sır rûhun içinde yer alır ve ruhtan daha derin bir boyuttur.¹⁸⁶

Şeyh Muhyiddin Efendi de risâlesinde sırrı şu şekilde anlatmıştır. Allah-u Teâlâ insanı toprak, su, hava ve ateş olmak üzere dört unsurdan yaratmıştır ve ona kendi rûhundan üflemiştir. Bu şekilde insan yaratıcısının güzeliğinin müşâhede edileceği bir varlık mesâbesindedir. Bu Allah'ın güzelliğinin, insanda ayna olarak görülmesi için Allah'ın takdir etmesi sayesinde olmuştur. Aynı zamanda insan kendi aynasında gizli olan yüce Zât'ı temaşâ eylemelidir. Allah-u Teâlâ bu aynanın içine bir sır koymuş ve ona kalp ismini vermiştir. Kim bu sırrın esrârına erer ve anlarsa saâdet ehlinden olacak demektedir.¹⁸⁷

*“Ere gör Muhyî sen de işbu sırta
Hakk'ı her şeyde gördü Allah Allah
Hakk'ın 'âşıklarının bendesiyim
Severim hubb-ı lillâh buğz-ı lillâh”*¹⁸⁸

2.1.12. Kâmil İnsan

“Şeyh, pişvâ, hâdî, mühdî, berzâhu'l câmi', kâmil, mükemmil ve imâm, halife, kutb, sâhib-i zamân, câm-ı cihânnümâ, âyine-i kît'i nümây, kelimetullâh, Kur'an, abdullâh ve kitâb. İnsan-ı kâmile, ölüyü dirilttiği için İsa ve âb-ı hayat içtiği için Hızır ve kuş dili bildiği için Süleyman derler. Ve el-câmiyye, el-mazhar, el-mir'ât, âhiru't-tenezzülât, hâtemu'l-mevcûdât, illetu'l-gâiyye, mertebe-i insâniyye, haikat-i insâniyye, rûhu'r-rûh, insân-ı hakîki, cennet-i âcile ki insân-ı kâmilin esmâ-i şerifeleridir.”¹⁸⁹

¹⁸⁵ Ebû Abdillâh Amr b. Osmân b. Küreb el-Mekkî (ö. 297/910) “Üstâdü's-sûfiyye unvanıyla tanınan ilk devir sûfîlerinden. Aslen Yemenli olmakla birlikte daha çok Mekke'de oturduğundan el-Mekkî nisbesini almıştır. Cüneyd-i Bağdâdî'nin sohbetinde bulunmuş ve 291 (904) tarihinde vefat etmiştir.

¹⁸⁶ Necdet Tosun, “Sır,” *DİA*, XXXVII, 113-115.

¹⁸⁷ Muhyî, *Devâir*, vr. 15a, 19a, 43b.

¹⁸⁸ Muhyî, *Devâir*, vr. 77b.

¹⁸⁹ Rasim, *Tasavvuf Sözlüğü*, 232.

Kâmil İnsan: “Arapça olgun insan demektir. Gerçek insan-ı kâmil, vücûb ile imkân arasında berzahdır; hadis sıfatlarla, kıdem sıfatlarını ve hükümlerin arasını toplayan aynadır. O Hakk ile halk arasında vasıtaadır. Hakk'ın feyzi, imdadı onun vasıtasıyla yayılır. Hakk'tan gayri herşey, ulvî veya süflîdir. Her ikisi arasında, ikisinden de ayrı olmayan bir berzâhiyyet olmasaydı, irtibatsızlık sebebiyle İlâhî yardım âleminde hiçbir şey ulaşmazdı. Cürcanî'ye göre o; kevnî, küllî, cüz'î, İlâhî âlemlerin tümünü toplar. O, İlâhî, kevnî kitapların tümünü toplayan bir kitaptır. O, ruhu ve aklı bakımından “Ümmü'l-Kitâb” adı verilen aklî bir kitaptır. O, kalbi bakımından Levh-i Mahfuz kitabıdır. Yine o, nefsi açısından mahv (yok olma) ve isbat (var olma) kitabıdır. O, temizlerden başkasınca idrak edilemeyen temiz, yüce, şerefli bir suhufur. Akl-ı evvel'in âleme nisbeti, insânî rûhun bedene nisbeti gibidir. İnsan-ı kâmil, hakk'ın tam olarak zuhur ettiği yerdir. İnsan-ı Kâmil'e ulaşan Hakk'a vâsıl olmuştur, insan-ı kâmil gören Hakk'ı görmüş gibidir. İnsan-ı kâmil seven Hakk'ı sever. “Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin”¹⁹⁰ âyetinin de gösterdiği gibi, ona itaat, Hakk'a itaat, ona isyan Hakk'a isyan gibidir. O'nun makbulü, Hakk'ın makbulüdür. İnsan-ı kâmilden murad, Hz. Muhammed Mustafa (sav) ve O'nun manevî mirasına sahip olanlardır. İnsan-ı kâmil, Allah'a gerçek manada halife olmuştur, insan-ı kâmil'e güneş, bulut, bahr-ı muhit gibi çeşitli isimler verilmiştir.”¹⁹¹

İnsan-ı kâmil, tasavvufun temel kavramlarından birisidir. Bu kavram daha önce kâmil mü'minin karşılığı olarak kullanılmış daha sonra tasavvuf terimleri içinde özel bir anlam kazanmıştır. İnsan-ı kâmil, rehber, delil, kılavuz ve yol gösteren anlamına da gelmektedir. Ayrıca şeyh, mürşîd-i kâmil, pîr, eren ve velî kelimeleriyle de eş anlamlıdır. İnsan-ı kâmil, fenâfillah mertebesine eren insana denir.¹⁹²

Vahdet-i vücûd düşüncesinde insanın amacı, beşerî varlığını Allah Teâlâ'nın varlığında eritmektir. Bu aşamaya ulaşan şahıs, ilâhî aşkla kendisinden geçer ve içinde yaşadığı gerçekliği başka bir gözle görmeye başlar. Bu mertebede insan-ı kâmil, kendi beşerî iradesinden sıyrılmış, irade ve arzularından arınarak rûhî olgunluğa erişmiş olan

¹⁹⁰ Ali İmran 3/31.

¹⁹¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Sözlüğü*, 398.

¹⁹² İsa Çelik, Hz. Mevlana'da İnsan-ı Kâmil, *Mevlâna -Celâleddin Rûmî- 800. Yıl*, (Türkiye Yazarlar Birliği Yay., 2007), 132-155.

insanı ifade eder. İnsan-ı kâmil bütün ilâhî nitelikleri kendisinde toplamış olan insan demektir.¹⁹³

İnsan-ı kâmil mertebesi; ilâhî ve kevnî mertebelerin tamâmını ihâta eden mertebedir. Kevnî mertebeler; akıllar, nefisler ve hâricî varlıkların tamâmıdır. Bu mertebeye, “*mertebe-i amâ*” da denir. Mertebe-i ama’, mertebe-i ilâhiyyeye benzerdir. Aralarındaki fark yalnız rubûbiyyet-merbûbiyyet hususudur. Merteb-i ilâhiyyede, rubûbiyyet; mertebe-i insan-ı kâmilde, merbûbiyyet tezâhürü olduğundan dolayı insan-ı kâmile halîfetullah denilmiştir.¹⁹⁴

Kâmil insanların bütün zevki cemâlullâhî seyretmektir. Bunun ötesinde başka istek ve zevkleri yoktur. Zaten onlar dünyada iken de Cenâb-ı Hakkın cemâl tecellilerine mazhar olmuş, hayatın her türlü zevk ve heyecanını bir tarafa iterek bu selim zevkin demleriyle demlenmişlerdir.¹⁹⁵

Muhyî’ye göre; rûha nazar tedennî, anâsıra nazar terakkî, bu ikisinin ictimâi ‘ayn-ı terakkî ki insân-ı kâmil olup nefsi anlayub rabbın bilmiş olurlar.¹⁹⁶

Muhyî risâlesinde kâmil insan hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur. Rasûlullah aleyhisselâm “*innellahe haleka Âdeme ala sûretih/Allah Âdem’i kendi sûretinde yarattı*”¹⁹⁷ buyurmuşlardır. Ve Müeyyid el-Cendî, Allah-u Teâla’nın Tevratla şöyle buyurduğunu nakletmiştir. “*İnnel halka el halka insânen alâ sûretinâ ve hey’etînâ ve şeklinâ/Nûrâniyyetin evveli hususunda Allah şöyle buyurdu: Mahlûkattan insanı kendi sûretimizde, hey’etimizde ve şeklimizde yaratmayı istedik*”

Yine Rasûlullah Efendimiz (sav) “*Raeytü rabbî bi ahsene sûretin/Rabbimi en güzel şekilde gördüm*”¹⁹⁸ buyurmuştur. ¹⁹⁹ وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً

¹⁹³ Çelik, Hz. Mevlana’da İnsan-ı Kâmil, 132-155.

¹⁹⁴ Seyyid Şerif Cürçânî, *Ta’rifât*, (Litera Yay., İstanbul, 2014), 86.

¹⁹⁵ Celal Yıldırım, *Bâyezid Bestâmî ve İslam Tasavvufun Özü*, (Demir Kitabevi, İstanbul, 1978), 254.

¹⁹⁶ Muhyî, *Devâir*, vr. 63a.

¹⁹⁷ Buhârî, İsti’zân, 1.

¹⁹⁸ Hadis kaynaklarında böyle bir hadis bulunamadı.

¹⁹⁹ (Ey Resûlüm!) Hani Rabbın meleklerle: “Ben, yeryüzünde (hükümlerimi yerine getirecek) bir halife (yetki ve yöneticiliğe elverişli insan) yaratacağım.” demişti. Bakara 2/30.

Ayet-i kerimede geçtiği üzere insan yeryüzüne halife olarak gönderilmiştir. Halife-i hakk olanlar insanı kâmil olanlardır. Ve insan-ı kâmil olan Rasulullâh Efendimiz bütün ilâhi vasıfları kendisinde toplamıştır.²⁰⁰

2.1.13. Kalp

“Kalb; ruhânî rûhun huylarında gerçekleşen itidâl manasındadır.”²⁰¹ “Kalbe, kalb denilmesi bir halden bir hale takallüb ve tahavvülünden ötürüdür gerek hayran gerek şerren. Ve kalb mahall-i mâ’rifet-i ilâhi ve rûh, mahall-i müşâhede-i ilâhî ve sırr, mahall-i rü’yet-i muâyene-i ilâhîdir.”²⁰²

“Kalb, dinî ve tasavvufî bağlamda bilgi ve düşüncenin kaynağı veya aracıdır. Mârifet ve irfan denilen tasavvufî bilginin kaynağı, keşf ve ilham mahallidir. Allah’ın evi, yere ve göğe sığmayan Allah’ın içine sığıldığı makamdır. İlâhi isim ve sıfatların en mükemmel şekilde tecelli ettiği yer. Kur’an’da ve hadislerde fuâd, sadr, lüb, nühâ ve rû’ gibi terimler genellikle kalb mânasında kullanılmıştır.”²⁰³

Kalp tasavvufta bilgi (mârifet) kaynağı olması bakımından önemlidir. Sûfilere göre dinî hakikatler ve ilâhî sırlar hakkında bilgi edinmenin en güvenilir yolu kalbdır. Akıl bu alanda yetersizdir. Ancak kalbin doğru ve güvenilir bilgi vermesi için olgunlaşması, günah kirinden, bilgisizlikten, taklid ve taassuptan temizlenmesi gerekir. Mutasavvıflar, kalb tasfiyesi veya nefis tezkiyesi denilen bir yöntemle temizlenen kalbin dinî ve ilâhî hakikatleri doğrudan ve aracısız olarak bileceğine inanırlar. Gazâli kalbi havuza, ilmi suya, beş havassı da nehirlerle benzetmektedir. Bazen ilim havas nehirleri ile kalbe ulaşmaktadır. Böylece kalp ilimle dolar. Bu nehirleri halvete çekilerek, gözleri haramdan koruyarak kapattığı takdirde kalpde ilmin pınarlarının kaynaması söz konusu olduğunu da dile getirmektedir.²⁰⁴

Mutasavvıflara göre, kalp bizim derin zeka ve irfânımızı içerir. Kalp marifetin mekânıdır. Sûfînin ideali, yumuşak, duyan, hisseden, farkedene, sezebilen, şefkat dolu bir kalp geliştirmek ve kalbin kavrayışını artırmaktır. Bu kavrayış, aklın soyut

²⁰⁰ Muhyî, *Devâir*, vr. 97b.

²⁰¹ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 457.

²⁰² Rasim, *Tasavvuf Sözlüğü*, 911.

²⁰³ Uludağ, *Tasavvuf Sözlüğü*, 205; “Kalb,” *DİA*, XXIV, 229-232.

²⁰⁴ Gazâli, *İhyâ-u Ulûmid-din*, III, 19-21.

zekâsından daha derin ve daha sağlam temele dayalı bir kavrayıştır. Kalp gözü açıldığında, eşyanın dış görünüşünün ardındakini görebileceğimiz; kalbin kulağı açıldığında, sözlerin ardında gizlenen hakîkati duyabileceğimiz bildirilmiştir. Hadisler de bu manayı desteklemektedir.²⁰⁵

Şeyh Muhyiddin'in kalp ile ilgili yazmış olduğu kasidede kalbi şu şekilde tanımlamıştır. İnsan kalbi gizli bir hazinedir. Allah-u Teâlâ'nın nice sırları bu kalpdeki hazinede saklıdır. Kim bu gizli hazinelere malik olmak, feth eylemek için "*men talebe ve cedde vecede/Ciddi olarak arayan bulur*"²⁰⁶ mefhûmu üzere davranıp çaba sarfederse aradığına kavuşur ve onu elde eder. İnsan kendini tanımalı ve bilmelidir ve kendinde gizli olan sırlara vâkıf olmalıdır. Bu ise ancak kişinin kendi kalbini sadrını temiz, parlak eylemesi ve kalp aynasının toz, kir, kin ve düşmanlıktan arındırması ile mümkündür demektedir.²⁰⁷

Müellifimiz burada bir benzetme yaparak, Allah-u Teâlâ, sırlarının hazinesini nefis kalesinin puthanesinde defn eyleyip şeytanın askerleri üzerine havale edip nisyan ve gaflet yuları ile sıkıca bağlamış ve aldaticı bir şekilde korumaya almıştır, demektedir. Kim bu defineye sahip olmak için fethi ister talep eder ise bir mürşidden zikir telkini alıp ona bağlanarak devamlı olarak esmâ-i ilâhi ile meşgul olup gece gündüz namaz ve oruçla meşgul olması gerekmektedir. Ve bu hazinenin esrarına layık olabilmek için de dergâh-ı Hakk'a nâz ve niyâzla varmak gerektir demektedir.²⁰⁸ Muhyî kasidesinde;

"Dedi Hakk tevhîdde kendü hısnı

*Eylegil tevhîd kalbine hısnâr"*²⁰⁹ diyerek bu kalp kalesini tevhid hisarıyla korumaya almayı tavsiye etmekte ve şeytan tevhid sırrına ermediği için bu kaleye giremeyecektir demektedir.

Ve Şeyh Muhyi Efendi; kalb, nefis kal'asının puthanesinin fethi için iki yay arası mesafede bulunan bu kaleyi; yokluk, hâcet ve günahlardan özür dileme sıfatlarıyla, tevhid okuyla ruhâniyet-i âlem ile rûhun askerlerinin hücumuyla besmele kılıcıyla,

²⁰⁵ Prof. Dr. Robert Frager, *Kalp, Nefs ve Ruh*, (İstanbul, Gelenek Yay., 2003), 28.

²⁰⁶ Men talebe şey'en ve cedde vecede. Kim bir şeyi talep ederse isterse ve onun içinde ciddi gayret ederse sa'y ederse uğraşırsa bulur. Ve men karae bâben ve lecce velece. Israr ederse, beklerse kapıdan girer."

²⁰⁷ Muhyî, *Devâir*, 87a.

²⁰⁸ Muhyî, *Devâir*, 87b.

²⁰⁹ Muhyî, *Devâir*, vr. 87b.

“Baskı ve şiddet kalmayınca ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın.”²¹⁰ âyetinin muktezâsınca amel ederek ve “Allah uğrunda Hakkıyla cihad edin.”²¹¹ mefhûmu üzere yürüyüp şeytanın askerlerini hezimete uğratmayı nisyân ve gaflet yerine yokluk anahtarını kullanarak kaleyi fethederek hazineye malik olmak gerektiğini söylemiştir. Muhyî burada kalbi, hazinelerin saklı bulunduğu bir mekan, tevhibi de kaleyi koruyan bir kale ye benzetmektedir.²¹²

İnsan riyâzet ve mücâhede ederek, kötü ahlak ve çirkin davranışları terkederek kalbini sâfileştirerek gönül gözünün açılmasıyla esrârî ilâhiyeyi ve her şeyin Hakîkatini anlayabilir ve kendini bilmesi ve tanınması sebebiyle gözsüz görüp, ağızsız gülüp, başsız ayaksız oturduğu yerden onsekizbin âleme sefer eder ve seyr-u sülûkunu tamamlar demektedir.²¹³

Muhyî, kalp ile ilgili yapmış olduğu açıklamalardan sonra seyr-i sulûk ile ilgili kasideye yer vermiştir. İnsan yani kul, mürid kalbini sâfileştirdikçe, zikri tesbihatla arındırdıkça, sülûkunu tamamlaması kolaylaşacak ve Rabbi ile kendisi arasındaki perdeler bir bir kalkacaktır.²¹⁴

2.1.14. Mülk Âlemi

Mülk âlemi, âlem-i şhadettir, görünen âlemdir.²¹⁵ Cisimler ve cismânî şeyler âlemi de denir. Bu âlem Hakktan dolayı olarak meydana gelen âlemdir.²¹⁶

Sözlükte; güç yetirmek, hâkimiyet kurmak, sahip olmak, tasarrufta bulunmak mânalarına gelir. Mülk (melk, milk); Kur'an-ı Kerim'de, duyular âlemindeki bütün cisimleri kuşatan varlık alanı ve bunlar üzerindeki hükümranlık anlamında kullanılır. Bu anlamıyla aynı kökten gelen ve daha çok gayb âlemini ifade eden melekût kavramından ayrılmaktadır.²¹⁷

²¹⁰ Enfal 8/39.

²¹¹ Hacc 22/78.

²¹² Muhyî, *Devâir*, 87b.

²¹³ Muhyî, *Devâir*, 88b.

²¹⁴ Muhyî, *Devâir*, 90b.

²¹⁵ Rasim, *Tasavvuf Sözlüğü*, 1082; Uludağ, *Tasavvuf Sözlüğü*, 260.

²¹⁶ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 362.

²¹⁷ M. Sait Özzerarlı, “Mülk,” *DİA*, XXXI, 540.

Ayrıca, gözle görülen cismanî âlem manasına gelmektedir. Mülk âlemi hisler ile bilinir. Maddî âlemin bütünü ve bunun üzerindeki hükümlanlık anlamında Allah'a ve insanlara nisbet edilen bir kavramdır.²¹⁸

Muhyî Efendiye göre mülk âlemi tecelli mekanıdır ve tüm varlıklar da Allah-u Teâlânın varlığının göstergesidir. Aynı zamanda şehâdet âlemi melekût âlemine yükselme yeridir ve sırât-ı müstakîme girmek melekût âlemine yükselmeye başlamak demektir. İlâhî rahmet şehâdet âlemiyle melekût âlemi arasında denge kurmuştur. Bu âlemde olan her şey o âlemden bir örnektir.

2.1.15. Melekût Âlemi

Melekût âlemi, ruh ve meleklerin âlemidir. Doğrudan Hakk'ın emrinden var olması nedeniyle, emir âlemi de denir. Bâtın âlem de denir.²¹⁹

Mertebe-i ervâhdır. Her şeyin bânına ve iç yüzüne ve hakîkatına melekût denir. Âlem-i melekût, âlem-i melek'in içindir.²²⁰

Melekût: İzzet, saltanat, Allah'ın mülkü, hükümlanlık vs. gibi anlamları olan Arapça bir kelimedir. Gayb âlemi, ruhlar ve nefislere ait gayb âlemi de denir. Sûfiler, zahir âlemde melek kelimesini kullanırken, bân âlemde melekût kelimesini kullanmışlardır.²²¹

Melekût âlemi, gayb âlemini veya vücûd mertebelerinden birini ifade eden bir tasavvuf terimidir. Buna âlem-i emr, âlem-i ahval, âlem-i misâl, âlem-i tafdîl, berzah-ı sugra, sidretü'l muntehâ, ta'ayyün-ü sâni de denir. Ruhlar âlemidir. Cisimler âleminden önce gelmektedir. Gayb ve şehâdet arasında bir mertebede bulunmaktadır.²²²

Gazâlî âlemi ruhânî ve cismânî, hissî ve aklî, ulvî ve süflî, gayb ve şehâdet, mülk ve melekût gibi ikili tasniflerle ele almış, insanların çoğu tarafından bilinemediğinden (gayb) melekût âlemine “gayb âlemi”, herkes tarafından hissedilip görüldüğü için diğerine “şehâdet âlemi” demiştir. Melekût âleminde melekler diye ifade edilen,

²¹⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Sözlüğü*, 524.

²¹⁹ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 362; Uludağ, *Tasavvuf Sözlüğü*, 261.

²²⁰ Rasim, *Tasavvuf Sözlüğü*, 1082.

²²¹ Cebecioğlu, age., 499.

²²² Ahmet Kırkılıç, *Başlangıçtan Günümüze Tasavvuf*, (Timaş Yay., İstanbul, 1996), 106.

kendilerinden beşerî ruhlara nurlar taşan nuranî, şerif ve ulvî ruhlar; şehâdet âleminde bunlara misal olarak yıldızlar, ay ve güneş vardır. Gazâlî, konuyu seyrü sülûk bağlamında ele almış, sâlikin önce şehâdet âlemindeki yıldızlar mertebesinin karşılığı olarak melekût âlemindeki nûrânî varlıklar mertebesine yükseleceğini, bunu ay ve güneş mertebesindeki nûrânî varlıklar mertebesine yükselmesinin takip edeceğini belirtmiştir.²²³

Muhyî Efendi, ruhlar âlemi ve misâl âleminden çok bahsetmez. Bu bilgileri mürîdin keşfine, cehdine, say-u gayretine bırakır ve kendisin doğrudan çıkarımda bulunmasını ister. Muhyî'nin ilgilendiği husus, neden insan-ı kâmil olunması gerektiğidir. İnsanın perdelere takılıp kalması, hakîkati görememesi ya da bunun için çabalamaması ona yakışan bir tavır değildir. Zâten insân-ı kâmil olduğunda varlık bağlarından kurtulmuş olacak ve Tur dağına tecellî eden Allah kula da tecellî edecek, engellerden kurtulup doğrudan hakîkatle yüzleşecektir.²²⁴

Muhyî Efendi, risâlenin başından sonuna kadar insanın manevi yolculuğunun nasıl olması gerektiği üzerinde durmuştur. Bununla ilgili olarak başlangıçta insanın yaratılma amacını hatırlatmıştır.²²⁵ İnsanın nefsini nasıl terbiye etmesi gerektiği,²²⁶ seyr-u sülûkunu nasıl tamamlaması²²⁷ dolayısıyla insan-ı kâmil mertebesine nasıl ulaşması gerektiği ile ilgili nasihatlerde bulunmuştur.²²⁸

2.1.16. Mârifetullâh

“Ma’rifet; bilmek, kulun kendi hakikatini ihâta etmesi, leh ve aleyhindeki şeyleri bilmesi demektir. Cüneyd-i Bağdâdî şöyle demiştir. ‘*Ma’rifet, sana ve Hakk’a ait şeyleri bilmendir.*’ Mârifet, ‘*nihâyetler*’ kısmındaki on menzilin ilkidir.”²²⁹

“Tasavvufta mârifet; Sûfilerin rûhânî halleri yaşayarak, manevi ve ilâhî hakikatleri tadararak (yani, vâsıtasız olarak) elde ettikleri bilgi, irfan demektir. Bu yoldan,

²²³ Gazalî, *Mişkâtü'l-Envâr*, (DİB Yay, İstanbul, 2014) 29-30.

²²⁴ Yücer, *Temsîli Kâliçe*, 360.

²²⁵ Muhyî, *Devâir*, vr. 3b, 25b, 61b.

²²⁶ Muhyî, *Devâir*, vr. 12b, 15a, 16b, 19b, 27a, 33a, 34a, 42a, 43a, 47a, 53a, 61b, 62b, 64b, 70a, 87a, 93a.

²²⁷ Muhyî, *Devâir*, vr. 5a, 88a.

²²⁸ Muhyî, *Devâir*, vr. 11a, 24b, 33b, 43a, 53b, 63a, 81b, 97b.

²²⁹ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 526.

Hakk'a dâir elde edilen bilgiye mârifetullah, buna sahip olan kişiye ârif, ârifbillâh (urefâ) denir. Sûfîler mârifetin kendisinden çok; onun sebep, sonuç ve belirtileri Hakkında açıklamalar yapmışlardır.”²³⁰

“Mârifet iki nevidir: Hakk'ı anlamak, hakikat tanımak. Hakk ile ilgili olan mârifet, sıfatlarından anlaşıldığı gibi Allah-u Teâlâ'nın birliğini kabul etmektir. Hakikatle ilgili olan mârifet, 'Allah-u Teâlâ'nın birliğine ulaşmanın yolu yoktur.' diye ârifin inanmasıdır.”²³¹

Mârifetin gâyesi nedir? Biri mebd-i mâ'rifet ve biri Hakk'ın hitabını işitmek ve biri cemâlini görmektir. Ve bu üçten asl olan mâ'rifetullâhdan daha hoş ve leziz olan müşâhede-i rabbu'l-erbâbdır. Nitekim hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: '*Dâima güzel yüzüne bakmanın zevkini istiyorum.*'²³²

Şeyh Muhyî Efendinin risâlesinde temel olarak ele aldığı konu, mârifetullahtır. Muhyî'ye göre; bir insanın Hakk'a vâsıl olmasının, mârifete ermesinin şartı bir mürşid-i kâmile bağlanmasıdır. Bunu da şu beytinde ifade etmiştir.

*“Sen senlüğünle sanma ere bilesin Hakk'a
Bir mürşide eriş ki senin senlüğün baka
Miftâh gayb ile aç gönlün o biz kim
Hakk'dan yana ki mâil olub sav gibi aka”*²³³

“Yakîn ehlidir zühdü salâha yusr olan mâil

Şeriatle tarikatten Hakikat ilmine kâil

Olurlar mârifet ehli irerler 'ayn-ı tahkîke

*Hicâbı ref olup asla değil şey anlara hâil.”*²³⁴ diyerek mârifet ehlinin

özelliklerini söylemiştir.

Muhyî, ayrıca yazmış olduğu irfan ehli kasidesinde, “*Velâyet kesbîdir vehbî değildir, bulursan ger idersin istikâmet*”²³⁵ diyerek insanın kullukta, Rabbini bilmede ve ahlakını güzelleştirmede gayret etmesi gerektiğini dile getirmiştir. Muhyî'ye göre;

²³⁰ Şahver Çelikoğlu, *Mârifetullah Allah'ı Bilme*, (Marifet Yay., İstanbul, 2004), 391.

²³¹ Süleyman Uludağ, *Kelabâzi Doğu Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, (Dergah Yay., İstanbul, 2013), 196.

²³² Rasim, *Tasavvuf Sözlüğü*, 1054.

²³³ Muhyî, *Devâir*, vr. 78b.

²³⁴ Muhyî, *Devâir*, vr. 71b.

²³⁵ Muhyî, *Devâir*, vr. 23a, 59b, 82b, 94b.

Allah-u Teâlâ'nın Cemâl ve Celâl sıfatları vardır, her bir sığata müteallık on özellik vardır. Bu sıfatların gerektirdiği gibi davrandığında kul mârifetullaha erişir. Bunlardan Cemâl sıfatının kendisi üzerinde tecelli ettiği kişiler ashab-ı yemîn, Celâl sıfatının kendisi üzerinde tecelli ettiği insanlar da ashab-ı şimâl olarak isimlendirilir. Ashab-ı yeminin özellikleri; Namaz kılmak, zekat vermek, zikretmek, helal lokma yemek, doğru sözlü olmak, oruç tutmak, ibret nazarıyla bakmak, mücâhede etmek, hacca gitmek, güzel ahlak sahibi olmak. Ashab-ı şimalin özellikleri ise; İçki içmek, namazı terk etmek, haram yemek, gıybet etmek, zina, yalan söylemek, buhtan (iftira), cimrilik, hased, ucub, kibir, kötü huysahibi olmak.²³⁶

Mutasavvıflar mârifet hususunda, her biri mârifetlerine göre fikirlerini beyan ederek yaşadığı zaman içinde bulunduğu hâline işaret etmiştir. Kuşeyrî'ye göre mârifet, ilim manasındadır. Her ilim bir mârifet, her mârifet de bir ilimdir. Allah ile ilgili bilgisi olan herkes ârifdir. Her ârif de aynı zamanda âlimdir.²³⁷

“Şeyh Abdurrahman es-Sülemî'in şöyle dediğini işittim: “*Ebû Bekir eş-Şibli'ye mârifetten sorulduğu zaman demiş ki: Mârifetin evveli Allah'tır, nihâyeti ise sonsuzdur.*”²³⁸

Hallâc-ı Mansur, “*Kul mârifet makamına eriştiği zaman Cenâb-ı Hakk ilham yoluyla ona vahyeder; sırrını, Hakk'ın ilhamından başka bir şeyin akla ve hatıra gelmesinden korur.*” demiştir. Yine Hallac-ı Mansur, “*Ârifin alâmeti dünya ve ahiretten vazgeçmesidir.*” buyurmuştur.²³⁹

Zunnûn Mısrî'ye, “Rabbini ne ile bildin?” diye sorulunca, “*Rabbimi Rabbimle bildim. Eğer Rabbim olmasaydı Rabbimi bilmezdim.*” demiştir.²⁴⁰

Cüneyd-i Bağdâdî demiştir ki: “*Ârif kişi yer gibi iyi ve kötü insanlar üzerinden geçmedikçe, bulut gibi herşeyi gölgelendirmediğçe, yağmur gibi sevdiğini ve*

²³⁶ Muhyî, *Devâir*, vr. 82b-86a.

²³⁷ Abdulkerrim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, (Yasin Yay., İstanbul, 2005), 421-429.

²³⁸ Kuşeyrî, *age*, 422.

²³⁹ Kuşeyrî, *age*, 425.

²⁴⁰ Kuşeyrî, *age*, 426.

sevmediğini sulamadıkça ârif olmaz.” Yine Cüneyd-i Bağdâdî, “Ârif kendisi susarken, Hakk Teâlâ sırrından konuşan kimsedir.” demiştir.²⁴¹

Ebû Osman el-Mağribî de demiştir ki: “*Ârif olana ilmin nurları ışık verir ve ârif onunla gayb âleminin acâyipliklerini görür.*”²⁴²

Risâlede geçen birkaç mutasavvıfın görüşlerini almakla yetindik.

2.1.17. Muhabbetullâh

Muhabbet-i İlâhî; vücûd-i mutlak. Eğer bu muhabbet olmasaydı, âlem ve âlemiyân sâha-i vücuda gelmezdi ve mekâdir-i mümkinât mezâhirin bulmazdı. Bu teveccüh-i irâdi-i külliye aşk tesmiye eylediler.²⁴³

Muhabbet; kulun kalbinin tabî bir şekilde Allah (cc)’a ve O’na ait olan şeye meyiletmesi ve yönelmesidir. Allah (cc) sevgisi, kulun kalbine doğan saygı hissidir. Muhabbet, Allah (cc)’ın emrine itaat etmek, menettiği şeyi terk etmek, hükmüne ve takdirine razı olmaktır.²⁴⁴

Muhabbetullâh ve mârifetullâh makâmı insanın gönlüdür. Gönlünü Allah (cc)’a yönelten ve O’na bağlayan kişiye Allah (cc), muhabbet ve mârifetini ihsan eder. Mü’minin gönlü Allah (cc) sevgisi ve Allah (cc) bilgisinin toplandığı yerdir. Üç çeşit kalp vardır; biri verileni, biri Allah (cc)’ın rızasını, biri de O’nu görmeyi ister. Mü’minin kalbi melekût hazinelerinden bir hazinedir. Bir kimse kalbini her türlü şüphe ve gereksiz düşüncelerden arındırırsa, basiret gözüyle kalbine baktığında kalpte olan vahdet nûrunu ve rubûbiyyetin esrârını keşf eder.

“Muhabbetullâh, Allah’ın kulunu, kulun Allâh’ı velî ve dost edinmesi demektir. Allâh’ın kulunu sevmesi, kulunun O’nu sevmesinden öncedir. Âlemin yaratılış sebebi, sevgidir. Allâh-u Teâlâ herşeyi sever, herşey de O’nu sever. Genel olarak herkes Allâh’ı sever. Muhabbetullâh, mârifetullâhtan neşet eder. Mârifetullâh temel esastır. Ve muhabbetullâh, mârifetullâh derecesindedir. Mârifet kâmil olursa muhabbet de kemâl

²⁴¹ Kuşeyrî, *age*, 427.

²⁴² Kuşeyrî, *age*, 428.

²⁴³ Rasim, *Tasavvuf Sözlüğü*, 1005.

²⁴⁴ Süleyman Uludağ, *Kelabâzî*, 163.

olur. Bütün haller ve makamlar mârifet üzerine binâ edilir. Muhabbet kemâl ile olunca, ahiret lezzet ve rahatı da kemâl ile olur.”²⁴⁵

Muhyî kasidesinin birçok yerinde, insanın yaratılma sebebinin muhabbet olduğunu söylemiştir.

“Zehî ma ‘şûk ki ‘âşık âna didi,
‘Fe ahbebtü li-en u ‘rife’ an-dem
Zehî mâ ‘şûk ki ‘aşkun mazharıdur
Ebü’l-Beşer ânınçün geldi âdem
Zehî ‘âşık ki ma ‘şûk ana ‘âşık
Zehî ma ‘şûk ki değil ayru bir-dem”²⁴⁶

Muhyî, muhabbetle ilgili olarak şöyle söylemektedir. Hub, muhib ve mahbûb isim olarak aynıdırlar. Hepsi aşkı, muhabbeti ifade etmektedir. Allah-u Teâlâ, “*Fe halaktü en u ‘rife*” buyurunca hakikat-i Muhammediyye vâki’ olmuştur. Ve O’na “*Ta ‘ayyün-i Evvel*” denir. İnsanda bezr-i ma’rifet, muhabbetullâhtır.²⁴⁷

Muhyî; “*muhabbeti ilahiye pîşe edinmek gereksin ki âşık olup ba’dehu mâşuk olasın, zîrâ muhabbetullahı pîşe edinmek gereksin ki ‘âşık olup ba’de mâ ‘şûk olasın.*” diyerek kişinin Allah aşkı ile meşgul olmasını dile getirir. Ma’şûkun mîmi vardır. ‘Âşıkın muhabbeti de mîmidir. Ma’şûkun mîmi Hazret-i Muhammed’in ilk harfidir. Ve Hazret-i Âdem’in de son harfidir. Bu sebepten dolayı sürûr-ı enbiyâ ebu’l-ervâh olmuş ve Hazret-i Âdem ebu’l-beşer olarak vâki’ olmuştur. Peygamber Efendimiz’in bildirdiği kudsi hadiste; ‘*ben gizli bir hazine idim bilinmek istedim.*’ demesi sebebiyle Bâri Teâlâ hazretine ‘âşık derler. Ve irâdetine ‘aşk derler. Ve kendünün cemâl-i kemâl hüsnüne mâ’şûk derler. Evliyâ ve enbiyâ vardır ki onlar Allah’ın sevgisiyle dolup “Allah’ın ahlâkı ile ahlâklanınız, Allah’ın ipine sarılınız” ayeti gereği hareket ederler.²⁴⁸

“*Ma ‘şuk, ‘aşk, ‘âşık bir bil gümânı ko
Ol müstakîm şer‘ üzere bulasın sebîl*”²⁴⁹

²⁴⁵ Şahver Çelikoğlu, *Muhabbetullah Allah’ı sevme*, (Marifet Yay. İstanbul, 2004), 249-259.

²⁴⁶ Muhyî, *Devâir*, vr. 51a.

²⁴⁷ Muhyî, *Devâir*, vr. 51b.

²⁴⁸ Muhyî, *Devâir*, vr. 51b.

²⁴⁹ Muhyî, *Devâir*, vr. 51b.

Aşk üç harften mürekkebe olub melfûz olur ‘ayn’dır, ‘şîn’dır, ‘kâf’dır. ‘Ayn’ aşka; ‘şîn’ şevke; ‘kâf’ zevke işaretir.²⁵⁰

“‘Ayn-ı ‘aşkı şîn-i şevki dembedem

Çağurub derüdim bu dem, dîru dem bu dem

Kâf-ı zevkinden ânın şevke erüb

Zâhir olup kalbe envâr-ı kadem”²⁵¹

Muhyî risâlesinde aşk, âşık ve mâşuk adında ayrı ayrı kasideler yazmış ayrıca diğer kasidelerin içerisinde beyitlerde bahsetmiştir. Her bir kasidenin ortak manası Allah’ı bilmek ve Alla’ı sevmektir.²⁵²

253 ^{قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ} ayetinden de anlaşılacağı üzere bu âlemin yaratılma sebebi muhabbetir ve muhabbetin kaynağı da Hz. Muhammed’dir. Bezm-i âlem Valide Sultanın mühründe kazanmış olan şu ibare, konuyu en güzel şekliyle özetlemektedir.²⁵⁴

“Muhabbetten Muhammed oldu hâsıl/Muhammed’siz muhabbetten ne hâsıl”²⁵⁵

2.2. ŞEYH MUHYİDDİN er-RÛMÎ’de ŞEKİLSSEL ANLATIM

Bir rivayete göre Hz. Peygamber (as) yere eliyle düz bir çizgi çizer ve “Bu Allah’ın dosdoğru yoludur” der. Sonra o çizginin iki yanına başka çizgiler çeker ve “Bu yollar ise, her birinde bir şeytan kendine çağırır” der. Çizdiği şekli göstererek ≡ | ≡ En’am sûresi 153. Ayeti okur: “İşte bu benim dosdoğru yolumdur, onu izleyin; (başka) yolları izlemeyin yoksa sizi O’nun yolundan ayırır.”²⁵⁶

²⁵⁰ Muhyî, *Devâir*, vr. 51b.

²⁵¹ Muhyî, *Devâir*, vr. 52a.

²⁵² Muhyî, *Devâir*, vr. 51a, 52a, 53a, 70b, 72a, 94b.

²⁵³ (Ey Resûlüm!) De ki: “Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.” Ali İmran 3/31.

²⁵⁴ Sultan II. Mahmud’un “ikinci kadın”ı ve Sultan Abdülmecid’in annesi. Sultan Mahmud’un vefatından sonra, on altı yaşını henüz bitirmiş olan oğlu Abdülmecid tahta geçince Bezm-i Âlem Vâlide Sultan adıyla tanındı. Vâlide Sultan, Kâbe-i Muazzama ve Ravza-i Mutahhara (Türbe-i Nebevî) ile İstanbul’daki Ebû Eyyûb el-Ensârî Vakfı’na da çeşitli hizmetler (cüzhanlık, ferrâşlık, bevvâblık vb.) götürmüş ve değerli bağışlarda bulunmuştur. Sık sık kullanmış olduğu şu beyit onun mânevî şahsiyetini de ortaya koyan güzel bir örnektir: “Muhabbetten Muhammed oldu hâsıl / Muhammed’siz muhabbetten ne hâsıl / Zuhûrundan Bezmiâlem oldu vâsıl”.

²⁵⁵ M. Hüdai Şentürk, “Bezmi Âlem Vâlide Sultan”, *DİA*, VI, 108-113.

²⁵⁶ Süyûtî, Celâlüddîn, *ed-Dürü’l-Mensûr*, (Tahkik: Abdullah et-Türkî, Kahire 2003), VI, 259.

Bu rivayet İslam tarihinde şekil çizerek konu anlatımını gösteren örneklerden birisidir. Eser kaleme alırken soyut konuları temsili çizim ve şekillerle örneklendirip somutlaştırarak anlatmak, özellikle mutasavvıfların başvurdukları bir yöntemdir. Bu vesileyle onların dini tecrübelerini, manevi hallerini, düşüncelerini okuyucuya mümkün olduğunca aktarma hususunda sadece sözlü veya yazılı olmasıyla yetinmeyip kendilerini sınırlandırmak istemediklerini anlamaktayız.

Şeyh Muhyiddin er-Rûmi'nin de şekiller yöntemiyle dâireler çizerek Allah'ı bilme ve ona ulaşma yollarını anlatmaya çalıştığını görmekteyiz. Dâire ve şekilleri sadece çizmekle yetinmeyip müşahhas bir şekilde izah da etmektedir. Bu anlatımlarında ayet-i kerimelerden ve hadis-i şeriflerden yararlanarak anlatımını desteklemiştir.

2.2.1. Nokta Dâiresi

Muhyî'nin risâlede ilk olarak çizdiği dâire nokta dairesidir.²⁵⁷

Muhyî Efendi nokta dairesinde iç içe çizmiş olduğu dâirelerle noktayı tarif etmekte ve tanımlamaktadır. Farzedelim ki bir beyaz kâğıda bir kara nokta koyarsa kişi o noktanın kapladığı yer kadar, altında ak nokta belirir, ortaya çıkar. Kara nokta Hakîkati Muhammediyedir ve ona ta'ayyün-ü evvel denir. O halk mesabesindedir. Ak noktanın ortaya çıkması kara nokta sebebiyledir. Ve kara noktanın kıyamı da ak noktayledir. Bu nokta dâiresi vasıtasıyla insan ak noktayı kara noktadan ayırt edebilir ve Hakk'ı âlem yüzünden okuyabilirse gerçek muvahhid olur.²⁵⁸

O kara noktanın altındaki ak nokta, şemsi Hakîkattir, cevherdir ki arkasındaki kara noktayı bile nurlandırır ve münevver kılar. Allah-u Teâlâ ayet-i kerimede şöyle buyurmuştur. *“Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun temsili şudur: Duvarıda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız.”*²⁵⁹

Muhyî, iç içe üç dâire çizdikten sonra en içteki dâirenin içine de yan yana iki küçük dâire çizmiştir. En dıştaki dâirenin üzerinde; ‘Vahdete erişmeyen kararın eylemez. Kâlellâh söyler sözü hâl edinüp söylemez. Rûha izâfetle nefsine cebr eyleyub,

²⁵⁷ Muhyî, *Devâir*, vr. 9b, Dâire-i Nokta.

²⁵⁸ Muhyî, *Devâir*, vr. 8b.

²⁵⁹ Nur 24/35

âdetin terk edüb, emr-i Hakk'ı dilemez. Nisbü hevâdan geçüb terk edemez vârimı. Kalb açılmayuben âyinesin söylemez. Her nekim kast eder götürür ol dem ola. Hakk'a muhib oluben, aşka gönül eylemez. Mâzîde ireli lî muhibbî hevâdan geçüp Hakk'la ünsiyetinde çekinbilemez' yazmaktadır.

İçindeki ikinci dâirenin sağından soluna doğru, birden başlayarak altmış dörde kadar rakamları yazı ile yazmıştır. Sonraki dâirenin tamamına teker teker nokta koyarak dâireyi doldurmuştur. Boş bıraktığı diğer bir daireden sonraki dâirenin tamamına da 'vâhid' yazarak en içteki dâireye ulaşmıştır. Bu daireye ehâdiyyet vâhîdiyyet derler şeklinde bir başlıkla en ortadaki dâirede açıklamalarda bulunmuştur. En içteki iki küçük dâireden sağdakinde ta'ayyün-ü evveli, soldakinde ise ta'ayyün-ü sâni yi tanımlamıştır.

*“Zehi bilinir kemâ kâne der saffi de 'vâ, hemen nesânî o kalb kâbe kavseyni.”*²⁶⁰

2.2.2. Arş Dâiresi

Dâiretü arş lieclike ve khalgike lieclî / Arşı senin için seni ise kendim için yarattım²⁶¹ “Arş,” tüm mümkün varlıkları çevreleyen külli ruh; tüm hakikatleri içine alan insan-ı kâmilin kalbi; cisimler âlemini kuşatan cisim diye tanımlanır. Arş, azametın zuhûr yeri, ilâhi tecellinin mekânı. Ona “hazretin cismi” ve “hazretin mekânı” adı verilir. Ancak bu mekân altı vecihten de münezzehtir. O en yüce nazargah, en parlak mahal ve mevcudâtın tüm çeşitlerine de şâmildir.²⁶²

Allah-u Teâlâ, kendi varlığından âlemi yarattıktan sonra onu ihâta etmiş, adına da arş demiştir. “*Rahmân arşı istivâ etti*”²⁶³ âyeti buna işaret eder. Müellifimiz hem dış âlemde (kâinat), hem iç âlemde (insan), hem de kitaptaki (Kur'ân) arş ve kürsiyi anlatabilmek için iç içe geçmiş üç daire şekli çizerek konuyu açıklamaya çalışmıştır. Dıştaki daire arştır. Arşın biri zâhirî diğeri bâtinî iki yönü vardır. İçteki daire ise kürsîdir. Bunun da zahirî ve bâtinî olmak üzere iki yönü vardır. Zâhir yönüne kürsî denilir. Allâh-u Teâlâ, “*O'nun kürsüsü (kudreti, mülk ve hükümranlığı) gökleri ve yeri kaplamıştır; onları koruyup gözetmek O'na ağır gelmez. O çok yücedir, çok büyüktür.*”²⁶⁴

²⁶⁰ Muhyî, *Devâir*, vr. 9b.

²⁶¹ Muhyî, *Devâir*, vr. 12a. Dâire-i Arş.

²⁶² Erginli vd., *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 125.

²⁶³ Taha 20/5.

²⁶⁴ Bakara 2/255.

buyurmuştur. Şekûr isminin mazharı vuku' bulmuştur.²⁶⁵ Batınî yönüne de levh-i mahfûz denilir. Nitekim Allâh-u Teâlâ, "Doğrusu o (Kitap) çok şerefli bir Kur'an'dır ki (onun aslı) Levh-i Mahfûz'dadır. (Koruma altındaki levhadadır.)"²⁶⁶ Nefs-i küllîdir, esmânın mazharıdır, kitâbu mübîndir. Bâis isminin mazharı vaki' olmuştur. Eşyayı senin için, seni de kendim için yarattım.²⁶⁷

En ortadaki dâirenin içinde 'vücûd dâiresi' yazmaktadır. İçten dışa ikinci dâireyi ise Muhyî Efendi yatay çizgilerle on altı bölüme ayırmıştır. Her bir bölümde de karşılıklı olarak açıklamalarda bulunmuştur. Ve minhü zuhûru'l hakâyıkı'l fi'lu'l insân ve el ifâdetü, nefsen, el emru ve'l insân ve minhü nüzûlu'l keyfi; zâten- ve vechen; vücûd ve şuhûd; ibtidâ ve intehâ; muhîb ve mahbûb; yubdiü ve yuîd; el-ifâdetü ve'l istifâde; nefsen ve rûhan, şer'an.²⁶⁸

En dış dâire ile bu ikinci dâirenin arasında simetrik olarak yan yana altı adet üçgen çizmiştir. Bu üçgenlerin içine âyetel kürsînin son ayetini parça parça yazmıştır. Hâzâ şeklün, vesia kürsiyyü; Kürsiyyü, es semâvât; sülüsü, ve'l ard (z)u; mislü, velâ yeûduhü; mihrün, hıfzuhumâ ve hüve; Süleymân, aliyyu'l azîm.

Daireyi bölen üçgenlerin tepe noktasından boş kalan yerlere de ayet ve hadisler yazmıştır. Bu şekil dönen arşın şeklidir. İki üçgenin arasındaki boşlukta "*Hâlbuki Allah (onları) arkalarından kuşatmıştır*"²⁶⁹ ayeti yazmaktadır.

Peygamber Efendimiz (sav): "*Mü'minin kalbi Allah'ın evidir ve mü'minin kalbi Allah'ın arşıdır.*"²⁷⁰ buyurmuşlardır. Arş, sıfatı Rahmânînin istivasının mahalli zuhur vâkı' olduğu gibi âlemi suğrada, kalb dahî sıfatı Rahmânînin istivasının mahalli zuhûr vâkı' olmuştur âlemi kibriyâda. Hadis-i kudsîde; "*Ben gökyüzü ve yeryüzüne sığmam lâkin mü'min kulun kalbine sığarım.*" Kalb; akıl, mârifet, iman, yakîn insan için çok

²⁶⁵ Muhyî, *Devâir*, vr. 12a.

²⁶⁶ Burûc 85/21.

²⁶⁷ Muhyî, *Devâir*, vr. 12a.

²⁶⁸ Muhyî, *Devâir*, vr. 12a.

²⁶⁹ Burûc 85/20.

²⁷⁰ Bursevî, *Rûhu'l Beyân*, III, 102. (Aynı mânadaki "Kalp, Rabbin evidir" hadisi de mevzudur. Karî, mânasının doğru olduğu kanaatindedir.)

hayatî hususların kalesi mesâbesindedir. “*Va ’bud Rabbeke hattâ ye ’tiyeke ’l yakîn/ Ölüm sana gelinceye kadar Rabbine kulluk et*”²⁷¹ ayeti yazmaktadır.

2.2.3. Rûh Dâiresi

Rûh, nefs-i nâtika, insan latifesi, yürekteki kanın coşmasından meydana gelen buharımsı cisimdir.²⁷² Rûh; kalb demektir. Rûh nefes-i rahmânîdir. Rûh vech-i mahsus üzere olunan ilm-i gaybdır.²⁷³

Ruh; özel bir şekilde gayb âleminden kalbe konulan şey diye tarif edilir. Gazâlî nefis, ruh, kalb, akıl ve ilâhi latîfe sözlerinin farklı anlamları bulunmakla beraber bazen hepsinin belli bir manayı anlattığını söyler ve bu mananın da insanı öbür varlıklardan ve canlılardan ayırt eden temel özelliğinden ibaret olduğunu kaydeder.²⁷⁴

Muhyî ruh dâiresinde onbeş makam belirleyip iki dâire çizmiştir.²⁷⁵ Dâirenin ortasındaki birinci dâire dıştan içe doğru ilerlerken ikinci dâire içten dışa doğru ilerlemektedir.

Dıştan içe doğru ilerleyen ortadaki dâirede ashâb-ı şimâl olarak isimlendirilen, yedi cehenneme delâlet eden ve Allâh’ın celâl sıfatının kendisi üzerinde tecelli ettiği insanların makamlarını sıralamaktadır. Buna göre;

Birinci tabaka: Tevhid ehli, esfel-i sâfilin denilen makamdır. Cehennemdedirler.

İkinci tabaka: Hıristiyanlar, Lezzâ isimli cehennem tabakasındadırlar.

Üçüncü tabaka: Yahûdiler, Hutame’dedirler.

Dördüncü tabaka: Sâbiûn, Sa’îr cehennemindedirler.

Beşinci tabaka: Mecûsi, Sekâr adlı cehennemdedirler.

Altıncı tabaka: Müşrik, cehennemdedirler.

Yedinci makam ise; münafıklık tabakasıdır ve cehennemin en aşağı tabakasında münafıklar vardır.

²⁷¹ Muhyî, *Devâir*, vr. 12a.

²⁷² Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 276.

²⁷³ Rasim, *Tasavvuf Sözlüğü*, 561.

²⁷⁴ Gazâlî, *İhyâ*, III, 19-21; Nurbol Abubakirov, *Gazzâlî’de kalp kavramı* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 2009), 15.

²⁷⁵ Muhyî, *Devâir*, vr. 14b, Dâire-i Rûh.

İçten dışa doğru ilerleyen dâirede ise yedi a'za ve kalple birlikte ehl-i sâ'd (yükseliş makamları) için sekiz makam belirlemiş ve sıralamıştır. Buna göre;

Birinci makam: İslam makâmıdır. O kimselerdir ki âlemi şehâdete gelip şer'i nebevî üzere sâlih amel işleyerek Allah'a yaklaşan ve cenneti hak eden kullardır. Ayette geçtiği üzere ebedi olarak cennette kalacaklardır.²⁷⁶

İkinci makam: Zühhd makâmıdır. Onlar dâr el- Karâr'dadırlar. Bakara suresi 197. ayette ifade edildiği gibi onlar kendilerine takva azığı hazırlamış, akıll sahibi insanlardır. Peygamber Efendimiz (sav) bir hadisinde zâhidi şu şekilde tarif ediyor. “*Dünyâda zâhid olanı, Allah sever. İnsanlarda bulunanlarda zâhid olanı insanlar sever.*”²⁷⁷ Süleyman ed-Dârânî ise: “*Zühhd, Allah'tan başka her tür meşguliyeti terk etmektir*” şeklinde tarif etmiştir. Ayrıca “*Âlim dünyayı terk etmesini bilen kişidir.*”²⁷⁸

Üçüncü makam: Evliyâ makâmıdır. Dâr es- Selâm' da olacaklardır. Hadîs-i kudî de “evliyâyı tahte kîbâbi lâ ya'rifihum” diye buyrulmuştur. Mertebe-i velâyete ermek için kişinin sa'y ve gayret etmesi gerekmektedir. O zaman velâyet kesb edebilir. Hakk Teâlâ senin şânını yüceltmek maksatlı biz insanoğlunu en güzel sûrette yarattık buyurmuştur. Bu yüzden velâyete ermek gerektir ve o an evliyâullâha ne korku ne mahzun olma vardır.²⁷⁹

Dördüncü makam: İrfan makâmı. Adn cennetinin sahipleridirler. Âriflerin işâreti, bir göz kapayınca kadarki kısa süre bile olsa Allah'tan başka bir şeyle meşgul olmamalarıdır. Ömer İbn-i Arabî Hattâb (ra)'dan rivayet edildiğine göre Rasûlullâh Efendimiz (sav) şöyle buyurmuştur. “*Herşeyin bir kaynağı vardır, takvanın kaynağı da âriflerin kalpleridir.*”²⁸⁰ Ebu'l Kâsım Hakîm der ki; itaat edenlerin alâmeti dünyayı terk etmektir, zâhidlerin almeti de dünyayı terk etmektir, âriflerin alâmeti ise nefsinin terk etmesidir.²⁸¹

²⁷⁶ Muhyî, *Devâir* vr. 14b.

²⁷⁷ Mevlânâ Ebû Saîd Muhammed Hâdimî'nin *El-Berikat'ül Mahmûdiyye fî Şerhi Tarikati'l Muhammediyye* isimli kitabında geçmektedir.

²⁷⁸ Muhyî, *Devâir* vr. 14b.

²⁷⁹ Muhyî, *Devâir* vr. 14b.

²⁸⁰ Ahmed Ziyâuddin Gümüşhanevî, *Râmuz el Ehâdis (Hadisler Deryası)*, (Gonca Yayınevi, İstanbul,1997), II, 5/350.

²⁸¹ Muhyî, *Devâir* vr. 14b.

Beşinci makam: Enbiyâ makâmıdır. Cennetü'l-Me'vâ'dadırlar. Yüz yirmi dört bin peygamber ile üç yüz on üç mürsel seçilmiş ve gönderilmiştir. Her bir kavme yüz yirmi üç bin peygamber göndererek toplamda altı yüz seksen yedi peygamber gelmiştir. Ve bu peygamberler Hakk'ın emrini üzere insanlara çare olurken emre imtisâl edip mücâhede üzere geçinmişlerdir. “*Bizim uğrumuzda cihad eden (ve çaba gösteren)lere (gelince); biz onları elbette yollarımıza eriştiririz. Şüphesiz ki Allah iyilik (ve iyi iş) yapanlarla beraberdir.*”²⁸² Bu ayet-i kerime ile de müjdelenmişlerdir.²⁸³

Altıncı makam: Mürsel makâmıdır. Cennetü'l Huld'de oldukları zikrolunur. Yüz yirmi sekiz bin peygamberden ve üç yüz on üç mürsel peygamber seçilerek her kavme gönderilmiştir. Bu peygamberlerden kimine sayfa verilmiş kimine verilmemiştir. Âdem (as), onlara nidâ oldu.²⁸⁴

Yedinci makam: Ulu'l-azm peygamberlerin makâmıdır ve Firdevs cennetindedirler. Zikr olunan gönderilen üç yüz on peygamberden beş peygamber imtiyaz bulup ulu'l azm peygamber olmuşlardır. Ahkâf sûresi 35. ayet-i kerimesinde Allah-u Teâlâ Peygamber efendimiz (sav)'e ulu'l azm peygamberler gibi sabretmesini söylemektedir. Ulu'l azm peygamberlerin ilki Nuh (as), ikincisi İbrahim (as), üçüncüsü Musa (as), dördüncüsü İsa (as), beşincisi Serveri Enbiyâ Muhammed (sav)'dir ki ayette “*Muhammed, sadece bir resûldür: Ondan önce de peygamberler gelip geçti*”²⁸⁵ buyrulmuştur.²⁸⁶

Sekizinci makam: Hz. Muhammed (sav) makâmıdır. Ve Naîm cennetindedirler. “*Çünkü onlar, katımızda seçilmiş hayırlı kimselerdir*”²⁸⁷ âyeti mûcibince Peygamberimiz (sav) seçilmiştir.²⁸⁸

Hadisi kudsîde: “*Bütün varlıkları senin için, seni de benim için yarattım*”²⁸⁹ buyrulmuştur. Ve peygamber efendimizin âlemlere rahmet olarak gönderildiği ifade edilmiştir. Rasûlullâh Efendimizin şöyle buyurduğu söylenmiştir.

²⁸² Ankebut 29/69.

²⁸³ Muhyî, *Devâir* vr. 14b.

²⁸⁴ Muhyî, *Devâir* vr. 14b.

²⁸⁵ Âl-i İmran 3/144.

²⁸⁶ Muhyî, *Devâir* vr. 14b.

²⁸⁷ Sâd 38/47.

²⁸⁸ Muhyî, *Devâir* vr. 14b.

²⁸⁹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetname*, (Kitsan Matbaacılık, İstanbul, 1984), 345.

“Allah hiçbir varlığı yaratmazdan evvel ilk önce benim nurumu yaratmıştır ve yine hiçbir şey yaratılmadan evvel ruhumu yaratmıştır.”²⁹⁰

“Bular ma'nâ yüzünden cümle birdir, bu âlem bir sarf budur
Nokta haysiyetindedir bu esrârı bilenler ehli sırdır.”²⁹¹

2.2.4. Felekler Dâiresi

“Felek (çoğulu; eflâk) bir astronomi terimi olarak “yıldızların döndüğü yer” anlamını taşımakta, aynı zamanda denizde oluşan girdap da bu adla anılmaktadır. İslâm astronomları güneşle ay dâhil yedi gezegenin hareketini açıklamak üzere iç içe geçmiş yedi saydam halka tasavvur etmişler ve her halkaya birer gezegenin bindirildiği, felek denilen bu halkaların Allah'ın izniyle döndüğü fikrini benimsemişlerdir. Sistem, burçlar feleği ve nihayet yıldızsız atlas feleğiyle tamamlanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan, “Her biri bir felekte yüzer”²⁹² meâlindeki âyette felek kelimesiyle gök cisimlerinin üzerinde döndüğü yer yâhut yörüngeleri ifade edilmek istenmiştir.”²⁹³

Risâlenin bu kısmında eflâk ile ilgili olarak, bidâyet âleminden nihâyet âlemine kadar yirmi sekiz mertebe ve yirmi sekiz harf, yirmi sekiz menzile bağlanmış ve bu yirmi sekiz bin âleme işaret olarak yirmi sekiz bin âlem yaratılmıştır demektedir. Bunu ifade için de Muhyî Efendi dâire-i eflâk adında bir dâire çizmiştir.²⁹⁴

Dâire-i eflâktir ki anâsır-ı erba'a ve seb'a seyyare ve on iki buruç ve yirmi sekiz menzil dâire içre tertip üzere zikir olunur, şeklinde de bir tarif yapmıştır.²⁹⁵

Muhyî iç içe yirmibir dâire çizmiştir ve en dıştaki dâirenin üstünden de oniki adet yarım dâire çizmiştir. Felek-i zuhal, felek-i müşteri, felek-i merih, felek-i şems, felek-i zühre, felek-i utarid ve felek-i kamer şeklinde tüm felekleri sıralamıştır. En ortadaki dâirede “küretü arzdır ki sûretü ismü'l kudreti mazharı ismü'r rezzâk” yazmaktadır.²⁹⁶

²⁹⁰ Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed Eş-Şeybani Ahmed b. Hanbel, *Müsnedi İmam Ahmed b. Hanbel*, (Dâru'l Kalem, Dımaşk,2013) İman, 4,127; Ebu Abdullah İbnü'l-Beyyi Muhammed Hâkim en Nîsâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, (Amman / Beyrut, Darü'l-Osmaniyye-Daru İbn Hazm, 2007), 2,600/4175

²⁹¹ Muhyî, *Devâir* vr. 14b, Dâire-i Rûh.

²⁹² Enbiyâ 21/33; Yâsîn 36/40.

²⁹³ İlhan Kutluer, “Felek”, *DİA*, XII, 303-306.

²⁹⁴ Muhyî, *Devâir*, vr. 20a, Dâire-i Eflak.

²⁹⁵ Muhyî, *Devâir*, vr. 20a.

²⁹⁶ Muhyî, *Devâir*, vr. 20a.

Bu maddede geçen feleklerden kasıt gökteki felekler değil de insanın yaratılış merhalesinde fizik (beden-vücut) âlemine geliştiren bir önceki hali anlatılmaktadır. Yani beden olmadan önce felek şeklindeydi. “Eflâk makâm-ı rûhun nihâyetine derler ki hazret-i vâhidiyye ve hazret-i ulûhiyyedir.”²⁹⁷

2.2.5. Hazarât-ı Hams Dâireleri

Mutasavvıfların, varlığın beş küllî mertebesini ifade etmek için kullandıkları bir tasavvuf terimidir. Merâtibü'l vücûd olarak da tanımlanır.

Şeyh Muhyiddîn Efendi hazarât-ı hams dâiresinde büyük bir dâire içinde birbirleriyle kesişen; ta'ayyünü evvel, ğayb-i izâfi, misâl-i mutlak ve âlemi şehadet olarak isimlendirdiği dört dâire çizdikten sonra en ortaya da bir dâire çizmiştir. En dışta da bütün bu dâireleri içine alan büyük bir dâire çizmiştir.²⁹⁸

‘Şekli Ta’ayyünü Evvel’ diyerek izah etmeye başladığı dâirede şunlar yazmaktadır. Âlemü'l ğayb el müştemilü ale'l esmâi ve's sıfatü ve'l a'yânu'l mümkinetü ve'l müsteânü'l mücerredetü't tecelliyâtü.

İkinci olarak çizdiği kesişen dâirede ise ‘Ĝayb-i İzâfi’yi yazmıştır. Âlemi'l ervâhi'l aliyi'l ‘azami ve mâ satarahû bi emri'l aliyi min kevnihî semmiye bi'l kalemi'l aliyi.

En ortadaki dâirede ‘Misâl-i Mutlak’ başlığı altında açıklamalarda bulunmuştur. Manzûru âlemi'l câmi'ı tehussu bi'l insâni'l kâmilî ve hüve aynullâhi ve aynu'l âlemi ve hüve insânü't tahkiki bi'l basîrati. Lienne külle mâ yubsıru fi'l âlemi'l eşyâi, fe innehü yubsıru'l ismu ve hüve suâdu mutlakı ve hüve'l insânu'l kâmilî't tahkiki bi tahkîkati'l berzehıyyeti'l kübrâ.

Hazarâtı hams; hazretü'l ğaybi'l hakîkiyyi ve hüve mâ fi ‘ımillâhi Teâlâ. Ve hazretü'l ğaybi izâfi ve hüve mâ âlemi'l ervâh. Ve hazretü'l misâlü'l mutlakı ellezî, fi'l ervâhi, bi'l ecsâmi. Kîle fi azametihî inne âleme'z zuhuri mine'l arşı ve'l kürsiyyi ve's semâvâti ve'l eradîn ve ğayri zâlike bi'n nisbeti ilâ hâze'l âlemi ey âlemi'l mîsâli'l

²⁹⁷ Rasim, *Tasavvuf Sözlüğü*, 212.

²⁹⁸ Muhyî, *Devâir*, vr. 35a, 35b, 36a.

mutlaki ke hılkatihî saġîratün mülkâhu fî sahrâi lâ nihâyete lehâ ve sâhibi bihâzihi'l hazreti'l insâni'l kâmili ve ba'dehâ. Hazreti'l misâli mukayyedi ve hüve mâ yerâhu min keşfillahi Teâlâ fî nevmihî ve li yakazatehû ev beynen'n nevmi ve'l yakazıyyeti bi hasebi fe ebleytehû. Hazreti eş şehâdetü ve hüve âlemi'l mahsûsâti bi'l havâssı'l hamse ilâ's sem'ı, ve'l basari, ve's şemmi, ve'z zevkı, ve'l lüms. Fa'lem vallâhu 'alem. Âlemü'l misâli'l mukayyedi'l müstevâ'l mushafi ilâhiyyi ve'l kütübü'l müteferri'âti ani'l kitâbi'r Rabbâniyyi'l mahîdi semâe'd dünyâ.

Bu dâireleri içine alan en dıştaki diġer dâirede ise '*Âlemi Şehadet*' yazmaktadır. Ve soldan saġa doġru mertebe-i itlak, mertebe-i lâ taayyün, el ehadiyyet, meçhûlü'l-ğayb, ta'ayyün-ü kâfûri, vücûd-u bahs yazmaktadır.²⁹⁹

2.2.6. Şeyh Muhyiddin (ks)'ın Cihannümâ Dâiresi

Cihân ve nümâ(y) kelimelerinden mürekkep Farsça kökenli bir kelime olan cihannümâ âlemi/dünyayı gösteren ayna manasına gelmektedir. Tasavvufla ilgili kaynaklarda ise tüm kötülüklerden arınmış, tezkiye olmuş gönül ve rûh anlamlarında kullanılmıştır. Sonuçta arınmış bir gönül, hakkîkati gösteren bir ayna hüviyetine sahip olacağı için bütün hakîki bilgiler ona yansıyabilecek o da cihannümâ vazifesi görecektir. Yani cihannümâ, en açık şekliyle *arınmış kalbe* denilir.

Şeyh Muhyî Efendi bu risâlesinde âlemin kademeli varlık âleminde görülmesinin anlaşılması için cihannümâ adlı bir dâire çizmiştir. Bu çizimler hazarât-ı hams ya da tenezzülât-ı sab'anın bir başka izâh tarzıdır diyebiliriz.³⁰⁰

Bu dâirede iç içe beş dâire bulunmaktadır. En dıştaki dâirede tecelli-i evvelden, ikinci dâirede ise tecelli-i sâni'den bahsetmektedir. İçte kalan diġer üç dâireye ise dikey bir çizgi çizip her bir dâireyi ikiye bölmüştür.

Yarım dâire şeklinde bölmüş olduğu en üsteki üçüncü dâirede Esmâü'l Hüsnâ'dan bazılarını yazmıştır. Bedî', Bâis, Bâtın, Âhir, Zâhir, Hakkîm, Muhît, Şekûr, Ğaniyy, Muktedir, Rabb, Alîm, Kâhir, Nûr, Musavvir, Muhsî, Metîn, Kâbız, Hayy,

²⁹⁹ Muhyî, *Devâir*, vr. 35a. Dâire-i Hazarât-ı Hams.

³⁰⁰ Muhyî, *Devâir*, vr. 35b. Dâire-i Cihannümâyı Şeyh Muhyiddin Kuddüse Sırrahü'l Azîz.

Muhyî, El-Mümît, Azîz, Rezzâk, Müzill, Kaviyy, Latîf, Câmi', Rafiu'ddrecât, İnsan-ı kâmil.

En üsteki diğer üçüncü dâirenin yarısında ise sırasıyla; insan, cin, melek, hayvanât, nebâtat, ma'deniyat, küretü arz, küretü mâi, küretü havâ, küretü nâr, felek-i kamer, felek-i utarid, felek-i zühre, felek-i şems, felek-i merîh, felek-i müşteri, felek-i atlas, felek-i zuhal, kürsî, arş, şekli küllî, cism-i külli, tabiati külli, nefsi külli, aklı külli

İçteki dördüncü dâirede ise Fâtiha sûresini yazmıştır.

Şeyh Muhyiddin bundan sonra '*Dâire-i cihannümâyı fakîru'l hakîr*' adında bir dâire daha çizmiştir. Bu dâire Muhyî'nin çizmiş olduğu en büyük dâirelerden birisidir.³⁰¹

Çizmiş olduğu dâirenin en alt kısmında iç içe iki dâire çizerek dıştaki dâire çizgisinin tam üzerine yan yana on dokuz adet dâire çizmiştir ve içte kalan dâireye âlem-i şehâdet başlığını atmıştır. En ortadaki dâirede ise insan-ı kâmil yazarak izâh etmiştir.

Bu dâirenin tepe noktasından başlayarak bir küçük dâire çizmiş ve içine de dikey olarak yukarıdan aşağıya uzanacak şekilde yedi adet yarım dâire çizmiştir. Bu dâireler de misâl-i mutlakı anlatmaktadır.

Muhyî Efendi bu dâirenin de üst kısmından üçgen içine aldığı birbirleriyle kesişen üç dâire çizmiştir. Bu dâirelerde ise gaybi izâfi, akl-ı külli mazhar ve nefsi külli mazhar ifadelerini açıklamaktadır.

Ve son olarak en üst kısımda ortadaki büyük alt ve yandakiler küçük olmak üzere birbirleriyle kesişen üç dâire bulunmaktadır. Bu dâirelerden büyük olanda lâ ta'ayyün mertebesi, sağ altta olan dâirede ta'ayyünü evvel, sol alttaki küçük dâirede ise ta'ayyünü sâni'yi izah etmiştir. Bu iki küçük dâire arasında mertebe-i itlak yazmaktadır.³⁰²

2.2.7. İnsanın Varlık Dâiresi

İnsan varlık âleminin yaratılış sebebidir. Bütün kâinat onun için yaratılmış ve onun hizmetine sunulmuştur. Bu yüzden insan 'gaye varlık' tır. "*Ben gizli bir hazine*

³⁰¹ Muhyî, *Devâir*, vr. 36a. Dâire-i Cihannümâyı fakîru'l hakîr.

³⁰² Muhyî, *Devâir*, vr. 35b.

idim, bilinmek istedim, bu sebeple mahlukâtı yarattım”³⁰³ kudsî hadisde geçtiği üzere âlemin ortaya çıkma sebebinden birisi insanın Rabbini bilmesi ve tanınmasıdır. Kur’an-ı Kerim’de “(Ey Habibim), seni alemlere rahmet olarak gönderdim” ifadesiyle de buna işaret vardır.³⁰⁴

Bu bağlamda insan küçük bir âlem, âlem büyük bir insandır. Mutasavvıflar insanı “nüsha-i kübrâ” ve “zübde-i âlem” olarak görmüşlerdir bu sebeple Şeyh Gâlip şöyle söyler:

*“Hoşça bak zatına kim zübde-i âlemsin sen
Merdûm-i dâde-i ekvân olan âdemsin sen”*

Muhyî Efendi çizmiş olduğu bu dâiresinde insanın vücûdunu tanıtmaktadır.³⁰⁵

*“Cehd eyleyüb Cemâle mazhar düş ey dil
Aşk ile devrimi gel eyledüğünde nidâ
Sıfat-ı Celâle mazhar düşüb mağdub olma
Aşkından el gel görmamak için ğidâ”*³⁰⁶

Büyük bir dâire içine üçü alt alta olmak üzere küçük, ikisi de yan yana büyük olmak üzere beş dâire çizmiştir. En üsteki dâirede ilk kısım diyerek insanın konuşma, duyma, işitme, dokunma, tad alma özellikleri olan beş duyu organına değinmiştir.

Alttaki ve en ortadaki dâirede ise ikinci kısım başlığıyla halkdır, butündür, sadrdır, fercdir gibi insanın cevârihi sılanmıştır.

En alttaki küçük dâirede ise üçüncü kısım başlığıyla bedendir, mazhardır, rakbdır, vecihdir, ricleyndir diye yazmıştır.

Muhyî dâirenin sağındaki dâirede insanın Allah-u Teâlâ’nın Cemâl sıfatına tealluk eden vasıfları, sol taraftaki dâirede ise Celal sıfatına taalluk eden vasıfları

³⁰³Geniş bilgi için bkz: Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yayınları, Ankara, 2000, 98-99); Öngören, Bir Bilgi Kaynağı Olarak Tasavvufta Keşfin Değeri, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 85-96.

³⁰⁴ Osman Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, (Seha Neşr, İstanbul, 1995), 233. Osman Türer, Tasavvufî Düşüncede İnsan, *Tasavvuf İlmî Ve Akademik Araştırma Dergisi*, 9-15.

³⁰⁵ Muhyî, *Devâir*, vr. 45b. Dâire-i Vücûd-u İnsan.

³⁰⁶ Muhyî, *Devâir*, vr. 45b.

yazmaktadır. Cemâl sıfatlarının tecelli sonuçları şunlardır; ihlâs ile namaz kılmak, ihlâs ile zekât vermek, Kâbe’yi haccetmek, evrâd ve ezkâr, helal rızık, doğru sözlü olmak, ihlâs ile oruç tutmak, ibret nazarıyla bakmak, riyâzât ve mücâhede, ahlakını değiştirerek güzelleştirme. Celâl sıfatlarının tecelli sonuçları ise; içki içmek, namaz kılmamak, haram yemek, gıybet ve benzerlerini yapmak, gaflet, zulüm, yalan konuşmak, hased ve cimrilik, uzup, kibir ve riya, kötü ahlak. Muhyî her bir vasfı ayetlerle destekleyerek anlatmıştır.³⁰⁷

2.2.8. ‘OL’ Emri Dâiresi

“Bu âlem vâcib değil (kendi kendine varolmuş değil) mümkün bir âlemdir. (Yani Allâh’ın varlığından dolayı tecelli eden, var görünen bir âlemdir.) Bu tecelli, Cenâb-ı Hakk’ın “Kün” emri ile meydana gelmiştir ve tecellinin öncesi kelâmdır. Eğer “Kün” lafzı (sözü) emrolunmasaydı bu tecelli âlemi olmayacaktı.”³⁰⁸

Muhyî risâlesinde ‘kün: ol’ emrinden bahsetmektedir. Muhyî’ye göre; kâf ile nûn ile kün hitabı zuhûr bulmuştur. ‘Kün’ emrindeki ‘kâf’, kenzi mahfiyyeye işaretir. Allâh-u Teâlâ kudsî hadisinde: “*Küntü kenzen mahfiyyen feahbebtü en u’rife fehalaktü’l halka liu’rife/Ben gizli bir hazine idim; bilinip tanınmak istedim ve bilineyim diye mahlûkatı yarattım.*” buyurmuştur. Ve ‘nûn’ nûr-ı Hazret-i Rabbül âlemîne işaretidir ki ‘nûr-ı nübüvete’ delâlettir. Allah-u Teâlâ; “*Allah, göklerin, yerin (herşeyin) nuru (nu, aydınlığını veren) dir.*” buyurmuştur. Ve Peygamberimiz (sav); “*İnnallâhe halaka nûri min nûrihi/Allah benim nurumu kendi nurundan yarattı.*”³⁰⁹ buyurmuştur. Nûru nübüvvetin ‘nûn’u, kün hitabı ile zuhûr bulmuştur. Kün nûnuna ve dîn nûnuna ve nazarın nûnuna delâlet eder. Zira kûndan murâd kevni zuhûr eylemidir ve kevnden murâd dini islâmı zuhûr eylemidir. Dini İslam bilinmez ancak ilimle bilinebilir.³¹⁰

Ayrıca ‘kün’ hitabındaki ‘kâf’ harfinin üç özelliği vardır. “*Harfi kâfin üç haysiyeti evvel kenzi mahfiyye sâni kelâmı Hakk’a sâlis mülki kâfine dâldir.*” dediği gibi

³⁰⁷ Muhyî, *Devâir*, vr. 45b.

³⁰⁸ Şahver Çelikoğlu, *Dîvân-ı Sezâyî-i Gülşenî*, (İmak Ofset, İstanbul, 2015), 19.

³⁰⁹ Tirmizî, *Menâkıb*,1; *Müsned*, IV, 66; V, 379.

³¹⁰ Muhyî, *Devâir*, vr. 49a.

Muhyî'nin 'kâf' harfi ilk olarak kenzi mahfiye, ikinci olarak kelâmı Hakk'a, üçüncü olarak da mülk kâfine delalet eder.³¹¹

“Âlem-i emre 'emr' denilmesinin sebebi Cenâb-ı Hakk'ın (c.c) bu âleme ait mevcûdâtı maddesiz, müddetsiz, hiç yoktan 'kün' emriyle yaratmış olmasıdır. Hangi şey 'kün: ol' emrine mazhar olursa o şey yaratılır, varlık âlemine intikal eder.”³¹²

Kâinattaki her şey Cenâb-ı Hakk'ın varlığının yansımasıdır. Buna tecelli denir. Tecelli; Hakk nûrunun tesiriyle makbul kulların kalbinde ilâhi sırların âyân olmasıdır. Ve kâinat 'ol' emri ile yaratılmıştır. Vahdet-i vücûd nazariyesini benimseyen mutasavvıflar âlem-in yaratılışının beş aşamada olduğunu savunurlar. Buna hazarât-ı hamse adı verilmiştir. Bu yaratılış mertebeleri şunlardır. Ta'ayyün-ü evvel, ta'ayyün-ü sâni, ğaybi izâfi, misâli mutlak, insan-ı kâmil. Risâlenin yazarı Şeyh Muhyî Efendi de bunu benimsemiştir.³¹³

Bu dâirede Muhyî Efendi iç içe iki dâire çizmiştir.³¹⁴ İçerideki dâireyi dikey ve yatay iki çizgi çizerek dört parçaya bölmüştür. Dıştaki dâire içinde yazılı olan *Kün*, deki 'nun' din nûnuna işaretler, bilgiye sahip olan (yakîn ehli) âlimler İslam dini ve Peygamber yolunu benimsemişlerdir. Diğer tarafta ise 'kaf', mülk kâfına işaretler ki İslam padişahları ki âlemi mülke mâlik olup seyfile zabt eylediler yazmaktadır. Yani İslam padişahları Allah'ın dinini uygulamakla halife olmuşlardır. Burada bir mülk ve bunun nasıl kullanılacağını tarif eden dinin varlığından söz edilmektedir.³¹⁵

Ve 'kün' emri, üç harften müteşekkil olup 'kâf' dir, 'vav' dir, 'nun' dur. 'kâf', Hazreti Hakk'ın kemâl kudretine delâlet eder. 'vav', alemin varlığına işaretler ki velâyete delâlettir. Ve 'nun', nûru rubûbiyete delâlet eder demiştir.³¹⁶

2.2.9. Vücûd Âlemi Dâiresi

Âlemden maksat insandır. İnsandan maksat da Hz. Muhammed'dir.

³¹¹ Muhyî, *Devâir*, vr. 49a.

³¹² Ahmet Kırkkılıç, *Başlangıçtan Günümüze Tasavvuf*, (Timaş Yay., İstanbul, 1996), 105.

³¹³ Muhyî, *Devâir*, vr. 51b.

³¹⁴ Muhyî, *Devâir*, vr. 58a. Dâire-i Emr-i Kün.

³¹⁵ Muhyî, *Devâir*, vr. 49b.

³¹⁶ Muhyî, *Devâir*, vr. 58b.

Muhyî içi içe iki dâire çizmiştir, yalnız içteki dâireyi tam olarak kapatmadan bir üçgenle ayırmış ve dâireyi yatay bir çizgi ile ikiye bölmüştür. Burada Muhyî insanın âlemi ervahtan âlemi şehâdete gelişini sonra da dünya hayatı ile ahiret hayatı arasındaki durumunu ayrıca berzâh âlemini de yazmıştır. İnsandaki yedi âza olan el, ayak, göz, kulak, dil, boğaz, ferici gereği gibi kullanmadığı takdirde Hazreti Hakk'a âsi olabilmektedirler. Allâh'ın Celâl isminin mazharıdır ve bunlar ashâb-ı şimâl olarak sıralanmışlardır. Bunlar münâfık makâmı, müşrik makâmı, mecûsi makâmı, sâbiûn makâmı, yahûdi makâmı, hiristiyan makâmı, tevhid ehli makâmı. Allâh'ın Cemâl isminin mazharı olarak da İslam makâmı, zühd makâmı, evliyâ makâmı, ârifân makâmı, enbiyâ makâmı, mürsel makâmı, ulu'lazm makâmı, Muhammed makâmı sallâhu aleyhi ve selem yazmaktadır.

Diğer dıştaki dâirede ise sırasıyla arş, kürsi, felek-i Menâzil, feleki'l Burûc, felek-i Zuhâl, felek-i Müşterî, felek-i Merih, felek-i Şems, felek-i Zühre, felek-i Utarid, felek-i Kamer, küretü nâr, küretü havâ, küretü mâ'î, küretü arz, ma'deniyât, nebâtât, hayvanât, melek, cin, insan-ı kâmil.

Kabir, haşr, mizân, sırât, hâviye, cahîm, sakâr, sa'îr, hutame, cehennem, dâr el-Celâl, dâr el-Karâr, dâr es-Selâm, cennetü'l Adn, cennetü'l Me'vâ, cennetü'l Huld, cennetü'l Firdevs, cennetü'n Na'im, nokta-i nihâyet ve nokta-i bidâyet, misâli mutlak, kalem, levh, tabiatı küllî, ahkâm, ecsâm, zuhûr haysiyetinden... yazmaktadır.

Muhyî Efendi, Varlık âlemi ile ilgili dâire çizdiğini şu şekilde ifade etmektedir. *“Vücûd-ı âlem için bir dâire vad' edib noktai bidâyetten noktai nihâyete değin bir nice avâlim seyr edüb âlemi ğaybden âlemi şehâdete değin ve âlemi şehâdetten âlemi berzâha değin ve âlemi berzâh ki beyne 'd dünya vel âhirete vâki' olmuşdur.”*³¹⁷

2.2.10. Dört Mezhep (Yol) Dairesi

Şeyh Muhyî Efendi çizmiş olduğu bu dâireye 'dâire-i mezâhibi erbe'a' adını vermiştir.³¹⁸ Bu dâirede içi içe dört dâire bulunmaktadır. İçteki dâire diğerlerinden daha geniş olup bu dâireyi dört eşit parçaya bölmüştür.

³¹⁷ Muhyî, *Devâir*, vr. 59b.

³¹⁸ Muhyî, *Devâir*, vr. 77a. Dâire-i Mezâhib-i Erbe'a.

En dıştaki dairede; Birincisi itaattir ki, itaat kulun sözlerinde, amellerinde ve hallerinde Allah'ın rızasını istemesi demektir. Mü'minûn sûresinde geçtiği üzere *“Mü'minler kurtuluşa ermişlerdir, onlar namazlarında huşu içerisinde dirler.”*³¹⁹ Vaktâ ki abd olan kimesneler ki ibadet etmek takdir olursa lazımdır ki Hazreti Hakk'ın emrine imtisâl edüp sıdkla safayla varmak gerektir ki, onlar Allâh'a hâlisâne olarak kulluktan başkasıyla emrolunmadılar. Ve mâ'rifet ehli şöyle söylemişlerdir. Namaz şu dört hususla olmalıdır. Kıyâm ile birlikte ilim; edep ile birlikte hayâ, saygı, ta'zim ve korku ile kılınmalıdır.³²⁰

İkinci dâirede; ma'siyettir. Ma'siyet, doğru yolu terk etmektir. Ve Rasûllullâh Efendimiz (sav)'den rivayet edilmiştir ki; *“Tevrat'ta şöyle yazılmıştır. ‘Ey Âdemoğlu onun günahlarından dolayı hayâ ederim ve günahlarından dolayı azap etmeye de hayâ ederim.’ dedi.”* Vaktâ ki abd olan o kimesne ma'siyetten uzaklaşmak takdir olursa lazımdır ki istiğfâr ve tevbe üzere nedâmet birle karışur. Allâh-u Teâlâ *“O, kullarından tövbeyi kabul eden, kötülükleri bağışlayan ve yaptıklarınızı bilendir.”*³²¹ buyurmaktadır.

Üçüncüsü ise ni'mettir. Peygamber Efendimiz (sav) şöyle buyurur. *“Yemek yiyip şükreden oruç tutup sabreden gibi sevap alır.”*³²² Şiblî şöyle demiştir. *“Şükür, nimeti değil, nimeti vereni görmektir.”* Ve Allâh-u Teâlâ ayeti kerimede şöyle buyurmuştur. *“Ey Davûd ailesi, şükredin! Kullarımdan şükredenler pek azdır.”*³²³ Vaktâ ki abd olan kimesne nimet yemek tadir olursa lazımdır ki şükürle sehâyla karşı, eğer şükrederseniz nimetimi artırırım buyurmuştur Allah-u Teâlâ.

*“Hakk'ın şâkir kulu âlemde bil ez
Kodu nefsi gözler görünmez râzi
Gele her nesne Hakk'dan şükr eder ol
Kanaatla geçer ol feyş eğer yâz.”*³²⁴

³¹⁹ Mü'minûn, 23/1-2

³²⁰ Muhyî, *Devâir*, vr. 77a.

³²¹ Şurâ 42/25.

³²² Müsned, II, 283, 289; Buhârî, “Et'ime”, 56. İbn Mâce, 1765, İmam Muhammed b. Muhammed b. Süleyman er-Rudâni, *Cem'ul-Fevâid Büyük Hadis Külliyyatı*, (İz Yay., İstanbul, 2010), II, 42.

³²³ Sebe 34/13.

³²⁴ Muhyî, *Devâir*, vr. 77a.

Dördüncü musîbet ve belâ; vaktâ ki, abd olan kimesneye ma'siyet ve belâ takdir olursa “*innâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn/Allah'tan geldik O'na döneceğiz*”³²⁵ deyûb hüküm, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allâh'ındır râmına imtisâl edüp işittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz affına sığındık, dönüş sanadır. Ve hikâye edilir ki, Râbiatü'l Adeviyye'ye soruldu. ‘Allah kuldan ne zaman razı olur.’ O da dedi ki, ‘musîbetin sırrı nimetin sırrı gibi olduğunda.’ Peygamber Efendimiz (as) şöyle buyuruyor. “*Allah-u Teâlâ kendisini tanıyan, dilini koruyan, Allah'ın kazasına razı olan, nimetlerine şükreden ve belalarına sabreden kişiye rahmet etsin.*”³²⁶

2.2.11. Sırât-ı Müstakîm Dâiresi

Gerçeğe götüren doğru yol anlamındadır. Sözlükte “anayol; doğru ve apaçık yol” mânalarına gelen sırât ile “dengeli ve dosdoğru” anlamındaki müstakîm kelimelerinden oluşan sırât-ı müstakim “apaçık, dosdoğru ve Hakk yol” demektir. Sırât-ı müstakime “dinde öncülerin takip ettiği yol” anlamı da verilebilir.”³²⁷

Fâtiha sûresinde geçen sırât-ı müstakîm ifadesi kendilerine nimet verilenlerin yolu şeklinde açıklanmıştır. Bu ayet, ilâhî nimete mazhar kılınanların takip ettiği yolun özelliklerini belirten Nisa suresi 69. âyetle birlikte değerlendirildiğinde sırât-ı müstakîmin peygamberlerin, doğruların, şehidlerin ve sâlihlerin yolu olduğu söylenebilir.

Şeyh Muhyî Efendi de buna binâen bir dâire çizdiğini ifade etmiş, bu şekilde sırat-ı mustakîmi anlatmaya çalışmıştır ve şöyle söylemektedir. “*Bu fakr dahi ana binâe bir dâire vad' edib içinde edyânı sâlîfe delâli asıl ve tafsîl üzere zikr ettikde ol dâire budur. Vallahu a'lemu bi tahkîkına.*”³²⁸

Muhyî çizdiği iç içe iki dâirede dâirenin tepe noktasından başlayarak alt kısmına kadar dikey, biri ortada, diğerleri yanlarda altışar adet olmak üzere toplam onüç çizgi çizmiş ve her bir çizgi üzerinde açıklama yapmıştır.³²⁹

³²⁵ Bakara, 2/156.

³²⁶ Muhyî, *Devâir*, vr. 77a.

³²⁷ Hülya Alper, “Sırat-ı Müstakîm,” *DİA*, XXXVII, 118-119.

³²⁸ Muhyî, *Devâir*, vr. 84a. Dâire-i Sırat-ı Müstakîm.

³²⁹ Muhyî, *Devâir*, vr. 84a.

En ortada ³³⁰ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ yazmaktadır. Bunun her iki tarafında ayetin devâmı olan وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ ayeti simetrik olarak yazmaktadır.

En altta da yarım bir dâire çizerek, en dış dâirede ve diğer çizgilerde ayetlerle sırat-ı müstakîmi eski dinlerde olduğu şekliyle anlatmaya çalışmıştır.

En dış dâirenin sağ yarısında: “*Bismillâhirrahmân, ve'r rahmetehû'l insâniyyeti, yudillu men yeşâû ve yehdî men yeşâû/Allah dilediğine hidâyet verir dilediğini (amel ve niyetlerine göre) sapıklıkta bırakır, hepsi Allah katındandır.*”³³¹ yazmaktadır. Sol tarafta ise; “*ve hüve's semû'l bas'ir/O herşeyi iştir ve görür.*”³³² “*Rahmetî vesi'at külle şeyin/Rahmetim herşeyi kuşatmıştır.*” makâmu'l cem' ve't tefrîk, ve yüsemâm cem'ul cem, “*er-Rahmân ale'l arş/Rahman arşın üzerindedir.*”³³³ makâmu'l insu ve'l cin yazmaktadır.

Dâirenin en alt kısmına çizdiği yarım dâirede; “*kalbu'l âdemü ve beyne'l asbîne minhu esâbi'a Muhammed Rasulullah (sav), er Rahmânu bi kalbi keyfe yeşâû/Mü'minin kalbi Rahmân'ın iki parmağı arasındadır, dilediği yöne çeviririr*”³³⁴ yazmaktadır.

2.2.12. Kalp Dâiresi

Kalp, ka-le-be fiilinin masdarıdır. Çoğulu kulûb, eklâb, kilebe ya da eklub olup³³⁵ kalp kelimesinin zaman zaman fuâd, akıl, bir şeyin özü, ortası ve hakîkati gibi anlamlarda kullanıldığı gibi merkez, iç, öz, esas, cevher, meselenin ruhu anlamlarına da gelir.³³⁶ Fiil halinde kullanılınca, devirmek, zihninde evirip çevirmek, bozmak, duruma uymak, değiştirmek, bir şeyi bulunduğu halden bir başka hale çevirmek, altını üstüne getirmek mânâlarını ifade etmektedir.³³⁷

³³⁰ İşte bu (İslâm), dosdoğru yolumdur. O halde ona uyun. En'am 6/153.

³³¹ Nahl 16/93.

³³² Şûrâ 42/11.

³³³ Tâhâ 20/5.

³³⁴ Müslim, Kader, 3.

³³⁵ Ebu'l- Fadl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, (Dâru'l-İhyai't-Turasi'l-, Beyrut, 1997), I, 687.

³³⁶ Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhît*, (Beyrut, 1987), 163.

³³⁷ Râğib el-İsfehânî *el-Müfredât fi Garibi'l- Kurân* ((*Kur'an İstılahları Sözlüğü*)), (trc, Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu) (İstanbul, Çıra Yay., 2007), II, 391; Uludağ, *Tasavvuf Sözlüğü*, 274.

Kalb; mahall-i ma'rifet-i ilâhî ve rûh, mahall-i müşâhede-i ilâhî ve sırr, mahall-i rü'yet-i muâyene-i ilâhîdir.³³⁸

Tasavvufî olarak kalb; insanın mâhiyeti, madde ile mânânın birleştiği yer, akıl, ruh, Allâh'ın tecellî ettiği mahal, ilâhî latîfe gibi çok yönlü manaları ifâde eder. Biyolojik manâdaki kalb insanda olduğu gibi hayvanlarda da bulunur. İkinci anlamdaki kalb ise sadece insanda bulunur ve insanı hayvandan ayıran özelliştir. Mutasavvıflara göre; manevî kalbin maddî kalble bir nevi bağlantısı vardır. Ve bu kalp, insanın hakîkatidir.³³⁹

Şeyh Muhyî Efendinin kalp ile ilgili çizmiş olduğu dâire, iç içe çizilmiş altı dâireden oluşuyor ve her bir dâirede ayrı ayrı kalp çeşitleri ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur.³⁴⁰

2.2.12.1. Kalb-i Meyyit

Kâfirlerin kalpleri Hakkındadır.³⁴¹ Fâtır Sûresinde³⁴² geçtiği üzere kör ile görenin bir olmayacağına vurgu yapılarak kâfirlerin kalbinin doğru ile yanlış ayırt edemeyen kalp olduğunu belirtmektedir. Şüphesiz ki inkâr edenler ve ortak koşanlar ebedi olarak cehennemde kalacaklardır. Allah'ın laneti kâfirlerin üzerinedir. Allah'ın, kullarından dilediğine lütfuyla (kitap ve peygamberlik) ihsan etmesini kıskanarak, Allah'ın indirdiğini (Kur'an'ı) inkâr etmeye karşılık kendilerini (benliklerini, nefislerini) satmaları ne kötü bir şeydir! (Bundan dolayı) gazap üstüne gazaba çarptırıldılar. Kâfirler ve inkârcılar için utanç verici (ve alçaltıcı) bir azap vardır.³⁴³

2.2.12.2. Kalb-i Marîz

Münafıkların kalpleri Hakkındadır. Nitekim onların kalplerinin hastalıklı kalpler oldukları bildirilmektedir.³⁴⁴ Münâfıklar cehennemın en aşağı tabakasındadırlar. Münafıklar iman ettiklerini söyleyip kalplerinde küfrü ve düşmanlığı gizleyenler olup Allah'a hile yaptıklarını zannederler. Hâlbuki Allah onların hilelerini boşa çıkartır ve

³³⁸ Rasim, *Tasavvuf Sözlüğü*, 911.

³³⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Sözlüğü*, 422.

³⁴⁰ Muhyî, *Devâir*, vr. 89a. Dâire-i Kalb.

³⁴¹ Muhyî, *Devâir*, vr. 89a. Dâire-i Kalb.

³⁴² Fâtır 35/19.

³⁴³ Bakara 2/90.

³⁴⁴ Bakara 2/10

cezalarını verir. O münafıklar namazı üşenerek kılarlar, insanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı pek az zikrederler.³⁴⁵

Ve ayet-i Kerime'de geçtiği üzere insanların bir kısmı inanmadıkları halde Allah'a ve ahiret gününe inandıklarını söylerler, Allah'ı aldattıklarını zannederler, hâlbuki onlar kendilerini aldatmaktadırlar, bunun farkında değillerdir.³⁴⁶

2.2.12.3. *Kalb-i Gâfil*

Âsilerin kalplerinden bahsetmektedir.³⁴⁷ Onlar Allah'ı anmaktan gâfil olup hevâ ve heveslerine uyan, taşkınlık yapan insanlardır.³⁴⁸ Gaflet üçtür. Hakkı bırakıp halkla olmak, ikinci ahireti bırakıp dünya istekleriyle meşgul olmak, üçüncü nefsin, hevâ ve isteklerin, şeytanın galebe çalmasıyla ölümü unutmaktır. Ayette geçtiği gibi kişi gaflet uykusundan kıyamet günü uyanacak ve her şeyi keskin bir şekilde görecektir.³⁴⁹

2.2.12.4. *Kalb-i Münîb*

Înâbe ehlinin kalbi hususundadır.³⁵⁰ İnâbet edenler hakkındadır ki Allâh-u Teâlâ: ³⁵¹ وَأَنبِئُوا إِلَىٰ رَبِّكُمْ buyurmuştur. İnâbe; Arapça, tevbe edip dönmeyi ifade eder. Manevî eğitim almak isteyen kişinin, bir mürşide başvurup, tevbe ederek ona bağlanmasına inâbe denir.³⁵² Hasan Basrî şöyle söylemiştir; “*Înâbe kulun amelleri ve kalbi ile Allah'a yönelmesidir.*” Ve denildi ki herşey kendisi için olan Allah için, herşeyden vazgeçmektir. Ebi Osman el-Mağribî'den hikâye edilmiştir ki; İnâbe tevbeden daha güzel ve kapsamlıdır. Günahından tevbe eden tâib olarak isimlendirilir. İnsan ancak tam olarak bütün mahlûkattan Rabbine geri döndüğü zaman inabe olarak isimlendirilir. Allah-u Teâlâ Kur'an-ı Kerim'inde görmediği halde Rahman'dan korkan ve tevbe için O'na yönelen ve O'nun itaati için yönelen kalbe cennet vaadedildiğini söylemiştir.³⁵³

³⁴⁵ Muhyî, Devâir, vr. 89a.

³⁴⁶ Bakara 2/9.

³⁴⁷ Muhyî, Devâir, vr. 89a. Dâire-i Kalb.

³⁴⁸ Kehf 18/28.

³⁴⁹ Kaf 50/22.

³⁵⁰ Muhyî, Devâir, vr. 89a. Dâire-i Kalb.

³⁵¹ Rabbinize dön (üp tevbe ed)in ve O'na (gönülden) teslim olun. Zümer 39/54

³⁵² Cebecioğlu, *Tasavvuf Sözlüğü*, 395.

³⁵³ Kaf 50/33.

2.2.12.5. *Kalb-i Selîm*

Selâmet-i kalp üzere olanlar Hakkındadır.³⁵⁴ Ayetlerin bildirdiği mesajlara göre kıyamet gününde ne mal ne de oğullar fayda verir. Ancak Allah'a (imanlı) temiz ve sağlam bir kalple gelenler kurtuluşa ereceklerdir.³⁵⁵

Amir'in en-Nu'man b. Beşir'den işittiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: “Bilin ki! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki o, iyi (doğru ve düzgün) olursa bütün vücut iyi (doğru ve düzgün) olur; o bozulursa bütün vücut bozulur. Bilin ki! O, kalptir.”³⁵⁶

*“el-Kalbü, levhun münakkaşun nukûşuhû el-aklû ve'l-ma'rifetü, ve'l-îmânü ve'l-yakînü/, Kalp nakışlı bir levhadır. Onun nakışları 'akıl, ma'rifet, iman, yakîndir.”*³⁵⁷

Gel gönül şemsin gözet, bu kodığı mehtâb ko

Söyle cân gönüllerinden vezin nesir lâb ko

Hikmeti bâtın çu ..zâhir çû bu est

Geç bu sûret sûretinden iç içecek kaba ko

Gündüzünden kıl zaharat usulu fikhî Allah oku

Bâb-ı muhît ol bu ..ko dâire-i kalbe düşen ilham ola esrârı hakk, fethi gören sırrın anla okunur i'rabı ko, noktanın esrârı harfîn sûretinden fehm olub ma'na yüzünden bil anla, söylenen elkâb ko, âyineyi ma'nâ yüzünden nazar kıl âleme kiblete uşşakı gözüne görünür mihrâb ko, gel mücellâ eylegil muhîbbî dilî, çok seninle söyler olur ğayri Hakk ashâb ko. Pes safâyı kalb ile fehm eyleyub gönlünü uyub Hakka bağla ğayriyi hep ko.³⁵⁸

2.2.13. Kalbin Yedi Durumu

Mutasavvıflar kalbin yedi tavrını bedeninin yedi organına benzetmişler ve bedeninin yedi organ üzerine secde etmesi gibi kalbin de bu yedi tavrın her biri üzerinde secde ettiğini söylemişlerdir.³⁵⁹

³⁵⁴ Muhyî, *Devâir*, vr. 89a. Dâire-i Kalb.

³⁵⁵ Şuara 26/88.

³⁵⁶ Buhârî, İman, 39.

³⁵⁷ Muhyî, *Devâir*, vr. 90a.

³⁵⁸ Muhyî, *Devâir*, vr. 89a. Dâire-i Kalb.

³⁵⁹ Gazâlî, *İhya-u Ulûmiddin*, III, 7.

Bazı mutasavvıflar Kur'an'da geçen kandil, lamba, fânus, yağ (mişkât, misbâh, zücâce, şecere) gibi kelimeleri de kalbin çeşitli tavırları olarak yorumlamışlardır. Müminlerin kalblerinin ihlâs, amel, ibadet ve yeteneklerine göre farklı mertebelerde olduğunu söyleyen mutasavvıflar bunlara atvâr-ı dil veya atvâr-ı seb'a adını vermişlerdir.³⁶⁰

Ferîdüddin Attâr *Mantıku't-Tayr* adlı eserinde bu yedi tavrı yedi vadi olarak tasvir etmiştir. Birinci vadi istek vadisi, ikinci vadi aşk vadisi, üçüncü vadi mârifet vadisi, dördüncü vadi istiğnâ vadisi, beşinci vadi tevhid vadisi, altıncı vadi hayret vadisi, yedinci vadi yokluk vadisi.³⁶¹ Nakşibendiyye'de ise letâif-i hamse denilen bu tavırlar kalb, ruh, sır, hafi, ahfâ olarak sıralanmaktadır.

Muhyî'nin çizmiş olduğu bu dâire, kalp ile ilgili çizmiş olduğu ikinci dâiredir. Bu dâire iç içe çizilmiş yedi daireden müteşekkildir. Muhyî, bu dâirede kalbin hallerinden bahsetmektedir.³⁶² Kalbin ilki sadrdır.

2.2.13.1. *Sadr*

Kalbin evvel tavrına sadr derler, İslam hakîkatinin merkezidir, akletme kalbin işlevidir. Muhyî ayette de geçtiği üzere kimin kalbi İslama açılmışsa o hidayet bulmuştur diyerek sadrı İslam olarak tarif etmiştir. İslam nûrundan mahrum olan kul küfr içinde kalır. Kimin sadrı da küfre açılmışsa şeytanın vesveseleri olur ki bu vesveseler Nas suresinde belirtilmiştir. Ve vesvese mahalli sadrdır.³⁶³

“Arapça, göğüs anlamına gelen bir kelime. Ruh, kalbin bir mertebesi, Şerh-i sadr: 1. Hz. Peygamber (s)'in göğsünün yarılması olayı, 2. Gönlünde, ilâhî marifet pırıltıları zuhur eden sufînin durumu. Kalbin her türlü pislikten temizlenmesine, selâmet-i sadr denir. Burada pislikten kastedilen şey, Kur'an ve Sünnete aykırı düşen, her türlü düşünce ve hâtıralardır.³⁶⁴ Kalbin İslama açılması.³⁶⁵ Her kim İslam nûrundan mahrum kalır küfr içinde kalır, kim de sadrını küfreaçarsa şeytanın vesveselerine kapılır. Bu vesvese

³⁶⁰ Uludağ, “Kalb,” *DİA*, XXIV, 229-232.

³⁶¹ Attar, Ferîdüddin, *Mantıku't-Tayr*, (Kırkambar Yay., İstanbul, 1998) 278-340.

³⁶² Muhyî, *Devâir*, vr.89b. Dâire-i Kalb Yedi Tavr Üzere.

³⁶³ Muhyî, *Devâir*, vr.89b.

³⁶⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Sözlüğü*, 608.

³⁶⁵ Zümer 39/22.

insanların kalplerine vesvese veren ins ve cinnin vesvesesidir ve sadr vesvese mahallidir. Hakk Teâlâ'nın da, "O şeytan, insanların sadırlarına vesvese verir" buyurduğu gibi, "sadr" (göğüs)dür. Binâenaleyh bu vesveseyi gidermek ve bunu, hayır duygularıyla değiştirmek, şerh-i sadr "Göğsü açmak" tır. Binâenaleyh şüphesiz Hakk Teâlâ, "şerh" işini, kalbe değil de, özellikle "sadr"a tahsis etmiştir. Muhammed b. Ali et-Tirmizî de şöyle der: "Kalb, aklın ve marifetin (bilginin) yeridir. Şeytanın esas hedef kalesi olan göğse yönelir. Orada ufacık bir gedik buldu mu, oraya hücum eder, ordusunu oraya indirir ve orada gammı, kederi ve hırsı yayar. Böylece de kalb sıkışır, daralır: Ne taatında lezzet, ne İslâm'ında tad bulur. Kişi düşmanını ta baştan kovar, mağlub ederse, düşman engellenmiş, emniyet meydana gelmiş; göğsü genişlemiş ve ubudiyetini kolayca ifa eder hale gelmiş olur."³⁶⁶ O kalbin kapısıdır ve bu sureyi okuyunca vesvese bu kapıdan giremez çünkü şeytan göğse çıkamaz.

2.2.13.2. Kalp

İkinci durum kalptir. Kalp, iman yeridir. Akıl ve nur mahallidir. Ayette (asıl) göğüslerde olan kalpler/basiretler kör olur³⁶⁷ ifadeleri geçmektedir. İnsanda asıl olan kalp gözünün görmesi/basirettir. Gerçek körlük bunun körlüğüdür. İşte inkârcıların kafalarındaki gözler değil kalp gözleri kördür; ibret almazlar. Hakikat ne kadar meydana olursa olsun idrak etmezler. Ve görme mahallidir. Onunla nimetleri görür ve bilir.³⁶⁸ Gözlerin görmediği şeyler âşikar olur. Şeyh Muhyî Efendi 'Fenzuru ilâ âsâri rahmetillâh' nazarıyla bakıp 'fa'tebirû yâ ulu'l ebsâr' basiretiyle tevhid aynına ererler"³⁶⁹ demektedir.

2.2.13.3. Şeğâf

Şeğâf (dış kalb zarı) sevgi ve şefkat mahallidir. Üçüncü tavr şağâfdır. Şeğâf; aşk makâmıdır.³⁷⁰ Muhyî halkın sevgi ve makamı şeğâftan öte geçmez demektedir. Âlimler aşkla ilgili olarak keşfü'l esrardır demişlerdir.³⁷¹

³⁶⁶ Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l Ğayb*, XXIII, 230-231

³⁶⁷ Hacc 22/46.

³⁶⁸ Fussilet 41/53

³⁶⁹ Muhyî, *Devâir*, vr.89b.

³⁷⁰ Yusuf 12/30.

³⁷¹ Uludağ, "Kalb," *DİA*, XXIV, 229-232.

Muhammed b. Abdullah el-Bağdâdî'nin şöyle söylediği anlatılır. Basra'da tepenin üzerinde bir genç gördüm, insanlara şöyle seslendi. 'Ölümsüz aşkın kıymeti yoktur, aşkından sebep ölen böyle ölsün.' dedi ve kendini tepeden atarak öldü.³⁷²

2.2.13.4. **Fuâd**

Kalbin dördüncü tavrına fuâd derler, müşâhede ve mükâşefe ma'denidir.³⁷³ Ru'yet mahallidir. Rasullullâh Efendimizin gözünün gördüğünü kalbi yalanlamamıştır.³⁷⁴

Rasulullah Efendimiz buranın ihsan mahalli olduğunu bildirmiştir. İhsan, "İhsan senin Allah'ı görüyor gibi O'na kulluk yapmandır; sen O'nu görmeden bile O seni görüyor."³⁷⁵

2.2.13.5. **Habbetü'l Kalb**

Kalbin beşinci hâli ise muhabbetü'l kalp denir. Hazreti Hakk'ın muhabbet kaynağıdır. Ancak havâssa mahsustur. Hiçbir mahlûkun muhabbeti onda karar tutmaz, anlamaz. Denildi ki mahbûbdan başkasına muhabbet nisyandır. Ebû Hureyre (ra)'dan rivayet olundu ki: "Allah bir kulunu sevdiğinde ona bir melek gönderir ve ona der ki. Kulumu sevdiğim zaman, onun üzerine belâları yağdırırım. Kulum belâlar karşısında duâ etmeye başlar. Ben ise kulumu sevdiğim gibi, sesini de severim."³⁷⁶

2.2.13.6. **Süveydâ**

Altıncıya süveydâ denir. İlm-ü ledünnî mukâşefesinin kaynağıdır. Gaybı mükâşefe ve ilâhî sırların mahallidir. Ayrıca hikmet kaynağıdır. Hazret-i Hakk'ın esrarı hazinesinin kaynağıdır. Onda nice ilimler keşf olunur. Melekler bile onları bilmezler.³⁷⁷

Nokt-i süveydâ diye de geçer. Kalbin merkezi, gönül ismi de verilmiştir. Gönülün ortasında siyah bir nokta vardır, bu nokta insanın iç âleminin arşıdır. Bu siyah noktanın

³⁷² Muhyî, *Devâir*, vr. 89b.

³⁷³ Muhyî, *Devâir*, vr. 89b.

³⁷⁴ Necm 53/11.

³⁷⁵ Buharî, *Tefsîr*, 31/2; Müslim, *İman*, 5, 7.

³⁷⁶ Muhyî, *Devâir*, vr. 89b.

³⁷⁷ Bakara 2/31; Muhyî, *Devâir*, vr.89b.

sırrına erebilen gözlerin göremeyeceğini görebilen melekleşmiş kişilerdir. Bu nokta aynı zamanda kâmil insanın aynası ve ilâhi güneş ışığının mü'minin kalbine dolması demektir. Gönüldeki bu noktanın manevi ışığı önce gönlü sonra aklı aydınlatır. Buradan da tüm bedenine yansır.

“Eğer kalp aynası cilalı olursa, onda ilâhi nur ve sırlar belirir. Eğer ona öfke, şehvet, gaflet ve dünya sevgisi aksederse kararır. Kalbin cilâsı mârifetullah, şeriate bağlılık, ilim ve iffet, zühd ve takva, zikir ve tâat ve murâkabaya dikkat ile olur. Bu gönül sahibi ârif-kâmil kişinin nefsi kırık, kalbi Allah'tan gayrısından temizlenmiş ve yalnız O'nun sevgisiyle dolmuştur. O kalb artık Allah (cc) aittir. O evde yalnız Allâh aşkı ve muhabbeti yaşar. O'ndan gayrısı oraya giremez.”³⁷⁸

2.2.13.7. Muhcetü'l Kalb

Kalbin derûnu, ilâhî sıfatların nurlarının tecelli ettiği yerdir Kalbin içinin içi. İlâhî sıfatların mâdeni ve zuhûr yeri. Gaybu'l-gayb burada ortaya çıkar. Hiçbir kalp hastalığı buraya giremez, onun için burası temizdir.³⁷⁹

Kalbin yedinci tavrına muhjetü'l-kalp denir. Hazret-i Hakk'ın envâr-ı tecellinin kaynağıdır. Kalbin nurlarının ortaya çıktığı tecelli makamıdır. İnsanoğlunun şerefli kılınmasının sırrı budur. Bu çeşit kalp kerâmet yeryüzü ve gökyüzü ve bu ikisi arasındaki her şey insanoğlunun hizmetine sunulmuştur.³⁸⁰

2.2.14. Kâmil İnsan Dâiresi

İnsan-ı Kâmil kavramının tasavvufta farklı ve daha kapsamlı manaları vardır. İnsanın Allâh-u Teâlâ tarafından yeryüzüne halife gönderilmesi sebebiyle, O'nun bütün esmâ ve sıfatlarını kendisinde toplayan insana 'insan-ı kâmil' denilmektedir. Bu manada insan-ı kâmil bütün âlemin özeti mahiyetindedir. Kâinatta bulunan her şeyin bir örneği insanda mevcuttur.

Bir Müslüman için en kâmil insan, İslam'ın peygamberi Hz. Muhammed (sav) 'dir. İnsan-ı kâmil Hakk ile halk arasında bir köprü vazifesi görür. Gerçek insan-ı kâmil

³⁷⁸ Çelikoğlu, *Muhabbetullah*, 252.

³⁷⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Sözlüğü*, 123.

³⁸⁰ Muhyî, *Devâir*, vr. 89b.

olan Hz. Peygamber (sav) ile onun varisi olan insan-ı kâmilin bir özelliği de Allah'ın ahlâkıyla ahlaklanmış olması bakımından ahlâki kemâle sahip bulunmasıdır. İnsan-ı kâmil şeriat, tarikat, hakikat ve mârifet itibarıyla tam ve ergin olan kişidir.

Kâmil insan, bütün âlemlerin sırrını ve özünü kendinde toplamıştır. İlim dünyasından ayrıldığından beri her bir mertebeden geçmiş ve hepsinden birer emanet almıştır. Bu yüzden görünüşte her ne kadar *Âlem-i suğra* ise de aslen *Âlem-i ekber*, *Âlem-i kübrâ*'dır. Âlem-i kesif olan bu mertebede önceden bahsettiğimiz onsekizbin âlemde yer alır.³⁸¹

İnsan-ı kâmil varlığın ve hilkatin gayesidir. Zirâ ilâhi irade ancak onun vasıtasıyla tahakkuk edebilir. Eğer insan-ı kâmil olmasa Allah bilinemezdi.³⁸²

“Kâmil insan iyi söz, iyi hareket, iyi ahlak ve iyi bilgide tam olandır. Bu dört şeyi kemâle erdiren kemâle ulaşmış sayılır. Kâmil insana birçok isimler verilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır. Şeyh, hâdî, mehdî, ârif, imam, halife ve sahib-i zaman. İnsan-ı kâmil, cihanı gösteren ayna, ölüyü diriltiren İsa, kuşların dilini bilen Süleyman gibi tasarruf sahibi, âb-ı hayatı içeren Hızır gibidir.”³⁸³

Vahdet-i vücud felsefesinde ‘insan-ı kâmil’ önemli bir yer tutmaktadır. Bu kavram, tasavvufun inceliklerine vâkıf olunmadığı takdirde anlaşılacaktır. Yaratılmışların içerisinde Allah'ı idrak etme kabiliyeti sadece insana verilmiştir. Yalnız, insanın bu kabiliyeti zulmânî ve nurânî perdelerle perdelenmiştir. İnsan dünyada yaptığı ibadet, zikir vs. ile ruhunu maddiyât âleminin tesirinden kurtararak bu kabiliyetini ortaya çıkarabilir. İnsan ruhunda söz konusu olan bu manevi yolculuğa tasavvufta ‘seyr-i urûci’ denir. Bu yolculuğu tamamlayıp ‘vusûl’ mertebesine ulaşan kişi, ilâhi benliğine kavuşmuş ve Hakk'ın tüm isim ve sıfatlarıyla tezâhür ettiği bir ayna haline gelmiştir. İşte bu kimseye ‘insan-ı kâmil’ denir.³⁸⁴

“İnsan-ı kâmil için üç berzah vardır. Bu berzahın nihâyetindeki makâma ‘hitam’ ismi verilmiştir. Birinci berzaha ‘bidâyet’ ismi verilmiştir. Bu mertebe, esmâ ve sıfat-ı

³⁸¹ Kırkkılıç, *Başlangıçtan Günümüze Tasavvuf*, 106.

³⁸² Hasan Kâmil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Ensar Neşr., İstanbul, 2009), 345.

³⁸³ Azizüddin Nesefî, *Tasavvufta İnsan Meselesi İnsan-ı Kâmil*, terc. Mehmet Kanar, (Dergâh Yay., İstanbul, 1990), 14.

³⁸⁴ Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 233.

ilâhiyye ile tahakuktan ibârettir. İkinci berzah, ‘tavassut’ diye isimlendirilir. Bu mertebe, Hakâyık-ı Rahmâniyye ile rekâik-i insâniyyeyi fek etmek makamıdır. Bu meşhedde kemâle eren insan, mektûmâtın kaffesini bilir ve müğayyebâttan istediği şeye muttali olabilir. Üçüncü berzaha gelince; bu mertebe, kudrete ait ihtirâatta tenevvüât-ı hükmiyyeyi bilmek mertebesidir. Bu mertebeye vâsıl olan insan için Cenâb-ı Hakk melekût-i kudretinde âdâtı hark eder.”³⁸⁵

Muhyî, risâlenin sonunda insan-ı kâmil ile ilgili iç içe yedi daire çizmiştir.³⁸⁶ Her bir dâireyi de onaltı bölüme ayırmıştır. Dâirelerin hepsini böldüğü çizgileri dikkate alarak yukarıdan aşağıya doğru sıralamalarda bulunmuş ve ilk olarak esmâ ve sıfatların mazharları; âlemi mülk, âlem-i melekût, âlem-i ceberut, âlem-i lâhût yazarak boşlukları doldurmuştur.

İkinci bölümde ise; dâire-i nefis, dâire-i kalp, dâire-i ruh, dâire-i sır şeklinde sıralamıştır.

Üçüncü bölümde, cümle halkın gördüğü vakıadan haber vermek gerek diyerek şeriat, tarikat, ma’rifet, Hakikat şeklinde sıralamıştır.

Dördüncü bölümde ise mertebe-i meyl, mertebe-i irâdet, mertebe-i mahabbet, mertebe-i aşk şeklinde yazmıştır.

Beşinci bölümde, tasavvuf ceberût ve melekût ve mülk âleminde olmak gerek, âbid meşrebi, zâhid meşrebi, âşık meşrebi, ma’şûk meşrebi şeklinde sıralamıştır.

Altıncı bölümde, külli mekâmı bilmek gerek, sâlik-i ğayri meczûb, sâlik-i meczûb, meczûb ğayri sâlik, meczûb sâlik yazmıştır.

Yedinci sıralamada ise, bâtın gözü açılıp ilm-ü ledünne ermek gerek, mertbe-i âbid, mertbe-i zâhid, mertbe-i âşık, mertbe-i ma’şûk yazmıştır.

Sekizinci bölümde ise, yetmiş bin melâike nazar etmek gerek, rivâyet-i vârid, rivâyet-i feyz, rivâyet-i cezbe, rivâyet-i.

Dokuzuncu bölümde; olmak gerek, sıfat-ı zulmânî, sıfat-ı nûrânî, sıfat-ı kesirât aşk, makâm-ı vahdet.

Onuncu bölümde ve dahi yetmiş dâire kat’ eylemek gerek diyerek bölümleri saymaktadır. Tevâcid, vâcid, hâlet, ceberut.

³⁸⁵ Abdulkarîm el-Cîlî, *İnsan-ı Kâmil*, (İz Yay., İstanbul, 2010), 382.

³⁸⁶ Muhyî, *Devâir*, vr. 97b. Dâire-i İnsan-ı Kâmil.

Onbirinci bölümde; Hakkla yetmiş kelam söylemek gerek, riyâ, ihlas, sıdk, muhlis.

Onikinci bölümde; bütün yaratılanların katında ikrârı inkâr bu olmak gerek, tûl, ittihâz, ğâlib mağlub, vücûd.

Onüçüncü bölümde; şefkatte güneş gibi ola, tecelli-i nâri, tecelli-i havâ, tecelli-i âb, tecelli-i hâkî.

Ondördüncü bölümde; sırda gece gibi ola, tecelli-i âsârî, tecelli-i ef'âl, tecelli-i sıfat, tecelli-i zâtî.

Onbeşinci bölümde; nemânende su gibi ola, meskende yer gibi ola, halkta Muhammed(sav) gibi ola, tevhîd-i âsârî, tevhîd-i ef'âlî, tevhîd-i sıfât, tevhiîd-i zât.

Onaltıncı bölümde; halde münbit gibi ola, ilm.. fenâ-i tabiat, fenâyı ef'âl, fenâ-i sıfât, fenâ-i vücûd yazarak bölümleri tamamlamıştır.

İnsan-ı kâmil dairesinin en ortasındaki dâireye de 'meczub sâlik' başlığı atarak dâirenin içine soldan sağa doğru seyr ilallah, seyrillah, seyr alellah, seyr meallah, seyr fillah, seyr anillah, seyr billah, sırrı sır, sırrı haî, sırrı ahfâ yazmıştır. En iç boş olan kısma da "Âlem-i kibriyâ velâyet intihâi, zât-ı mürşid-i kâmil Muhammedî" yazmıştır. Burada ayrıca şöyle bir beyt bulunmaktadır.

Beyt

*"Meşrebin Muhammedî olmasa anâ Hakk'dan,
Feyz ericek nefîne bu fenne girilmezmiş"*

Bu şekilde insan-ı kâmil dâiresini ve risâlesini tamamlamıştır.³⁸⁷

³⁸⁷ Muhyî, *Devâir*, vr. 97b.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVÂİR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Elhamdülillâhillezî ce'alel insâne'l-kâmili muallime'l-melek ve edâre sübhânehü ve Teâlâ teşrîfen ve tenvîhen bi'l enfâsehü'l felek.

الرَّحْمٰنُ ﴿١﴾ عَلَّمَ الْقُرْآنَ ﴿٢﴾ خَلَقَ الْإِنْسَانَ ﴿٣﴾ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ ﴿٤﴾ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ ﴿٥﴾

وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ ﴿٦﴾ وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ ﴿٧﴾³⁸⁸

Mebde-i Hakkîkati insân, menşe-i Hakkâyık-ı bürhân,

Masbahi sırrı kevn ve mekân, mebde-i bidâyet kün fe yekûn,

Sallû alâ Muhammed'in sâhibu'l Furkân ve alâ âlihî metâbiu'l irfân,

Ve hulâfâi'r-râşidîn tâbiu'l-ğufrân, ve't-tâbi'îne lehüm bi ma'rûfin ve ihsân.

(İnsanın var olma başlangıcı ve temel Hakîkatın delili, âlemin ve varlığın ve mekânın doğuşu ve başlangıcı Allah'ın '*kün fe yekün/ol der ve olur*' emri üzeredir.)

Amma ba'dü: Şol kimesneler kim iş bu âlem-i ekvâne gelüp dahî '*ennâsu niyâmün fe izâ mâtu intebehû/ İnsanlar uykudadırlar, öldüklerinde uyanırlar*'.³⁸⁹ hadisinin mefhûmunun fehm edip gaflet nevminden uyanup cehl bendinden halâs olmağa ilme şuru' eylemelü oldukda evvel 'nasr' ki vardır 'fiil' veznidir. 'Nun'dur, 'Sad'dur, 'Ra' dur. Üç harf olup nasr deyüp ibtidâ edip 'nun' harfiyle başlayup sâir hurûfla etmediklerinin menşein tasavvuf tarîkî üzere âyât ve ehâdis ve nazm ve rubâiyyât ve kasâyıd birle beyân edup ve ba'zı haysiyetle devâiri hâzıra hutûr edüb yazılıp şekil

³⁸⁸ O çok merhametli (Allah), (Resûlü'ne) Kur'an'ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona beyanı öğret (mekle anlama, düşünme ve ifade yetisi ver) di. Güneş de ay da hesap ile (cereyan etmekte) dir. Bitkiler de ağaçlar da (Allah'a) secde ederler. (Bak gör) semayı; onu, O yükseltti ve (her şeyde) ölçü (ve denge) yi koydu. (Hak ve adalete ait) ölçüde taşkınlık (haksızlık) etmeyin. Rahman 55/1-7

³⁸⁹ İbn Arabî, *Fütûhat*, I, 207-208. (Muhaddislerin Hz. Ali'ye nispet ettikleri bu hadis, sûfiyenin özellikle de Gazâlî ve İbn Arabî'nin eserlerinde onlara tâbi olarak da Bursevî'nin kitaplarında merfû hadis olarak zikredilmiştir. Bursevî'nin vahdet-i vücûd görüşünün izlerini de gördüğümüz bu hadiste, insanların dünyada uyuyan bir insan gibi gaflet içinde oldukları ölümlü bu gaflet uykusundan uyanacakları, ilâhi gerçekleri o zaman anlayacakları belirtilmekte, tabii ölümü tatmadan önce nefisleri ıslah etmek suretiyle iradî ölümün önemi vurgulanmaktadır.)

olundu. Tefhîm için mihmanda beyân olunur, inşâallâ-u Teâlâ kasîdedir ki evvel mısra'ı, ism-i risâlesi ve âhir mısra'ı tarih risâlesi beyân eder.

Devâirü'l-maârif dendi bes adı
Hakkın ilhamı eşkâl idem icâd [2a]
Bidâyet âleminden ta nihâyet,
Merâtib fehm ola şekl oldu îrâd
Olup her biri âyâtıyla isbât
Hadis özün uruldu şekle bünyâd
Kasâid birle eşkâlin beyânı
Rubâ'ıyle olundu ekseri yâd
Gönül levhinde mahfûzun hayâli
Ve cevvi şekle koydu kıldı âbâd
Kılûb ahvâli gökçek şekl olundu
O denlü açmamışdı ânı mîrsâd
Bilüp nefsinî Hakkı anlamağa
Şekilden fehm olup anlanur ezdâd
Usulün âlemin hem Âdemin pes
Şekilden gösterip Hakk'ın etti irşâd
Erişti cüz'e külden feyz-i rahmân
Îtâat etti nefsim oldu münkâd
Rûh ulve erdi zevkîle safâdan
Görür nefsi ki esfel-i rûh olur şâd
Safâyîle bu ruh oldu mücellâ
Adâlet birle cisme eyledim dâd
Pes ilhâm erdi Hakkdan her nefesde
Sana tevhîd-i kalbi oldu evrâd
Netice zâhir oldu ayna erdim
Göründü birden olmuş cümle ecsâd
Dahi aynım ıyâne irmek için
O vahdetten göründü yüz bin a'dâd
Merâyânın olursa bir nazardan
Görün bir görünen şekl oldu deh sâd

Nazar kıl âleme ibret ile fehm it
Neler vaz' eylemiş sun'undan istâr
Bu âlem kûşesini hıfz için bil
Ricâlü'l-gayb derler onlar evtâd
Olardan dahi eşref bir tavâif
Ki kutbun hükmü geçmez anlar efrâd
Fe ucîbet dedi Hakk seninçün
Önünün geçün habbe cânın verdi Ferhâd
Muhabbet sırrını keşf etti Mansûr
Ene'l-Hakk dedi oldum kıldı feryâd
Muhabbet habli anı çekdi dâre
Hicâbı ref' olundu elfi heftâd
Yakup savurdular külün havâyâ
Kubûrundan bu nefsin oldu âzâd [2b]
Ene'l-Hakk şekl edilip oldum hevâda
Görünen kül olur Mansûra üstâd
Makâm-ı cem'iden tefrîki fark et
Buradan olur olan ekser ilhâd
Bu âşık aşkla vasl oldu Hakk'a
O zâhid zühdle gâyetle eb'âd
Ânun kim nefsi gâlib ola rûha
Savurup bile verir ömrünü bâd
Hevayile geçüp ömrünü paşayân
Deniyur okumadığına pir-i hüşyâr
Şunun kim ermedi ayn-ı ıyâne
Celânın mazharı Firavnu şeddâd
Nasîbidir ezelden öyle düşmüş
Celâl ismiyle anlar oldu mu'tâd
Adı insan netice hâsılı yok
Yemişsiz serve benzer misli şimşâd
Odunlardır hâsılı târik-i gadâsı
Olanlar Hakka âsî zâhî mürtâd
Cemâl ismiyle âmil olmadılar

Helâke vardı kavmin bâdile Âd
Cemâle mazhar ol Muhyî celâli
Seni sayd etmeye fikr eyle sayyâd
Risâle çün kim ilhâm oldu
Dedim **tarih-i zevkim** (936/1529) eyledim yâd

Beyt

Zevki olan bu sırrı bilür hoş safâ bulur, kâfi görür, taakkulle bir ol bir işâreti murâd olan zikr olunacak dâireler anlamağa ve hisse âsân olsun deyû yazulup şekl olundu. Tefhîm mahallinde beyân olunur. Pes eğer senin dahi hissene ve hâssın var ise fehmedüp iz'ân ve kabûliyle kabûl edüp basiret üzere olmağa sa'y edüp mukarrabînden makbul-i hazret olup merâtib-i külliye kat' edersin. Kavluhû Teâlâ:

³⁹⁰ فَاَمَّا اِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتْ نَعِيمٌ deyû buyurmuştur.

Beyt

“Merâtib bâkî ve ehl-i merâtib, nezîr-i emr-i Hakk vallâhu gâlibün [3a]Rahimellahu emran u'rife kadrahû velem yeteadde tavrahu” deyû buyurmuştur.

Kasîde Der Beyân-ı Ehl-i Sûret ve Ehli Sîret

Kişi dairesin bilmek devâdır
Ger ehl-i fazl ve ger ehl-i gedâdır
Ne için halk olup geldin cihâne
Nedir fi'lin ve kavlin ne hevâdır
Hevâ özün bilenler gece gündüz
Hevâ ile olan ehl-i hebâdır
Öğüdür dâne gibi seni fehm it
Felek devrin göre sankim rehâdır
Bu nefsi şûme aldanma sakın hâ
Cisimde heft sırr-ı berâj dehâdır

³⁹⁰ Fakat (ölen kişi) Allah'a yakın kılınmışlardan ise, ona rahatlık, güzel rızık ve Naîm cennetivardır. Vâkıa 56/88-89.

Bu nefsin askeri a'zâ-i seb'a
Cisimde bunları bilmek revâdır
Şu hüsn-i zâhiriylehüsn-i bâtın
Bulur ruh-ı askeri cümle kuvvâdır
Eden tağyir-i şeklî cem'i mâle
Cehennem içre mekânı şollazzîdir
Bu dünya ahiretle cem' olunmaz
Edenler anlamaz meğer hudâdır
Şular kim meğer Hakka kâil olur
Bil İblis ile nâr içre sevâdır
Hakk'ın emrinden i'râz eyleyenler
Pes ihrâk olsalar nâre sezâdır
Oturur sûret-i Hakk'da sân İblis
Özü nakkâl sözü gökçek edâdır
Bu gün dellâl kâl olup özü hâs
Sırrı her kâline pes bir sadâdır
Sözü gerçek hadisi eyittir amma
Değil hâl-i kalbi anunun kâb-ı karadır
Değildir zâhiriyle bâtını bir
Tarikat uğrusıyla riyâdır
Ve bir temme kokar ol sân-ı hunefsâdır
Özün a'lâda kurmuşdur geçünür
Kaç andan Hakktan ise ol kazâdır
Üzerine sanat etmiş celb-i hâlî
Onu öldürmeğe şahım gazâdır
Muhakkak geçünübün bunda yarın
Muhakkak nâriçün anda gıdadır. [3b]
Pes ehli Hakk değüldür mâle mâil
Olursa Hakk'dan ol takla cüdâdır
Aceb bu Hakk'ı anlamış geçerler
Yarın anlara ne olsa cezâdır
Anunçün lem evlad Hakk'ı koyuben
Oların sevdiği pes mâsivâdır

Koma ihlası elden sen incitme
Yarınki günde derdüne devâdır
Şu kim yokluğu mülk etmiş özüne
Tarikat ehline bil intihâdır
Fenâfillah oluben bu fenâda
Yarın anlara menzil-i müntehâdır
Olardır mürşid-i kâmil olanlar
Dû âlemde olar ehli safâdır
Olar teslim edüb Hakk'a özünü
Yarın Hazretten anlara vefâdır
Tarikat gösterirler ah Hakk'a
Gelâne men' yok ehli sehâdır
Hakk'a âşık olup sevdiği kuldân
Hemân emrine ânun bir rızâdır
Rızâyı Hakk'la me'nus olugör
Hakk'ın fazlı sakın henâsı nihâdır
Umar mecide fazlın yâ ilâhî
Dileğüm hazretünden bu duâdır
Kabul eyle ilâhî fazlunyile
Senin fazlın bugünde iş şifâdır
Bugün uşşâk içinde ben neyim kim
Uyarım nây olup savtım nevâdır
Ğıdayı ruh olubdur pâki zevkîn
Bu nazmı söyledin ol iştihâdır
Gelür kalbüme ilhâmı İlâhi
İsrâfil gibi sân bâd-ı sabâdır
Bu nazmın sırrını fehm eylersen
Benim ruhum sana canım fedâdır
Hakkîkat ehli yanında bu nazmım
Yed-i Musa elinde sâni âsâdır
Basiretsiz olanlar fehm edinmez
Bilür şunlar ki onlar ezkiyâdır
Pes şunlar kim ezkiyâdır

Mefhumu üzerine basiret özün olup dâire-i şer'iden tecâvüz etmeyip şer'i nebevî [4a] özün olup sabit kadem olmuşlardır ki dâire-i insâniyeden behremet olup tarîki Hakka sülûk edip merâtib-i insâniyyi kat' eylemişlerdir ki zikrolundu.

Kaside-i Alâ Tarikati'n- Nasîha

Gel dâireden çıkma seni âla çekerler
Sîm u zerle eldeyüp eşkâle çekerler
Aldanma olar âline sen ârif olup geç
Nâdâne sakın hâl dime kâle çerler
Sa'y ile ahî cevherünü ayıramıştın
Hâlis olucak altunu miskâle çekerler
Mahlût olucak ayuralar sîm u zehepten
Üstadı ânun nâre koyup kâle çekerler
Kalbini mücellâ ede gör cümle kederden
Âyine içün âhına miskâle çekerler
Uşşâk göre 'aşkı yele gece ve gündüz
Ta subha dek âh edüben nâle çekerler
A hem şûrî erdi benim fevkı a'lâya
Gör şâm u seherin şafakın âle çekeler
Her şahsa göre dâiresin söyle dürr olsan
Tacirleri gör sözleri hep mala çekerler
Efkârın ana sarf edüben gece gündüz
Mâye bu deyûp ıssıyı icmale çekerler
Gadr itseyidi bey'u şîrâ ehli metaa'
Mesli neyse cem olup emsâle çekerler
Sâlik olânun evvel telkîn-i zikirdir
Sonunda ânı suyla eşkâle çekerler
Tabir iderler vâkıasın gördüğü neyse
Takrir edecek kâlin ânun hâle çekerler
Ehl-i nefsin buselik 'uşşâkla seyri

³⁹¹ Ey basiret sahipleri ibret alın. Haşr 59/2.

Sonunu karar etmeğe azzâle çekerler
Azuğun senün seb‘a durur cem’ oluben hep
Şeytan beden herbiri ef‘âle çekerler
Zâlim olıcak padişeh-i şehri velâyet
Râiyyet olan zulümle çok bâle çekerler
Zulm olsun şehre ki sende koma nefsin
Tapunu göre rûhunu eşgâle çekerler
Emmâre durur tab’a ki varsın da bil anla
Ef‘âl-i kabîha devr-i şûb izlâle çekerler
Ahlâk-ı hamîdeyle bugün muttasıf olğıl
Ef‘âl-i zemîmen sen ibed hâle çekerler
Rûhun yalnız nidebilür bunca adüvvüyi[4b]
A‘zâ bir kûb cümlesi ihmale çekerler
Gel kalb-i selîm üzre rûhun asla oluştı
Hacdan gelicek her şeyi ikbâle çekerler
Keşf eyleme esrâr-ı Hakk’ı Muhyî sakın hâ
Mansûr gibi kim seni de ber-dâle çekerler

Pes eğer kim senin hissin ve hassın var ise fehm edip iz’an edersin zira zikr olunacak dâireler ve kasâyid ve rubâiyyeler ki yazılıb şekl olunsa gerektir. Mücerred izhârı kemâl etmek maksûd değildir. Bilki her seyr-ü sulûkun semeresidir ki seyrimizden görükmez üslûbu özün “*Kim kırk sabah ihlaslı olarak sabahlarsa hikmet pınarları kalbinden diline doğru çıkar.*” mefhumu üzere müşahdemizin neticesidir ki zuhûr eyledüğü ecelden yazılıb şekl olundu. Kemâ kâle’n Nebiyyü sallallahu aleyhi ve sellem: “*Lisanü’l-hâli entaka min lisânil kâl/ Hal dili söz dilinden daha etkilidir*”

Beyt

Der pes-i âyine tûtî sıfâtem dâşteend,
Ânce üstâd-ı ezel koft begû mîgûyem³⁹²

³⁹² Aynanın ardında bana papağan sıfatın verdiler
Ezelden beri Allah’ın söyle dediğini söylüyoruz. Hâfiz-ı Şîrâzî

Kaside Der Beyân-ı Hâl

Olan ârif sözünden bildi dendi
Gelen ilhâm dedim, işit endi
Hakk'ın vasfın her şeyden mu'ayyen
De söyle gördüğün söyleme indî
Okudum Hakk'ı âlim sûretinden
Ledün ilmini talîm etdi kendi
Tasavvuf sözleridir işbu nazmım
Hakk'ın ilhâmıdır kim "söyle" dendi
Lisânım hâl söyler oldı mecbur
Salladun boynuma 'aşkı kemendi
Gitmedi bend edildin bâkî bendi
Acep bend etdi gör budur demendi
Tarîk-ı halvetiyim 'aşka mazhar
Ger hamûş olma ancak Nakşibendî
Aluram hissemi her bir nazardan
Görücek gonca-leb-i sırr u bülendî [5a]
Bu zevkın sırrun anlar ehl-i irfân
Çekerler tâzeler çîn revendî
Bana âyine-i ma'nâ yüzinden
Görin zevkim oldım tazelendi
Netîcedir ki kalem hâle geldi
Bu kâlin hâlin hep bilindi
Bu Muhyî'yi Bâyezîd'ün ma'nâsîle
Ne yüzden seyr eder gör bu levendi

İbtidâi Bari-i Teâlâ Hazreti iş bu âlem-i ekvânı halk eylemelu oldukta kâf ile nûn menşeyinden kün hitâbın zuhûra götürüb zamana ve maddeye muhtaç olmadan. Kavlühû Teâlâ:

³⁹³إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ deyûb bu mevcûdât zuhûra gelüb şehâdet vaki' oldu. Nitekim bu manaya denülübdür.

Rubâî

Kâf ile nûn menşeinden kavâidi sen

Kâf nûna dokunuben verdi ün

İşüdüb 'kâlû bela' dedinse sen

Zâhir oldu sırrına ilmü ledün.

³⁹⁴وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا deyû buyurur.

Der Beyân-ı İlmü Ledün

Bu ilm-ü ledün zevki her ferde verilmezmiş

Yanmağa biliş şem'a pervâne derlermiş

Mahv eyle özün sende bu zevke erem dersen

Su görmeyince sükker mahv olup ezilmezmiş

Zülfünü kemend idüp sayd etmede 'uşşâkî

Bend etmekişün bendi nâdâna çözülmemiş

İnsan nefsinden bil emvâte hayat ermiş

İsâ nefes olmasa ölüde dirilmezmiş

Mûsayı olan meşreb teslim olunmaz külli

Rabt olmayıcak pîre esrâra erilmemiş.

Meşreb ki Muhammedî olmasa ana Hakk'tan

Feyz ermeyicek nefsin bu fenne girilmemiş

Şol mürğ gibi her kim çıka gözde dâim

Şahin gibi pir açup şikâre süzülmezmiş

İşk üzre fe ahbebtü esrârını fehm iden

İhlâs üzre ömrü sehvale durulmazmış. [5b]

Cehd eyle Hakk'ı gör bil kılmağıl amâ üzre

Bunda ki gören gördü görmese görülmezmiş

Muhyî olıgör önden olmazmış olan önden

Her kim ki olur önden ol nâre sürülmezmiş

³⁹³ Bir şeyi dilediği zaman onun emri o şeye ancak "Ol!" demektir. O da hemen oluverir. Yasin 36/82.

³⁹⁴ Kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik. Kehf 18/65

Nazmın ger selâsette her beyitte nizâm üzre
Elfâz rakîk olsa terkip düzülmezmiş

Pes kâf ile nûnuna kün hitabı zuhûr bulmuşdu. Ol kâf ki kenzi mahfiyyeye işaretir. “*Küntü kenzen mahfiyyen feahbebtü en u’rife fehalaktül halka liu’rife*”³⁹⁵ deyû buyurmuştur. Ve ‘nûn’ nûr-ı Hazret-i Rabbü’l âlemîne işaretdir ki ‘nûr-ı nübüvete dâldir . Kavlühü Teâlâ: ³⁹⁶ اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِثْقَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ

Kemâ kâle aleyhisselâtu ve’sselâm “*İnnallâhe halaka nûrî min nûrihi*”³⁹⁷ Pes nûru nübüvvetin nûn ile kün hitâbı birle zuhûr bulmuşdu. Kün nûnuna ve dîn nûnuna ve nazarın nûnuna dâldir. Zira kûndan murad kevni zuhûr eylemidir ve kevnden murâd dini islâmı zuhûr eylemidir. Dini islam bilinmez illâ ‘ilimle. Kavlühü Teâlâ:

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ³⁹⁸ ve dahi وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا³⁹⁹

Kema kâle aleyhisselâm “*Ene medînü’l-’ilmi ve Aliyyün bâbuhâ/Ben ilim şehriyim Ali ise onun kapısıdır.*” Bu hadisi şerif-i birinci talibi ilimler işüdüb gelüb emîra’l-mü’minîn Ali b. Ebi Talib (ra-kv) huzûru şerîfinde itdiler ki, Server-i Enbiyâ senin şânında “*Ene medînü’l-’ilmi ve Aliyyün bâbuhâ/Ben ilim şehriyim Ali ise onun kapısıdır*” dedi. İlmin senden sözlere suâl ideriz. “*me’l-’ilmu’/ilim nedir?*” derler. Cevab verip buyurdu ki; “*el-’ilmu’n noktâtün kesserâhe’l câhilûn/İlim bir nokta idi cahiller onu çoğalttılar.*” Pes bunlar [6a] eyittiler. Ol nokta ne noktadır, onunsa mebdei ve meâdı nicedir, bize şerh ediver didiler. Cevab verüb buyurdular ki bu esrârullâhdandır. Bunun sırrını ifşâ etmekle destur yoktur. Ki vaktâ ki hüveydâ olub kıyamet kopmağa garîb olur. Bu sırra beşer deyû cevap verdiler. Pes bunlara heybet ve ibret hâsıl oldu. Mütehayyir kaldılar. İştiaqları sâd hezâr ziyâde oldu. Eyittiler, ‘*Allah ve Rasûlü aşkına aklımız ve idrâkimiz kadar bundan haber verin*’ deyû tazarrû eylediler. Cevap verip buyurdular ki, ‘*haber vereyim ne yerededir amma şol şartla kim şerhâ beyân istemeyin*’ kabul eylediler, cevap verdi kim; “*Cemi’ esrârullâhi teâlâ fi kütübi’s-semâviyyeti ve cemi-i mâ kütübi’s-semâviyyeti fi’l-Furkâni ve cemi-i mâ fi’l-Furkâni fi Fâtihati’l-Kitâbi ve cemi-i mâ fi Fâtihati’l-Kitâbi fi bismillahirrahmanirrahim ve cemi-i mâ fi bismillahirrahmanirrahim*

³⁹⁵ Ben, gizli bir hazine idim; bilinip tanınmak istedim ve bilineyim diye mahlûkâtı yarattım.

³⁹⁶ Allah, göklerin, yerin (herşeyin) nuru (nu, aydınlığını veren) dir. Nur 24/35.

³⁹⁷ Allah benim nurumu kendi nurundan yarattı.

³⁹⁸ Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Zümer 39/9

³⁹⁹ Rabbim! İlmimi arttır" de. Taha 20/114

fi bâ-i bismillâh ve cemî mâ fi bâ-i bismillah fi noktatileti tahte'l-bâi ve ene'n-noktatileti tahte'l-bâi' ⁴⁰⁰

Nazm

Sana gel kendüni sen bil nedensin
Şu bâ'nın noktası sırrındansın
Anâsır-ı aslın âteş-i hâk, hevâ âb
Ki zıdd biribirine gökçek bedensin
Ta'ayyün buluban tâ noktasile
Sırr-ı noktayla şey dediğindensin
Edildin tasfiyeyle kalbi halâs
Şu nokta sırrını sen söyledin sen
Makâm-ı cem'a irdinde demâ-dem
Şu tefrikayla cem'i fark iden sen
Be Muhyî nokta sırrın fehm idildin
Lisân-ı sırrı Hakk'dan işiden sen

Çün emîra'l-mü'minîn bu hadîsi buyurdu, ayırık cevabları kalmadı. Şart yerine gelüb dinlediler gitdiler. Âhir şol kadar hizmet etdiler ki âl-i âbâdan oldular. Âl-i âbâ ashâb-ı zafâ kavmidir ki bu 'ilimde rusûh bulub [6b] başların âbâya çeküp noktanın sırrın ki söyleşürlerdi hâl edünürlerdi.

Rubai

Noktayı bilenler oldı nüktedân
Noktadan bilindi pes bu îyn ve ân
Noktanın esrârının iz'ânına
Ermek istersen ide gör cân-revân

Pes öyle olsa ilmin mebde-i me'hazi esrâr-ı nokta olmuş oldu. Pes ol mukaddemât ki esrarı noktadır mefhumu ma'lum olunmak gerektir ki aslın, esâsın, usûlün, özün, iz'an

⁴⁰⁰ Allah'ın bütün sırları semâvî kitaplardadır. Bütün semâvî kitapların sırrı ise Kur'an'dadır. Kur'an'ın sırrı ise Fâtiha sûresindedir. Fâtiha'nın sırrı bismillahirrahmânirrahim de besmelenin sırrı ise bânın altındaki noktadadır, ben ise bânın altındaki noktayım.

edesin. Asıl ki zâtı Hakk’dır. Esas ki mazharı Hakk’a geçin nûru Muhammedîdir usûl ki anâsırı erbaadır. Tertip üzere zikr olunub ba’dehû asıl murad özün şurûğ edünüp zikr oluna. Pes ehlullâh Hakk’la ilmi temsil iderler. Noktayı Hakk mesâbesinde korlar. ‘Harf’ olması Hakkâyık-ı ilmiyyet mesâbesi Hakkâyık-ı ilmiyye ‘hâl’ derler. ‘Külliyât’ dahî derler. Ne mevcûd ve ne ma’dûm dahî derler. ‘İsm’ ve ‘Fiili’ âlemler yerine korlar. Bu mezkurâtan maksûd hemân temsildir nitekim bazıları buyurmuştur.

Beyti Ğarra

İnne’l-hurûfe bi-zâtillâhi kâimetün

İnneme’l-kevnü esmâün ve ef’âlün⁴⁰¹

Pes noktayladur hurûfun kıyâmı ve hurûfladur esmânın ve ef’âlin kıyâmı bu küntü kenz Kur’an kavlidir. Okunur. Kezâlik ‘Hakkla’dır, Hakkâyık-ı ilmiyenin kıyâmı. Ve ‘külliyyâtladır’ cüz’iyyâtın ve vücûd ve kıyâmı. Ve cüz’iyatladur külliyyâtın zuhûru. Esmâ ve ef’âl sûretindedir, noktanun zuhûru. İsim ve fiil sûretindedir hurûfun zuhûru. [7a] Esmâ ve ef’âl sûretinden noktayı görüp okuyub bellersin, bildim ki muvahhidsin.

Rubai

Zevâc-ı âsmân tâ hâk-i temennâk

(gökyüzünün en uç noktasından nemli toprağa kadar)

Bu cümle mazhar-ı harf-i noktadır pâk

Bu sırrın sırrına mazhar düşersin

Takarrub kesb idüp cevher olur hâk

Kavlühü Teâlâ: ⁴⁰²وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ

Kasîde Der Beyân-ı Esrâr-ı Nokta

Noktadan bildim ki birdür pes ehad

Zâhir oldı nokta esrârı Samed

‘Küntü kenzin’ sırrını fâş etmeye

Noktadan seyr eyledi Ferd ü ehad

⁴⁰¹ Harfler Allah’ın zâtıyla varlığını devam ettirirler. Çünkü varlık (Allah’ın) isimleri ve fiilerinden ibarettir.

⁴⁰²Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. İsrâ17/70.

Nokta olmuştur bu kevnin mebdei
Cümle eşyâya irer andan meded
Âlem-i zâhirde nokta nüktedir
Âlem-i ma'nâde sâbitdir ebed
Nokta iledir kıyâsı her hurûf
Noktayile zâhir oldu buldı had
Elif oldu ibtidâ âhirde yâ
Yâ dedükde çekilür üstinde med
Noktanun esrârını fehm eyleyen
Hazret öninde yarın olmaya red
Ne kadarcık olsa ânun zeyni pes
Noktanın esrârı ola ana sed
Noktayı ma'nâ yüzinden fehm iden
Dedim ol dem *Kul hüvellâhu ahad*
Okudum âlem yüzünden noktayı
Görücek didüm ki Allâhü's-samed
Lem yelidsin sen ve lem yûled ki sen
Hem *velem yekün lehû küfüven ahad*
Fehm edildin noktanun esrârını
Nefs kalbe döndü cân oldu hased
Kalbi sâfî eyledim ihlâsla
Sâfî olmaz olsa asılda kend
Pes ahad-i vâhidini i'dâd oldu bil
Vahdeti kesrette gördüm bî-aded [7b]
Âlem-i gaybın zuhûrın fehm edip
Nokta-i besmele benim dedi Esed
Ol Hakkîkat bahrinin ser-çeşmesi
Âl-i evlâd-ı Rasûle oldu ced
Saltanatı terk etdi İbrahim Edhem
Nokta-i esrârın duyup geydi nemed
Ol sebepten nâm buldı iştihâr
Sonun anlar fikreder ehl-i hired
Hâzır ol deġiş özünü cem' edip

Şaşmayasın sana denildikte şod
Zâhir eyler noktanun esrârını
Fehm için çıkardı niceler rasad
Âlemin nakşın görüp nakkâşını
Anlamayan nokta-ı esrârın ne bed
Rabt-ı kalb olunmayanlar mürşide
Bakınır dur (ur) yanına bulmaz sened
Sirüben ol dem cahîme ileteler
Yata şol şey gibi kim bulmuş kesed
Hılkat-i nâr olânun aslını gör
Nokta sırrın duymayup etdi hased
Ahbes-i nâsun ziyâde ahbesi
Bu cehl-i küfr içre gayette eşed
Şol cahîm içre ânı nesliyile
Âtalar bir bir ôda sankim demed
Muhyî Hakk'dan dâimâ feyz almağa
Su alayım deyü tutmadun seped
Manî yüzinden sözüm irşâd olup
Bâyezîd'ün sırrın aldım yed- be -yed
Noktanın esrârına çıkser dedim
Su koma budur olan hayru'l-veled

Kavlühû Teâlâ: ⁴⁰³إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ

⁴⁰⁴وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

İnsanın efdâliyeti sâir eşyânın üzerine akıldır noktadır ki “küntü kenzen mahfiyyen fe ehbabtü en u'rife fe halaktü'l halka liu'rife” esrarın i'zan ideler ilmi [8a] mazharı akıldır, akılı mazhar nutuktur, nutuk mazharı harfdır, harf mazharı noktadır, nokta hakkîkat kalb âdemdir ki hadisi kudsidir; “inne fil cesedil insâni kalben ve fil kalbi fuâden ve fil fuâdi zamiran ve fi'z zamiri sırran ve fi's sırrı sırrına hüve” buyurmuşdur.

⁴⁰³ Mallarınız ve çocuklarınız ancak birer imtihandır. Teğabün 64/15.

⁴⁰⁴ Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yaratıklarımızın birçoğundan üstün kıldık. İsra 17/70.

Pes ol anâ der ki, hazreti emira'l mü'minin Ali keramallâhü veche ve radiyallâhu anhu
“ene noktati tehte'l bai” buyurmuştur.

Rubai

Noktaten harfen hurûfen kelimâtin cümelen
Ba'de eyyen suverin üktübâ Kur'ânen alâ
Fî alâ a'lâ'l-ulâ künnâ hünâke küllehâ
Ve'l-küllü fi hüve hüve fe-sel ammen vaslânin

Farazâ bir beyaz kâğıda bir nokta kor olsan ol noktanun cürmü kadar tahtında ak nokta ki zâhir olur. Nûr-ı ilâhî dir ki ana **Lâ ta'ayyün** derler. **Ahadiyyete** işaretdir. Ak nokta Hakk mesâbesindedir. Kara nokta **Hakkikat-i Muhammediye** vâki' olmuştur ki ta'ayyün-i evvel dir. O halk mesâbesindedir. Ak nokta olmasa kara nokta kıyâm bulmazdı. Ve kara nokta olmasa ak nokta dahî zuhûr bulmazdı. Ak noktanun zuhûru kara noktadır. Ve kara noktanun kıyâmı ak nokta ile dir. Pes eğer sen dahî ak noktayı kara noktadan fark idüp Hakk'ı âlem yüzünden okuyabilirsen muvahhidsin.

405“فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ” mefhumun anlamış olursun. Nitekim Câfer-i Sâdık (ra) buyurmuştur. “*et-tefriku bilâ cem' bilâ tefrik zındikun. Ve'l-cem'u mea't-tefrik tevhîdün/ Cem olmaksızın sadece tefrik tembelliktir. Tefrik olmaksızın sadece cem de zındıklıktır. Tefrikle beraber cem ise tevhittir.*” Pes esrâr-ı tevhîdi anlayup bilmek gerekse ki esrâr-ı noktayı iz'ân edersin.

Rubai

Bir şah bülendim ki yevm-i meyve-i tevhîd
Her ehl-i tarîk bir taş urup âhiredir dedi [8b]
Her taş her an başım için yek yek ururlar
Her taş ânun ân odum bana olur îd. Kavluhû Teâlâ:

اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِنْكَ وَارْزُقْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ⁴⁰⁶

⁴⁰⁵ (İnsanların) bir bölümü cennette, bir bölümü de çalgın alevli cehennemdedir. Şura 42/7.

⁴⁰⁶ Ey Allah'ım! Ey Rabbimiz! (Bugün) bizim üzerimize gökten bir sofrayı indir de bizim için hem evvel (gelen)lerimiz hem de sonra (gelecek)lerimiz için bir bayram ve sen (in kudretin)den bir âyet (mucize) olsun. Bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısıdır. Maide 5/114.

Ma'nasına işarettir ve ak nokta ki nûr-ı ilahidir lâ tağyine işarettir denilmişdi.

Kaside Der Beyân-ı Nokta Nur-ı İlâhî

Bu nûrun noktası sırr-ı ilâhî
Münevver eyledi mihriyle mâhî
Nehârı kıldı envârı münevver
Gece zülfünden olmuşdur siyâhî
Bu cümle varlık ânın gayri yokdur
O durur padişâhlar padişâhî
Bu kıl ukâl ile ol fehm olunmaz
Yücedir anlanılmaz bârigâhî
Ânın vasfın her şeyden mu'ayyen
Görür şunlar ki anlar ki kemâ hiye
Takarrub kesb idenler feyz-i Hakk'dan
Olarun Hazret-i Hakk'dur penâhî
Okurlar Hakk'ı âlem sûretinden
Olarun kalbidür dîvân-ı şahî
Olarun zevk-i ma'nâ sayd iderler
Bulumaz herkes iş bu câykâhî
Anâsır-ı aslî hâk, ateş, hevâ, âb
Senin aslundur anla çârgâhî
Gece gündüz göre mâhî felekde
Döner gezer u dutar başda külâhî
Pür olmuş âteş-i 'aşkıyla memlû
Durup meclisde şerh eyler sarâhî
Göre kıymette âli nas içinde
İçi cevher satulur seyr mâhî
Senin hûd cevheri aslı özünde
Niçin yok cevherün kevâhî
Bu Muhyî Bâyezîd'ün manasıyla
Tarîk-ı Hakk'a doğru buldı râhî
Gece gündüz dime dûr felekde
Çıkar eflâke durma dûr âhî

Der Beyan-ı Şekl-i Nokta [9a]

Noktayı döküpte gör sen taş yüzün
Pençesi vahdetten açmıştı gözün
Pes ikincide olur vâhid iki
Şekl içinde gör diye kim neyini
Gör bu kerre iç yüzünün vahdetten
Vahdeti görüp sıya yersin kesreti
Bir elinde vahdetin bir kesretin
Vaktini artur gör sen vahdetin

Zikrolan dâirenin vasatında olan gara noktanun altında [9b] olan ak nokta nûr-u İlâhidir ki noktai asıldır. Şemsi hakkîkattir, cevher oldur gördü ki zâhir ve münevver âhiri dahî münevver eder nûru o verdi, kavluhû Teâlâ:

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوتٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجٍ⁴⁰⁷

Kaside-i Nûr

Bana şol nûru sun'u Hakk tulu' edüp olup peydâ
Telezzüz eyleyüp rûhum görüp oldı ana şeydâ
Pes ayruga nazar nice kılâm bu masivâ içre
Görürüm ânı her şeyde müzeyyen olmuş ol zibâ
Lisân-ı halle söyle gözün aç anla oku ânı
Seninçün ibret oldı pes nazar kıl eyleme îbâ
Ki cilve eyleye kendü idüp hoş âyine îcâd
Bu câr-ı unsur üzre hem adın kor Ademü Havvâ
Senin veçhin zuhûr etdi anâsır ictimâından
Rûhun aksi durur, şaha görenler oldular dâna
Gör 'uşşâk 'aynından cemâl-i cilvesin her dem
Gör kendi veçhin ol yüzden görünüp eyledi ihyâ
Rûhunun aksin ol yüzden tamâşâ eyleyüp gördü
O sebepten ol âyine haber virdi nedir esmâ
Nazar eden o mezâta müşâhid oldılar hüsnün
Bu aksi bunda görenler nazar irmediler aslâ
Züleyha gördi Yusuf'da rûhunun aksin ol yüzden
Gidü ben ihtiyarı elden özünü eyledi rüsvâ
Güzeller yüzüne 'âşık niçün bakmasını kesmez
Temâşâ-yı mekri anlar o yüzden eylemiş inşâ
Ki her zerresinin mihr-i rûhun nûru ziyâsından
Çü hurşid-i saffet ol dem kör etdi sûret-i rüya
Bu deryâ-yı vücûd ol dem ger cûşa geldi kaynadı
Bu emvâcı salup taşra, bu mevcle tolu sahra
Bu emvâcı 'ayn-ı deryâdır bu deryadan kopar emvâcı
Hava kat' olucak emvâc görünmez mevc olur deryâ [10a]
Göreydin aslın emvâcın muhîtin sırrın anlardın
Bu zâhir gördüğün ânın katında sanki bir rüya

⁴⁰⁷ Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Nur 24/35.

Görünmez gösterir müşkil acep sırdur beyân olmaz
Hicâb-ı âlem olmuşdur, bütün gördüğün eşyâ
Pes ârifler görür anlar Hakkın sun'unu her şeyden
Bil anlara hicâb olmaz görür Hakk tolu her câ
Olar makbûl-i hazretidir iradette mevsûf
Anın için masivâyı pes olar idinmedi sevdâ
İradet vasfı Hakkdır bil getürdünse murat oldun
İrersin iş bu esrâra idersin kendini yağma
Pes 'âşık kendüdür 'aşkı iradettir ki ma'sûk
Virir kudret zuhûr eder görünür pes yed-i beyzâ
Bugün vâdi-i hayrette benim Musa gibi hayrân
İner yârânleyin her an bu abda mennle selvâ
Şeriatla tarîkattan Hakkikat sırrın anlayıp
Bu için cem'iyile hem yemişün sükkeri helvâ
Dime ashâb-ı dil geçti bu şehir-i 'aşk hâlîdir
Sanada bir şems bulunur eğer olursan mevlâ
Göre Mecnûn 'aşkıyla olup Leylâ ana meftûn
Ki kendü leylâ oldukta görünmedi ana Leylâ
Geçüp lezzât-ı dünyadan vücûdun şehrine iregör
Bu çâr unsur kıyâm üzre iderler secde bir semâ
Gel hâlis kılûb kalbî musaffa kıl avâyıktan
Kııarsın cevher-i safî Hakkikat budur ûş kimya
Özünden mahv edeydin sen vücûd içre olan vâvî
İrerdin ilm-i ahfâya bilirdin 'ılmile simyâ
Safâ-yı kalbe irüben görünür pes Hakk'ın sırrı
Hakk ilhâmını her demde iderdi kalbine ilkâ
Bu ömrün mâyesi elde dururken iş bu sermâye
Dükenmeden evkât anla pir olup dime vâşeybâ
Elâ ey tâir i'lâtını hâkî duzağında
Bi iki dane için sen üşürme başuna gavga
Tefehhür eyleyüp kendü vücûdunda gören varlık
Kuru bir i'tibar ile giyüben eğnine dibâ
Nazar-ı ibretle kıl şâhım iregör iş bu esrâra

Hakk'ı gel görmeğe say et, dimekim görürüm ferdâ
Hakkın sun'unu her yüzinden temaşâ eyledi Muhyî
Hicâb üzre ânı hazret ezelden itmemiş a'mâ [10b]

Kavlühû Teâlâ: *وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا*⁴⁰⁸ deyû
buyurmuştur.

Kemâ kâle aleyhisselâtü ve's selâm: *“Men lem yerallâhe fid dünya lemyrallâhe fi'l âhirah.”*

Noktai asıl ki şemsi asıldır. Cevher oldur gördü ki müdrikdir. Âhir dahi idrak verir. Evvel sıfata akl ad verdi. Kavlühû Teâlâ:

*وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَقْلًا تَعْقِلُونَ*⁴⁰⁹ “Evvelü ma halakallâhu el-akle/Allâh'ın ilk yarattığı şey ‘akıl’dı” ve kâle aleyhisselâm: *“İnnellâhe teâlâ ersele Cebrâile aleyhisselâm ilâ Âdeme aleyhisselâm bi'l-akli ve'l-îmâni ve'l-hayâi. Ve Kâle Cebrâilü: ihter eyyühünne şî'te fehtâre'l-akle, fekâle Cebrâilü (as) li'l-îmâni ve'l-hayâi insarefâ, fe kad ihtâra aleyküma el-akle. Fe'l-îmânü kâle ennellâhe Teâlâ emeranî en eküne haysü mâ yekûnu'l-aklu. Ve kâle'l-hayâü innellâhe kad emeranî en eküne haysü mâ yekûnü'l-îmâhü. Ve'ctemiû cemîan fî âdemi aleyhisselâm”*⁴¹⁰

Rubai

Akla uydun âlem-i ulve uruc ittin şehâ
Seyredersin sidreden menzilin olur müntehâ
Pir-ü perver oluban aslunı fehm ettin bugün
Kâmil oluben kemâle ermek oldu intihâ

⁴⁰⁸ Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır. İsra 17/72.

⁴⁰⁹ Siz Kitab'ı okuyup durduğunuz halde, kendinizi unutup da (diğer) insanlara iyilik yapmalarını (ve takvâyı) mı emrediyorsunuz? (Bunun çirkin olduğunu) hiç düşünmüyor musunuz? Bakara 2/44.

⁴¹⁰ Allah, Cebrail (as)'ı ‘akıl, iman ve hayâ ile Âdem (as)’a gönderdi. Cebrâil (as), Âdem’e, bunlardan hangisini kendin için istersen seç dedi, o da ‘aklı seçti. Cebrail (as), iman ve hayâyâ yerinize gidin dedi. Sizin yerinize ‘aklı tercih etti. İman dedi ki, Allah bana ‘aklın bulunduğu yerde olmamı emretti dedi. Hayâ da dedi ki, Allah bana iman nerede ise orada bulunmamı emretti dedi. Bunun üzerine, hepsi birden Âdem (as) üzerinde toplandı.

Ve dahi gördü ki bu cemî'ı mevcûdâtı kendü varlığından var eyleyüb âlemi kılub ihâta eylemiş arş adı verdi. Kavlühü Teâlâ: ⁴¹¹ أَلْعَرْشِ اسْتَوَى deyû buyurmuşdur. Pes arş için bir daire vaz' olunub içinde şekl kürsi vaz' olunub ve dahî içinde vucûdu şuhûd yübdi'u ve yu'îd ibtidâ intihâ zâten vechen muhib ve mahbûb dâiresi zikr olunur.

Rubai

Mahbûb-ı sermediyye muhib kendüdür müdâm
Seyrân eden tecell-i evveldir ey hümâm
Kendü de kendü kendün seyr-i devr idüp
Keşf oldı râz-ı nâz-ı niyâz kamu merâm [11a]

Pes arşın iki haysiyeti olub biri zuhûr haysiyeti ve biri butûn haysiyeti butûnî haysiyetine kalem denildi. Kavlühü Teâlâ: ⁴¹² ن وَالْقَلَمُ وَمَا يَسْطُرُونَ ve kavlühü Teâlâ: ⁴¹³ عَمَّ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ kemâ kâle aleyhisselâtu vesselâm “evvele mâ halakallâhul kaleme/Allah ilkönce kalemi yarattı” deyû buyurmuşdur. Kalem ki akl-ı küldür. Nurdur. Mazhar-ı zâttır. Ümmül kitâb ism-i bed'in mazharı vakı' olmuşdur. Kavlühü Teâlâ:

⁴¹⁴ ذُو الْعَرْشِ يُلْفِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ deyû buyurmuşdur. Ve zuhûru haysiyetine arş denildi. Kavlühü Teâlâ:

⁴¹⁵ ذُو الْعَرْشِ يُلْفِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ deyû buyurmuşdur. Nitekim ânâ münasib denülür. ⁴¹⁶ وَاللَّهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُجِيبٌ deyû buyurmuşdur. ⁴¹⁷ اللَّهُ فَذَٰ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا deyû buyurmuşdur.

Arş

On arşı yaratub okuna arşın âyeti
Rahmân şu vecihle ki âna var liyâkati
Pes arş ihâta-i sudandı, su üzre kim
Her Hayy ondan oldı tutup ki letâfeti

⁴¹¹ O Rahmân ('ın hâkimiyeti) arşı kuşatmış/hükmü altına almıştır. Taha 20/5

⁴¹² Nûn. Kaleme ve (onunla) yazılanlara andolsun. Kalem 68/1.

⁴¹³ Alak 96/5

⁴¹⁴ (O) göklerin ve yerin örneksiz yaratamıdır. O, bir işin olmasını isterse ona sadece “ol” der, o da hemen oluverir. Bakara 2/117.

⁴¹⁵ Arşın sahibi (olan Allah), o kavuşma gününün dehşetine karşı (insanları) uyarmak için emriyle ruhu (vahyi ve nübüvveti) kullarından dilediğine indirir. Mü'min 40/15.

⁴¹⁶ Oysa Allah, onları arkalarından kuşatmıştır. Buruc 85/20.

⁴¹⁷ Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığını bilmeniz içindir. Talak 65/12.

Vecealnâ mine 'l-mâi külle şey'in hayy
Ve kâne arşuhû ale 'l-mâ deyûp etdi izâfeti
“Errahman alel arşistevâ” dedi Hüdâ
Fehm eyledinse kalmaya kalbünün kesâfeti
‘Arşun butûn-ı haysiyeti oldı pes kalem
Zuhûru aşr denilüp yok nihâyeti
İsm-i Muhît’e mazhar olup eyledi zuhûr
İsrâfilin makâmı bu arş oldu ğâyeti
Çâr isim üzere Hayy ve Alîm, Kâdir ve Mürîd
Bu çâr üzere oldı bu kevnün bidâyeti
Muhyî tecellî-i evvele ‘Arş’ dendi hem kalem
Kalbin münevver eyledi pes ‘Arşun âyeti
Emrine imtisal eduben feyz Hakkıyla
İhlas üzere erdi sana Hakk hidâyeti

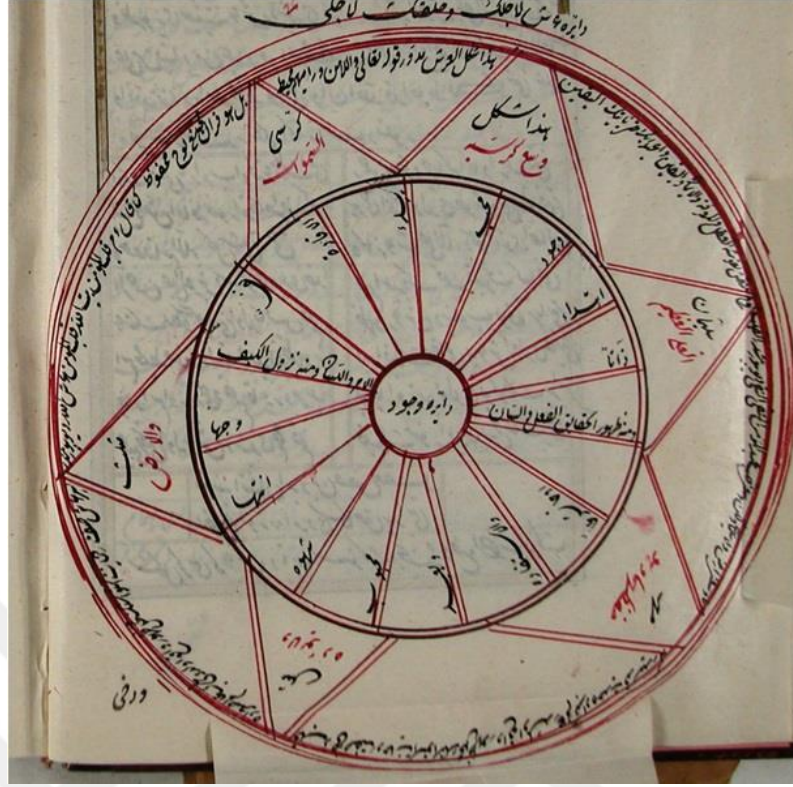
Ve şekl kürsi ki arş dairesünün içinde vad’ olunub ânın [11b] dahî iki haysiyeti olup biri zuhûr haysiyeti biri butûn haysiyeti. Zuhûr haysiyetine Kürsî denildi. Kavlühû Teâlâ: ⁴¹⁸ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ deyû buyurmuşdur. İsm-i Şekûr’un mazharı vâki’ olur. Kavlühû Teâlâ: ⁴¹⁹ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ ve butûni haysiyetine ‘levh-i mahfûz’ denildi. Nitekim Hakk celle ve alâ kelâmı kadiminde buyurur. ⁴²⁰ بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ dir. Mazharu’l-esmâdır. Kitâbu mübîndir. İsm-i Bâis’in mazharı vak’i olmuşdur. “Halaktü’l-eşyâ li eclike ve halaktüke li eclî/Eşyâyı senin için, seni ise kendim için yarattım.”

Dâiretü arş lieclike ve khalğike lieclî.

⁴¹⁸ O’nun kürsüsü (kudreti, mülk ve hükümranlığı) gökleri ve yeri kaplamıştır; onları koruyup gözetmek O’na ağır gelmez. O çok yücedir, çok büyüktür. Bakara 2/255.

⁴¹⁹ Şüphesiz ki Allah çok bağışlayan, (güzel amele) bol karşılık verendir. Şura 42/23.

⁴²⁰ Doğrusu o (Kitap) çok şerefli bir Kur’an’dır ki (onun aslı) Levh-i Mahfûz’dadır. (Koruma altındaki levhadadır.) Buruc 85/21.

[12a] Ve dahi gördü ki müşfik âlemiyânlar basîret gözüne bir peygamber gerek bir türlü vecihle mutesavver olub ‘ilmi sırrın eşkâre eden oldur Cebrâil-i Emin divâd derdi.

Der Beyan-ı Cebrâil (a. s)

Cebrâildir ilme mazhâr Hakk kelâmını ‘ıyân
Getirip Rasûle Hakk’dan okunup oldı beyân
Emr u nehyin zikr idüp va’ d u vaîdin bildirip
Gireler Adn’e tilâvet üzre her dem okuyan
Pes cemâlinden cinânı halk idüp mü’minlere
Fedhulûhâ hâlidîn denildi gafletten uyan
İmtisâl eyleyip emr u nehy Hakk’dan fehmedip
Hakk’ı dâim zikredip nefsinin anlar yûyân
Kalbi hâlis eyleyip ihlasla muhlis olup
İki âlemden geçip anlar durur alın yuyan
Zâhid-i huşk oluben a’mâle mağrur olma kim
Mekr-i Hakkdır kaçagör oldur seni nâre koyan
Hem celâlınden cahîmi halk idüp âsîlere

Nâre dâhil oluserler nefse kul olup uyan
Rûha hemrâh olmayıp nefsin hevâsıyla yelen
Pes dehânîne ânun gafletten olurmuş uyan
İmtisâl etmeyip emre nehyle mevsûf olub
Nâre dâhil oluserler Hakk'ın emrini sayan
Her hevâ ile aldanup kalma yürü geç denîden
Menzil uzaktır sakın ha ermeden kaldın yayan
Muhyî vasf-ı Hakk'la mevsûf olup dâim Hakk'ın
Emrini muhkem tutup şer'i Rasûle bırak tayan
Ve dahî gördü ki bu nokta-i asıl ki şems-i Hakkîkîdir. Gördü ki Hayydır. Âhiri
Hayy ider. Ruhu cevvdâ verdi, Hayyun linefsihi ve muhyî liğayrihi. Kavluhû Teâlâ:

421 وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي

Kasîde Der-Beyân-ı Rûh

Rûha 'emrim' dedi Hakk dinle şehâ
Sa'y idüp eyle rûhu asla sezâ
Câna can ver câna, in cânânı bul
Keşf-i ru'yettir bu cânâna kan-behâ [12b]
Pes selîmü'l-kalp üzre asla ol
Ol şeh kabz olıcak emr-i hudâ
Erişip asla usûlün fehm edip
Vâsıl olmak olur âhır intihâ
İş bu çâr unsur olıcak rûha râm
Hûr u gilmân oluser anâ sezâ
Rûha evvel dedi fahr-i kâinât
Sabâhı ve'lleyli yûzir ve'd-duhâ
İş bu rûhun sırrını fehm eylesen
Emr-i Hakk'a gösterirdin sen rızâ
Fehm edinmeyen bu rûhun menşeyini
Kaçar ömrü bilmez ol denîçe-hâ
Vir bin ömrün hebâya cehille

⁴²¹ (Resûlüm!) Sana ruh (un ne olduğun)u sorarlar. De ki: "Ruh, Rabbimin emrinden (yarattığından bir şey)dir." İsra 17/85.

Pes id nâr içre ol çeker cezâ
Dâne gibi düştün bu dâme sen
Öğüdürsün dâne-i sankim rehâ
Muhyî aslunun bilmeye sa'y eyledin
Cân virüp cânâ gösterdin sehâ
Noktanun esrârını fehm eyledin
Menzilin olıser anda müntehâ
Sırrı ruhı remzle keşf eyledin
Bârekallâh âferin olsun sana

Pes rûha âlem-i emr deyû tesmiye olunur. Şol haysiyetten ki 'kün' hitâbıyla zuhûra gelüb ammâ zaman ve madde vâsıtasıyla olmayub eğerçeğim âlemi dahi 'kün' hitâbıyla zuhûra gelüb amma zamana mevkûf olmayla zuhûr edüb kavlühü Teâlâ:

422 عَلَى الْعَرْشِ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ deyû buyurmuşdur. Ol işâret ki ruh için hazreti Hakk buyurur: 423 قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي yâni kâf ki nûn menşeinden nun kün hitabı zâhir olub zamana ve maddeye muhtac olmadan hayat vücûda geldi. Pes Hazreti Hakk'ın Ya hüve'l Hayy sıfatından kobmuşdur. Bâri-i Teâlâ Hazretünün kayyumluğu sıfatıyla kâimdir. Pes [13a] âlemi ervâhın aslı ve mâddesi ol hayvedir ki "lâ havle velâ kuvvete illâ billâh'il aliyyl azim" manasından işarettir nitekim denülür.

Rubai

Kün emri kıldı âlem-i ervâhı dört bölük
İlki enbiyâ ikincisine evliyâ dedik
Ehl-i salâh üçüncü, dördüncü safda ğamâ
Ehl-i fesâd oldu ve kalmadı hiç gedük⁴²⁴

Pes Bâri-i Teâlâ Hazreti rûh için on beş makam ta'yin eyleyüb sekizi ehli sâ'd için a'zayı seb'ıyye binâen kalb ile sekiz olur. Kavlühü Teâlâ: 425 وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ

⁴²² Gökleri, yeri ve bunların arasında olan şeyleri altı günde (devirde, halde) yaratan, sonra Arş'ı hükmü altına alan (bütün yarattıklarının mâliki ve hükümrani olan) Allah'tır. Secde 32/4.

⁴²³ De ki: "Ruh, Rabbimin emrinden (yarattığından bir şey) dir." İsrâ17/85.

⁴²⁴ İltuş, *Cihânnümâ*, 105.

⁴²⁵ Sağ ehli olan (defteri sağından verilen, sevabı fazla gelen)ler var ya! Nedir o sağ ehli (nin mükâfatı)? Vakıa 56/27.

Rubai

Bu gün cemâle mazhar olan oldururur yemîn
Ehlî olup Hakkîyle pes durur hemîn
Sâhib-i yemîn olmaga zamânı bul
Ola zamân emri ki fermân ola zemîn

Kavlühû Teâlâ: ⁴²⁶ وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ deyû buyurmuşdur. Evvel makâm-ı İslâm, sâni makâm-ı zühd, sâlis makâm-ı evliyâ, râbi' makâm-ı 'irfân, hâmis makâm-ı enbiyâ, sâdis makâm-ı mürsel, sâbi' makâm-ı ulu'l-azm, sâmin makâm-ı Muhammedîdir ki ⁴²⁷ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ deyû buyurmuştur. Ve yedisi ehli şekâvet için, yedi cahîme binâen celâle mazhar olanlar için ki ashâb-ı şimâl vâki' olmuşdur. Kavlühû Teâlâ: ⁴²⁸ وَأَصْحَابُ النَّبِيِّ مَا أَصْحَابُ النَّبِيِّ deyû buyurmuştur.

Rubai

Bu gün celâle mazhar olan sâhibu'ş-şimâl
Cehlî hicâb olup ana görmeye cemâl
Ehl-i cemâl cümle cinân içre vâsılın
Ehl-i celâl hüzn üzre olalar melâl

Kavlühû Teâlâ: ⁴²⁹ يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا manasına işarettir. [13b] Evvel makâm-ı ehl-i tevhîd, sâni makâm-ı nasârâ, sâlis makâm-ı yehûd, râbi' makâm-ı sâbiûn, hâmis makâm-ı mecûsî, sâdis makâm-ı müşrûkîn, sâbi' makâm-ı münâfikdir ki, kavlühû Teâlâ azze ve celle: إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ deyû buyurmuştur.

Kaside Der Beyân-ı Rûh

Gel ey cân-ı bülbül niçün ki kaldun tende sen tenhâ
Niceydun olursın sen bu tendesin tenü tenhâ
O gülşende hoş elhânun var iken işbu tendesin
Giriftâr oluben kaldın seni habs etdi gülhanhâ
'Aceb sâni' ki sun'undan hevâ u hâk u âb u ateş

⁴²⁶ Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsini (Allah), kendi (lütfü)ndan sizin istifadenize verdi. Casiye 45/13.

⁴²⁷ Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondandır önce de peygamberler gelip geçmiştir. Al-i İmran 3/144.

⁴²⁸ Defteri solundan verilenler (e gelince, onlar) ne (bedbaht) sol ehlidirler! Vâkıa 56/41.

⁴²⁹ Yazıklar olsun bana! Keşke falanı dost edinmeseydim. Furkan 25/28.

Görüne veçhi ol yüzden senün aslundur ânâ
Ferâmüş eyleyüb niçün yatarsın işbu gülhanda
Kanî ravza, kanî gülşen, kanî sünbülle sûsenhâ⁴³⁰
Soyup ten kafesin uçup revân gûyâ idüp gitsen
Zebil iç de bu gülhândan harâm eyleyü gülşenhâ
Varub ol gülşenün nakşın temâşâ eyleyüb gör sen
Ezel nakş ki nakkâşun nakşından müzeyyenhâ
Ki dâru'l-huld anun ismi sa'âdet ehline menzil
Kelâm-ı Hakk anun vasfın beyân itmiş mübeyyenhâ
Hakkun emrün dutub nehyinden agmâz eyleyenlerdir
Şu Kur'an içre bilmez gör anun ehli ma'iyethâ
Hoş elhânile bülbüller ki mecmû'u bu gülhandan
Çıkub varub o gülşende mekân tutub neşîminhâ⁴³¹
O düzahda varub mavi edinme zağla zinhâr
Yemin canibine meyl et o canib durur me'men hâ
O düzehde varup me'vâyı edinme zağla zinhâr
Yemîni cânibine meyl it ol cânib durur me'menhâ
Elâ ey tâir 'alâtını hâkî tuzağında
Bir iki dâne içün pes geçürdün harmanı senhâ
Gele bu cân kuşun say' it uçur bu ten kafesinden
Varub asla kavuşdukda açıla ana rûzenhâ⁴³²
Be Muhyî gâfil olmayub edinme dâr-ı mihnette
Senünçün say' ide görsün yapılır sana meskenhâ
Eyâ 'aşk ehli kendünü düşürme gel çorak fikre ki
Âşkun evveli müşkil, sonı yârla olur tenhâ

Bu kevser-i ervâh ki halk olunmuşdur zikr olan makâmâtın her kankısına mazhar olursa [14a] ol kimesneler ki ruhları müfârakat-ı beden eyledüğü vakit hemân ol asla rucu' ile külli şey'in yerciu ilâ aslı mefhûmi üzere aslına rucu' eyleye inşaallâhu Teâlâ.

⁴³⁰ Sûsen: Beyaz bir gül çeşidi.

⁴³¹ Neşîm: Karargâh, oturma yeri.

⁴³² Rûzen: Kapı

Rubai

Rûhun cemâle âyine olunsa beşîr olur

Olan celâle âyine ğayet zaîf olur

Ali sıfatı küşâde olur mazharı cemâl

Misli Ebû Cehl ki kesîf olur

Amma şol ki mesneler ki Hakk'ın emrine imtisâl etmeyüb hevâ ve heves birle ümmü'l habâise mürtekîb olub terki salât ve şürbü hamr ve zina ve livâtâ gibi her birisini

bir şekle gireler. Kemâ kâle aleyhi's-selâm: يحشر قوم من أمتي قد غيرهم الله تعالى

صورة اخري بعضهم على صورة الخنازير وبعضهم على صورة الكلاب وبعضهم على صورة الذباب⁴³³
بلى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ⁴³⁴ deyü ve kavlühü Teâlâ: تموتون كما تعيشون وتحشرون كما تموتون⁴³⁵ buyurur.

⁴³³ Allah, ümmetinden bir kavmi bazıları domuz suretinde, bazıları köpek şeklinde, bazıları da sinek şeklinde çevirmiş olduğu halde haşr eder.

⁴³⁴ Hayır, (iş böyle değil!) Kim (büyük) bir kötülük işler de (şirk olan bu) günahı kendi (benliği)ni çepeçevre kuşatırsa, işte onlar ateş ehlidirler. Orada devamlı kalacaklardır. Bakara 2/81.

⁴³⁵ Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz, nasıl ölürseniz öyle haşrolunursunuz.

[14b] Ve dahî gördü ki bu nokta-i asıl ki şems-i hakîkîdir. Cevher-i evveldir. Âlimdir. Mütেকellimdir. Semi'dir. Basirdir. Kâdirdir. Hayy'dir. Adem verdi. Kavluhû teâlâ: ⁴³⁶وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰئِكَةِ اِنِّيْ جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَلِيْفَةً

Ve kâle aleyhisselâm: “halekellâhu Âdem'e min türbeti'l-ardîne ve lev halekehu min türbetin vâhidetin lekâne'n-nâsu ala levnin vâhidin. Halekellâhu re'se Âdeme min türbeti beyti'l-mukaddes ve haleke cilde re'sehu maa'l-işri min türbeti'l-cenneti ve haleke lıhyetehu ve şârebehu min türbeti'l-kevseri ve haleke 'aynehu ma'a'l-cânibeyni min türbeti'l-havdi ve haleke sadrehu min türbeti'l-Irâki ve haleke kablehu min türbet-i Bâbil ve haleke yedehu'l-ilâheyni min beyti'l-atiki ve haleke yedehu'l-yusrâ min arzin fârisin ve haleke ricleyhu min arzi'l-hindi ve haleke reyyetehu? ve tihâlehu min sehlin

⁴³⁶ Hatırla ki Rabbin meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Bakara 2/30.

ve cebelin ve haleke kebdehu ve im'âdehu min arzi'l-cezîreti febizâlike ihtilâfun fî Âdeme fî elvânihim”⁴³⁷ ⁴³⁸ وَاللّٰهُ قَدْرًا مَّقْدُورًا ilâ âhir.

Kaside-i Mir'âtü İlâhi

Hakk'ın zâtına pes mir'ât olan bil iş bu âdemdir
Merâyâ göstere kurşun yerine iş bu âlemdir
Edindi kendine mir'ât temâşâ eyleye hüsnün
Görüne vahyi ol yüz görünen şekl-i âdemdir
Anâsırdan mürekkebdir usûlü iş bu mir'âtın
Nefehât sırrunun sırrın bilenler Hakk'a mahremdir
Acib sâni' ki san'attan o mir'âtı içre hem kalbi
Edindi ma'den esrâr eren kalbe müsellemdir
Hakkîkat-i sırr-ı Ahmeddir Muhammed mîm Âdemde
Bilindi, Âdemin sırrı okursan ism-i a'zamdır
Eden bil morde-i zinde o nefhin sırrıdır fehm it
Hem emvâta hayat veren şol İsa İbn Meryemdir
Süleyman hüküm idüp inse ve huşa tayre hem cinne
O hatm-i enbiyâ sırrı elinde mihr-i hâtemdir
Hakkın sun'ına mazharsın külle iz'ân ede nefsin
Ki nefsin bilmeyen hayvan değil andan dahî kemdir
Görünen fiilin kavlin olubtur mazhar-ı insân
Melâike kavle mazhardır ânunçün Âdem ekremdir
Akl virdi pes insana ideler sun'unu iz'ân
Pes âkıl Hakkı her şeyde görür anlar müfehhimdir. [15a]
Bil âkıl olan eğlenmez bu dünyanın nukûşînem
Tabiat kavli olanlar bu dünya anlara yemdir
Kanî pes gayret-i insân-ı nebât her şeb kıyâm üzere
Seherde lü'lü ağzında hayat vermeğe şebnemdir.
Hakkîkat sırrın anlayup edûben saltanat terkin

⁴³⁷ Allah, âdemi yeryüzünün toprağından yarattı. Şayet tek bir bölgenin toprağından yaratsaydı insanlar tek renkte olurlardı. Âdem'in başını Beytü'l-makdis'in toprağından, baş derisini cennetin toprağından on yerle birlikte, saçını sakalını kevser toprağından, gözünü cennet havzundan göğsünü Irak toprağından, önünü Bâbil toprağından, sağ elini beyt-i atîkden sol elini Fars toprağından ayağını hind toprağından, ciğerini ve midesini ada toprağından, bu sebeple âdem'in renkleri arasında farklar oluştu.

⁴³⁸ Allah'ın emri mutlaka yerine gelecek, yazılmış bir kaderdir. Ahzab 33/38.

Tarîk-ı Hakk'a yol bulan şol İbrahim Edhemdir
Bu esrâra erişmeyen o durur ayık ve uyuk
Denî himmet olup durmaz yalan âlemde sersemdir
İçildin Bâyezîd'ün hem şarabı cur'asın Muhyî
Gehî mest ve gehî ayık yürür bu dahî bir demdir.
Erişmiş kâmile tekmîl-i nefis etmiş özün bilmiş
Pes ilhada düşünmamış anınçün şer'i muhkemdir
Gehî mest oluben feyzi irerse iş bu 'aynımdır
İner bârenleyin durmaz bu çeşmimden akan demdir
Kayırmaz gözlerim ağlak vatan ayruluğu müşkil
O ünsün farkından bu iki gözüm dolu nemdir
'*Ve bî-yubsıru ve bî-yesmeu*' kelâmiçün zuhûr etti
Gözüm görür dilim söyler Hakk'ın sun'ı benim ğader
Alurlar hissesin zevki olanlar söylesin zevki
Sadefi nisyâmdır eyler bil ef'î hissesi senemdir.

Rubai

Bârân-ı letâfet üzere durur hiç hilâf yok
Bağa düşerse lâle biter alup ânı kok
Şura düşürse hâsılı yok nef' olunmayup
Benzer şol âleme amelî yok azâbı çok

Kemâ kâle aleyhisselâtü vessselâm: "*inne eşedde'n-nâsi azâben yevme'l kıyâmeti âlimün lem yenfeahullâhi bi ilmih*"⁴³⁹ ve ke kavlihî aleyhisselâtü vessselâm, "*Allahümme inni eüzü bike min ılmin lem yen'feu*"⁴⁴⁰ ve kemâ kâle Ali rahimehullâhi anhü ve kerremallâhu veche: "*el-ilmu noktâtün kesserahâl-câhilün*"⁴⁴¹

Beyt

Nokta iledir kıyâs her hurûf
Noktayile zâhir oldı buldu had

⁴³⁹ Kıyâmet günü azabın en şiddetlisi, ilmi Allah'a ulaştırmayan iyim adamlarınadır.

⁴⁴⁰ Ey Allah'ın faydasız ilimden sana sığınırım

⁴⁴¹ İlim bir nokta idi, cahiller onu çoğalttı.

Pes bir elif üç ‘nokta’dan mürekkep olup melfûz olunur. ‘Nokta-i Evvel’ Hakkîkat-i Muhammediye’dir ki hicâbu’l-azamet vâki‘ olmuşdur ki tecellî-i evvel derler. Ve ‘Nokta-i sâni’ [15b] nefsi-i Rahmânî dir ki tecellî-i sâni derler. Ve ‘Nokta-i sâlis’ âlem-i şehâdetdir ki tecellî-i şuhûd derler. Pes ‘nokta-i evvel ki tecellî-i ki tecelli-i evveldir.

Rubai

Ğayret komadı ğayre ahad etdi key irâğ
Aşkın esirlerine çok açtı âğ bâğ
Ahmed tecellî-i evvele ki aslıydı irdi hoş
Mîminde mühr-i mihr-i ahad tuttu hoş turağ

Kavlühü Teâlâ: ⁴⁴²وَمُبْتَلًّٰ بِرَسُولٍ يَأْتِيهِ مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ

Kaside Der Beyan-ı Tecelli-i Evvel

Tecellî-i evvel ismin Hakk dedi nûr
Mufassaldır oku gör sûre-i nûr
Tecellî-i sâni sırrın fehm idenler
Erişip asla der nûrun alâ nûr
Nübüvvet nûrundan vâv-ı velâyet
Ki ‘râ’-i rü’yettir anla olmağıl dûr
Bunun vâv-i râ kim rü’yet için
Tecellî menzildir Musa’ya Tûr
Feahbebtü dedi bil Hakk seninçün
Bu habbe ereğör nefh olmadan sûr
Sıfat-ı sâd’ı muhabbet-i mîmle nûr
Ki cem’ oluben oldu ism-i Mansûr
Sıfat u zât-ı pâkî fehme edüben
Bu âlem varına olmadı mağrûr
Erişüp sırr-ı hubbun menşesine
Ene’l-Hakk dedi ol dem oldu mağnur
Şarâb-ı ‘aşk içip ol lem yezelden

⁴⁴² Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberiyim. Saff 61/6.

Hakk'ın veçhin görüp olmadı mahsûr
Şol ehl-i zâhirin katında Mansûr
Ene'l-Hakk dediğüçün oldı makhûr
Butûn ehli bilür ânın safâsın
Hakk'ın kurbünde olunmadı menfûr
Zehî 'âşık ki ma'sûkdur bende
O demde her ne derse ola mazûr
Erip cem'in makâmına pes ol ân
Bu olur anda nâzırla manzûr
Erip zevke içüp âb-ı hayatı
Heman can verdi sırrı oldı mestûr
Zehî 'âşık ki ma'sûkun yolunda
Ki berdâr olmayla oldı meşhûr **[16a]**
Zehî vuslat ki mi'râcı ânun dâr
Üzerine 'âşık oldı cennet u hûr
Saadettir erişti maksadına
Dû âlemden o dem iki elin yûr
Merâtib kat' idenler feyz-i Hakk'dan
Olunmaz hâtırı pes anda meksûr
İrer feyz-i ilâhî talibe pes
Alagör hisseyi her nesneden sen
Asel ider alur cîfei zembûr
Alur her kalden 'âşık zevkin anla
Çalınsa ger kemeñçe dahî tanbûr
Dîk kâse sadâ vermez bilürsen
Sahîh olsa şol çımı fağfûr
Dem vuranlar lisân-ı hâl söyler
Alagör hisseni der sâki santûr
Bu Muhyî de içildin Bâyezidin
Şarâb-ı cur'asından oldı mahmûr
Ebed ayılmaz ânun pes humârı
Şarâb-ı 'aşk içirmiş ana gayyûr
Saadettir ki nûş ettim ben ânı

Devam üzre olmağıcün anda mesrûr
İder inkâr ‘aşka sekre münkir
Meğer kim içmemiştir âb-ı engûr
Vücûdum şehri ni ifnâ edüben
Bekâ milkinde şehrim oldu ma’mûr
Sukut ahsen durur bil söylemekten
Lisânım hâlî söyler oldu mecbûr
Süleyman hükm ederken üns ü cinne
Süaline cevabın verdi şol mûr
Bu dünya şuglü aldı seni senden
Acep mekriyle kıldı seni meshûr
Yarın haşr olıcak, dersin nolaydım
Ki insan olıcak olaydım usfûr (!)
Yahut insañcün nef’im olaydı
Türab içre olayıydım sakankud (!)
Yahut hiç olmaydım yok olaydım
Şu nâr içre ebed kalınca ğamhûr
Bu nefis-i şûma aldanma sakın hâ
Sakın hâ muhkem ânun kulluğun bûd
Senin bil ihtâr-ı cüz’ elünde
Cebir yok kimesne itmez sana zûr [16b]
Bu nazmın sırrına mazhar düşersen
Yazulur nâm u Hakk nâmında menşûr
Bu nazmın sırrına şâhid gerekse
Kelâm-ı Hakk’da bir yer oldu mezkûr

Kavluhû Teâlâ: ⁴⁴³ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ deyü buyurmuştur. Ve ‘nokta’-i sâni ki nefis-i rahmâni derler ki anâ tecellî-i sâni derler.

⁴⁴³ Hiç kimseye haksızlık edilmeden herkese kazandığı tamamen ödenir, onlara zulüm edilmez. Al-İlmran 3/25.

Rubai

Hakk'da tecellî-i evvel ve sânidir ey sabîh
Nefsi nefse tecellîsini bi-şüphe bil sahîh
Evvel vücûd vâhid ehaddır ki gizlüdür
Sânî zuhûr-ı ilm vücûd oldu bil sarîh

Kavlühû Teâlâ: 444 وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ

Kaside

Tecellî eyledi hüsnün şu yüzden sûret-i her hûb
Cemâlî hûb mihrûlar anınçündür sana mensûb
Zehî sâni' ki sun'undan hoş âyine idüp îcâd
Rahînin aksin ol yüzden göründü oldular mahbûb
Nazar kıldı o mir'âta Züleyha oldu çok hayrân
Cemâl-i hüsninin aksi göründü Yusuf-ı Yakub
Görünmez gösterir vechi görenler oldular 'âşık
Mecazîden Hakkîkiye irer pes sâlik-i meczûp
Pes 'âşık kendüdür 'aşkı irâdettir ki maşûka
Çeker kendüsüne 'âşık özünü mahv ider mağlûb
Hem oldur şâhid u meşhûd, hem oldur nâzır u manzûr
Hem oldur 'âşık u maşuk, hem oldur tâlib u matlûb
Dağılmış zülf-i veçhine görünmez gamzesi fettân
Ânunçün ser be-ser âlem olubdur fitnei âşub
Yazılan safha-i ruhsâra hattın nakşın anladım
Yazılmış on sekiz bin âleme ilmi anda pes mektûb
Güzeller yüzüne 'âşık niçün bakmasını kesmez
Temaşâyı meğer anlar o yüzden eylemiş mahsûb
Acep niçün eder inkâr Hakk'ın sun'una şol zâhid
Meğer kim gördürür görmez olubdur gözleri ma'yûb
Bu sırra ermez herkez tarîk-ı ehl-i irfândır
Bil irfâna kadem basan olurlar kurble mergûb

⁴⁴⁴ Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Al-i İmran 3/144.

Şular kim ehl-i irfândır takarrub buldular anlar
Celâl ismiyle ol günde onlar olmayalar ma'dûb [17a]
Hakk'ın sun'unu her yüzden temâşâ eyledi Muhyî
Hicâb üzre ânı Hazret ezelden etmemiş mahcûb
Senin abd gider ya rab tecellî eyle zâtınla
Ki gayre intisabı yok kulundur pes sana mensûb
Ve nokta-i sâlis ki âlem-i şehâdet vakı'olmuşdur tecelli-i şuhûdî derler.

Rubai

Tûra mahsûs olmadı Hakk'un tecellîsi hemân
Her vücûda kim tecellî kılsa Tûr olur ol ân⁴⁴⁵
Bu tecellîden tecelli evveli bil sânîden
Hem tecellî-i şuhûdî eyleyugör her zamân

Kaside

Senin can bahş eder veçhinden oldı bu cihân peydâ
Göre pes veçhini anda mazhurattı kamu eşyâ
Pes ol âyine kendü nazar ettikde her demde
Görûben veçhinin aks-i evvelidir vâle ve şeydâ
Ki her lahza dahî mihr-i cemâline verir nûri
Ki sad cilveyle kendin göre hoş kisve-i zîbâ
Göre 'uşşâk 'aynındır cemâli cilvesin her dem
Ki kendü yüzünü hûblar yüzinden eyledi inşâ
Ki cilve ile kendü idüp hoş âyine îcâd
Bu çâr-ı unsur üzre hem âdın kor Âdem u Havvâ
Rahînin aks ol yüzden temaşa eyleyüp gördü
O sebepten ol âyine hayr verdi nedir esmâ
Ki kendü yüzünü gördü tecellî etdi 'aynuna
Görüp kendi gözüyle 'ıyân ol cemre-i ra'nâ
Hem o nâzır hem manzûr dahî yok gayri ortada
Ne sebepten ya bu kesret nedir iş bu gavga

⁴⁴⁵ Bu beyit, Bâyezîd-i Rûmî'nin *Sırr-ı Cânân* isimli eserinde; Tûra mahsus olmadı yarım tecelli itmesi, Her vücûde kim tecelli eylese ol Tûr'dur. (Asuman Meyveci, *a.g.t.* byt nr. 42).

Fenâ dâiresin kesb it, be Muhyî fırsat aldığın
Ta‘ayyün bulmağa nefsin sakinhâ eyleme sevdâ

Pes sâlik olan kimesneler pir nefesinden telkîn-i zikr alır. Nice yıllar riyâzet ve mücâhede çekmeden murâd-ı ta‘ayyünlerin mahv idüp fenâ dâiresin kesb eylemektir. Ta‘ayyünün tâsı mahv olacak ‘ayn’ kalup ‘aynın ‘ıyâna mübeddel olur esrâr, noktai iz‘ân etmiş olursun.

Kaside-i Nazar-ı İbret

Aynın ‘ıyâna ericek sırr olur beyân [17b]
Sırrın nihân olur görücek gayri sen hemân
Gaynın çû noktası gide pes ‘ayn olur odum
Tahkîk eder Hakkîkatüni mümkün ‘ıyân
Bildünse nokta gayriyyeti ‘ayna verdiği
Feyz-i ilâhî kalbüne ilhâm ola her ân
Nokta bidâyet-i âlemdir, buldı intihâ
Geldi zuhûra halk oluben gönle mekân
Mebde düşüp bu âleme evvel zuhûr edip
Nefh eyledünde Âdem’e hamd eyledi lisân
İlhâm idüp kulûbuna esmâ Hakkîkatin
Pes şol lisân-ı hâl ile açmayup dehân
Sırrı ilâhdır ki âdem o dem eyledi senâ
Dem verse nâye âdem ider ol dahî figân
Bir dem musâhib olmayla narı idüp sadâ
Sen sen ki benzeyip kati olmakda her zaman
Verdin hevâya kendi özün ne sen
Uyma hevâya değişir özün çekegör mân
Fevt etmeyip fırsatı gel iregör Hakk’a
Son dem ne fayda irecek sonuna sinân
Aslun bilip Hakkîkate vâkîf ol yürü
İrsâl idüp kelâmını Hakk eyledi beyân
Her ne ki oldu olsa gerek cümle yâd idüp
Acizdir ân asıl üzre şerh ede zebân
Emrin dutup nehyine ger etsin imtisâl

Huddâmın ola onda senün hûr u cinân
Zikr-i Hakk ile üns ide gör enîs olub
Hakkla olan ayru değil Hakk dahî bir ân
Hem ‘*evliyâi tahte kîbâbi*’ deyûp durur
Anlar durur şer’ üzre kılı kırk yaran
Kalbin münevver eyleyi gör gel beru müdâm
İlhâm-ı Hakk’ı söyler olur dâima zebân
Andunsa bi-haddin anda sana oldu fayda
Hoş mezraadır âhiretin kesbine cihân
A’ mâlinün defteri kim okuna o gün
Sağ eline ki geldi beratın odur nişân
Fırsat sakın ki fevt oluben zayi’ olsun
İrse ecel vermeye hiç zerrece emân
Aldanma bu cihâna sakın el çek durur
El’dir seni de elle çok söyler ol yalan
Şol kim inandı aldanuben nakşına ânun
Ömrün heba eyle hâsılan eyledi ter ân [18a]
Eyle mücâhede kim ana gâlib olasın
Cenk eylemeye ânunla savmle bir an
“Es-savmü lî” hadîsine gel savmle eriş
“Ve ene eczî” behiyye fidâ eyle cân revân
Erdi fenâya çünkü bekâ buldı Bâyezîd
Feyzin bu Muhyî’ye her şeb görüp nihân

Rubai

Çün beyaz idi gelüb nakta ve hurûf oldu ıyân
Kelime kelâm okunub olundu beyân
Gel bu cüzden görünüb cüzde bu gülün eseri
Pes zuhûr ettiğičün gülde bu cüzoldu nihân

Kaside Der Beyân-ı Esrâr-ı Nokta

Benimle devr ider eflâk, benem kutbı bu eflâkun
Muhît iken bu eflâke içinde noktayım ânun⁴⁴⁶
Bu nokta sırr-ı Ahmed'dir, bu sırrın sırrıdır insan
Eğer fehm eyledin dersin getir vârise bürhânın
Bu nokta nüktedir fehm it bunun sırrın beyân itsem
Hakkın ilhâmın anlayup kabul eylerdi vicdânın
Yarattı nûrunu evvel ta'ayyün buldı her eşyâ
Ebü'l-ervâh olup geldi yoluna kıl fidâ cânın
Bu nûrun noktasıdır bil nübüvvet noktasın fehm et
Nihâyet noktadır seyri bilürsün küçük iz'ânın
Bu noktanın cürmünde olan ak noktayı fehm et
O noktadan durur seyr-i temâşâgâhı rindânın
Hakkın zâtını ki fehm olmaz demişdir '*mâ arafnâke*'
Bu sırrı fehm edersen sen gide kalmaya hüsrânın
Bu nokta sırrı bir bahr-i amîka benzer anlarsan
Cevâhir bulmağa gavvâs olagör iş bu deryânın
'*Nefehü*' sırrını fehm et nedir aslı neden geldi
Bu nefhin sırrıdır sen de evkât kendü mihmânın
O sırr kim noktası nefhin ki nûnundan zuhûr etti
Bil insana hayat verdi zuhûr etdi bu cismânın
Bu noktadır ki emr-i kün zuhûruna olan menşe
Eğer fehm eylerisen sen bilirsin sırrın ankânın
Ta'ayyün verdi eşyâya belürdü dürretü'l-beyzâ
Bidâyet bâ'sına menşe olubdur noktası bâ'nın
Bu noktadır hurûf üzre ta'ayyün verdi fehm için
Bu noktayla olur fehmi kelâmın anla yezdânın
Bu noktadır ziyâ veren kamerle şems ki devr eyler
Bularla terbiyet olur nebatâtı bu ekvânın [18b]
Hadis-i Kudsîdir fehm et gelüp '*levlâke levlâke*'
Yaratmazdım bu eflâki dedi şânında sultanın

⁴⁴⁶ Asuman Meyveci, Sırr-ı cânân, nr. 1306.

Cemi enbiyâ üzre ânı mümtâz idüp hazret
Sevip ânı habîb etdi ki aslı oldur insanın
Ânunçün halk olunmuştur vuhûşu tayru ünsü cân
Bilüp iz‘ân idem dersin ne gökçek uludur şânın
Anın bilmediler kadrin yakîn-i ammûsu olanlar
Nübüvvet-i nâfesin kokdu açmadı burnu Selmân'ın
Habeşte şol Bilal'ın hem Suheyb-i Rûmî bil Rum'da
Kokusun aldılar anlar urup terkini dünyanın
Zamanında olan ehl-i Hakkıyla ihtilât ile
Erenlere eriş sende bulagör derde dermânın
Tabîb-i Hakk durur onlar ledün ilmine ermişler
Pes anlardır kemâliyle bulanlar aslın eşyânın
Dime mağribde maşrıkda verip rabtı evlâ gör ana
İradet getür ol demde ziyâde ola imânun
İradet vasf-ı Hakkdur bil getürdünse murâd oldun
Ki tamir eyledin cismin imâret oldı ve yâranın
Saadettir kim anlarun huzuruna varup bir ân
Olursun şol cinân içre veliler ola cîrânun
Seni irşâd idüp nesin bilüben Hakk fehm idüp
Bilirsin sûret-i Hakk ne dahî aslın kimyânın
Senin usûlünde çâr üzre anâsırdan mürekkeptir
Ki hâk ateş hevâ mâ'nun üzre arş-ı Rahmânın
Hem esmânın usûlü Hayy u Alîm u Kâdir u İrâdetdir
Bu çâr esmâdır fehm et usûlü cümle esmânın
Ve bî yubsırû ve bi-yesmâu kelâm çun zuhûr etti
Hakkın ilhâmıdır söyle varken dile fermânın
Şerîatten Hakkîkiye telemmüzle iren Hakk'a
Tarîkatten irer Muhyî elünde şer'i mîzânın

Kemâ kâle aleyhisselâtü vesselâm “eşşerîatü hüve'l Kur'anu zâhîran,
vet'tarîkatü bâtınuhu, ve'l hakkîkatü sırruhu, ve'l ma'rîfetü zâtuhu.” ve kemâ kâle
aleyhisselâtü vesselâm: “eşşerîatü ekvâlî vet'tarîkatü ef'alî ve'l Hakîkatü hâlî” şerîatü
ilme'l yakîn, tarîkatü ayne'l yakîn, hakîkatü hakka'l yakîne işârettir.

Ferd-i Ğarrâ

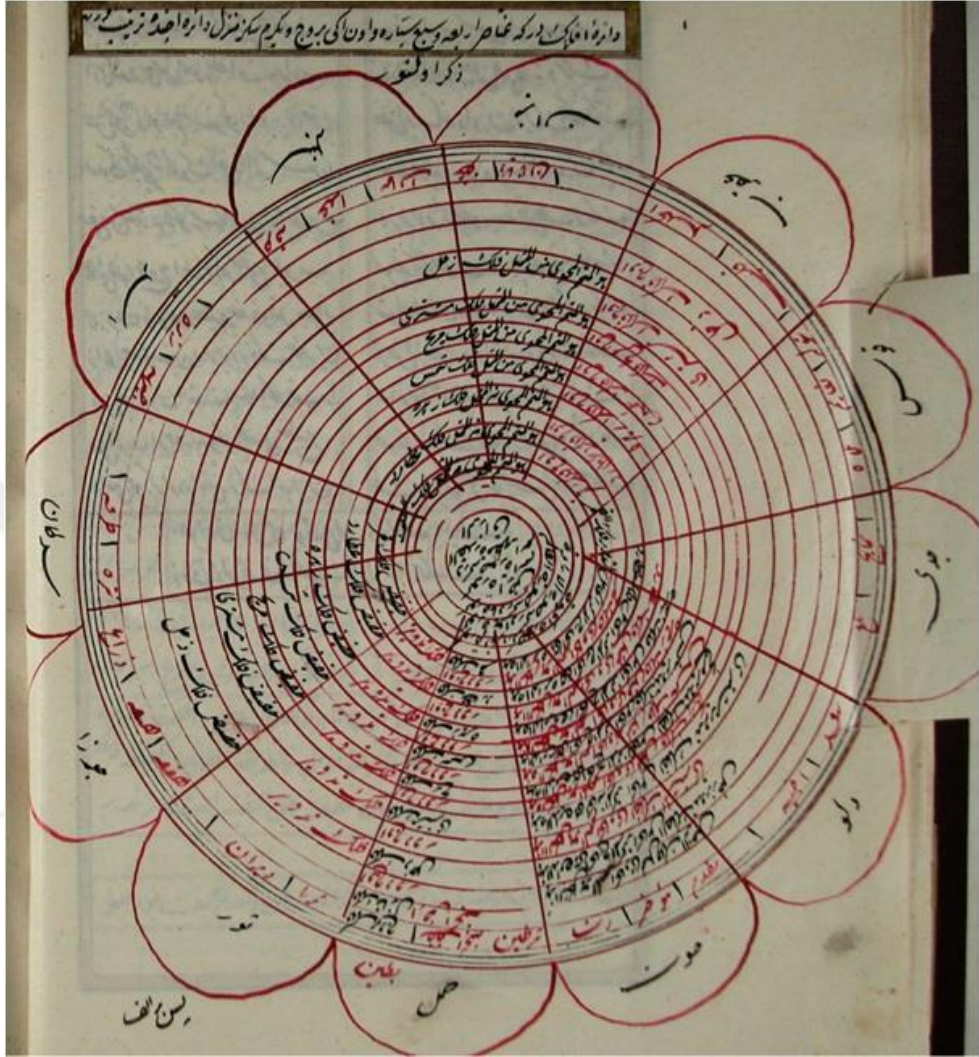
Şeriat rû hakkîkat beyne tarîkat ve der bâyed şod
Ki kandu ruĝan ve kendüm cem'iyet bud halvâ

Kaside [19a]

Veçhim âyinesidir şems u kamer çarh-ı felek
Âdem'e karşu idip secdede oldum da melek
Âdem'i kendüsi Hakk sûreti üzre yaradup
Şânına dedi ânun '*hulika helûa*' ne dimek ⁴⁴⁷
Sen benimçün ki bu âlem senünçün dedi Hakk
Halk edip kendi özün, bilmezisen çekme emek
Aslını bilmekiçün geldin ahi âleme sen
Senliğin bildüren senden ol ümidin dilemek
Hakk'ı sen sende bulagör sana sendende yakîn
Lazîm olmaz ki çıkup nüh feleki hep elemek
Âlem-i ulve urûç eyler o kim Hakk'ı bilür
Pes gıdası olur ana ne içmek ne yemek
Lazîm 'uşşâka vücûd şehrini zevkiyle müdâm
Şol gıdâ-yı ruhla dâim ânı hoş bezemek
Zâhid-i huşka sakın dime bu zevkin cünûn
Farz u vaciptir nâdâna bu zevki dememek
Pes cezâ bunun işit dedi sana anla Hüdâ
Sâim olanı müdâm hazrete iletir yemek
Sa'y idüp emr-i Hakk'a eyleyü gör nefsi muti'
Savmak olsaydı kaza lâzım ânı pes ödemek
Yunus'u gör kim o dem ümmetini terk idüben
Gıybet etdiğün içün karnına haps etdi semek
Ehl-i zevk oldı bu Muhyî özünü fehm ideli
Zevk olunmaz ki gıda eksük ola anda nemek [19b]

⁴⁴⁷ İnsan, 'bencil ve haris' olarak yaratıldı. (Meâric 70/19) âyetine atf.

Dâire-i eflâktir ki anâsır-ı erba‘a ve seb‘a seyyâre ve on iki buruç ve yirmi sekiz menzil dâire içre tertip üzre zikr olunur.

[20a] Pes bir elif üç noktadan mürekkeb olub melfûz olunur denilmiştir. Evveli elifdir ki Zât-ı Hakk’a işaretir. Kemâ kâle aleyhisselâtü vesselâm: “*men lem yü’min bi’l-hurûfi ve hiye tis’atün ve ısrûne harfen lâ yahrucu mine’n-nâri ebeden*”⁴⁴⁸ deyü buyurmuştur.

⁴⁴⁸ ‘Her kim harflere iman etmezse -ki bunlar yirmi dokuz harftir- ebedi olarak cehennemden çıkamaz.’ Bu mealde kaynaklarda bir hadis bulunamamıştır.

Kaside Der Beyân-ı Esrârı Nokta ve Esrârı Hurûf

Eliftir zâtı- Hakk fehm et ereğör sırrın ânun
Zuhûru noktadır evvel hem aslı cümle eşyânın
Bu nokta sırrı Ahmeddir, bu sırrın sırrıdır insân
Bilenler nokta esrârın olurdu mevc-i deryânın
Bu noktadır ki emr-i kün zuhûruna olan menşe
Bunun sırrın fehm etsen olurdu arşı seyrânın
Bu nokta nüktedir fehm et bunun sırrın beyân etsem
Hakk'ın ilhâmın anlayıp kabul eylerdi vicdânın
Bu noktadır hurûf üzre ta'ayyün verdi fehm için
Bidâyet bâ'sı elinde kolunda noktası yânın
Ta'ayyün verdi hem tâ'ya taayyün oldu pes
Ta'ayyün-i sânidir gayb-i izâfi anlağıl cânın
Semeratü'l-bekâ ba'de'l-fenâ sırrın fehm etsen
Semeratü'l-bekâ bi'l-Hakk olurdu tende mihmânın
Cemmin noktası can içre cemâlin mazharı oldu
Eren cem'in makâmına ki cemu'l-cem ola ânun
Hayât-ı câvidân buldı hayâ hâ'sını fehm eden
Hakkîkatü'l-Hakkâyikdan idenler zevkin ihyâsın
Hı'nın hem noktası halku'l-azîm verirdi insana
Olagör halkla me'nûs gide kalmaya hüsrânın
Delîl oldu bu dâl ol dem belürdü dürretü'l-beyzâ
Delâlettir ki didâre kapudur mevt-i rindânın
Ola zü'l-ayn zevk eden bu zâlin noktasından
Ki zü'l-akl olıser anda yarınki günde cîrânın
Bu rahmânü'r-rahîmi bil ireğör rabbü'l-erbâba
Revadür rü'yet-i Hakk'ı göresin kalmaya râ'nın
Ziyâde olıser zühdün zevâhir sırrın anlarsın
Zehi sırrı zihn-i pâkiyle özün fehm eyle Yezdân'ın
Selîmü'l-kalp olup söyler erenler sırrla kalbe
Saadet sîn'idir her kim ere sırrına sübhânın
Şin'in üç noktası âlem-i şehâdet sırrına mazhar
Olubtur görüp anlarsın ne gökçek uludur şânın

Sifât-ı sadını sun'dan sıyâm üzre ki fehm etsen
Bilürdün sûretü'l-Hakk'ı ne dahî aslını kimyanın [20b]
Virüben noktası dâd'ın ziyâ şemsiyle hem âya
Ziyâ-i kalbe erenler bulurlar aslın insanın
Tı'dır tâhir iden kalbi ire gör tâhir-ı sırra
Ola pes talim mes'ud ki huddâm ola vildânın
Zı'nın noktası zulumâtı giderir iş bu nefsinden
'Zalemnâ rabbenâ' dersin kabul olur za'l-hânın
İnayettir ki 'aynında ola 'aynu'l-hayât izhârı
Pes 'aynu'llah olur abde ererse sırr-ı ankânın
Ğitâdır noktası ğaynın silüben 'ayna eriştikse
Gide gayriyyet ortadan ziyâde ola imanın
Bu farku'l-cem'ifark eden ererler sırr-ı furkâna
Fedâ-yı rûh idüp fâni kılur bil noktası fânın
Bu kâf'ı kudretin her dem nazar-ı noktasına kalsan
Bu zâhir bâtın emrinle olurdu iş bu ekvânın
Kemâl-i kudretin fehm et bu kâf-i kenz-i mahfiden
Pes emrin zuhûr etdi hemân dem-i ism-i Rahmânın
Bu lütf-ı Hakkdır insanı letafet üzere halk idüp
Latîf ismini fehm etsen olur el-lübsi cismânın
Muhabbet mîm'i Mansûr'un ki mahvü'l-cem'a erdüğünde
Şu mir'âtı vücûdunda muhik göründü deryânın
Nihâyet noktası nûn'un bidâyetten zuhûr etti
Oluben nûr-ı envârın belürdü sırr-ı esmânın
Velâyet vâvıdır fehm et vücûd içre olan vâvı
Hakk'ın veçhin her şeyden görürsün gökçek iz'ânın
Hüviyyet sırrın anlayup heya seyr et hevâyı ko
Hüve'l-hayy ismine erip bulagör derde dermânın
Bu 'lem' derki levâyihden bilen el-levh-i mahfûzu
Lâm eliften zuhûr etti, heyûlâ elde mîzânın
Nidâdır harf-i yâ, el-yâ iregör leyletü'l-kadre
Yed-i kudret düşer şol kim belürdü nokasın yâ'nın
Ezelden hem eder sırrını Muhyî fehm edinmişsin

Haber verdin bu noktadan ne gökçek ulu burhânın

Kavlühû Teâlâ: ⁴⁴⁹ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ deyü buyurmuştur. Ve harf-i yâ hurûf-ı teheccînin âhir harfi vâki' olup iki noktası biri bidâyete ve biri nihâyete işâretdür. Nokta-i bidâyet ki menbai' Hakîkat-i işâretdür. Kuvvet-i ezeldir. Kâimüm bi'z-zâtdır. Sırr-ı Hakkîkat-i Muhammedîdir ki; “*noktai küll ve aklü küll*” derler. Ânunçün ki bu mevcûdât zâhir bâtın bunun istivâsından zuhûra geldi [21a] ‘ıyân oldı. Ve şânında: “*Levlake levlake lemâ halaktü'l-eflâk/ Sen olmasaydın sen olmasaydın felekleri yaratmazdım*” deyü buyurmuştur. Nokta-i nihâyet ki Hakkîkat-i Muhammediyedir ki âlemin nihâyeti Hakkîkat-i Muhammediye ile nihâyet, kemâle irdüğüne işârettir ki, kavlühûTeâlâ:

⁴⁵⁰ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ

Kaside-i Esrarı Nokta

Birisi nokta-i sırr-ı bidâyet

Birisi oldı esrâr-ı nihâyet

Bidâyetle nihâyet noktasını

Görürsün ya da bir olmuş ibâret

Bu iki nokta bir ma'nâ yüzinden

Ta'ayyün vermeğe eyler delâlet

Nihâyet nokta seyrinden zuhûru

İki nokta iki vecihten kinâyet

Zuhûruyla butûna râbıtadır

Pes evvel emre ol etdi icâbet

Ânun nûrundan oldı cümle eşyâ

Ger ehl-i fazl ger ehl-i şekâvet

Kamerle şems gör kim iki nokta

Gece gündüz dönerler iki âyet

Nice yüz bin avalim seyrr edüben

Bu insanında kemâlin buldı gâyet

Nefehat sırrına mazhar düşüben

⁴⁴⁹ De ki: Eğer doğru söylüyorsanız siz kesin delilinizi getirin! Neml 27/64.

⁴⁵⁰ Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır. Enam 6/59.

Zuhûr eyledi pes ruh-ı izâfet
Vücûd dâiresinde şekl olundu
Bu nokta seyrin anda temâmet
Acib şekl eyledim çâr üzre ânı
Bir iğayb biri âlem-i şehâdet
Biri ehl-i cahîm için mukarrer
Bir iehl-i cinân için işâret
Cemâliyle celâli fark içündür
Cemâle mazharsın var beşâret
Ye Muhyî nokta sırrın fehm edildin
Bu Hakki cevher ettin zî-kerâmet
Rûhun asla erer uça kafesten
Selîmü'l-kalple varır selâmet

Pes nokta ve harf deyicek bu zâhir noktaya ve harfe varma ki bunlar dahi ânun nemûdârıdır. Pes bunlar mürebbidir, onlar mürebbi değüldür ve bunların niteliği var onların [21b] yokdur ve bunları sen icâd edersin, kâbil-i fenâdır ottan ve sudan helâk olur. Anlar kâbil-i fenâ değildir. Hazret-i Hakkın sıfat-ı kadîmidir. Zât-ı pâkinden münfekk ve munkatî' olmaz. Ve dahî muhakikler iderler. Ki Bâri Teâlâ hazretinin zât-ı pâki bir kuvvet-i ezeldir ki mecmû'u eşyâyı ihata eylemiştir. Zâtıyla sıfâtıyla kavlühû Teâlâ: ⁴⁵¹ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّجِيبٌ ve dahî iderler ki Bari Teâlâ hazret her fiil ki ve kavli ki ider, ilimle ider ve ilmin aslı harftir. Mecmû'u ilm-i evvelin ve âhirîn harfin içinde muzmirdir, derler. Ve Kuvvûnun aslı 'harf'dir. Kemâ kâle aleyhisselâm: “*Men lem yû'min bi'l-hurûfi vehiye tis'atün ve ısrine harfen la yahrucu mine'nnâri ebedâ/Kim harflere iman etmezse ki onlar yirmi dokuz tanedir ebediyyen ateşten çıkmaz*” ve dahî 'nokta' dedikleri oldur ki kâtip kalemi kâğıt üzerine koya evvel bir nokta zâhir olur. Ondan sonra 'harf' olur. Harften kelime olur. Kelimededen kelâm olur. Kelâmdan 'esmâ' olur. Esmâ ki cümle eşyânın ismidir. İsim ki cümle eşyâyı ihâtâ eylemiştir. Kavlühû Taâla:

⁴⁵² وَأَنَّ اللَّهَ فَذَٰ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا⁴⁵³ kemâ kâl kâle İbn-i Abbas radiyallâhu anhümâ “*Sırru'l-ilmi hüve hakkîkatü'l-ilmi bihi. Li enne'l-ilme 'aynu'l-hakk'ı fi'l-hakîkati ve gayrûhu bi'l-i'tibâri*”⁴⁵³

⁴⁵¹ O, her şeyi kuşatandır. Fussilet 41/54, Nisa 4/126.

⁴⁵² Ve Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığını bilmeniz içindir. Talak 65/12

⁴⁵³ İlmin sırrı, ilmin kendi hakîkatıyla birlikte olan şeydir. Çünkü ilim, hakîkatteki hakkın ayıdır. İlim olmak itibariyle de gayridir.

Nazm Der Beyan-ı İ'tibar

İ'tibârâtıyla olma mu'teber
Düşecek olmayasen zîr u zeber
İ'tibarı ref' idüp sırra ire pes
'Ayn-ı Hakk ol ilimle ref' ola şer
Şerr-i beşerden ref' ola pes bakılır
Yâ da şol nokta durur olan beşer
Şer olanlardır hicâb üzre kalup
Pes beşer sûret-veli'yyi ef'âl-i şer
Özünü fehm etmeyip mağrûr olub
Kibr-i 'ucbuyla yürür nefsi şişer
Mürşîde eren o dem irşâd olub
Hem tarîk içre riyâzetle beşer
Noktanın sırra ereni fehm eyleyip
İlm u hikmet ma'denin durmaz eşer
Nokta-i elifle mea gözleyen
Bilür ol nokta o dem yâdın düşer [22a]
Nokta, nüktedir elifdir zât-ı Hakk
Noktadan seyr etdi göründü eseri
Elif asıldır ki nokta sırrıdır
Sırrı sırrından sana verdim haber
Nokta sırrın açma Muhyî câhile
Fehm olunmaz başına gavga u şer

Ruba'-i e latif

Bu nokta sırrını fehm etmedik biz
O yana bu yana çaldık nice iz
Demiştir Hakk Resûli mâ-arafnâke
Nicesi bilesiz bu sırrı, 'ba'sız

Kemâ kâle aleyhisselatü vesselâm: “*mâ arafnâke hakka ma'rifetike*” ve kemâ
kâle aleyhisselatü vesselâm: “*men lem yü'min bi'l hurûfi ve hiye tis'atü ve işrûne harfen
lâ yuhracu cu mine'n nâri ebeden*”

Ruba’i-i e latif

Hurûfun aslı elif ibtidâdır
Nihâyet yâ’yı bil harf-i nidâdır
Hurûf esrârın iz‘ân eyleyenler
İki âlemde anlar müntehâdır

Kasîde Der-Beyân-ı Esrâr-ı Hurûf

Hurûfun aslı eliftir bidâyet
Bidâyet-i ‘yâ’yla oldu nihâyet
Elif zâta işaretdür bil anla
Ânunçün her harfe sirâyet
Teleffuz eyler olsun her hurûfu
Elifte biledir eyle firâset
Hurûf-ı esrâr esrâr-ı ilâhî
Hurûf esrârını bir bir beyân et
Hurûf üzre durur Hakk’ın kelâmı
Seninçün nâzil oldu geldi âyet
Hurûfuyla mu‘ayyen cümle eşyâ
Ger ehl-i fazl ger ehl-i şekâvet
Hurûf olmasa sana kim ne derdi
Bilinmezdi ne esmâ ne risâlet
Hurûfuyla edâ olur bu elfâz
Hurûf üzre durur cümle ibâret
Hazîne-i Hudâdır fehm idegör
Ki vardır her birinde bin kerâmet [22b]
Hurûfun aslın anlar ehl-i irfân
Erip sırrına kesb eyler velâyet
Velâyet kesbîdir vehbî değildir
Bin kesik varsa buldun hidâyet
Hurûfa hâssa çok yazmış ulular
Kitaba her biri neye işaret
Çârândur çâr üzre vefk edersin
Letâfet kesb idüp kalmaz kesâfet

Yirmi sekiz aslın etmiş icâd
Ki medd-i hemzeyle otuzdur temamet
Otuz kere otuzu vefk edüben
Acip şekl eyledim geçtim sanat
Hurûfun cümlesin yerli yerince
Ki tertîb olundu riâyet
Gör anla iş bu eşkâlin içinde
Elif-lâm ibtidâ mîmî nihâyet
Hurûf esrârını fehm etmek olmaz
Bin Muhyî bildiğin demekdi gâyet

Rubâi fi Hâze'l ma'nâ

Gör anla iş bu esrâr-ı hurûfu
Hurûfu bilmeyip olma Hurûfî
Hurûfî'den suâl ettim hurûfu
Hurûfu bilmeyip olmuş Hurûfî
Kâle'ş-şeyh Muhyîddin kıddise sirruh'l-azîz

*“Künnâ hurûfen âliyen lem nûkal
Müteallikâtin fî zürâ a'le'l-kulel
Ene, ente fihi ve nahnü ente ve ente hüve
Ve'l-küllü fî hüve hüve fe'sel ammen tesel
Vallahu a'lemü bi's-savâb⁴⁵⁴*

Ve kâle hazreti Emir Buhâri alâ hâzihi's surah

*“Künnâ hurûfen âliyen lem nûkal
Müteallikâtin fî zürâ a'le'l-kulel
Ene, ente fihi ve nahnü ente ve ente hüve*

⁴⁵⁴ Bizler nakledilmemiş yüce harflerdik
En azın zirvesindekine bağlı olarak
Ben, sen ondaydık ve biz sizdik ve siz oydunuz
Hepsi ondaydı o, öyleyse sorduğun kişiye sor.

Ve'l-küllü fi hüve hüve fe'sel ammen tesel

Vallahu a'lemü bi's-savâb

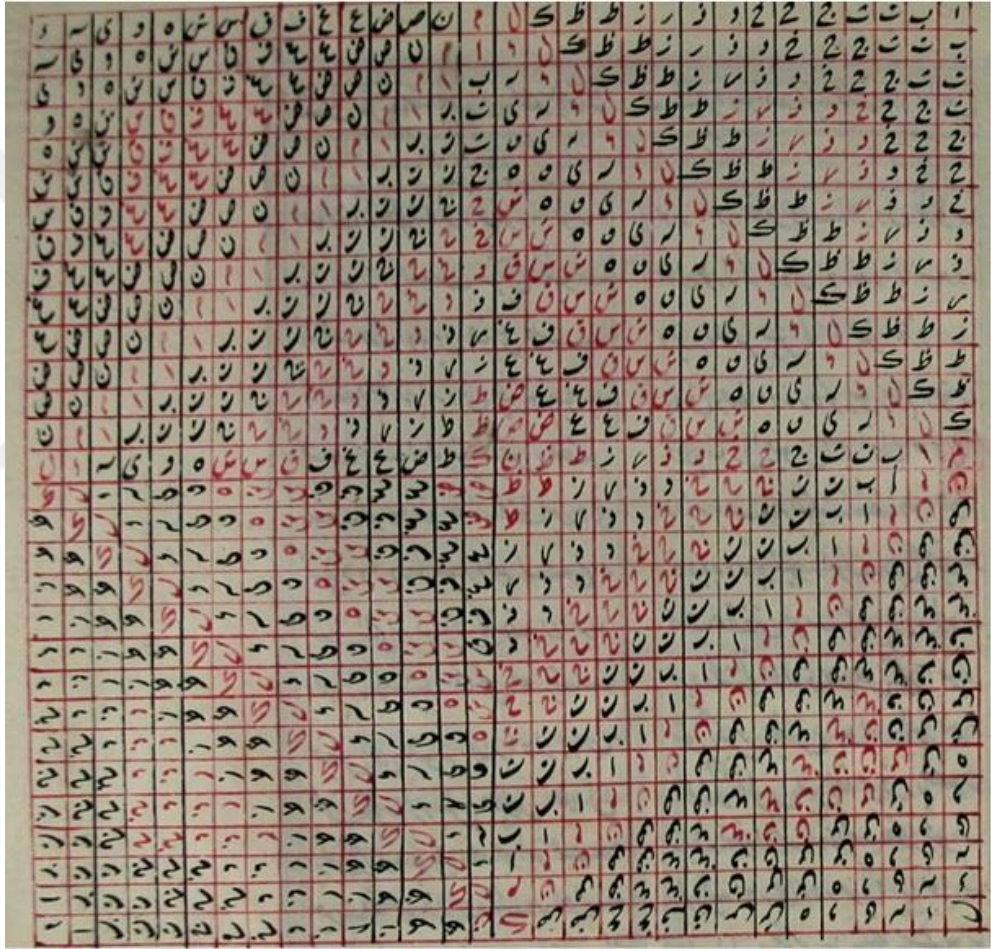
Ve kale hazreti Vefâ Zâde Ali hâzel Muîz kuddise sırrahû:

Noktaten harfen hurûfen kelimâtin cümelen

Ba'de eyyen suverin üktübâ Kur'ânen alâ

Fî alâ a'lâ'l-ulâ künnâ hünâke külluhâ

Ve'l-küllü fi hüve hüve fe-sel ammen vaslânin [23a]

Pes hazreti Hakk'ı anlayub esmâ ve sıfât cinsinden anlayub bilür. Zât cinsinden bilinmek mümkün değildir.

Rubai'

Tefekkür-i zât-ı Hakk itmek bilürsen kim hatâdır pes

Sıfâtın anlayub esmâ yönünden bil gide vesves [23b]

Hakk'un pes zât-ı pâkinden demişdür mâ-arefnâke

Hadîs içre Rasûlullah işidicek sözini kes

Kaside Der Beyân-ı Esmâ ve Sıfât

Esmâ, sıfata mazhar olandır zuhûr-ı nûr

Nûr-ı Rusûle mazhar olup eyler ol zuhûr

Nûr-ı nübüvveti erişüp sırrın anlayıp

Ol nurluğa zevk üzre dâima surur

Her şeyde Hakk'ı fehm edüben gayri görmeyip

Zevk u safâ üzre görünür o nur

Keşf ü hicâb olubeni feyz-i Hakla

Kat'ı menâzil eyleyüben eyler ol murûr

Keşf kılup keşf-i melek keşf-i cin dahî

Dâim riyâzât eylersen keşf olur kubur

Keşf ki vardurur dönülür asıl beş durur

Kâfirde de bulunur dördü bi-kusur

Keşf-i ilahidir ki olan keşften murâd

Eşyâ-yı Hakîkatin bulup eyler o dem zuhûr

'Allahümme erin'l-eşeyâe kemâ hiye' kelâmına

Erdinse sana mufavviz cem'i umûr

Feyz-i ilahi kalbine ilhâm ola her an

Şoy şey gibi ki feyz-i hevâdan alur sabûr

Zulmet hicâbına ki düş mazhar-ı celâl

Zulmette kaluben pes ona yokdurur huzûr

Bir kimseden meded yok ana bulunmaz cezâ

Zira ki şüglü olmuştu fisk ile fücûr

Hayret makâmına varuben gamkisâr olub

Elen eline uruben durmaz ovunur

Sürüp cahîme iliteler ol dem ıkabla

Kalalar anda nice sene bir nice şuhûr

Nefsin hevâsıyla olar yel gibi yılup

Bilmezlikle yokdu anlarda pes şuûr

İhrâk olalar tamam kâl olunca pes

Çıkan canına dâhil ola rûhun ide gafûr

Muhyî'ki ki ehl-i zevke erip zevkle dolub
Ehline vir canan gerekmez bana kusûr [24a]

“ve kalilüm min ibadiye’s-şekûr/Kullarımdan çok azı bana şükreder” âyetün mâ sade fi olub ‘ve in min şey’in illa yüsebbihü bi hamdihi’ esrarın anlayub ‘mâ raeytü şey’en ve raeytullahe’ sırrî âşikare olub ‘fenzur ila êsêri rahmetullahi’ nazarıyla nazar eyleyüb ‘fe’tebiru ya ülül ebsâr’ basıratıyla tevhidi ayne mâlik olub her şeyin hakîkatın anlayub ve her şahsın kendi dâiresinden kendünü temâşa edüb ‘e’rifü enfüsekiim’ sırrı ‘te’rifü rabbekiim’ esrârına mazhar olub esrârı tevhîdi anlamış olur. Tevhid dahi üç kısım özündür ki; tevhid-i ilmi, tevhid-i ayni, tevhid-i hakiki. Evveli tevhid-i ilmidir ki hazreti Hakk’ın vahdâniyyetine **câzim** olurlar ya taklidle ya tahkikile taklid tevhid-i avamdır ki vahdâniyyeti hakkı taklitle bildiler tahkik ile bilenler tevhid havâsıdır ki vahdâniyyeti hakkı delâili akliye ile isbât edüb bildiler kemâ kâle aleyhisselatü vessalam: “evvelü mâ halakallâhü’l akle”

Der Beyân-ı Aklı Kül

Akl-ı evvel dedi, fehm it Hakk-ı Resûl
‘Küntü kenzen’ menşeiini asl-ı usûl
Akl ile bildi bilenler Hakk’ı hem
Akla uyandır bulan Hakk’a vusûl
Asla irüb vâsıl olur vuslâta
Red olunmaz hem sözi olur kabûl
Hem hayâ imanla mevsûf olub
Akl eyle kâmil olup olur hamûl
Akla tâbi’ olmayub nefse uyan
Oliserdir yârın anda ol melûl
Âkılanlar Hakk’ı hem peygâmberi
Akl-ı nâkıs anlamaz Hakk’ı ne resûl
Akl-ı nâkıs sözünü Muhyî sakın
Dinleme Hakk dedi ‘zalûmen cehûl’

Kavlühü Teâlâ: ⁴⁵⁵ اِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا deyû buyurmuşdur. İkinci kısım tevhid-i ayndir ki muvahhid vahdâniyyeti Hakkı müşaâhede eyledüğü vakit kurbiyyet-i taâmile bir mertebe hâsıl olur ki kendünü kendü de fenâ bulub vâsılından olmuş görür.

Rubai [24b]

Tâ çeşm bâz kerdem nûri reh-i to dîdem
Tâ gûş ber guşâdem u ez to şenîdem
Çendân ki fikr kerdem çendân ki zikr kerdem
Çendân ki reh borîdem ğayr ez to kes ne dîdem

Der Beyân-ı Tevhid

Tûyiki enderi yek tevhîd ve ân
Ber dil u cân est? Tahkîk ve ân
Çûn yeki ender-i yeki yeki bûd
Enderîn ma'na koca şekî bud
To yek enderi yek bedân ey bî haber
Tâ şevî ver ma'rifet sâhibi hüner
În yek ender-i yek to rûhı ışk ve ân
În sohen ra bûdud? ve meftûh ve ân
În yek ender-i yek hüdâ baş ed hüdâ
Bişnev in ma'na yeki bâ sefâ
În yek ender-i yek to şahs u ışkdân
Der sefâ ayna me bîn? ıyân

Der Beyan-ı Nazar-ı İbret

Aynun 'ıyânı irmeyecek 'ayn-i Hakk değil
Gayretiyle gördünse gayrı Hakk değil
Gaynun 'atâsı nokta durur gayr gösteren
Gayrı görene 'âlem-i kübrâ sebak değil
Ğayn özün nokta nükte durur ki evkâtı gözet
Aynında noktadır şu gören dura ak değil
Fehm itmedinse 'fe'tebirû' âyetin bugün
A'mâ, basîr menziline var Hakk değil

⁴⁵⁵ Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir. Ahzab 33/72.

'Fenzur' didügi âyete pes etmeyen nazar
Her zerreden hissesin ol alacak değil
Zikr-i ilahî şugl-i havâsun durur müdâm
Bahr-i 'amîka her kişi pes dalacak değil
Olmaz nasîb her kişi 'aşkıyla başını
Çevgân-ı 'aşka top idüben çalacak değil
Bugün Hakk'ı ki bunda görür ol kimsenün
Yarınki günde nâra girüb yanacak değil
Miskâl-i zerre hayr edenü şer idenü bulur
Neylerse kişi yanına pes kalacak değil
İlhâm-ı Hakk durur bu senün sözlerün kamu
Der-i kelâm her birisi olacak değil
Muhyî makâm-ı cem'a irüb 'ayn-ı Hakk olub
Ma'nâyı mesel anlarsın mâ-sadak değil [25a]

*'Lâ yezalü'l-abdü yetekarrabehu ileyye bin-nevâfili hatta ehabbanî ve ahbebtuhû
fe iza ehbebtuh küntü lehû sem'an ve basaran ve lisânen ve bi yubsiru ve yesme'u ve
yentiku'.*

Kaside Der Beyan-ı Zevk

Eger yâre yetişdinse tarabu pes niçün itmezsın
Egerciğim yetişmedin taleb pes niçün edinmezsın.
Sanâ semi' olurum dedi 'semi'nâ' dimedin sende
Sana senlik hicâb olup sözün herkiz işitmezsın
Basîr olup basîretle bisât-ı 'âlemeyn içre
Gelüb 'aynını görmeğe niçün gaygunu silmezsın
Ğıtadur nokta pes 'ğayna' siliben kıl nazar 'ayna
Bu kalbün sana âyna, bakub 'aynını görmezsın
Göreydün 'aynını kimdür nedür aslın neden geldün
İrerdün 'ayn-i tahkîke görüb ânı sevinmezsın
Lisân-ı Hakk olup dilin niçün söylemiye dâîm
Hakîkat sırrına irüb Hakkın vasfın giyinmezsın
'Ve bî-yentiku' didügünsen işitmedin mi kim Hakk'dan
'Ve bî-yubsiruve bî-yesmeu' didügi râha gitmezsın

Vücûdun şehrini mahv it, Hakikat pes zuhûr itsün
İrüb dâim tecellîye görüb cânun virmezsın
Sıfât esmâyun nedendir Hakk-ı fehm eyleyüb bilmen
Hakkın zâtı ki fehm olmaz ol esrâra bil irmezsın
Hicâb üzre kalıp dâim yürürsın hâb-ı gafletde
Uyuben nefse gezersın Hakk'ın emrün gözetmezsın
Acebdır 'âlemün zevki seni Hakk'dan ba'îd etti
Olub dâim hevân üzre ne hoş kendüni bilmezsın
Sa'âdet ehl-i zevk içre olup dâim tecellîde
Şekâ ehliyle nâr içre ebed ağlar, gülmezsın
Bugün 'mûtû' hadisince amel eylersın yarın
Hesâbı anda virüb sırâtı geçüb ilmezsın
Sildin noktayı ğaynun gözünden Bâyezîd el-hâk
Ebed hayy oluben Muhyî hayâta irüb ölmezsın

İkinci kısım ki tevhidi ayndır denilmişdi. Ol dahi merâtibi selâse özündür ki tevhîdi fi'li, tevhîd-i vasfî, tevhîd-i zâtî, tevhîd-i fi'li oldur ki vaktâ ki Hakk subhânehû ve Teâlâ fâiliyyet cihetinden tecellî eyleye. Tevhîd-i 'ayna mâlik olan kimesne Hazret-i Hakk'dan gayrî fa'il görmeye. Ol vakit bilir ki dû-küllî ef'âl-i ilâhîdir. Hazret-i Hakk'dan sâdır olur. [25b]

Şiir

Ber to hüsn-i o şod
Alem-i an der nazar şod
Dâm kerd ez cemâl-i hod nazarî
Hüsn-i derviş..şeyda şod
Âriyet bestedâz ..
Zevk-i an çun beyâfet gu bâşed.

Der Beyan-ı Ef'âl-i İlâhi

Diledi Hakk, halk ide insânı oldem kendüsi
Âyine idüb temâşâ ide her dem kendüsi
Erba'în içre yogırdı hâk u âb u âteş u hevâ
Cem' idüb etdi numune kıldı âdem'i kendisi

‘Venefahütü fîhi min rûhî’ dedi insana Hakk
Gider âdeme nefh idüb şu nâye bir dem kendüsi
Mazhar-ı Hakk oluben geldin bu ‘âlem mülkine
Sırrını sende nihân etdi hemân-dem kendüsi
Cümle eşyâdan görindi göremezsın sen ânı
Görünen Hakkdur, hakikat dedi ferdim kendüsi
Gösterir görünmez asla görmiyenler gördiler
Her gören hem gösteren her şeyde didüm kendüsi
Kendüni yitirme, kendün kendü kendüsünde ara
Bulmayınca zâhir olmam dedi yek-dem kendüsi
‘Lî-meallah’ sırrıdır her kimde eylerse zuhûr
Sıgmaya mürsel melek illâ pes andım kendüsi
Bu makâm-ı cem ‘dir kim zâhir olsa yek-nefes
Giderür kendin, kalur zevkinle şol-dem kendüsi
Muhyî’ye içirdi vahdet şerbetinden Bâyezîd
İçirir vuslat şarâbından demâ-dem kendüsi
Vahdet şerbetini ki ⁴⁵⁶ شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ
Vahdet şerbetini ki ⁴⁵⁷ لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْعُنِي فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ

ma’nasına işârettir. İkinci mertebe tevhd-i vasfidür ki vakta ki Bârî Teâlâ sıfatı haysiyeti ile tecellî eyliye. Ol vakit tevhd-i ‘ayna mâlik olan kimesne cemi’ eşyayı vasfıyla mevsuf görür.

Rubai [26a]

Der hüsn rah hûbân peydâ hem o dîdem
Der çeşm negû rûyân zîbâ hem o dîdem
Rû dîde men âşık a bûd hem lâyık
Ve ân der nazar u vâmıg âzera a hem o dîdem

Der Beyân-ı Zât ve Tılsımât-ı Sıfât

Bî-nihâyetdür ki sıfatın kim tılsım-ı genç ü zat
Oldı zâtın genç-i mahf^sdir tılsımât-ı sıfât

⁴⁵⁶ (Evet) O’ndan başka tanrı yoktur. Âl-i İmrân 3/18.

⁴⁵⁷ Peygamber (sav) Efendimiz: “Benim Allah ile bir vaktim vardır ki o vakitte bana ne mukarreb bir melek ne de gönderilmiş bir peygamber yanaşamaz.” buyurmuştur.

Ser-be-ser âlem senün gencin tılsım-ı nakşıdır
Ol tılsımın ki nakşı hâl olunmaz müşkilât
Hem sıfatındır senün olan dokuna nakşibend
Sayesi nûr sıfatın nakşı oldı kâinât
Kâinâtın nakş-ı zıllî buldı nûrundan vücûd
İnbisât anınla oldı oldur ‘ayn-ı mümkünât
Sâye-i nûrun ardına düşmüş gider bi-ihdiyâr
Ol sebepten bir zaman olmaya pes ana sebât
Sâye-i varlık gösterir yokdur pes ânun aslı hiç
Yokluk içre varlık anlarsın bulursun sen necât
Her zamanda sâye-i biçare miskin nuradır
Biz dahi seninle zâhir olduk sen dahi zâhir bidâyet
Nice içer hazır dil-i âb-ı hayâtın şerbetin
Seninle zulumâtı tasavvur eyledik âb-ı hayât
Geç tasavvurdan Hakikat anla iç âb-ı hayât
İsm-i bâkîden bekâ gör ermeye her giz memat
Gel fenâfillah oluben anla esrâr-ı Hakk’ı
Seni senlikten çıkarır anlamazsan seyyiât
Muhyî’ye vahdet meyinden içeriştir Bâyezîd
Ol sebepten kalbine lâyh olubdur vâridât
Mest olubtur ol meyın zevkinden eylemez ebed
Hayretinden anlamaz nedir sorarsan şeş cihât

Üçüncü tevhîd-i zâtdır. Vaktâ ki Bârî Teâlâ hazretî zât haysiyetinden tecellî eyleye. Ol vakt dû küllî zevâtı anun zâtı nûrında müstehlek ve mütelâşî göre ol vakt bilür ki Hakkun zâtından gayrı zât olmaya. Kâmilü’ş-şuhûd mertebesidir ki Hazret-i Hakk’ı bilâ halk müşâhede iderler. Allâhümme yessir lenâ bi hürmeti Muhammed aleyhisselâm.

Der Beyan-ı Ehli Dîde

Zâtûn durur senün şehâ! mazhar-ı sıfât
Pes ehl-i dîle göre sıfatındır ‘ayn-i zât [26b]
Gönüller ile cilve idüben cemâl-i şâh
Şahun cemâli cilvegehî cümle kâinât
Şâhın cemâlî mihrde dahî ideli zuhûr

Geldi 'ıyâna cümle zerrât-ı mûmkinât
Gör bu 'adem hâkine âsâr bir nazar
Oldı vürûd-ı mevrûd kim gele vâridât
Gör 'aşk ile şems ü kamer çarhla felek
İder semâ-ı şevkle eflâk-i dâirât
Bârân-ı rahmetine nüzûl etdi bir 'âdem
Rûy-ı zemîn üzre çıkub çeşme-i hayât
Âb-ı hayât işbu zulumâta gir yürü
Bu nefis-i şûmu öldür gör bulasın necât
'Mûtû' hadisî üzre olursan bu gün ki sen
Âb-ı hayât içdiğün irmez sana memât
Muhyî 'anâsır aslun olup Hakk'a âyine
İrdün bu sırra keşf olısar sana müşkilât

Kaside Der Beyân-ı Nûru Zât

Cümle şeyde görünendir nûr-ı zât
Ana mir'ât oldı cümle kâinât
Cümle zerrât-ı cihân maksûd var
Hep 'Ene'l-Hakk' çağırır sırr-ı nebât
Cümle eşyâ oldı zâtın mazharı
Seninçün görünüb en oldı âyât
Görem dersen özünü mahv idegör
Gıdâ-ıy rûhun olur ana lezzât
Fa'tebirû âyetin iz'ân edip
Keşfle âsân olur her müşkilât
Hakkı âlem suretinden fehmedüb
Hakk'a 'âlem sûretinden fehm idüp
Görünür sende ol dem sırr-ı mir'ât
Pes münezzehdir kamudan Zât-ı Hakk
Ne ism-i resm ü şekl vaz' u hey'ât
Demiştir Hakk Rasûlü 'mâ arafnâke'
Nicesi bile sensin zât-ı hey'ât
Bilinmez zât-ı Hakk hem fehm olunmaz

Ki zât-1 genc mahfi hoş tılsımât
Bu zâtın zât-1 Hakk'ın mazhardır
Sende göründü kamu esmâ-yı sıfât
Meşrebin Muhammedî meşreb durur
Anınçün sözlerin kandu niyât
Nûş idüben Bâyezîd'ün çera'sın
İçmişem zulmette pes âb-1 hayât [27a]
Sırr-1 esrâr-1 ilâhi keşf olub
Bu lisânım hâli söyler varîdât
Hakk'ı her yüzden temâşa eyleyüp
Şer'a muhkem yapışup buldum sebât
Sabit olan şer'le 'ömri anın
Son nefesde irmeye hergiz memât
Evvel İsrâfil makâmı 'arş olub
Ol durur tedbîr eden müdebbirât
Sânî Mîkâ'il makâm girsedir
Ol durur taksîm eden mukassimât
Sâlise Cibrîl felek-i atlasdadur
İlme mazhar olan oldur mülkiyât
Râbian zuhalde 'Azrâ'il makâm
Dutdı kabz-1 rûh için ol nâziât
Bu vücûbun cânibi Muhyî rûhun
Cisminün haysiyyetidür mümkünât
Sıfât-1 esmâ yöninden fehm olunur Hakk
Bilirsin zâtı buldun sende bizzât

Mesnevi

Şod bâbı kat' esbâbı et şehâ
Vâhibu'l fazlile o nur müntehâ
Sana sırrından erer feyzi ilâh
Seninle söyler olur padişah
Köftem ki kürâbı tû bedîni zîbâyi
Göfte hûdur ana hod metem yektâyı

Hem aşkım ve hem âşık ve hem ma'şûkum
Hem âyine hem cemâli ve hem bînâî

Şiir

Ey ezdü cihânı nihan kîset
Vey aynı ıyânı sen nihânı kîset
Ân kesîki bi saddı hezârı sûret
Her lahza-i hemî şûd ğayle-i kîset
Ve ân kîse ki nemud husnû hod râ
Aşub fekindedir cihân kîset
Köfteki behâmişim men hamûşem
Güya şûde pes beher zebânı kîst
Gofteki ze çeşmi ve cân berû nem
Bu şeyde libâsı cismi ve cân kîst [27b]
Goftî ki nihâne ez do alem
Peyda şode der yegâni yegâni kîst
Ey ân ki gerrefte girâne
Billah to begu der... meyân kîst
Ân kes ki hemî koned tecelli
Ez hüsn-i cemâl dilber-i ân kîst
Der dide-i mağribî nihan şev
Ez dîde-i u bebin ı'yân kîst

Şiir

Aşk âmed perde-i sûret berû
Goftemeş to kistî gofta ki hu
Gofteme bâ mücrimân in perde-i çîst
Goft hergiz bâde çor dîbâ sebû
Goftemeş der perde-i to cun resm
Goft hergiz küll-i cüdâ dîdî zebû
Bâ şomâ bâ beste-i yek dîgerîm
Nebâ her o âyine bâşed rû berû

To menî ve men ez rûyi eks-i ayn
Eks râi ayn nebûd hîc rû

Kıt'a

Cûn-i cemâl hod beçesm hod bedîd
Nihmetî ber çeşm nâ bînâ nehâd
Ber misâl hûyişten nefsi nîşet
Nam-ı ân nakş-ı Âdem u Havva nehâd

İnallahe halaka Âdeme alâ sûreti manasına işarettir.

وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلًا⁴⁵⁸

Der Beyân-ı Dîden Nakkaş Der Nakş

Şular kim nakşı görürler veliyy-i nakkâşı görmezler
Gönül bir katre âb üzere, yazan nakkâşa vermezler
Ne hoş çekmiş kalem nakşe görenler hep gelir hayrân
Şu kim nakşa bakup kaldı olar nakkâşa irmezler
Acip nakş eyledi nakkâş şu kim nakşe bakup kaldı
Girip narın azabına ebed ağlar gülmezler
Basîret ehli nakş içre yazan nakkâşı görürler
Basîretsiz olan görürler gönül pasın silmezler
Bu eşyâ hoş mezâhirdir basîret varsa gör sende
Bakan hayavan hissiyle gönül nakkâşa eylemezler
Bil ihyâ dedüğün her kim işüdüben amel eyler
Girip Firdevs-i a'lâya kalıp bâkî hiç ölmezler [28a]
Tefekkür eyleyip Hakk'ı tezekkür birle halvette
Tâlib-i 'aşkın hayaline bulup lü'lü termezler
Kalup 'aşk üzre bünyâdı bu meydân-ı 'âşıkındır bil
Şu kim ta'n ede 'uşşâka olur 'Adn içre girmezler
Bu gün 'âşıkların zevki küfürdür zâhid-i huşka
Ko geçsin küfür ile ömrü hele ol zevk bilmezler

⁴⁵⁸ Bu dünyada kör olan âhirette de ködür, yolunu daha da şaşırmıştır. İsrâ 17/72.

Gele ‘âşıklara eydür özünü sen dahî Muhyî

Kimin kim zerrece ‘aşkı bulunsa nâre sürmezler

Üçüncü kısım tevhid-i hakikî dir ki Hazret-i Hakk’a mahsûsdur. Zîrâ kendünün hüviyetini kendüden gayrı kimesne bilmez. “*Areftü rabbî bi-rabbî/Rabbimi rabbimle bildim.*” Kemâ kâle ‘aleyh-is-selâm: “*Mâ-‘arefnâke Hakka ma‘rifetüke yâ ma‘rûf/Ey bilinen seni Hakkıyla bilemedik*” diyü buyurmuşdur. Kemâ kâle’l muhakkiku: “*Ahadü fî zâtîhi, vâhidün fî sıfâtîhi /zâtında ahaddir, sıfatlarında vâhiddir.*” İsm-i ahad vahdet ismi, ismi samed kesret, ismi ehad vahdet, ismi vâhid kesret. ⁴⁵⁹ شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ

Vahdet ‘*vel melâiketü ve ulul ilmi*’ kesret. Pes hemân zâtesets ki kesret ve heman zâteset ki vahdet zira ki zuhûru vahdet bi kesretest ve vucûdu kesret bi vahdet la havle vela kuvvete illa billahil aliyyil azîm.

Şiir

Eşyâ, zuhûr-u kesret, kesret sıfât-ı vahdet

Vahdet ‘ıyân-ı zâtest ez isimhâ müberrâ

şiiir

Kul hüvellah ism-i pâk-ı zât-ı ust
În suhan meğzest dîger cümle post
Hem ehad hod goft hod râ hem samed
Hem ehad hod hem samed hod dust dust
Ger maiyet-i Hakk tora rûşen şevved
Bâ heme u bî heme u hem hemûset
Bûy-ı bâ gol ney derûnî ney birûn
Lîk gol ra der girifte cümle bûst
Kad ehâte kulle şey’ fehm kon
Der girifte cümle eşyâ’ ra çû ust
Terk kon îyn cümle kâl ü kîl râ
Key resî ancâ ki tâ în goftgust
Çünkü kâdir ust ber her çîz bin
Şeyh-i ‘âşık piş-i çevgâneş çovgest [28b]

⁴⁵⁹ (Evet) O’ndan başka tanrı yoktur. Âl-i İmrân 3/18.

Şiir

Fe'l-'ayn vâhid ve'l-hükm muhtelif

Ve zâlike sırrun li ehli'l- keşfi yunkeşef

Hace Şibli râ porsîdent, me't-tevhîdü, fekale: “*Vey hakke men ecâbe! ani't-tevhîd bi'l-ibareti fehüve mülhîdün ve mâ eşare ileyhi fehüve seneviyyün, men umiye ileyhi fehüve abidün vesenün ve men netaka fihi fehüve gâfilün, ve men sekete anhu fehüve câhilün, ve men vehmuhû ennehu vâsilün feleyse lehu hâsilün, vemen raâ ennehû karîbün fehüve bâidün ve zu'muhu ennehu vâcidün fehüve fâkidün, fe küllü mâ savvertümûhu bi evhâmiküm ve adrâktümûhu bi ukuliküm ve fi etemmi meânîküm fehüve masrûfün merdûdün ileyküm muhdesün masnûun. mislûküm Cüneydü koft ilmü't-tevhîd mübayinün li vücûdihî müfârikun li ulmin ve hezihil mertebetü lâ yahsilü illâ biz zevkı veş şuhûdu.*”⁴⁶⁰

Mesnevi

Kelâmın hâsılı budur ki bi'z-zât

Ki et-tevhîdü iskâtu'l-izâfâti

İzâfâtun ki sâkıt ola senden

Safâ u zevke irer cân bedenden

Zuhûr iderdi tevhîd-i ilahî

Rûh asla irer uçdukda kafesden

Kaside Der Beyân-ı Nefy ve İsbât

Senün mihru-râhın nurından oldı kevnle zerrât

Bilinmez pes senün zâtın nedendir nefy ile isbât

Bu zerrât iremez zâtunaki medh ide senün câna

Sıfâtundur bilinen pes irilmez zâtuna heyhât

Münezzehsin kamudan sen, senün zâtına akl irmez

⁴⁶⁰ Hoca Şibli'ye tevhîd nedir diye sordular dedi ki; kim sözlük anlamıyla cevap verirse, yazıklar olsun, o mülhittir. Ona işaret eden putperesttir, onu îmâ eden puta tapandır. Ondan bahseden gafildir, onun hususunda suskun duran cahildir, kim ona ulaştığını zannederse bir şey elde edememiştir. Kendini ona yakınlaşmış gören uzaktadır. Onu bulduğunu zanneden kaybetmiştir. Vehimlerinize tasavvur ettiğiniz, akıllarınızla idrak ettiğiniz manalarıyla beraber her şey merduttur. Sonradan olma ve yapma şeylerdir. Sizin örneğiniz Cüneyd'in şu sözündedir; İlm-i tevhîd varlığıyla açık, bilgideki varlığıyla ayırdır.

Nüh na't ve ism, nüh resm ve nüh şekl vasfla hey'at
Özin mestûr idüb kevnden 'ıyân olmuş beyân ider
Ki herşey'in vücûdu pes senün çün oldı hem âyân
Sıfât-ı esmâ durur ekvânu vuhuş u tayr ins u cân
Senün mihr u râhın sırrı ki zâtun 'âlîdir bizzât
Akıl zâtında pes hayrân demişdür mâ-arefnâke
Hadîs içre resûlullah bilinmez yok ana gâyât
Bu sırra iremez herkes tarîk-ı ehl-i irfândur
Hakkun ilhâmı anlara gıda olmuş virür lezzât
Bu sırr kim Nûr-ı Ahmeddir ta'ayyün virdi eşyâyıla
Anunçün halk olup 'âlem-i şecer, nefs-i beden müşkân [29a]
Bu Muhyî nûr-ı Ahmedden aluben feyzini her ân
Ki mecbûr olmuş ol söyler bu kevn olmuş ana mir'ât
Ki herşeyün vücûdundan Hakkîkat sırrun anlayub
'Ene'l-Hakk' çağurub söyler lisân-ı hâlle her zât
Temsîl-i Hakk ve Âlem ve Âdem Aleyhisselâm

Bilmek istersen misâlin 'âlemün
Hem Hakk'un dahı şol ibni âdemün
Tohmı sen Hakk menziline ko şehâ
Ağaç olması nazîri 'âlemün
Yemişi sensin eyâ sâhib-nazar
Zâyi' itme 'ömrünü artur demün
Tasfiye bul hâlis eyle kalbünü
Alemi ervaha oluser mücrimin
Hakkı her yüzden temâşâ eyleyüb
Kalmaya ğussa gide külli ğamın
Âlemi vahdet ile me'nus oluben
Zâkir ola durmaya her giz femin
Hasse-i insânı fehm ettin bugün
Haysiyye kâfi durur pes merhemin
Âlemi ulve uruc ettin bu kez
Ehli Hakk olduysa bir dem hemden
Gece gündüz Muhyi ğâfil olmayub

Gözlerinden aktı gör şebnemin

Kavlühû Teâlâ ⁴⁶¹ فَلْيُنْحِكُوا قَلِيلًا وَلْيُيَبِّكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ manasına işarettir.
Allahu'l Bakî.

Rubai

Zuhûrun âlemin ismi Âdemin bil
Ve hânıdır âlemin bil Âdemin kil
Zuhûrî yerden oldu fehm edersin
Acib sırdır bu sır şerh edemez dil

Pes, ve dahî melâike yaprak mesâbesindedir ki meyve-i insâniyyi hafîzdir. Zirâ meleğûn duasıdır ki: “*Ve yestağfirune lillezine amenû*” dir. Mağfiret talep etmek misal-i haricîde yaprak meyveye gölge olmak gibidir. Tohum ki Hakk mesabesinde olup âlemi şecere âdemi şecer denilmişti. Tohum ki çekirdektir ağaca budağa yaprağa sığmayup meyveye sığıdı. Hadisi kudsidir ki: “*La yeseanî arzî velâ semâî velâkin yeseanî kalbe abdi'l-mü'mini't [29b] takiyyi'n-nakiyyi*” ⁴⁶²

Rubai

Lâkin sakın ki mesel sanub küfre varmasun
Misl-ü şerîki zıddı ânun olmaz beden
Sırrın haml idinmedi arz ehli hem semâ
İnsan götürdü ânı kabul etdi canu ten

Kavlühû Teâlâ: ⁴⁶³ وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ ظُلُومًا جَهُولًا deyû buyurmuşdur.

Rubai

Mislü sanup küfre iletme sakın sözü
Meselü şeriki yoktur ânun yücedir özü
Keşf ehlünün kelâmın sen bilmek istesen

⁴⁶¹ Yapıp ettikleri karşısında artık az gülsünler, çok ağlasınlar! Tevbe 9/82.

⁴⁶² Yer gök beni almadı, fakat mümin muttaki ve temiz kullarımın kalbine sığıdım.

⁴⁶³ Onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir. Ahzâb 33/72.

Ermişdeki açıla pes kalbünün gözü

Kavlühû Teâlâ: ⁴⁶⁴ مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى manasına işarettir.

⁴⁶⁵ سنل عليه السلام اين كان رب قبل أن يخلق الخلق فقال كان في عما

Rubai

Sabitdir hadisinde ki A‘rab etdi bahs

Sorub Rasûle kim nerede eyleridi lübs

Rabbimiz olmadan bu halâyik buyurikim

Ol dem ‘amâda idi ne dem vardı ne fers

Kaside Der Beyân-ı Amâ

Birgevher-i pâkim kim şems oldı ziyâsından

Aslumu beyân idem asl üzere esâsından

Sevdi ki bilinmeyçün halk etdi seni hazret

Kendünü ‘ayân etdi fehm için ‘amâsından

Âlemki ‘amâdeydi “Kün” emr-i hitâbından

Eşyâ ki zuhûr etdi hayy oldı bekâsından

Pes ilm-i ilâhîde sâbit olan eşyâdan

İnsanı güzîn etdi lutfuyla ‘atâsından

Her şey ki zuhûr etdi her birisi bir ismin

Mazharı olup geldi emlâk kuvvâsından

İnsanki cem’ ismine câmi‘ oluben geldi

Mu‘cize-i kamer-i şakkı göründü sikâsından

Aslın anâsırdan gösterdi bilinmeyçün

Kalbini mücellâ kıl göstere cilâsından

Aslıymış asl-ı asla asl-ı evvel kârısın vasla

Aslı irüşüb asla, aslıydı binasından [30a]

Ayru düşüb asıldan asla ol-şam (!)deyû

Asıldı o dem Mansûr hicriyle cefâsından

⁴⁶⁴ (Peygamber’in)göz (ü gördüğünden) kaymadı ve sınırı aşmadı. Andolsun ki o, Rabbinin en büyük âyetlerinden (delillerinden) bir kısmını gördü. Necm 53/17-18.

⁴⁶⁵ Hz. Peygamber Efendimize, ‘rabbimiz mahlûkatı yaratmadan önce nerede idi’ diye soruldu. Buyurdu ki ‘âmâ’da idi.

Can verdi hemân ol dem ‘aşkı yoluna ‘âşık
Vasıl oluben Hakk’a mâ‘şuk vefâsından
Mâ‘şûka irüb ‘âşık mahv oldu özü ol dem
Müstağni olup ‘aşkın oldumda ğınasından
Cem’inki makâmından câmi’ oluben Mansûr
Cem’ etdi o dem aklen ğayetde zekâsından
Pervâne gibi şem’a baktıkda kamu varın
Çağurub ene’l-Hakk der gül dahî safâsından
Fani ki idüb üzen buldukda bekâ mülkün
Dünya-yı dininin hoş kurtuldu hevâsından
Bişnev haberin neyden menla işüdüb kalkub
Şevkile semaı etdi mest oldu sadâsından
Def derki defi devr-tîz dâire dedi devrât
Esrâr-ı Hakk’ı fehm et ney der ki nevâsından
Der ‘aşka sala her kim ‘aşkıyla olan gelsün
Zevk eylesün ol dahî rûhun bu gıdasından
Mecnûnki olup hayran zikri oluben leyli
Hakk’a eriben geçdi ‘aşkın bu rüyasından
Hakk ayru deĝil senden sende bul gör Hakk’ı
Hakdır yakînîm gözün âĝıyla karasından
Eĝib dili gör-kim artub marz-ı dayim
Zevki oluben ğalib derd içre devâsından
Oldumki şifâ irdin kâfi dedi pes şâfi
Sihhat irüşüb Hakk’dan şükr itdüm şifâsından
Biçdikde zikr-i yayı kalbi çağurub eydür
Sabr ile bugün yarın zevk eyle likâsından
Teslim-i Hüdâ idüb kendini hemen sa’at
Can virdü Hakk’ın ol dem yoluna sehâsından
Yahya ki hayatından ihyâ idüben nefsin
Bakmazdı Hakk’ın ğayrin hayretle hayâsından
Hem vasf-ı ilâhiyle mevsûf oluben dâyim
Muhyîliĝi vasfını gösterdi bekâsından
Emrine Hakk’ın her kim olmazsa mûti’ münkâd

Assına ola ânın bi nef'i recâsından
Varlığını mahv idüb yokluğa dönüş ânı
Hakkıyla olup dâim irilme rızâsından
İbretle bakub anla nedir bu fenâ bâkî
Tercih idemez câhil bâkiyi fenâsından
Baka bilene bâkî bâkî olur ol bâkî
Bâkî içirib sâkî mest ola hudâsından [30b]
Aşkın meyini her kim nûş eyleyuben geçse
Mestane durub dahî 'aşkla vefâsından
İsrafil urub Sûrun herkes işiden kalka
Birde, ikide, üçde haşr ola nidâsından
Dâhilki olan halde eskin diye leranda
Kurtula cehennem hârıyla şitâsından
Bâtil amele herkim uyduysa bugün yarın
Nâr içre ebed kalub cihânıyla hatasından
Muhyî iregör Hakk'a sonra iremezsün bile
Asla olsa rûhun uçdukda yuvasından

Küllî şey'in yerciu ilel aslı mefhumî üzere rûhu şerefi asla ulaştırmak gereksin ki
⁴⁶⁶يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ deyû buyurmuşdur. Pes selâmeti kalb özün
olmak gereksin ki rûhu şerifi asla ulaştırırsın, asıl ki Zât-ı Hakk'dır ana münâsib bu
fakirin kalbine kusur fehmiyle lâyh olan nazmu neşr zikrolundu. Aslın esâsı ki mazharı
Hakk'a kevn nûru Muhammedîdir. Kemâ kâle aleyhisselâtu vesselâm: '*İnnallâhe halaka
nûrî min nûrihi*' ana müteallık beyân acz-i lisanda zikrolunur, bu veçhile.

Kaside Der Beyân-ı Aczi Lisan

Aslın esâsın anladamaz asilla bu dil
Dil şerh idemez asl-ı dilin aslıdır çû gel
Gül güle irse boy eyle muttasıf olup
Zât-ı sıfatın anla dahî aslı özüne bil
Düş Dâire-i kalbe duruş tasfiye bulub
Ayna erişde ğaynın uram noktasın sil

⁴⁶⁶ İnsanların diriltileceği gün ve Allah'a temiz bir kalple gelenler dışında malın da çocukların da fayda vermeyeceği gün beni mahcup etme! Şuarâ 26/87-89.

‘Ayn’ı ilmle dâl olup delâlet a’yan-ı sabite
Ğayn olma nokta yerine bu âlem olup delîl
Ğaynın ğitâsın noktadır ğayrı bu sırrın
Ğayri gözetme ‘ayna iriş olmağıl zelîl
Fir’avnlar gayrı görüb ğarka vardılar
Pes Musa’ya oldı divazda tarîk-ı Nîl
Nücûm u kamer şems görüb Hakk’ı fehm idüb
Anı sevib kıldı o dem kendüye Halîl
Eşyâ seninçün sen niçün resule Hakk
Halk eyledim dedi Hadâik’de el-Celîl [31a]
Anın cemâli pür nûna mazhar eyledi
Verdi cemâl-i Yusuf’a kıldı ânı Cemîl
Hem evliyâ yani tahte’l-kıbaî diyübdür
Hakk’ı bilüb kendi üzen fehm iden kalîl
Emriyle nehyin anlamayub hâl idenmeyen
Halidir olki dâire oldı kal u kil
İhlasa irmeyüb üzerine bencil olan
Dâhil olamaz Adne ola zühdle necîl
Men ihlasıyla halis ide Muhyî kalbini
Yenbu’-i hikmet olup aka ‘aynı selsebîl

Kavlühü Teâlâ: ⁴⁶⁷ عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا ma’nasına işarettir. Pes sürûru enbiyâ kırk yıl seyru sulûk edüb kırk yıl ki üç yüz altmış erbeîn olub bir yıl ki üç yüz altmış eyyâm olub her güne bir erbeîn çıkarub kırkında risâlet verülüb mi’racı hakîkiyye erdi ve cemâl bîçünü gördü ve cevâhiri evvelden haber verdi. Kema kale (as): “evvelü ma halakallâhü min nuri, ve evvelü ma halakallâhu’l kalem, ve evvelü ma halakallâhu akl, ve evvelü ma halakallâhu rûhi, ve evvelü ma halakallâhu eddurru’l beyda” deyû buyrunca vecih üzere ta’bîr eylemişlerdir ki zikr olunur: Nûrun lehû tabir olundu. Tecellî-i evvel, olduğı ecilden kalem birle, ta’bîr olundu. Testîr haysiyetinden ta’bîr ‘akilla’ olundu. Cevheriyeti haysiyetinden ‘ruhla’ ta’bîr olundu. Tasarruf haysiyetinden ‘dürretü’l-beyzâ” ile ta’bîr olundu. Nûrâniyyeti haysiyetinden ‘tohm u şeceretü’l-kâinât’ derler. Arz-ı şecereti’l-vücûd derler. ‘Nuvvâtü’l-Hakîka’ derler. Hakîkat-i

⁴⁶⁷ İçindeki, orada adına selsebil denilen bir pınardan alınmıştır. İnsân 76/18.

Muhammediye, dürretü'l-Hakîkati'l Muhammediyye, hiye'z-zâti mea't-ta'ayyün. El-evvelü felehü'l-esmâi'l-hüsna küllühâ ve hüve'l-ismü'l-a'zam.

Rubâi

Bulur ma'nâ yüzinden cümle birdür
Bu âlem bir sadef bu dürle pürdür
Lafz haysiyetindendir mugâyir
Bu esrârı bilenler ehl-i sırdur

Kemâ kâle aleyhisselâm hâkiyen anillâhi Teâlâ:

"الإخلاص سر من سري استودعته قلب من أحببت من عبادي"

“İhlâs benim sırlarımdan bir sırdur. Onu kullarımdan sevdiğimin kalbine koydum” deyû buyurmuştur.

Rubâi

Ehl-i sırdan olgör kim ehl-i sır
Hakk'a kurbiyet yönünden cümle bir [31b]
Küllü merâtib kat' ede gör sidreden
Sırr-ı sırrına erişib bîre ir

Bu zikir olunup vasf olunan sıfatlar ve esâmi-i muhtelif zikir olunur. Cümlesi bir hakîkatin sırrıdır ki buna âlem-i 'kût' ve âlem-i 'adem' ve âlem-i mümkinât ve âlem-i mâhiyyet, ve âlem-i külliyyât, ve âlem-i hakâyık, ve âlem-i is'tidât ve fitrat ve âlem-i ceberut, ve nokta-i küll, ve 'akl-ı küll derler. Sehl bin AbdullâhTüsteri ve Şeybân-ı Râî hazreti hudurdan rivayet ederler. '*Halakallâhu nûru Muhammed min nûrihi fesavvarahû ve sadderahû alâ yedihi febkıye zêliken nûr beyne yedeyye Allâhu Teâlâ miete elfü âmin ve bilâ haz fî külli yevmin ve leyle-i seb'ine elfül hatai ve yelbesühü fî külli nazarı nûran cediden ve kirameten cediden sümme halakal mevcûdât.*'⁴⁶⁸ Kavluhü Teâlâ:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ

⁴⁶⁸ Allah, Muhammedinnûrunu kendi nûrundan yarattı, onu şekillendirdi, ortaya çıkardı. Bu nûr kendi elinde yüz yıl kaldı. Her gün ve gece yetmiş bin defa onu mülahaza etti (ona baktı), her lahzada onu yeni bir nurla ve yeni ikramlarla giydirdisonra mahlûkatı yarattı.

وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنُكْفِرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا⁴⁶⁹

Pes muvahhidin imanı hüsn-i rûyundan ve kâfirin küfri zülf-i mûyindendir.⁴⁷⁰

Rubâi

Senin hüsnün cemi şeyde zâhir
Senin çeşmün cemî-i şey'e nâzır
Rahin nûru ve zülfün zulmetinden
Bu kavmin kimi mü'min kimi kâfir

Pes iman eser-i cemâl ve küfür eser-i celâldir. Bu ikisi Hakkîkat-i Muhammediye ile kâimdir. Ta şol vakte değin kim Ma'nâsı yüz gösterip⁴⁷¹ *كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ* cevap oluncaya dek. Pes esrârın hakîkate vâkîf olmak gereksin ki nûr-u nübüvvetten hissedar olup *"innellâhe halaka nûrî min nûrihi/Allah benim nûrumu onun nûrundan yarattı"* esrârın iz'ân idüp fehm idesin.

Kaside Der Beyân-ı Nûru Nübüvvet

Yaratdı nûrını evvel münevver olmağa ekvân
Zuhûr itmege 'âlemde nice eşkâl ile elvân [32a]
Ebu'l-ervâh olup geldi mukaddem lâ ta' ayyünden
İki 'âlem anun için yazıldı şânına 'unvân
Anun şânında dinmişdir bu gün *"levlâke levlâke"*
Kelâm-ı Hakk anun şânın beyân itdi gelüp Furkân
Resûlü's-sakaleyn oldı iki 'âlemde pes Ahmed
Anunçün halk olunmuşdur vuhûş u tayr u ins ü cân
Cemî'-i enbiyâ üzre anı mümtâz idüp Hazret
Sevüp anı habîb itdi delîli âyet ü bürhân
Ne kim olmuş olacakdur ana tafsîl idüp bir bir

⁴⁶⁹ Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyenler, "Bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız" diyenler ve bunlar arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu, işte gerçek kâfirler bunlardır ve biz kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır. Nisâ 4/150-151.

⁴⁷⁰ Muvahhidlerin imanı, güzel görmelerindedir. Kâfirlerin küfrü ise zülûflerinin gözlerini perdelemesindedir.

⁴⁷¹ O'nun kendinden başka her şey yok olacaktır. Kasas 28/88.

Kelâm-ı hak beyân ider oku gör sûre-i Rahmân
Tamâm olunca islâmın binâsı devr ider devrân
Bugün şems ü kamer anun cemâlinden münevverdür
Dahı hüsnünden olmuşdur işidün Yûsuf-ı Ken'ân
Ebu'l-beşer olup geldi bu 'âlem mülkine âdem
Halife dikdi ekvâna didi kim geliser sultân
“Nefahtü” sırrı âdemde zuhûr itdügiden âdem
O demde Hakka hamd itdi dahı hiç geçmedin bir ân
Haber virdi pes esmânun usûlinden hemân ol dem
Melekler işidüp cümle kalurlar vâleh ü hayrân
Didiler cümlesi yâ Rab bizim hiç 'ilmimiz yokdur
Bu insân imiş ilmüne müzâhir düşen 'âlî-şân
Olanlar Ahmedî-meşreb düşüpdür câmi'a mazhar
Anunçün 'ilm-i hikmetden haber virmiş idi Lokmân
Anun ceddî ki İbrâhîm urupdur Ka'be'ye bünyâd
Anunçün nâr-ı Nemrûd'ı Halîl'e eyledi bostân
Halîl İsmâ'il'i kurbân için çaldı bıçak kesmez
Hemân Cibrîl cennetden getürdi bir kebiş kurbân
Resûlün nûrî ced-be-ced gelüpdür nesl-i Âdem'den
Necatı Nûh olup ol dem anı ğark itmedi Tûfân
Bu cümle Ahmed'ün fazlın beyân itmege 'âlemde
Ki tâ Ahmed gelüp dahı kemâlin buldı pes insân
Delîl olubeni itdi delâlet her kim uydise
Fenâ mülkine gelüben olup bir nice gün mihmân
Okuyup da'vet itdükde bu 'âlem halkını cümle
Sa'âdet ins ü cinnîden olupdur emrine fermân
Rûh-ı devlet bulup fazlın olanlar Ahmed'e ashâb
Mukarreb hazret oldular, olur der sâhib-i vicdân
Rasûle ittiba idüp Hakkun vad' u vaîdinden
Ziyâde havf eden yârin cinân içre ola handân
Cemâle mazhar olanlar bu gün ism-i celâl ile
Celâli kalb idüp dâim iderler ney gibi efgân [32b]
Celâline düşen mazhar-ı cemâlinden müberradır

Ânunçün anların kalbi dolubtur küfr ile isyân
Âna ümmetten olmuşken münâfık oldu bazılar
Anı bir bir beyân eder mufassal sûre-i İmrân
Aha ümmetten olmağa çıkup İsa felek üzre
Nüzul idem deyü kaluptur zâr sırr-ı kerdân
Ânun zâtı ve sıfatından haber verdikde bil Tevratı
Beşâret etdi kavmine üveyktir Musa İmrân
Ânı tasdik eden Ebu Bekri'ydi evvelde
Tamam, adl iden âlemde Ömerdir kim dutup mîzân
Üçüncüsü ânın Osman, anınçün dedi 'zinnûreyn'
Kelâm-ı Hakk'ı idüp ol oldu cami-i Kur'an
Ânun dördüncüsü haydar tarıkında odur rehber
Abi b. Ebi Talib deyûpdur şîr ana Yezdân
Olubdur çâr rüknüyle ânun şer'i mükemmel pes
Olara tâbi' olanlar bu gün anlar durur irfân
Hüseyin ile Hasan bilüp şehîd olmaların tahkîk
Hakkın emrine râm olup talep kılmadılar dermân
Beşâret kim olup Hakk'dan öşr için bu âlemde
Saadet anlarıdır kim olar eyledi gufrân
Ana inkâr idenlerden ziyâde mekrle münkir
Ebu Cehl idi cümleyle ezip kıldı kat'î nâdân
İşaret etdi leyl içre kamer, şakk oluben geldi
Görülen Kâbenin halkı ânı hep ettiler seyrân
Ânun mu'cizine had yok yine yemiş kuzu bir gün
Yeme benden dedi ana zehürlüyüm dedi büryân
Görülen mu'cisine ânun hayâ itmediler her gün
Hayâsından kızardı pes yer içre la'lile mercân
Kabul etmedise her kim işidüp davetin ânun
Olarun üzre hâkimdir mukarrabiylesin şeytân
Hakk'a inkâr idüp Hakkın rasûlün itmeyen tasdik
Yüzü kara olup dahî tehi-dest olalar uryân
Bu Muhyî bilmedi kendin nedir aslın nedir kendim
Bilmedi kendimi kendim ederdim kendimi iz'ân

Şular kim nefisini bildi evvela kendüyi bilmişdür
Bilenler nefsi rabbin bilüben oldular pinhân
Eğer nefsim bilüp rabbim bilüp iz'ân idem dirsen
Vücûdun şehrin âlemde idegör sen dahî vîrân
Ketm-i ademde kılandır câlekım
Mülk vücuda malik eflâkım [33a]
Küyi fenâda câm bekâ nûş etti
Meslisi aşkda sâfi levlâkım

Rubâi

Dünkü ademden ey can bu gün vücûda geldim
Teşehhüd-i ecel için bunda şuhûda geldim
Kâim idim elinde bunda kuûda geldim
Yârin yüzün gördüm ânı sucûda geldim

“*Innallâhe halaka nûri min nûrihi*” esrarının mazharı vakı' olub nûru nübüvvetinden hissedâr olmak gerekdir. Hakîkati Muhammediyeyi iz'ân idesen.

Kaside Der Beyân-ı Hakîkati Muhammediye

Bu hakîkatden dem urdunsa bugün insânsın
Lâ ta'ayyünden zuhûrun anlar isen kânsın
Lâ ta'ayyünden ta'ayyün evvel oldı aâniden
Ğayb izâfî zâhir oldı bildün ise cânsın
Bu hakîkattür ki ervâhun olupdur mebde' i
Mebde' i bilüp me'âdı anlasan sultânsın
'Akl-ı küllî nefsi küllî mazhar-ı zât u sıfât
Levh-i Mahfûz üzre görüp okusan 'irfânsın
Tab'-ı küllî vü hebâ vü cism-i küllî şekl-i kül
'Arş-ı kürsîden miaâl-i mutlak içre kânsın
Hem miaâl içre ma'ıyyetdengörürsen nakzı
Da Kâbiliyyettür ki şânunda neyise ânsın
Hazret-i 'âlem şehâdet mazharı 'işrûn heşt
Her biri bin 'âlem oldı talagör 'ummânsın

Sıgmadı pes 'arş u kürse sıgdı insân kalbine
Ne 'aceb deryâ-y-imişsin bahr-ı bî-pâyânsın
Bir hakîkatden zuhûr itdi bu cümle mümkinât
Mazharı insân olupdur hoş ulu bürhânsın
Hazret-i insân-ı kâ mildür ki insândan murâd
Kâmile irüp kemâle irmesen hayvânsın
'Âlem-i 'ulve 'urûc itdün irersen kâmile
İrmez isen 'âlem-i süflîde pes 'üryânsın
'Âlem-i ervâh ile me'nûs olursan gam yime
Gâlib oldı-y-ise nefsün anda sen hayrânsın
'Âlemün nakşın temâşâ eyleyüp nakkâşını
Anlayup iz'ân idersen sâhib-i vicdânsın
İşbu 'âlemden nazar kıldunsa bâb-ı hikmete
'İlletin her hastenün bilmekde pes Lokmân'sın
"Men 'arefe" sırrını sen nefsünde anlarsan bu gün
Pes Hak'ı bildün hakîkat emrine fermânsın [33b]
Hazret-i Hakk'un rızâsın gözleyüben dâ'imâ
Zikr idersen hâlikı nefsünde pes şükrânsın
Cennetü'l-a'mâle irdün sa'y idüben cidd ile
Hûr-ı 'în içre cinâna hükme san rıdvânsın
İmtiaâl itmeyüp emre bilmedünse rabbüni
Nakd-ı 'ömri zâyi' itdün hazrete ' isyânsın
'Âlim oluben 'amel itmezsen işbu 'ilm ile
Pes 'amelsiz 'ilm ile iblîs ile yeksânsın
Çün 'ibâdet itmege halk itdi hazret pes seni
İtmeyüp bu deyr-i köhnün tâlibi ruhbânsın
Put idinmişsin hevânı fikr ü zikrün hep hevâ
Bilmedün Hak hazretin pes ni'meti küfrânsın
Aldanup bu dünyeye satdun metâ'-ı 'ömri sen
Fâ'ide itdüm sanuben şâd olup handânsın
Göz açup yumdukça gelmez dahı âhir olsa 'ömr
Fehm idemezsen bu sırrı pes katı nâdânsın
Şûre düşse baldıran ef'îye düşse zehr olur

Lutf-1 tab'ın gûşına dürr olmağa nîsânsın
Soralar miakâl-i zerre hayr idersen şerrini
Bilmege a'mâlini vezn idegör vezzânsın
Eyle tut mahkûmun oldı hükm idesin şark u ğarb
Sâhib-i seyf oluben ya Hüsrev-i hâkânsın
Geyüben egnine pes atlas ser-â-serden libâs
Kırmızı geymiş şakâyık gibi san nu'mânsın
Zâhirün ma'mûr idüben bâtinun olmuş harâb
Kibr ü 'ucb ile müzeyyen içi boş vîrâsın
Ekl ü şürb ile file döndürdün işbu cismüni
Ġâfil olma key sakın nefsün için kılbaşın
Pes gîdâ-yı rûh ile 'ulvî temâşâ itmeyüp
Nefse uyuben gezersin sana sen sekbânsın
Bir kapudan girüben geçdün birinden pes yine
“İrci'î” didükde göçdün eyle tut kervânsın
Rûha hem-râh olmayup uydun hevâ-yı nefse sen
İremezsın menzile atlu değil yayansın
İftihâr itme yüri geç bu hevâdan dön Hakk'a
İşbu nâmûs ile 'ârı oda ur kim yansın
Bu vücûdun şehrini sal yüri fikrün câhına
Rûhı sultân eyledün san Yûsuf-ı Ken'ân'sın
'Ömrünün sermâyesini virdün uş cân nakdine
Vezn için a'mâl-i hüsne keffe-i mîzânsın [34a]
'Âlem-i vahdetden ayru oldıgunçün rûz şeb
Hüzün idüp Ya'kûb veş tâ subha dek giryânsın
Şol yüzi gül gonca-leb mahbûb-ı 'âlemden bugün
Ayru düşmiş bülbül-i şûrîde veş efgânsın
'Âlem-i bu'da bıraktı seni işbu iftirâk
Ney gibi feryâd idersin dâ'imâ nâlânsın
Muhyî bildürdi sana bu sırrı çünkim Bâyezîd
Aldanup kalma hevâyaya geç yüri mihmânsın
Her birin bir lu'b ile bu halk-ı 'âlem oynadup
Hokkabâzun hokkasında sen bugün pinhânsın

‘Evliyâyı tahte kîbâbî lâ ya’rifehüm ğayri’ manasına işaretler zikr olan kaside Hakîkati Muhammediyyeyi beyân edib lâ taayyün, taayyünü evvel, taayyünü sâni denilmiştir. Ana binâ-i bir dâire vad’ edib, âlem-i bidâyetten tâ âlem-i nihâyete deĝin yigirmi sekiz mertebedir ki yigirmi sekiz harf, yigirmi sekiz menzil üzere bağlanup yigirmi sekiz bin âleme işaret olup yigirmi sekiz bin âlem -ki halk olunmuştur- mebnâ-yı âlemin mebd-i ki Hakkîkat-i Muhammediyye vâki’ olmuştur. Mezkûr dâire içinde asıl özün zikr olunur. Allahu Teâlâ a’lem.

Nazm

Lâ taayyun ismine derler amâ
Halk olunduĝun bu erz ile semâ
Yazmışım esmâ-i sıfatun münşânın
İsmi Muhyî mazharı bel oldı mâ
Gör devâir içre çok sır yazmışım
Fehm idersin sana olur rehnümâ
İbtidadan intiâ esrârını
Şekl idüb ‘Dâire-i Cihânnümâ’
Kesb idersin işbu sırrın sırrını
Bilirsin nedir ismi hem müsemmâ
İşitsin zâhir olur kamu esmâ
Kelâmı Hakdır sırr-ı Muhyî kelâmın
Bilir sırrı olan ehli muammâ

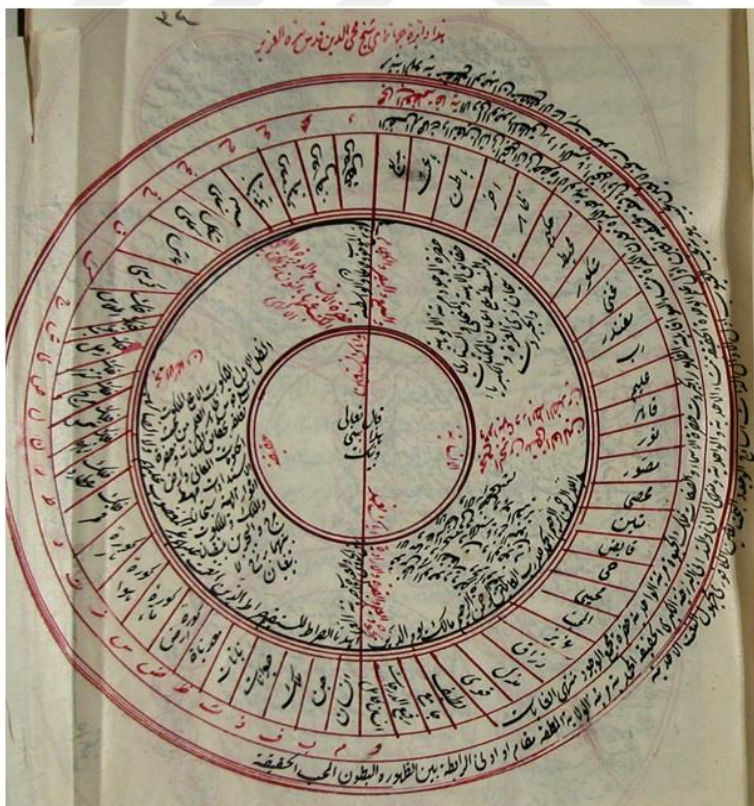
وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ⁴⁷²

Dâire cihannümâ ki zikr olundu hazerât-ı hamse özün şekl olundu evvel hazarâtı hamse dâiresi şekl olup Şeyhü’l-muhakkikîn Şeyh Muhyîddin kuddise sirrahu’l-azîz anların dâire cihannümâsı [34b] şekl olunub ba’dehû bu fakra lâyıh olan şekl olunub tertîb üzere zikr olunur.

⁴⁷² (Oku) attıĝında da sen atmadın, Allah attı. Enfâl 8/17.

[35a]

[35b]

[36a]

Pes aslın esâsın usûl özün iz'ân idesin denilmişdi. Aslın esâsı zikrolundu şimdi nekîr ve usûl ki anâsırı erbaadır tertib üzere zikr olunur.

Kasîde Der-Beyân-ı Anâsır

Bu çâr 'unsurın aslı menşei bir
Bu sırrın sırrınanla aslına ir
Anâsırdan olan hâsıl netice
Bu nefs-i itlâkla oldu ta'bîr
Bu çârın aslını zikr eyle bir bir
Lisân-ı hâlî pes eyle tefsîr
Anâsır aslı hâk, ateş, hevâ, âb
Senündür aslundur anla itme taksîr
Bulur ma'na yüzünden vasfı rûhun
Merâtible görünüb oldu tastîr
Havâ Hayy'in Mümî't ismi türâbın
Ki ateş feyze Muhyîyle tahrîr
Olub her birisi bir isme mazhar
Sıfâtın fehm it olmaz zâtı takrîr
Sıfât u esmâ yönünden fehm olur Hakk
Bilürsen işbu cismin oldu ta'mîr
Sıfat, zâtun ne 'aynıdır ne gayrı
Görenler bildi olmaz zât tağyir
Bu zâtın zât-ı Hakkın mazharıdır
Bu çâr unsur üzre oldu tedbîr
Bu çâr üzredür evvelde sübûtun
Bularun cem'îyîyle oldu tahmîr
İrişüb kâmile tekâmîl-i nefis it
Seni irşâd idüb hâlis kılur pîr
Özün teslîm idüben çık aradan
İki 'âlemde vechin ola tenvîr
Olursun sen de kabil her hitâba
Sözüm işit gel anla itme te'hîr
Bu varlığın gubârın kesr idersün
Azın azın bu nefsün ola teksîr
Özüni fehm idüb söyler lisânun
Ki hâlin kâle gelüb ide te'sîr

Bilüben nefsi Hakk'ı fehm idersün
Cismde rûhun ol dem de olur mîr
Vücûdun şehrine mâlik oluben
Bu nefsi sayd idüb oldun o dem şîr [36b]
Sakın aldanma ânın eli çokdur
Ki muhkem kayd idüb bend eyle zincir
Be Muhyî Bâyezîd'in ma' nasıyle
Bu hâkî cevher itdün gökçek iksîr
Hem ism-i câmi'a mazhar oluben
Aduvvı kahrı için elinde şimşîr

Rubai

Aslun usûl-i erba'adan nâşi oldı pes
Fehm eyledinse aslûni kalmaz hevâ heves
Sen senlügünle sânma senün senlügün bilüp
Bir mürşide erişde bu cehlin êsini kes

Pes insanın usûli anâsırı erbaa olduğunleyin anâsırın dahi yaratır eimme-i esmâ erbaa üzere müretteb olub ğayb hüviyyetinden biri kün hitabıyla cemî' mevcûdât zuhûra gelüp âlemi şehâdet vâkı' olub bu çâr ismi özün zuhûr eylediği Hayy ve Alîm ve Kâdir ve Mürîddir.

Rubai

Aslın usûl-i erba'adır, birde cem' olub
Sözün rûhun gözle biraz dâhi sem' olub
Sensin bu âlemin sebebi aslın özü ki bil
Fehm eyleme ki kasd ede gör lutfu tab' olub

Zikr olan esmânın ictimâi hakikat insâniyye-i zâhir-e bâtına terbiyeti musahhar için ki insan olanlar dahi kendü hakikatlarına vâkıf olub dâire-i ubûdiyyeti kemâ hüve Hakka iz'an edüb '*men arefe nefsehü*' bil ubudiyeti '*fekad arefe Rabbehu*' bil rubûbiyyeti esrârının zuhûru vakı' olunur. Pes usuli esmâ ve anâsır ve tabiat ve ihlâd zikrolunur. Ol ismi Hayydır ki imâmu'l eimme menşei hararettir. Kavlühü Taâla:

473 اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ deyû buyurmuştur.

Rubai

Bu Hayy ismiyle hay oldu hayâta irdi pes Âdem
Nefehât sırr-1 Âdem'de zuhûr itdüğü dem ân dem
Hakk'a hamd idüb ol dem dededi elhamdülillah pes
Hüdâ, “*yerhamüke Rabbüke*” dedi nefh olıcak ol-dem

Kavlühû Taâla: 474 وَتَفَحُّتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي deyû buyurmuştur. Pes Hakikati Hayyın zuhûru İsrâfildir. [37a] مُدَبِّرَاتٍ أَمْرًا 475 deyû buyurmuştur. İsmü Rahmân'ın mazharı vâkı' olmuştur ki kavlühû Teâlâ:

476 وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ deyû buyurmuştur.

İsrafil'in makâm-ı 'arşdur ki 'akl-ı küle mazhar düşüb ve usûlü 'anâsırdan nârdur ki ulviyyedir, ismü kâbıdın mazharı vakı' olub tabîati hâr-ı yâbistir amma nâr nârdır ki 477 نَارِ الْأَخْضَرِ نَارًا 477 nişân est ve ahlâtan safrâdır.

Rubai

Bilürsün nâr, kâbız ismdür hem
Kesâfet-i cism içinde meseldür hem
Olursa ânı ihrâk itmeyince
Varub Adn'e girilmez şöyle mübhem

478 وَوُفِّيْتُ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ deyû buyurmuştur.

Sâni ismi Âlîmdir ki imâmu'l muhkemdir menşei bürûdetdir. Kavlühû Teâlâ:

479 هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

473 Allah, O'ndan başka tanrı yoktur; diridir, her şeyin varlığı O'na bağlı ve dayalıdır. Ne uykusu gelir ne de uyur. Bakara 2/255.

474 Onu (insan şeklinde) tasarlayıp da ruhumdan üflediğim. Hicr 15/29

475 Bir de (emrimizle kullara ait) işi yöneten (melek)lere. Naziat 79/5.

476 Sûra üflenmiştir. Artık onlar kabirlerinden kalkıp rablerine doğru koşmaktadırlar. Yâsîn 36/51.

477 Yemyeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur; işte ondan yakıp durmaktasınız. Yâsîn 36/80)

478 Hiçbir haksızlığa uğramaksızın herkese hak ettiği tastamam verildiğinde halleri nice olacak!

Âl-i İmrân 3/25.

479 O, kendisinden başka tanrı olmayan Allah'tır; duyular ve akılla idrak edilemeyi de edileni de bilir. O rahmândır, rahîmdir. Haşr 59/22.

Rubai

'Alîm ismi olubdur 'ilm için dâl
Pes âlim 'ilmle olmak ne hoş hâl
Ve ger 'ilmiyle 'âmil olmaz ise
Verâsetden kalur müşkildür ahvâl

Kemâ kâle aleyhisselâtu ve's selâm: “Men amile bimâ ilmi veresehullâhu ilmu mâ lem ya'lem” deyû buyurmuşdur.

Pes sıfat-ı ilmün mazharı Cebrâildür ki; KavlühûTeâlâ: ⁴⁸⁰عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى deyû buyurmuşdur. Mülakkiyâttır ki, ⁴⁸¹فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا İsm-i Ganî'nin mazharı vâki' olmuşdur.

⁴⁸¹اللَّهُ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ

Cebrâilin makâmı felek-i atlasdır ki nefsi külle mazhar düşmüşdür ismü bâ'ıs ve şekürdür ve usûli ve 'anâsırdan mâ'dır ki saklıdır ismü Muhyinin mazharı vâki' olmuşdur. Kavlühû Teâlâ: ⁴⁸²وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ deyû buyurmuşdur. Amma mâ mâe diğere ki 've kâne arşühü alel mâi' sıfatı ünsiyet ve tabiatı yârdur tıbdır ve ihlattan balğam vâki' olmuşdur. Mânın hassası ihyâ eylemek üzeredir ki:

[37b] وَقَجْرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ ⁴⁸³

Rubai

Su gibi alçağa meyl it sen müdâm
Pes müdâm üzere olursun müstedâm
Varub asla kavuşursun menzile
O vücudun şehri olmaz in'idam

Sâlis ismü müriddir ki imâmul muhassıdır menşei tubtur . Kavlühû Teâlâ:

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعْدُ فِي السَّمَاءِ ⁴⁸⁴

⁴⁸⁰ Ona bunları müthiş kuvvetleri olan (Cebrail) öğretti. (Necm 5)

⁴⁸¹ Allah bütün âlemlerden müstağnidir. Âl-i İmrân 3/97.

⁴⁸² Her canlıyı sudan yarattığımızı. Enbiyâ 21/30.

⁴⁸³ Orada nice hurma bahçeleri ve üzüm bağları meydana getirdik, içinden sular fişkırttık; Onun ürünlerinden ve kendi elleriyle ürettiklerinden yesinler diye. Hâlâ şükretmeyecekler mi? Yâsîn 36/34-35.

⁴⁸⁴ Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, göğe çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir. En'âm 6/125.

Rubai

Mürîd ismine gel getir irâdet
Tefekkür eyle Hakk'ı kıl firâset
Bu dünya mezradur âhiretçün
Ki zâyî' olmaya vakt-i hırâset

Pes Sıfat-ı Irâdet'in mazharı Mîkâildür ki mukassemâtdır. “*Fel mukassemâti emra*” diyü buyurmuşdur. İsm-i Rahîm'un mazharı vâki' olmuşdur ki, *Errahmanürrahîm* diyü buyurmuşdur. Mîkâilün makâmı kürsidür ki,

⁴⁸⁵ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ diyü buyurmuşdur. Heyûlâni-i külle 'mâ' mazharı olup heyulani'l-küll ism-i âhardür ki, *hüve'l-evvelü ve'l-âhirü* diyü buyurmuşdur. Ve 'anâsırdan havadur ki i ulviyyedir ismü hevânın mazharı vâki' olmuşdur, hevânın hâssası i'tidâl üzere olup hayat vermek üzeredir tabiati hâr ve ratbdır amma havâ havâyı diğereş ki lâ tusebbihu'r rîha feinnehâ min nefsin errahmân beyânest ve ihlattan dem vaki' olmuşdur.

Rubai

Hava, Hayy ismine mazhar bile gör
Hicâbı işbu 'aynından sile gör
Hüve'l-Hayy ismi her şeyde göründi
Beyânda sanma sen sendebile gör

⁴⁸⁶ وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ diyü buyurmuşdur. Râbi' ismi Kâdir dir, 'Îmâmü'l-mü'ecceldür.' Menşei yebûsettir. Kavlühü Teâlâ:

⁴⁸⁷ قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ diyü buyurmuşdur.

Vallâhu Teâlâ a'lemu. [38a]

⁴⁸⁵ O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır, onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. O, yücedir, büyüktür. Bakara 2/255.

⁴⁸⁶ Nerede olsanız sizinle beraberdir. Hadid 57/ 4.

⁴⁸⁷ De ki: “Allah size üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye ya da sizi muhalif gruplara ayırıp birbirinize güçlerinizin acısını tattırmaya kâdirdir.” En'âm 6/65.

Rubai

Bu Kâdir ismine her kim olursa kâdir ‘âlemde
Hızır-veş her yere ânlar olurlar hâzır ‘âlemde
Aceb kudret degil mi kim bu çâr ‘anasırla her şey’in
Usülen fehm idüb bilüb olurlar nâzır ‘âlemde

Pes sıfat-ı Kudretün mazharı ‘Azrâildür ki nâziâtdur. ⁴⁸⁸عَرَافَاتٍ وَالنَّازِعَاتِ deyü buyurmuşdur. İsm- i cevâdun mazharı vâki‘ olmuşdur. ‘Azrâil’ün makâmı felek-i Zühredir ki tabîat-ı külle mazhar olup tabîat-ı küll mazhar-ı ism-i bätındur.

Kavlühü Teâlâ ⁴⁸⁹وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ deyü buyurmuşdur. Ve ‘anâsırdan ‘hâk’dur ki süfliyyedir, mümît isminin mazharı olup tabiyyatı bâr-i yâbesdir. Amma hâk hâki dîrsen ⁴⁹⁰وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا

Kavlühü Teâlâ: ⁴⁹¹دَعَايَةُ لَهُمُ الْأَرْضِ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ deyü buyurmuşdur. Ve ihlâtan sevdâ vâki’ olmuşdur nitekim denilir.

Rubai

Hâk olagör beyte sende her nebât
Hâsılı neyden olur kand u nebât
Ne dediğüm nedüğünü fehm iden
Şol cinân içre görüb görmez memât

Pes zikr olan esmâ sıfât şems ü kamer işaretiyle hem necm dahi isti’dadına göre feyzın alub netice sen zuhûra getürmen üzere olub şemsün harâretiyle kemâlin bulub ve kamerün i’tidaliyle renk rû bağlayub bu cümle esma ve sıfat şems ve kamer insan maslahatları için insana ğıda olub insan olanlar dahi kendü hakîkatlarına vâkıf olub a’rifukum nefsuküm ta’rifuküm Rabbuküm esrarının mazharı vakı’ olalar bu cümle nûn ictimânın neticesi ekl ve şürb iktidâ eyler eklin ve şürbin neticesi nutfe-i insan olur, zirâ ekl ve ve şürb ki vardır unsuru erbaanın ictimâından kopar hatta şeytan aleyhilla’ne

⁴⁸⁸ Söküp çıkararlara, (andolsun). Nâziât 79/1.

⁴⁸⁹ O, zâhir ve bätındır. O her şeyi bilir. Hadîd 57/3.

⁴⁹⁰ Yer, Rabbinin nuruyla parlayacak. Zümer 39/69.

⁴⁹¹ Ölü toprak, onlar için bir ibret (kudretimize bir delil)dir. Biz onu dirilttik, ondan taneler çıkardık; işte ondan yemektendirler. Yasin 36/33.

yalnız nârdan halk olunmuşdur. Ol sebebden ekl ve şürbe ihtiyacı olmayub [38b] yalnız anâsırın bir cüz'ü ekl ve şürb iktidâ eylemedüğü mukarrerdir.

Rubai

Anâsır ictimâ'ından koyar bil şurb u ekli
Helâli ekl idenlerdür şeyâtinden olan benli
Şekâvet ehli her demde harâmı irtikâb eyler
Anı şer' beyân etdi yârın nesh olısar şekli

Kemâ kâle Rasulullâhi sallahu Teâlâ aleyhi ve sellem:

يحشر قوم من أمتي قد غيرهم الله تعالى صورة اخري بعضهم على صورة الخنازير وبعضهم على صورة الكلاب وبعضهم على صورة الذباب⁴⁹²

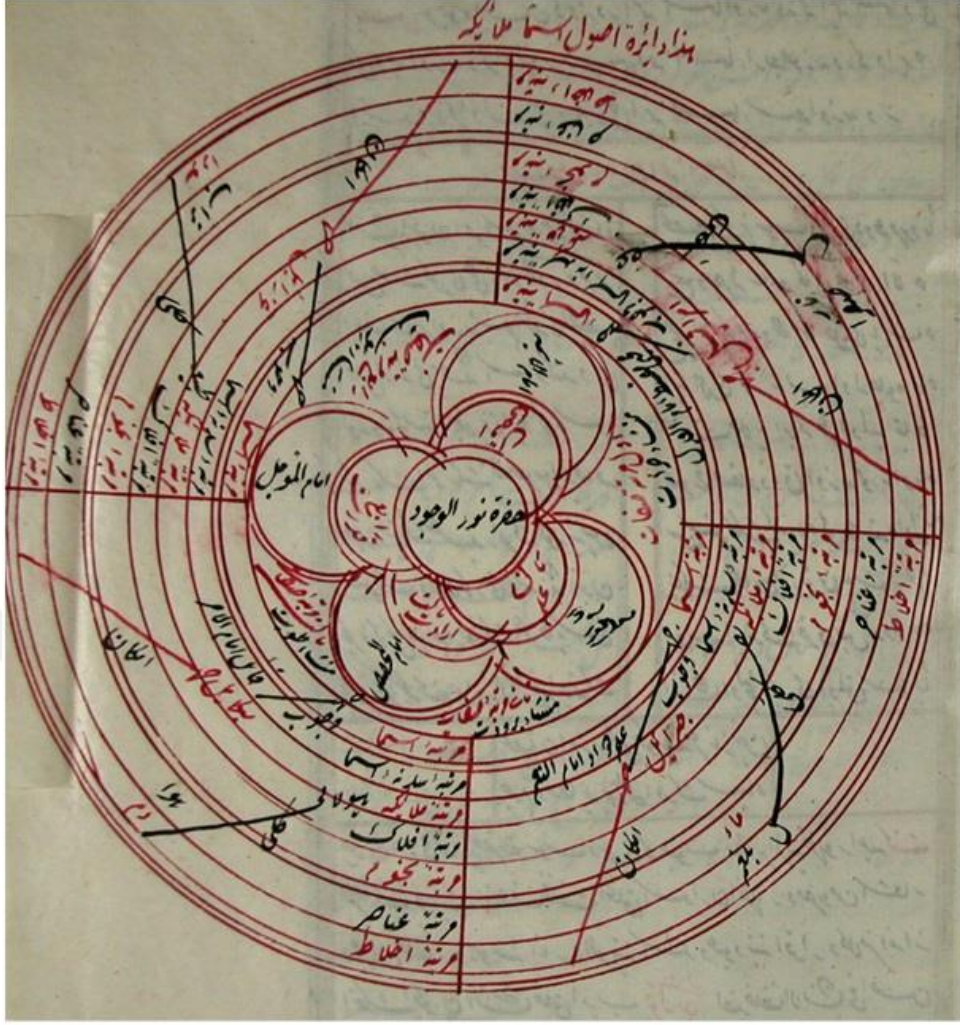
Allâh-u Teâlâ sûretu'l uhrâ ba'dahüm alâ sûretu'l hanâziri ve ba'dahüm alâ sûretu'l kilâbi ve alâ sûretu'l zibâbi deyû buyurmuşdur. Pes biz dahi kendi vücûdumuz kitabından okuyub zevk eylediğimiz meâniyyeyi iz'an olunduğu mukadder tefhim için yazıb zikr olundu.

Rubai

Bu vücûdun içre cûdî bilmeğe
Bula gör bir ehli cehlin bilmeğe
Ol sırâtı müstekım üzere yarın
Geçüben eyleşmeyesen eylemeğe

Pes usûlü esmâ-ı erbe'a üzere bir dâire vad' edüb usûlü esma-ı ve usûlü melâike ve usûlü anâsır ve tabiatı ve ihlâtı mezkur dâire içinde zikr olunur, vel hamdü lillahi vahdehü. [39a]

⁴⁹² Allah, ümmetinden bir kavmi bazıları domuz suretinde, bazıları köpek şeklinde, bazıları da sinek şeklinde çevirmiş olduğu halde haşr eder.

[39b] Pes vücûdu insan ki vâdır eimme-i esmâ üzeredir ki esmâ dahi iki vech üzere zikr olunur. Birisi eimme-i esmâ-ı erbe'a üzeredir ki dâire içinde zikr olundu, biri dahi eimme-i esmâ-i seb'a üzeredir.

Kaside Der Beyân-ı Eimme-i Esmâ

Sem'-ı basarla sâmi'-i kâfi kelâm-ı ilâh
 A'zâ anâsır üzere cism eyledi latîf
 Nefh eyledünde rûh ana kıldı padişah
 Kalbi edindi maden-i esrâr kendüsi
 Âyine kıldı görüne pes ola cilvegâh
 Görüne göstere bakuben ânı göresin
 Hikmet-i cilâya er ki ömr olmaya tebâh
 Görmek dilersen ânı cilayla eyle sâf
 Sûfi safâ ve zevk üzre gör yine o mâh

Mihr rahnin aksidir ânın görüne pes
Sen senlüğün kederde göresinde ol penâh
Senliğin oldı gör seni hem senden eren
Benlik hicâbın urunuben başına külâh
Gayra gönül veribde özün âna tapasın
Sevip edindin âhir pes kendüne ilâh
Acep niçünkü kendi özün fehm edinmeden
İnsan olunca yeğdi olmak sana giyâh
İsyân üzre Muhyî geçip ömr-ü nâzenîn
Cürm-i hatayla yüzünü eyledin siyâh

Çün Bâri-i Teâlâ hazreti sevib diledi ki bilünüb mezâhir-i ilâhiye zuhûr eyleye, küntü kenzen mahfiyyen feucîbet en a'rafe fehalaktü'l halka esrârına izhâr ve mefhûmun iş'âr ve muhabbetin isâr ve rubûbiyyetine isâr ve ulûhiyyetine esrar ve ubûdiyyetine ikrâr ve kelâmına endâz etmek için insanı halk edüb kavlühû Teâlâ:

وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوْرَكُمْ⁴⁹⁴ dahi⁴⁹³ وَمَنْ رَدَدْنَاهُ أَتَقَلَّ سَافِلِينَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ

deyû buyurmuştur. [40a] İnsanı kemâl kudretine mazhar edinüb sırrı rubûbiyyetin dâire-i ubûdiyyetten çeşmi uşşakile kendüyi temâşâ etmek için ahseni takvim birle ta'bir edib âyet inzâl eyledi. Ve kâle'l-Müeyyed el-Cendî: “*Kâlellâhu Teâlâ fi evveli'n-nûriyyeti, 'eradnâ en nahluka'l-halka insânen alâ sûretinâ ve heye'tinâ ve şeklinâ'/Nûrâniyyetin evveli hususunda Allah şöyle buyurdu: Mahlukattan insanı kendi suretimizde, hey'etimizde ve şeklimizde yaratmayı istedik*”

Kemâ kâle aleyhisselâm: “*Innellâhe haleka Âdeme alâ sûratih yani a'tâli âdeme ba'zı evsâfîhi ke's-sem'i, ve'l-basari, ve'l-kerâmî, ve'l-irâdeti ve'l-kudreti ve'l-ilmî ve'l-hayâti, kîle halekallâhu Âdem'e dâllen alâ vücûdi zâtihî.*”⁴⁹⁵

⁴⁹³ Andolsun ki biz insanı hakikaten en güzel biçimde yarattık. Sonra onu (isyânı, vahiy yolundan sapması, hep kötü şeyleri düşünüp yapması yüzünden) aşağıların aşağısına çevir (ip indir)dik. Tin 95/4.

⁴⁹⁴ Size (ayrı ayrı) şekil verdi; hem de şekillerinizi güzel yaptı. Teğabün 64/3.

⁴⁹⁵ Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı yani işitmek, konuşmak, irade, kudret, ilim ve hayat gibi bazı sıfatlarını Âdem'e verdi. Denildi ki: Allah Adem'i zâtının varlığına delil olsun diye yarattı.

Pes eimme-i esmâ ki insana mahsustur. Sâir mevcûdât ki her biri bir ismin mazharı vâki‘ olup zuhûr eyledi. Amma insan, ism-i camî’a mazhar olup zuhûr eyledi.

Mesnevi

İsm-i câmi, câmiu esmâ-bûd
Sûret-în ism-i ‘aynmâ-bûd
Her gücâ ismiyyet-i ‘ayn ân u set
Her gucâ ânest ism-i cân u set
Cümle-i esmâ-i müsemmâ rûsemud
Sad hezâr esmâ müsemmâ yek-i vücûd
Mecma ‘-i mecmû ‘-i esmâ âdemest
Lâ-cerem u kutb-i cümle ‘âlemest
Cism u rûh ‘aynism her çehâr
Cümle yek zâtend nîkû yâd dâr
Herkesî ki mazharu ‘l-Allah şod
Âfitâb-i rahmeteş çûn mâh şod⁴⁹⁶

Ve insanı kamil rafîu’d deracât ismünün mazharı vakî’ olup zuhûr eyledi.

Kavlühü Teâlâ:

⁴⁹⁷ رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ deyû buyrmuşdur.

Kema Kâlealeyhisselâm: ‘*Halekallahu ‘l-insâne min erbaete aşera eşyâ, erbaetün mine ‘l-ebi ve erbaetün mine ‘l-ümmi ve sittetün min hazâ inillahi Teâlâ. Ammâ erba ‘atün elletî mine ‘l-ebi; el-azmü ve ‘l-cildü ve ‘l-asbü ve ‘l-uruku ve ammâ ‘l-erbatü*

⁴⁹⁶ Câmi‘ ismi isimleri câmi‘ idi
Bu ismin sûreti bizim aynımız idi
Her nerede ismin aynısı kendisi ise
O’nun olduğu her yerde cânın ismi O’dur
Cümle isimleri müsemmâ olarak göründü
Yüz bin isim müsemmâ tek vücûd
İsimlerin tamamının cem‘i âdemdir
Şüphesiz ki o cümle âlemin kutbudur
Beden, rûh, ayn, isim her dördü
Tek bir zâtın gölgesidir, iyi bil
Her kim Allah’ın mazharı olursa
O’nun rahmetinin güneşinden, ay gibi olur

⁴⁹⁷ (O,) dereceleri yükselten, arşın sahibi (olan Allah), o kavuşma gününün dehşetine karşı (insanları) uyarmak için emriyle ruhu (vahyi ve nübüvveti) kullarından dilediğine indirir. Mü’min 40/15.

elletî mine'l-ümmi; el-lahmü ve's-şahmü ve'd-demü, ve's-şa'ru ve sittetün min hazâini'llahi Teâlâ; es-sem'uve'l-basaru ve's-şemmu ve'z-zevku ve'l-lemsü ve'r-ruhu sadaka Rasûlullah⁴⁹⁸

Kaside Der Beyân-ı Esrârı Tertîb-i Vücûdu İnsan [40b]

O dem kim âdemi halk etdi Bârî
İdindi ânı pes 'aşkın medârî
Nefhat sırrını nefh eyledükde
Rûh oldı demin ol demde süvârî
Girüb cismine etdi heb sirâyet
Buhâr şeklinde olmuşdur mirârı
Hemândem aksırıp der hamdullah
Lisânı hamd üzre oldı cârî
Dedi Hakk, âdeme yerhamükâllah
Hayâsından kızardı gül-i izârî
Ömr virüb ecel-i takdîr idüb Hakk
Yâlinûz gayra degil inhisârı
Olur her şeyün aslına rucû'ı
Ölüm Hakk ihtiyâr u ızdırârî
Teâlâ-şâne zî-kâdir-i pâk
Ki asdı bir kaleyle bir hisârı
İçinde on sekiz bîn 'âleme ânun
Yapılmış bu hisâra burc-ı bârî
Dedi Hakk şol hisâra kendü hısnı
Eger tevhîd ise hısnın cidârî
Olub her birisi bir isme mazhar
Sıfâtıdır bilinen zât-ı 'ârî
İrüb u gör tevhîd-i zâta
Ki mi'râc etdi kendüziyne dârî

⁴⁹⁸ Peygamberimiz buyurdu ki, Allah insanda on dört şey yarattı, dördü babadan, dördü anneden altısı da Allah'ın hazinesinden gelmektedir. Babadan gelen dört şey şunlardır: Kemik, deri, sinirler, damar. Anneden gelenler de dördtür: Et, yağ, kan, saç. Allah'ın hazinelerinden gelen altı tanesi ise duyma, koklama, zevk alma, dokunma ve ruhtur. Sadaka Rasûlullah.

Yakıp sâvurdılar külün hevâya
Enel-Hakk ile buldı iştiârî
Bu hısna hissedâr olan kişinin
Ayagı tozunun olam gubârî
'Nefehtü' sırrın itmiş anda sultân
Vezîri kalb olup tutdı yesâri
Müretteb olup erkânı hep şehâne
Merâtibce bulub nefsi i'tibârî
Bu kalbin rûha nefse var şumûli
Olub rûhiyle nefsin hem cıvârî
Giyer ahkâmını gâlib olınan
Haber virdi hadis içre Buhârî
Kemâlin bulacak hilkatde âdem
O dem ilhâm olup Hakkın nisârı[41a]
Dedi yâ Âdem esmâdan haber vir
Bile emlâkın asgâri kibârî
İşidüb cümle derler 'ilmimiz yok
Haber verdin de yek-nâm hezârî
Hemân-dem cümlesi vardı sucûda
Dilerler Hakk'dan ol dem i'tizârî
Racîm etmedi oldım anda secde
Yalnız hilkatı olmuşdı nârî
Benim aslumdur âteş, âdemün hâk
Hasedle 'ucb idüb çizdi kenârî
Özin nehy etdi ol dem emr-i Hakk'dan
Ebedî nâr oldu pes anun karârî
Ola İblisle nâr içre yeksân
Hakkın emrinden idenler firârî
Beşâret etdi anda âdeme Hâk
Beşer olmayla anun simârî
Resûli cümleden mümtâz idüb Hâk
Münevver itdü nûrından nehârî
Bu eşyâyı senünçün, senü benüm çün

Yaratdum dimişdi ana Bârî
Cemâliyle celâlin etme fark
Olub döğünen ol sahib-i iyârî
Resûlün şer‘in i‘lâm etmek için
Ana mahrem yaratdı çâri-yârî
Ana mürselden ümmet olmağičün
Çeker dâim felekde intizârı
Makâm-ı ‘ulüvvde seyrân idenler
Hakk ilhâmıdır anların şikârı
Maârifî sayd idenler feyz-i Hakk’dan
Cinân içre iderler iftihârı
Cemâli cilvesinde mest olanlar
Ebed eylemez anların humârı
Be Muhyî Bâyezid’in ma‘nisiyle
Aceb seyr eylemişsen bu diyârî
Hakkın vasfını her şeyden mu‘ayyen
Tamâşâyla sayd itdin nigârı
Uyarsan rûha âlîdir makâmın
Sana Hakk virdi cüz-i ihtiyârî
Rûhun ‘ulüvve ve nefsün meyl-i süfle
Kûl olan nefsine nâr oldı kârî
Hevâ-yı nefse der-kâr olanlar
Cahîm içre çekerler inkisârî [41b]
Muhalled kâlısardur nâr içünde
Ebed- şeytânla nâsın şerârı
‘Küllühü billâh’ lutf it nefsini bil
Durulmadan bu ‘ömrinin tomârı
Neki kim mahrem-i şeytân ola bil
Urısar başına ondan yuları
Hazâna irişmeden ‘ömre hazer kıl
Bozulmadan bu hüsnünün bahârı
İrem dersen visâl-i yâre durma
Şu bülbül gibi her şeb eyle zârî

Muzâf eyler isen leyl-i nehâra
Cehennemini erişmeye buhârî
Be-billah uyma nefse ihtirâz it
Budur nefisle oynarsın kûmârî
Bir ejderdir cismde heft sırdur
Helâk eyler uyarsan zehr-i mârî

Kavlühû Teâlâ: ⁴⁹⁹فَأَلَّهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا ve dahi insanın olduğuna dâldir ki, kavlühû Teâlâ:

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ لَخَبِيرٌ بِمَا كَفَرُوا ۗ كَذَلِكَ يَدْعُوا الْإِنْسَانَ إِلَى ظُلْمٍ إِنَّهُ كَانَ طَٰغُوتًا ۗ⁵⁰⁰ deyû buyurmuşdur.

Pes Bâri-i Teâlâ hazret-i semâvât u arzun ehline emâneti arz idüb getürmeyüb ‘iba’ eylediler. Semâvât ehlinden murâd melâikedir. Rûhâniyetleri haysiyyeti gâlib olduğu ecilden kabul etmeyüb i’raz eylediler. Zîra emânetin uhdesinden gelmekliğe cismâniyyet âlemi bile olmâk gerekiydi olmadığı eclinden kabul eylemediler ve arzın ehlinden murâd yeryüzünde ne kadar dâbbe ki halk olunmuşdur, emaneti onlara dahi arz edüb onlar dahi görmeyüb îbâ eylediler. Pes bunların cismaniyetleri haysiyetinden isti’tadları varyidi. Ve lâkin rûhâniyet nazarları yoğudu ki görüp emaneti götürmeğe ikdâm ideler. Pes bunlar dahi götürmediler. Pes bu yana ki insan anâsır-ı erba‘aden mürekkeb olub kavlühû Teâlâ: ‘*Ve hamlehe’l-insân Innêhü kâne zalûmen cehûle*’ insânın hâli olup getürmeğe iltizâm iylediler. Kavlühû Teâlâ:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي النَّارِ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا⁵⁰¹ deyû buyurmuşdur. Zulümden murâd nârdır ki sıfat-ı zulümdür, ulvîdir, hârî yâbisdir. ‘İsm-i Kabz’ın mazharı vâki’olmuşdur. Cehûlden murâd Hakkdır ki sıfat-ı cehldir, bârid-i yâbisle süfliyyedir. İsm-i Mümît’in mazharı vâki’olmuşdur. Kezâlik âb-ı

⁴⁹⁹ Her bir nefse ve onu (insan şeklinde) düzenleyene, sonra da ona hem kötülüğü hem de ondan sakınmayı/ korunmayı ilham eden (onlara bilme kabiliyeti veren)e andolsunki! Şems 91/8.

⁵⁰⁰ Doğrusu biz emaneti (emir ve yasakları) yerine getirme sorumluluğunu göklere, yere ve dağlara arz (ve teklif) ettik de (onlar) bunu yüklenmekten kaçındılar ve on (un getireceği sorumluluk)tan korktular da onu insan yükledi. (Eğer bunun gereğini yapmaktan kaçınırsa) cidden o çok zalim, çok cahil (demek)tir. Ahzab 33/72.

⁵⁰¹ Gerçekten biz, Âdemoğlu’nu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde (bineklerle) taşıdık, onlara güzel/temiz/helal şeylerden rızık verdik ve hakikaten onları yarattıklarımızdan pek çoğuna üstün kıldık. İsra 17/70.

hevâ dahî şöyledir. Hatta şeytanı ‘aleyhillâne varıb Hazret-i Âdem’in kalbine nazar eyledikdi gördi ki anâsır-ı erba‘adan mürekkebe bir kalıb, heb birbirine ‘zıddu’z-zıddân lâ yectemiân/Birbirine zıt olan şeyler bir araya gelemez’ deyüp ‘ene hayrun minhu/ben ondan daha hayırlıyım’ dedi. Pes Hazret-i Âdem’in kalbine nazar eyledi. Hâzreti Hakk’ın kudretine nazar eylemedi. Ol sebepten merdûd-ı ebedî oldu. Bu yine insan ki anâsır-ı erba‘adan mürekkep olup anâsırın içtimâından leyyinet gelüb gönül gözü açılıp safa-yı kalb birle i’tidal hâsıl olup emâneti ihtiyar eyledüğü ecilden kurbiyyet-i tâm üzere makbûl-i hazret olup hilâfete lâıyk oldu. Pes anâ binâen makbûl-i hazret bil ârif’at eyledi. Kavluhû Teâlâ: *وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا* deyû buyurmuşdur. ‘Hüve’l-müheymin’. İnsandan eşref varsa anlardır melâike-i müheymin ve kerrûbiyyûn dahî derler. Anlara secde teklif olunmadı. Müşâhede-i cemâlde hayran şiddet-i iştigalden Âdem’in halk olundugun bilmezler. Pes nûr-ı Muhammedî ki vardır. Kemâ kâle ‘aleyhisselâm; ‘*Evvelü mâ halakallâhu nûrî/Allah’ın ilk yarattığı benim nûrumdur*’ diyu buyurmuşdur. Ammâ melâike mi efdal yoksa insan mı efdal, diye sual olunursa, bil ittifak insan efdaldır. Rasuli usûlinden ve havâssı havâssından. Amma ba’zı kere melâike efdaldır. İnsan üzere min haysü’l-hâl, zira Server-i enbiyâ -sallallâhu ‘aleyhi vesselâm Hazret-i Hakk’dan haber verir: ‘*Bir kimesne beni kavmin arasında zikreylese ben ânı anlardan hayırlı kavmin arasında zikreylerim*’ didüğü şâhid olur. Pes, insan dahî efdaldır melâike üzerine min haysü’z-zât. Ol vakit ki [42b] Bari Teâlâ hazreti insanı kemâl kudretine mazhar edünüb kavluhû Teâlâ: *وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ* dedüğü vakit melâike işüdüb taaccüb edüb bir avuç hâkden insanı halk edüb halife eyleye biz hod hadâiri kuddüsde hiçler olub a’lem iken

قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ deyüb kibr ve hazreti Hakka cevap verüb ⁵⁰² *إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ* deyû buyurmuşdur.

Pes melâike yalnız kavluhûn zuhûra getürüb “*Kün*” hitâbıyla zuhûr bulub, insan hem kavlen hem fi’len kemal kudretinin mazharı vaki’ olub kavlen zuhûra geldüğünü

⁵⁰³ *وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي*

⁵⁰² (Ey Resûlüm!) Hani Rabbin meleklerle: “Ben, yeryüzünde (hükümlerimi yerine getirecek) bir halife (yetki ve yöneticiliğe elverişli insan) yaratacağım.” demişti. (Melekler de: “Yâ Rab!) Biz seni hamd (övgü) ile yüceltip ve seni bütün noksanlıklardan tenzih edip ulularken, orada (senin emirlerini tutmayıp) bozgunculuk çıkaracak ve kan akıtacak birisini mi yaratacağsın?” dediler. (Allah da): “Şüphesiz ben sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim.” dedi. Bakara 2/30.

⁵⁰³ Onu (insan şeklinde) tasarlayıp da ruhumdan üflediğim. Hicr 15/29.

deyû buyurmuşdur. Fi'len zuhûra getürdüği 'hammertü't- tînete Adem erbâine sabâhen'⁵⁰⁴ Feizâ sevveytühû deyû buyurmuşdur. Pes melâikeden efdal olanlar insân-ı kâmil olanlardır ki melâikenin akılları var nefisleri yok, insanın hem akılları var hem nefisleri var. Hayvanâtın nefisleri var akılları yok. Şol kimdeler kim aklına tabi' olup rûhâniyetleri hâsiyyeti ğalib olur. Melekiyyet tahsîl iylemişlerdir. Anlar melâikeden efdaldır ki;⁵⁰⁵ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ⁵⁰⁵ mefhumu üzere amel edib mukarrabinden olmuşlardır.

Rubai

Nefsini bilen ider ulve urûc
Kat' ider menzili seyr eyler burûc
Ol makâm-ı alide mesken tutub
Rûh makâmın seyredir kable'l-hurûc

Ve şonlar kim akla tâbi' olmayub hevâ-u hevâsı birle nefse emmâre sıfatları birle muttasıf olub hayvâniyet kesb etmişlerdir anlar hayvandan edaldır ki:

⁵⁰⁶أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ⁵⁰⁶ deyû buyurmuşdur. [43a]

Rubai

Akla tabi' olmayub nefse uyan
İletir ânı nâre oldurur koyan
Külü tefekkür ile 'aklın cem' olub
Ölmeden bîçâre gafletten uyan

Kavlühû Teâlâ: ⁵⁰⁷وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ⁵⁰⁷ deyû buyurmuşdur. Kema kâle aleyhisselâm: “*Halekellâhu Âdem'e min türbeti'l-ardîne ve lev halekehû min türbetin vâhidetin, lekâne'n-nâsu ala levnin vâhidin. Halekellâhu re'se Âdeme min türbeti beyti'l-mukaddes ve haleke cilde re'shumâ a'l-işri min türbeti'l-*

⁵⁰⁴ Âdem'in çamurunu kırk sabah yoğurdum.

⁵⁰⁵ Nefislerinizi öldürün. İşte böyle yapmanız, yaradığınız katında sizin için daha hayırlıdır. Bakara 2/54.

⁵⁰⁶ İşte bunlar hayvanlar gibidirler, hatta daha aşağı/daha şaşkındırlar. A'raf 7/179.

⁵⁰⁷ (Âhirette) bize kavuşmayı ummayan, (sadece) dünya hayatından hoşlanıp (gönlü) onunla yatışıp rahatlayan ve bir de âyetlerimizden gafil olanlar var ya! İşte, onların kazandıkları (günahları)ndan dolayı, varacakları yer ateştir. Yunus 10/7.

cenneti ve haleke lihyetehu ve şârebehu min türbeti 'l-kevseri ve haleke 'aynehumâ a 'l-câni beyni min türbeti 'l-havdi ve haleke sadrehû min türbeti 'l-İrâki ve haleke kablehû min türbet-i Bâbil ve haleke yedehu 'l-ilâheyne min beyti 'l-atiki ve haleke yedehu 'l-yusrâ min arzin fârisin ve haleke ricleyhu min arzi 'l-hindi ve haleke reyyetehû? ve tihâlehû min sehlin ve cebelin ve haleke kebdehû ve im'âdehû min arzi 'l-cezîreti fe bizâlike ihtilâfun fî Âdeme fî elvânihim”⁵⁰⁸ 509 وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدْرًا مَعْدُورًا

Der Beyan-ı Hammertü Tînetu Âdem Aleyhisselâm

Yoğurdu tînete Hakk kudret eliyle eyledi bizzât

Âlâike kor adım Havva oldu kendine mir'ât

O mir'ât içre hüsnünü temâşâ eyleye her dem

Tecellî eyleye âna görüne kendüsi bizzât

Ki çâr unsur durur aslı zehî kâdir ki sun'undan

Hevâ u hâk, âb u ateşine hoş şekli gözün hey'ât

Görürsün kendi mir'âtın içinde hüsnünü ânun

Görürsün kendi mir'âtın olan âyine sırr-ı zât

Kodu sırrın o mir'âtın içinde kalb dedi âna

O sırra ericek insan gider pes nefyile isbât

Saadet işidir her kim irerse iş bu esrâra

Hakkın ilhâmını söyler dimâna verir lezzât

O sırra ericek Mansûr özünü mahv idüp küllî

'Ene'l-Hakk' çağurup söyler lisânıyla nice kerrât

Kamerle şems göre devri gice gündüz iki âyât

O sırrın sırrıdır Muhyî virdi dâim sana hayret

O hayrette olanlara erişmez anlara emvât [43b]

Kemâ kâlealeyhisselâm: *'El-mü'minûne lâ yemûtüne bel yenkalibûne min dâri 'l-fenâi ilâ dâri 'l-bekâ/Mü'minler ölmezler bilakis fâni dünyadan ebedi âhiret yurduna göçerler'* manasına işaretdür.

⁵⁰⁸ Allah, âdemi yeryüzünün toprağından yarattı. Şayet tek bir bölgenin toprağından yaratsaydı insanlar tek renkte olurlardı. Âdem'in başını Beytü'l-makdis'in toprağından, baş derisini cennetin toprağından on yerle birlikte, saçını sakalını kevser toprağından, gözünü cennet havzundan göğsünü Irak toprağından, önünü Bâbil toprağından, sağ elini beyt-i atikden sol elini Fars toprağından ayağını hind toprağından ciğerini ve midesini ada toprağından, bu sebeple âdem'in renkleri arasında farklar oluştu.

⁵⁰⁹ Allah'ın emri takdir edilmiş bir kader (ve kat'î bir hüküm)dür. Ahzab 33/38.

Kaside Der Beyân-ı Zuhûru İnsân

Âdem ki 'âleme gelüb insâna oldı eb
Zikr-i ilâh için ki dehânında kıldı leb
Âb ile hâk û bâd ile işittin âdemi
Halk etdi dedi ki esmâyı söyle rabb
Âdem hemân-dem 'âlem-i esmâ-yı zikr idüb
Cümle melâike işidüb dediler 'aceb
Îmân ile ki 'akl u hayâ virdi âdeme
Kimde olursa bu üçü anda olur edeb
Kevne halîfe dendi hüdâ gönderüb dedi
Hükm eyle yeryüzine senün oldı şark u garb
'İlm-i ilahîde sâbit olan kenz-i hazretin
Mahfî zuhûra geldi 'ıyân oldı heb nesb
Dü 'âlemeyne mebde' olan mehter-i rasûl
Şâh-ı cihân ki Rûm, Acem, zübde-i Arab
Her şey ki zâhir oldı her ismin mezâhiri
İsm-i Azîz'e mazhar olan fidda u zeheb
İsm-i Celâli hazret-i Hakkın zuhûr idüb
Amm-i rasûl ismi, lakabudur Ebuleheb
Mazhar düşen celâle bugün 'akıbet sonı
Nâr-ı cahîm için ki yarın olısar hatab
Kendün yitirme kendi özün bilmege sahîh
Asluna vâkıf olmag için eylegil taleb
Îr mürşide ki sende seni sana bildire
Ehl-i Hakk ile her kim ola olmaya nehb
Pendûm-i kûş idüp ola gör sa'y ile hamûl
Rıf'ata irmege pîr olur şânına sebab
Îrüşmedinse pîre kalursın hicâbla
Zâhid ki huşk ola dinler adına celeb
Zühdün görüb put idünüb kibr-i 'ucubla
Kalur hamût misl-i sedy olmaz ruteb
'Her kim beni ki zikr bendahî zikr idem'
Dedi kelâmun anla, işit çekme gel ta'b

Teslim idüb kendi özün irdin çıkub
Yevm-i cezâda haşr olacak itmeye gazab
Muhyî sulûkun içre sana dedi Bâyezîd
Her şeyde Hakk'ı fehm idüben eylegil tarab [44a]

Kavlühü Teâlâ: ⁵¹⁰ فَأَعْتَبُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ deyû buyurmuşdur.

Pes ehlulâllâh insânı neye teşbîh idüb ol vakt ki Bârî-i Taâla hazret-i Âdemi halk idüb nefh-i rûh idüb el-hamdulillâh diyüp hamd eyledüğü gibi ney dahî nefes-i insâna mukârin olmayla sadâ peyda olup esrâr-ı ilahîden haber verir.

Kaside Der Beyân-ı Zuhûru insan Alâ sûretina

Bana anlatdı ney 'aşkla dem-sâza gelüb
Defî söyledi bile ney dahî âvâze gelüb
Ne idi işbunun olmasına, 'ney'di murâd
Pes Hakk'ı bilmek için 'âleme gammâze gelüb
Hâsılı neydi sebep 'âlemin icâdına pes
Bil hadîs içre haber, ma'şûk-ı mümtâze gelüb
Seyr idüb cümle makâm geziben bir bir aceb
Nefhden Âdem olup seyr ide şehnâza gelüb
Çün Beyâzîd idi gelüb nokta vü harf oldı 'ıyân
Kelime, cümle, kelâm oluben âgâze gelüb
Okunub Mesnevi şerh etdi bu 'aşkın haberin
Duruben şevkle hûnında sırr-ı âgâze gelüb
Ney sadâsın işidüp def dahî diriltdi dîlî
Na'reden kopdı sadâ, söz üzre şâze gelüb
Oturan ehl-i safâ zevk idüb ol hâletle
Ki sem'a eyleyüben herbirisi nâze gelüb
'Aşkla zevke gelüb 'âşık ma'şûk birikib
Ehl-i dil meyl-i şev mahbûbı dil-firâze gelüb
Açubun işbu gönül mürğü soyûb ten kafesin
Çıkub eflâkı geze, seyr ide pervâze gelüb

⁵¹⁰ Ey basîret sahipleri! (Gerçeği görebilenler! Bundan) ibret alın! Haşr 59/2.

‘Alem-i ma‘nada hem mean şikâr eyleyüben
Bu gönül levhine ilhâm-ı Hakkın taze gelüb
On sekiz bin ‘âlemi göz yumup ânide hemân
Seyr idüb geldi bu dem görine ağmâze gelüb
Zâhid-i huşka irüb dime sakın sırr-ı haberin
Söyle esrâr-ı Hakk’ı ehliyle râze gelüb
Zâhidün tab’ı güc olmasına pes neydi sebab
Pîr-i perver değil ol cehlîni efrâze gelüb
Zühdüni put idünüp neyden işitmez haberi
Ney didüğün nedir ol diyüben ağrâze gelüb
Bâyezîd’e irişüb Muhyî ki esrâr-ı Hakkı
Bâb-ı ‘aşkı okudın ders alu[b] üstâze gelüb
‘Aklum ol dem yitirüb vâdi-i hayrette iken
Tohmu nitdün diyüben sem’ime âvâza gelüb [44b]

Beyt

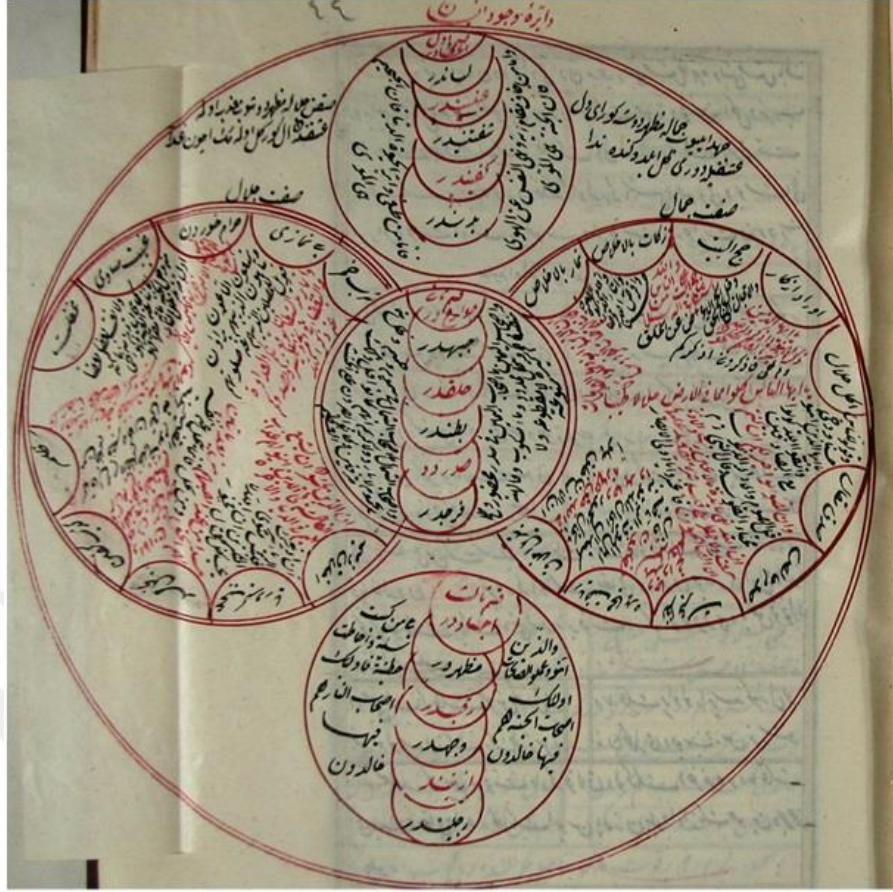
Âvâz-ı sâzdan hayvan zevkidir biten
İnsan zevk-i râzdan alurlar asâleti

Vücûdu insanda vardır, üç kısım üzere mebnîdir. Evvel i’tisâdır, sâni cevârihdır, sâlis ecsâddır ki vücûdu insan için bir dâire vaz’ edüb ol dâirenin iki cânibine yirmi daire dahi vaz’ edüb on dâire sıfatı cemâle ve on dâire sıfatı celâle müteallık zikr olan dâire içinde usûl üzere zikr olunur.

Rubâi

Bu gün cemâle mazhar olan oldururur yemîn
Ehlî olup da Hakk’ı bile, pes durur hemîn
Sâhib-i yemîn olmaga sâhib-i zamânı bul
Ola zamân emrine ki fermân ola zemîn

Pes insan kendi hakîkatin bilse ve kimin kavli ebed kalsa, iz’an eylese ve neyiçün halk olunduğun fehm eylese cân veriyidi. [45a]

[45b] Pes vücudu insanda kuvve dahi onyedidir, beşi hasse-i zâhire ve beşi hasse-i bâtna ve yedisi dahi ekl ve şürb maslahatlar için zîra insanın hayat ve kuvveti ekl ve şürb birledir. Lüms helâk pes hâssei zâhire ki evveli lümsdir, lüms bir kuvvetdir ki bedenin her birinde vârdır. Hâssası oldur ki ıssıyı ve sovuğu ve yumşağı bilür eğer bu kuvvet olmasa ne rutûbet ne buyûset ve ne hararet ve ne burûdet ma'lum olunmazdı. Allahu a'lemu.

Evvelî lüms oldı hissün bilegör
 Har-ı yâbis sırrun anla bilegör
 Hem rutûbetle burûdet sırrını
 Fehm idüb cehlinin gîtâsın sile gör

Sâni zevkdir ki, zevkin biri dille dimâğın arasında vâkı' olmuşdur. Tatlıyı ve ekşiyi ve acıyı ve tuzluyu bilür.

Rubai

Ehl-i zevk anlar bu halin sırrını
Acının bî zevk bilmez sırrını
Acı tatlı zevkini fehm etmeyen
Yârın anda gör yerler şerrini

Kavlühû Teâlâ: ⁵¹¹ بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

Sâlis şemdir ki onun makamı burundan yukarı ol dimağda iki küçücük emcek başı gibidir, bir kuvvettir ki eyü kokuları ve batlak kokuları fark eyler bilür.

Rubai

Üçüncü tîyb gökcek hoş güzel bû
Dimâgun bir olur irse güzel bû
Kabih olursa ki burnun yerin tutarsın
Neden geldi deyüb dersin nedir şu

Râbi' semi'dir ki sem' bir kuvvettir ki kulak deliğünün âhirinde ve dimağın iki yanında makamı vardır, kelâmın eyüsün yâzın bilü ve avazının hûbün ve cürhun bilür.

Rubai [46a]

Onun dördü semi' dir işitmek
Ki emre nehye göre hep işitmek
'*Ve bî yubsırû ve yesmeu*' kelâmın
İşidüb râh-ı Hakk'a doğru gitmek

Hâmis basardır ki, basarın karârgâhı âhir dimâgda ol mücevvef gözdedir bir kuvvettir ki mahsûsâtda her ne olursa bilür.

⁵¹¹ Hayır, (iş böyle değil!) Kim (büyük) bir kötülük işler de (şirk olan bu) günahı kendi (benliği)ni çepeçevre kuşatırsa, işte onlar ateş ehlidirler. Orada devamlı kalacaklardır. Bakara 2/81.

Rubai

Basîretdir anun beşincisi bil
İrişüb ‘ayna gaynun noktasın sil
Hakk’ı halkı görüben fehm için sen
Ki âb, ateş, havâ aslun durur kel

Ve hisse-i bâtının evveli hiss-i müşterektir. Bir kuvvettir ki her nesneyi ki his eylese fi’l-hâli hayâle oluşturur.

Rubai

Evvelî hissî bile gör müşterek
Pes hayâlle olurlar müşterek
His ne hiss eylese ânı âyinede
Ol hayâle virüb eyler ânı terk

Sânî hiss-i hayâldir ki hiss müşterekün hazînedarı vâki‘ olmuşdur anda sûret gösterir.

Rubai

İkinci bile gör hiss-i hayâlî
Ki hıfz eyler ânı sankim ‘ıyâlî
Ne saklar ânı hiss müşterektir
Gider gitsün ânun yokdur mâlî

Sâlis hiss-i vehimdir. Ol bir kuvvettir ki hayvânâtın Âdem’den gayrıda ‘akl yerinedir, neden gerekse ürker. Âdemün bâtın-ı lemsdir.

Rubai

Hayâlden gelse sana bir vehm pes
Hayâl etme o vehmin ipini kes
Hakk’a tefvîz idüb kendü özünü
Sakun dönme ki câhil duymaya sesin.

Râbi’i mütehayyiledir ki nefâsil hükmündedir. Acâyib endişeler [46b] istinbât ider.

Her ne vakt ‘akl anun üzerine müstevlâ olsa ana müteffekire derler. Ve her ne vakt ki vehmi gâlib ola mütehayyile derler. Bâtın kuvvetlerinde bundan yukarı yoktur.

Rubai

Hayâl-i vehmün olsa sana gâlib
Tefekkür eyle Hakk’ı ‘akla dalub
Bu fikrî ‘akla vir, vehmî getürme
Hayâle olmaz İblîs ‘akla tâlib

Rubai

Zâkire ahkâm-ı vehmin hâzini
İşbu ahkâm üzre çalma sâzını
Zikr olan zâhirlle bâtın sırrların
Fehm idersen anladın üstâzını

Ve kuvva-yı seb‘a ki a’zây-ı seb‘aya binâen. Pes a’zây-ı seb‘anun her birinün bir hâssası olduğunleyin kuvvâ-yı seb‘anun dahî her birinün bir hıdmeti var. Ekl ve şürb maslahatı için ki zikr olunur. Evvel kuvvet câzibedir ki iştihâ getürüb arzusun kendüye çeker.

Rubai

Kuvve-i câzibe cezb eyler getürür iştihâ
İштиhâyla yenür olsa gıda hoş müştelhâ
Ehl-i takva ânî mikdârınca perhîz üzre yer
Ehl-i nefis ekl eyleyüb buldı yerinden iştihâ

Sâni kuvvet-i mâsikedir bir kuvvetdir ki ekl olunan ta‘âmı imsâk idüb hazmaye zam ider.

Rubai

Kuvvet-i mâsike imsâk taâm
Eyleyüb cisimde bulur hoş nizâm
Pes nizâm-ı cismin imsakiyledir
Hâzıma hazmiyle bulur intizâm

Sâlis kuvvet hâzımdır. Bir kuvvetdir ki yenen taâmı hazm edüb, seykerir. Allah-u ‘alemü.

Rubai [47a]

Kuvvet-i hâzma hazım eyler taâmı
Sen müdâm üzre taâm her müdâm
Yemeye perhîz üzre olup nefesine
Vir gıdâsın olmayasın in’idâm

Râbi’ ‘kuvvet-i dâfiadır ki ekl olan taâmın lâtifin kesifinden ayırub def’eyler.

Rubai

Kuvvet-i dâfi’a def eyler kesîf
Hissedin alur beden kalur latîf
Ol latif-i lutufla kıl perveriş
Pes letâfet kesb idüb oldın nazîf

Hâmis kuvveti gâziye derler, şevkle taâmın zübdesidir. Ekilden ve şürbden hasıl olmuşdur. Hıfz etmek üzeredir.

Rubai

Gâziye bil kim taâmın zübdesin
Hıfz ider insân ola şol zübdesin
Aslın insânın usûlün buradan
Fehm idersen bil ki sâhib-i zübdesin

Sâdis kuvvet-i nâmiye derler, gâziyenün hizmerkârıdır. Ol ‘azânın yirlü yirün bilür. Her uzvun hâssalu hassasın taksîm ider.

Rubai

Nâmiye derler ki ol gâziyenün
Oldı huddâmı cisimde bütünün
Yerlü yirün bilür ana kısım eder
Kısma râzi ol ki Adn ola senün

Sâbi’ kuvveti mevlidedir ki gâziye, nâmiye dahî anun hizmetkârıdır. Maddeden fazla olur. Evvel fazladan nutfe getürür ki tohm-ı insandır.

Rubai

Kuvve-i mevlidedir bir dahî
Gâziye hem nâmiye bunlar dahî
Oldı huddâmı mevlid-i kuvvetin
Maddeden fazla olurlar ey ahî

Kavlühû Teâlâ: ⁵¹² *بَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ* ma‘nâsına işaretdür. Pes [47b] eklün şürbün neticesi nutfe-i insân vâkı’ olmuştur. Nefs diyü itlâk olunur. Netice bir vücûd zuhûr idecegi haysiyetle. Pes zikr oluna on yedi kuvvâ ki vücûd-u insanda zikr olundu. İnsâna mahsusdur ki Bârî Teâlâ hazretinün kuvve-i ezeliyyesinden ve kudret-i nâ-mütenâhisinden kemâl-i lutfun suret-i insana zuhûr ittiyirdi. Bes nutfe ki nokta-i asıldur, vücûd-u insândır ki ana rahmine düşdi. Cevher-i evvel misâlidir ki, ânun âzâsındadır. Pes ana rahminde bir müddet durdı. Alaka oldu, ba’de mudğâ ve ızâm ve sükûk ve tamar ve seker üç tertîb üzre olup ba’de dördüncü ay olacak nöbet güneşe degüb âğzâ hayât eder. Hissi hareket irâde hâsıl olur. Ve şol kânki ana karnında cem’ olup göbek yolından oglana gıdâ olup ba’de dokuz ay oluncak nöbet müşteriye degüb oğlan vücûda gelür: Kavluhû Teâla:

⁵¹² O su, sulb (omurga) ile terâtib (eğre kemiği) arasın (da oluşup gelişen sonra torbaya inen testisler)den çıkar. Tarık 86/7.

ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ

⁵¹³ deyû buyurmuşdur. فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ

Kaside Der Beyân-ı Nutfe-i İnsan

Hakk kemâlinden acib nutfeden insân eyledi
Âdem'i îcâd idüb kevnine sultân eyledi
Hâk, âb, bâd âteşden kevnîcün cemâl
Gösterüb Yusuf'da hüsnün, ehil bürhân eyledi
Halk idüb arz ve semâ bast eyledi insânîcün
Hüsn ilini Yusufa Ya'kub'a Ken'ân eyledi
Nûrun evvel halk idüb mebde gelübdür 'âleme
Cümle eşyânun usûliycün ânı kân eyledi
Enbiyâ üzre ânı mümtâz idüb dâim sözü
'*Fakru fahri*' diyüben her demde şükran eyledi
Emr-i nehy fark için gönderdi furkân-ı 'azîmi
Hem resûle şer' idüb İslâm'ı mîzân eyledi [48a]
Da'vet idüben Hudâ arşa kadem basun dedi
Fahr-i 'âlem ol gice mi'râcî bir ân eyledi
Mu'cizâtı şakk olub gökden kamer indi yere
Ehl-i Ka'be cem' olup ânı seyrân eyledi
Gel nazar cedd-i İbrahim'e noldı nârda
Hakkla olup Halilî, nârı bostân eyledi
Hem kelîmullah'a asker bula tevfiik eyleyüb
Nîl içinden yol idüb Firavn'ı hayrân eyledi
Zecr idüb kavmi anun dutmadılardı da'vetin
Bir duâyla hemândem Nûh'a tûfân eyledi
Şol sa'âdet tâcını urmuş başına ol ilâh
İns ü cîn hükm idüb adın Süleymân eyledi
Kudretün izhâr idüb bir küff turâb içre temâm
On sekiz bin 'âlemî derc idüb ihsân eyledi
On sekiz bin 'âlemî seyrân eyleyen Mansûr'ı gör

⁵¹³ Sonra (rahimde o) nutfeyi (zigotu) bir "alaka" yaptık; derken, o "alaka" yı da bir "mudga" ya, "mudga" yı da kemiklere çevirdik, o kemiklere de et giydirdik. Sonra onu bambaşka bir varlık yaptık. (Varlıkları) yaratıp şekil verenlerin en güzeli olan Allah ne yücedir! Mü'minin 23/14.

Katrey iken ‘âlem içre bahrı ‘ummân eyledi

Esrârı İsmü Hurûfu Mansûr

‘Mîm-i Ahmed nûn-ı nusret ‘avn idüb ol dem özü

‘Sâd’ sıfât-ı kudreti fehm idüb iz‘ân eyledi

‘Vâv’ velâyet vâvîdür vâle olup Hakk’dan o dem

‘Râ’ ki rü’yet gösterüb ‘aklun perişân eyledi

Pes hücûm etdi ‘ene’l-Hakk’ sırrı lafzından hemân

Hayretinden vecd olup şevkle nâlân eyledi

Şol elest ilinde hazretten hitâbı fehm idüb

Diyüben ‘kalû-belâ’ emrine fermân eyledi

Pes makâm-ı cemî’de tefrik-ı cem’i fark idüb

Mâsivâyı kat’ idüb nefsinî ‘üryân eyledi

Aşka eren ‘âşıkı gör kim fenâ-yı mutlaka

İrişüb ‘âlemde cismün oda büryân eyledi

Bu fenâ mülkünde bâkîden bekâyı fehm idüb

İsm-i Bâkî resm-i külden ânı pinhân eyledi

Savurub külün göğe külden işitdiler cevâb

Dedi oldumda ‘ene’l-Hakk’ dahî efgân eyledi

Kibrle ateşdenim dedikde gör A‘zâzile

La’netine elyâk idüb adını şeytân eyledi

Secde emr oldıkda Hakk’dan itmedi anda sücûd

Buyruğun sayub Hakkun emrinde nisyân eyledi

Tavk-ı la’net geçdi boynına hemân sâat anun

Pes enâniyyet giyüb ‘ucbıyla isyân eyledi

Şol ki şeytâna uyub emr-i ilâhî dutmaya

Âhir ‘ömrü olunca ânı yeksân eyledi **[48b]**

Bende olup ihtiyâr itmezse her kim benligi

Hidmetine lâyıık idüb ehl-i ‘irfân eyledi

Cehd idüb Hakkun rızâsın gözleyenler dâyima

Mevt irişdükde makâmın ol gülistân

Aldanub kalma yüri sen dahî geç bu denîden

Bir niçe gün seni dahî bunda mihmân eyledi

Bu müfred her ki mihmân oldı mevt-i şerbetin

İçer ondan içenün mevtini asân eyledi

Hacca irüben tavaf-ı sa'yiden son Mina'da

Muhyî Hakkun emri üzre anda kurbân eyledi.

Kavlühû Teâlâ: ⁵¹⁴ وَفَدَيْنَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ manasına işarettir.

Pes yukarıda asıl ve esâsın ve usûlün zikr olunub ba'dehü asıl murad üzere şurû' oluna denilmişdi. Pes asıl murad ki ulemâ ol ilme şurû' eylemelu oldukda evvel nûnla ibtidâ edüb sâir harfile ibtidâ olunmadığın menşei zikr olunsa gerekdi pes ol nûn ile ibtidâ edib sâir hurûfile ibtidâ olunmadığın sebebi kün hitâbının nûnuna ittibaâ zira kün hitâbı ki vardır hurûfu mukattaadan olduğunleyin nasaranın harfleri dahi hurûfu mukattaat vakı' olmuşdur. Pes ona binâen münasebet tamme olmadığı sebebden nûn ile ibtidâ olunub sâir hurûf ile ibtidâ olunmadı. Pes bu arada bir suâl vârid olur ki kün hitâbında ki kâf hod nûnundan mukaddem niçün ki kâfile ibtidâ olunmayub nûn ile ibtidâ oluna deyû suâl olunursa harfî kâfin üç haysiyeti evvel kenzi mahfiyye sâni kelâmı Hakk'a sâlis mülki kâfine dâldir nûn ancak nûru hazreti Rabbi'l âlemine işârettir ki nûru nübüvete dâldir. Pes ol kâf ki kenzi mahfiyye dâldir ki kâle aleyhisselâtu vesselam: *"Küntü kenzen mahfiyyen fe ehbaktu en u'rife fehalaktu'l halka li u'rife."*

Rubai

Küntü kenzen dedi pes sırr-ı ilâh

Diledi kim zâhir ola mihr u mâh

Sevüben halk etdi pes seni

Bilmek için kılmayasın sonra âh [49a]

Kavlühû Teâlâ azze ve celle ve takaddes: ⁵¹⁵ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ey liya'rifûni deyû buyrulmuşdur.

Kaside Der Beyân-ı Hadis-i Kudsi

Sevdi seni halk idüp bilinmek için ol ilâh

Âyine idüp cemâlin görmek için gâh gâh

Her ne kim var âlem içre sende hep mevcûddur

Sen de iste kim bulasın kalmayasın âh âh

⁵¹⁴ (Oğluna karşılık) ona büyük bir kurbanlık (koç) fidye verdik. Saffat 37/107.

⁵¹⁵ Ben cinleri ve insanları ancak bana (ibadet ve itaatle) kulluk etsinler diye yarattım. Zariyat 51/56.

Âlemin icâdına sensin sebep fehm it özün
Sâni sende bul gör kim olmaya ömrün tebâh
Ayn-ı sâbitede oldur sübûtün cümleden
Pes Hakkîkat cümleye sensin sebep ne iştibâh
Pes hılâfe sarf idüp ömrün hebâyaya veren kim
Âhir ömre ericek demeyesin sonra vâh
Bu vücudum şehrine lâzım durur sultan idem
Pes vilâyet zabtına lâzımdır ola pâdişâh
Nefsi, cismim çâhına saldı ki ânı güm edem
Rûhu sultan eyleyip zindan ola pes ana hayât
Kalbimin âyinesinden rûhuma kıldım nazar
Rûhumun rûhunu görürem bedr olubdur sanki mâh
Mevlevîler gibi Şems'in bin külâhın giymişem
Herkesin başına sanman lâyıık ola bu külâh
Hem fenâ dâiresin kesb etmişem budur tarîk
Pes fenâfillahe irmekdir tarîkat içre râh
Kâl ki ta'bir eyledik halâsının hâlin değil
Senden a'lâdır geçinme Hakk katında zerregâh
Güç nazarla bakmanuz Hakkın bugün mahlûkına
Herbirinde hâssa konmuştur en ednâsı kiyâh
Yâ ilâhî fazluniyle rahm idüp bu bende ki
Hazretinden şefkat umar Muhyî-i rûy-i siyâh
Lütf-ı ihsânınla yâ rab eyle nefsimden halâs
Nefs-i şûma aldanup etmişem çokluk günah
Zâhir bâtında a'dâdun sanayuz dutmuşam
Zâhir bâtın penâhım sensin eyle gel penâh
Hem habibin hubbuna bu bendenin emrin senin
Emrine tefvîz kıldım sen bilirsün yâ ilâh

Kavlühû Teâlâ: ⁵¹⁶ وَأَفْوَضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ vel âyetü sâni kelâmı Hakk'a dâl
olduğu Kavlühû Teâlâ: ⁵¹⁷ إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنْزِيلًا el âyetü ve Kavlühû Teâlâ:

⁵¹⁶ Size söylediklerimi yakında hatırlayacaksınız. Artık ben işimi Allah'a bırakıyorum. Şüphesiz Allah kulları(nı) çok iyi görendir. Mü'min 40/44.

⁵¹⁷ Bu Kur'an'ı (gerektiği zamanlarda) peyderpey indiren biziz. İnsan 76/23.

[49b] وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ⁵¹⁸

Rubai

Kelâmı Hakkdan anladınsa kâfi

Görüb kalbin evini eyle sâfi

Ere sırrın uyana sırra vahdet

Nedir bildin bugün rûhu izâfi

Kavlühû Teâlâ: ⁵¹⁹وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي

manasına işarettir. Sâlis mülki kâfine dâldir ki yeryüzünde islam padişahları ki gelmişlerdir, iş bu âlemi mülke mâlik olub seyfile zabt eylediklerine işarettir ki kavlühû Teâlâ: ⁵²⁰وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ deyû buyurmuşdur.

Rubai

Bu mülke malik olanlar olurdur âlemin şâhı

Ulul emr edib emr eder korurlar her yana râhı

İtaat eyleyüb Hakk'a dahi Hakk'un Rasulüne

Ulu'l emrin ki tutup emrin atıb sabâhı

Kavlühû Teâlâ: ⁵²¹أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ pes kenzü mahfiyye ki ehâdiyyete işarettir ki ana lâ taayyün derler. Pes buradan muhabbet memnu' olub min haysü hüve zâttan bahs olunmaz. İlmi zâhir hod muhabbetten ibarettir. Lâ tetefekkerû bi zâtillahi deyû buyrulmuşdur. Pes ana binâen kâf ile ibtidâ olunmadı. Pes kenzü mahfiyye ki ehâdiyyete işarettir ki lâ taayyüne derler. Buradan şol kimesneler hissedâr olurlar ki mürşid-i kâmil hizmetine erişüb yürür olub tahliye-i nefside ve tahliye-i kalbile ve tahliye-i ruh ile ilmi bātına mazhar olub sahife-i beyâzdan mutâla'a edüb ilmü ledünni tahsil eylemişler ki ma'lumları hazreti Hakk'a olmuş olur. Kavlühû Teâlâ ⁵²²وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا Kâf dedüğün . zü mahfiyye dâldir denilmişdi Ve harfû kâf ken. buyurmuşdur deyû

⁵¹⁸ Neyaşne kuru hiçbir şey yoktur ki apaçık bir Kitab'da (Levh-i mahfûz veya ilm-i İlâhî'de) olmasın. En'am 6/59.

⁵¹⁹ Onu (insan şeklinde) tasarlayıp da ruhumdan üflediğim Hicr 15/29.

⁵²⁰ Andolsun ki biz, resûllerimizi, açık delillerle gönderdik ve insanların adaleti (vahye uygun olarak) ayakta tutmaları için, onlarla beraber (hükümleri bildiren) Kitab'ı ve mîzânı (adalet ve ölçüyü de) indirdik. Hadid 57/25.

⁵²¹ Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Resûl'e itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de. Nisa 4/59.

⁵²² Ve ona tarafımızdan bir ilim öğretilmiştir. Kehf 18/65.

vakt üç harfden mürekkebe olup melfûz olur ‘kâf’dır, ‘elif’dir, ‘fê’ dir. İki harfî melfûz olur biri mektûb olur amma melfûz olan harfler ki ‘elif’ ile ‘fê’ dir, elif ehadiyyete, ‘fê’ Hakîkati Muhammediyeye işarettir ki nokta ile tayyün buldu.

Rubai [50a]

Ehaddir Lâ ta‘ayyünde Hakk’ın ismi bil ol âgah
Ta‘ayyün buldı ismiyle adın Ahmed kodu Allah
Muhammeddir ânın ismi ta‘ayyün-i sâniiden baksan
İzafetle olup Mahmud nitekim bedr olubdur mâh

Mesnevi

Ahad, Ahmed, Muhammed dahî Mahmud
Hüviyetden berikim etdi mes‘ud
Şehâdet âlemi kim oldu izhâr
Bu çâr ismiyle zâhir oldu esrâr
Ehad ‘hâ’sı ki Ahmedle göründi
Muhammed ‘mim’ mührüyle göründi
Pes evvel mîmle oldu ziyâde
Anınçün artuğdı inkiyâdı
Olub sâniide iki ‘mim’ ziyâde
Muhammed oluben erdi murâda
Olur ‘min’ erbaîne bil işaret
Risâlet verilüb oldu beşâret
Dahi vâv vücûd-ı insan için dâl
Hakkîkat fehm idenler söyler ahvâl
Devamadır delâlet dâl-ı Mahmûd
Bu beş harfîyle zâhir oldu maksûd

Beyt

Maksûd-ı cihânsın bulabildinse maksad
Âyine-i cânsın silebildinse pası

Pes mîm-i Ahmed ki ‘Ahad’ anınla ta‘ayyün bulmuşdı. ‘Mim’ kırkıdır, erbaîne işaretdir ki kırkında risâlet verildiğine işaretdür. Mim dedüğün vakit, iki mîm, bir ya

melfûz olur. Cümel-i kebîr üzere doksan olur, leyletü'l-Mi'rac'da hazret-i Hakkla doksanbin kelâm vâkî olduğuna işaretdür.

Rubai

Leyletü'l-Mi'rac'da hakkıyla doksan bin kelâm
Söyleşüb feth oldı sırr-ı mîm Lâm
Arş, kürsi, eflâk hep şems ü kamer anın için
Dostluğuna halk olup rûhuna yüzbin kez selâm

Pes sırr-ı mîm 'Lâm' denilmişti, 'mîm' Muhammed'e, Lâm likâu'llâh'a işaretdir ki, Kavlühü Teâlâ:[50b]

'Lâm', 'Mim' kırkıdır. buyurmuştur deyû⁵²³ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا
otuz. Cümel-i kebîr üzere yetmiş olur. Sürûr-ı Enbiyâ'nın yetmiş bin hicâb-ı nûranisi v zulmânîsi def' olup visâl-i yâre erdünse işaretdür.

Kasîde Der-Beyân-ı 'Âşîku Mâşûk

Zehî şâdî, zehî devlet, zehî dem
Ki 'âşîk ola ma'sûkıyla hem-dem
Zehî ma'sûk ki 'âşîk âna didi
'*Fe ahbebtü Li-en u'refe*' an-dem
Zehî mâ'sûk ki ğaybın âleminden
Gelüb gelmedi bir şey ândan akdem
Zehî mâ'sûk ki mebeddir cihâna
Ebu'l-ervâh olup geldi mukaddem
Zehî mâ'sûk ki 'aşkun mazharıdur
Ebü'l-Beşer ânınçün geldi âdem
Zehî 'âşîk ki ma'sûk ana 'âşîk
Zehî ma'sûk ki değil ayru bir-dem
Zehî ma'sûk ki her şeyde görünür
Zehî 'âşîk ki hâzır-vakt olur dem

⁵²³ Kim Rabbine (rızasına erişmiş bir mü'min olarak) kavuşmayı arzu ediyorsa sâlih amel işlesin. Kehf 18/110.

Zehî mâ‘şûk ki ânın vaslı dâim
Zehî ‘âşık ki sürer zevki her-dem
Zehî ‘âşık ki zevkinden özünü
Unudur cem’e irdikde demâ-dem
Zehî mâ‘şûk ki dû kevn anınçün
Olub fakrıyla dimezdi ki mecdim
Zehî ‘âşık ki mâ‘şûkun yolunda
Dedi ‘uşşâk içindeki ferîdüm
Zehî ‘âşık özün teslim idüp dir
Îrâdet kim getürdüm hoş mürîdim
Zehî âşuk ki mâ‘şûkun cemâlin
Dedi her ân içinde ânı didim
Zehî ‘âşık ki mâ‘şûkuyla bin-bir
Kelâmın söyleşüb emrin şenîdem
İrersen Muhyî sen de ‘îd-u ‘aşka
Virüp cânını kurban eyle ol-dem
Eda itdîn şürûtun cümle Haccın
Atup cemre akıddın anda bir-dem
Ne ‘âşık olabildim ben ne mâ‘şûk
Ayık uyuk gezer bir derd-mendim [51a]

Ve mektûb olan haysiyet ki şekl-i ‘Kâf’ dır. Ânın dahî iki haysiyeti olup hem melfûz olur hem mektûb olur. Melfûz olan haysiyet butûnu haysiyyetdir ki mertebe-i hüviyetdir ki âna”*La ta‘ayyün*” dirler. كنت كنزا مخفيا فأحببت أن أعرف ma‘nâsına işaretdir.

Rubai

Ol ki gizlü gençdi Hakk ki kat’i hafâ
Sevdi ki biline kıla pes ‘âşıkâ vefâ
Üç isim üzere gerçi müsemmâda birdir
Hubb ü muhibb bir dahî mahbûb pür safâ

Kavlühü Teâlâ;⁵²⁴ وَاللَّهُمَّ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنِ الْأَخْيَارِ mâ‘nasına işaretdür. Mektûb olan haysiyyet zuhûr haysiyyetidir ki Hakikat-i Muhammediyye vâki‘ olmuştur. Ta‘ayyün-i evvel dirler. Berzah-ı Kübrâ olduğu ecilden zuhûrula butûna râbîta olup tecellî-i evvel vâki‘ olmuştur ki ‘makâmı ev ednâ’ dirler. Ehadiyyetle vâhidiyyetin menşei olup esmâ u zât zuhûr eylediği ecilden فَخَلَقْتَ الْخَلْقَ لَأَعْرِفَ mânasına işaretdir.

Rubai

Kalbünde sâbit eyle ki evvel ta‘ayyünün
İsmi dürür makâm-ı ev ednâ ve kürsînün
Nasr-ı ehad ola nasîbün bugünkü sen
Uydunsa Ahmed’e yanmaz odda tenün

Pes **Ta‘ayyün-i Evvel** ki Hakikat-i Muhammediyye vâki‘ olmuştur. “*Fe halaktü en u’rife*” mânasına işaretdür. Bes ma’lum oldu ki insanda bezr-i ma’rifet muhabbetullah imiş. Kavlühü Teâlâ:

⁵²⁵ فَلْإِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ deyû buyurmuştur.

Pes muhabbeti ilahiye pîşe edinmek gereksin ki âşık olup ba’dehu mâşuk olasın, zîrâ Pes muhabbetullahı pîşe idinmek gereksin ki ‘âşık olup ba’de mâ‘şûk olasın. Zira ma‘şûkun mîmi ki vardır. ‘Âşıkın muhabbeti mîmdir ki muhabbet sahrâsından nâşî olup Hazret-i Muhammed’in evvel harfî olup ve Hazret-i Âdem’in âhir harfî olup şol haysiyyetden ki sürûr-ı enbiyâ ebu’l-ervâh olup ve Hazret-i Âdem ebu’l-beşer vâki‘ olmuştur. Kemâ kâle aleyhisselâm: ⁵²⁶ كَتَ نَبِيًّا وَأَدَمَ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ [51b] li-kavlihî aleyhisselâm küntü kenzen mahfiyyen feahbebtü en u’rife. Pes ol sebebden Bâri Teâlâ hazretine ‘âşık dirler. Ve irâdetine ‘aşk dirler. Ve kendünün cemâl-i kemâl hüsnüne mâ‘şûk dirler. Evliyâ enbiyâ ki vardır. Anlar mahbûb-ı hazret olup

⁵²⁷ تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ birle muttasıf olmuşlardır.

⁵²⁴ Şüphesiz onlar, bizim katımızda hayırlı, seçkin kimselerdendir. Sâd 38/47.

⁵²⁵ (Ey Resûlüm!) De ki: “Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Ali İmran 3/31.

⁵²⁶ Âdem, su ve toprak arasında iken ben nebi idim.

⁵²⁷ Allah’ın ahlâkı ile ahlâklanınız, Allah’ın ipine sarılıңыз.

Beyt

Ma'şuk, 'aşk, 'âşık bir bil gümânı ko
Ol müstakîm şer' üzere bulasın sebîl
Aşk üç harfden mürekkebe olup melfûz olur ayndır şîndır kâfdır, ayn aşka, şîn
şevke, kâf zevke işarettir.

Rubai

'Ayn-1 'aşkı şîn-i şevki dembedem
Çağurub derüdim bu dem, dîru dem bu dem
Kâf-1 zevkinden ânın şevke erüb
Zâhir olup kalbe envâr-1 kadem
Evvelü mâ halkallahü min nûri manasına işarettir.
Birlikte 'aşk-1 'âşık maşûk idüp talep
Kim gerek ğamâmla yarılıp keşf ola küreb
Bir âh kopdu evvel vahdet-durur sonu
Seyr-i hüviyet oldı, belürdi heb-neseb
Kavlühü Teâlâ: ⁵²⁸أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ deyû buyurmuşdur.

Kaside Der Beyân-ı Aşk

Cem' idüp aklumu virdim eyledim fikriyle âl
Aşkını bey' idüp aldım nefse verdim pes melâl
Zilleti nefse virüben izzeti rûhâniye
Gel izafâtı gider hâsıl ola Hakk'a visâl
Hâli olmazuz şeb 'aşkıyla me'nûs olmadan
Doğa bir gün başına kim gecesi bedr-i hilâl
Gice gündüz 'âşika birdür hevâ-yı yârle
Ehl-i 'aşkun zevkudur söyler lisânun hoş makâl
Âşika keşf-i hicâb olmakdurur Hakk'dan nasîb
Ger nasîbün varısa keşf olısar bir gün cemâl
Mazhar-1 'aşka düşen irdi fenâ-yı mutlaka
Oldı merdûd-1 ebed İblis olup mazhar-1 Celâl [52a]
Âşık olan muttasıl yanmak gerek pervâne var

⁵²⁸ (O) göklerin ve yerin örneksiz yaratandır. O, bir işin olmasını isterse ona sadece "ol" der, o da hemen oluverir. Bakara 2/117.

Pes makâm-ı Cem'e irdük de bulurlar ittisâl
Âşka maşûk mâil olduğuün rûz-ı şeb
Kalbine ilhâm irer, gelmez ana hiç infî'âl
Her neye kılsan nazar, tevhîd-i ayn içre bile
'Ayn görür ğayr görmez keşf ola neyse mâl
Gayrı görmek zâhidin ahvâlidür ahvâl olub
Ârif olan 'anîde anlayub eyler intikâl
Pes olur ebvâb-ı hazretdür müdâm üzre olur
Emr-i Hakk'a râm oluben eylemişler imtisâl
Fikr-i zikr-i Hakk oluben mâsivayı terk iden
Pes beşer sûret veli anlar, durur melek hisâl
Mâsivadan geçmeyen, asla varımaz ğayrile
Gayrı gören, 'aynı görmez, asla irmek ki muhâl
İregör bir mürşide sen dahî gel ihlâs bul
İremezsın pes Hakk'a ömrün geçerse mâh u sâl
Bâyezid-i Rumî ref' tdi hicâbın bendenin
Muhyîyem irdim hayât-ı asla yokdur infî'âl

Kaside Eydan Fi Hêzel Ma'na

Cümle eşya aşka hemzâ dimiş
Ma'nîde ma'sûk u âşık â dimiş
Sen samed vechin göre göze açûben
Ğayra bakma mim nûn u sâdmış
Ğayrı görmek zâhidin ahvâlidir
Pes hicâbı zühdle evrâdmış
Zâhid-i huşk oluben zühdün gören
Hâsılı şol bi- semer şimsâdmış
Put edinmişdir salâtı u savmını
Men' iden bildim ânı ol bâdmış
Bil anâsırdan kopar cümle hevâ
Hâk u âb âteş hevâ ezdâdmış
Ulvîdir ateş hava süfliyyede şol
Hâk u âb özün aceb bünyâdmış
Asıl birdir iş bu çârın menşei

Rûhla ihya olan ecsâdmış
Seyr idüb gördüm ânın mebnâsını
Hasılı mi'mârı hoş üstâdmış
Sevüben halk etti pes hazret seni
Pes Hakkı bilmek için îcâdmış
Birden oldu iş bu âlem bilünüz
Vahdetin bil kesretî i'dâdmış
Cem'u tefrîka erib fark etmeyen
Bil tarîkî anların ilhâdmış
Fehm idenlerdür bugün insan olan
Nâs içinde pes olur efrâdmış. [52b]
Ârif olub bilür esrârı Hakkı
Emri Hakk üzre olur mu'tâdmış
Hakkı her yüzden temâşâ eyleyüb
Kabz u bast üzre olur ki şâdmış
Hem ricâlül ğayb olub her köşeye
Hıfzı için anlar bugün evtâdmış
Pes rızâyı Hakkla me'nûs olub
Dâimâ şâkiri mutî' münkâdmış
Kalbi hâlis eyleyüb ihlâs eyle
Dâimâ ilhâmı Hakk îrâdmış
Hem fenâfillah oluben bu fâniden
Seyr edenler dâima âbâdimiş
Evliyâlar zümresinin meskeni
Pes Hakkın manzûru şol Bâğdâdimiş
Pes Hakkın emriyle huld içre giren
Hûri ayna zevc olan dâmâdimiş
Yazan esmâ u sıfatın menşein
Sonuna hayrül halef evlâdimiş
İş bu dünya âhîret için mezraî
Kesb u kârı olmayan bî zâdimiş
Hem hevâu nefsile der kâr olan
Ğaflet üzere geçinen eb'âdmış

Emr ve nehyin sırrını fark etmeyüb
Şol hevâ üzere yelen cemâdmış
Hakka ısyân eyleyüb şol bâdile
Pes helâk olan şu kavim Âdmış
Adlle nûşirevânın ismini
Her kitaba yazdıran şol dâdımış
Hem mudıllin ismine mazhar düşen
Ol dalâletten yana irşâdmış
Şol celâlî irtikâb edenler
Ulusı firavn ile şeddâdmış
Muhyi Hakkıyla bugün bunda biliş
Bilmeyenler yarın anda yâdimiş
Pes tabiattır beden şeytanı bil
Ki sakın andan aceb sayyâdmış
Aşk ile cânın veiren ma'şûkuna
Şol mecâzi aşkla zühhâdmış
Pes Hakkiki aşka erenler bugün
İki âlemde olara âzâdmış [53a]
Pes cehennemden kamudan son çıkan
Anın ismi anlağıl zâdmış

Ve harfu kâf ki kenzü mahfiyye dâldir denilmişdi. 'Kün' hitâbı birle zuhûr bulub cümeli kebîr üzre rakam hisâbince yüz dersin, iki elif bir nokta hâsıl olur. Şekl rakam 101 yüzbir dersin, kesret nazarıyla nazar eyledüğün vakt amma kesretten kat'-ı nazar her bir ne alâ haddihi nazar eylesen bir olan elif ehâdiyyete işarettir ki anâ lâ taayyün derler. Nokta-i Hakkîkati Muhammediyeye işarettir ki taayyünü evvel derler ve yüz dedüğün elif kesrete işarettir, yüzdür. Pes tecelli-i sânidir ki esmâ ve sıfat zuhûr eylediği haysiyetten müntehâ el ğâyât derler, taayyünü sânidir ki vâhidiyyete işarettir.

Kemâ kale Şeyh Vefâ kudduse sırrahu'l aziz
Gerçi makam-ı kâb dûs kavs ehli oldu bin
Şol kimseden ki zevkî ma'nîde kıldı cebin
A'nî ki kâmil oldu bu sâni taayyüne
İren veliyyin kâmil ve ednâya saldı ipin(!)

Kavlühû Teâlâ: ⁵²⁹ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ma’nasına işarettir ve harf-i nûn ki kün hitâbı birle zuhûr bulub nûr-ı hazret-i Rabbül âlemine işarettir ki nûr-ı nübüvveti dâldir denilmişdi. Nûn dedüğün vakt üç harfden mürekkebe olup melfuz olur, nûndur, vâvdır, nûnu sânidir, iki harf melfûz olur. Biri mektûb olur, melfûz olan harfler ki nûn ile vâvdır, melfûz olur, mektûb olunmaz ılmul icmâlî fi hazretil ehâdiyyeti kavlühû Teâlâ:

⁵³⁰ ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ deyû buyurmuşdur.

Rubai

Bu ‘nun’ oldı asıldan ilm için dâl
Nazar kıl kâf u nûnun menşeinün al
Zuhûr iderse sırr-i kâf-ı nûnun
Vücudunda ‘alîm’ ismine hoş hal

Pes vâv vücûda işarettir ki vicdânü’l Hakk zâtihi bi’z zâta ve lihâzê yüsemâmâ [53b]

Hazretil cem’ hazreti vücûd vücûd dahi üç veche üzere ta’bîr olunur. Vücûdu hâs, vücûdu mutlak, vücûdu âm. Vücûdu hâs Bârii Teâlâ hazretine itlak olunur. Mertebeti hüviyyete munkatı’ul vicdân, munkatı’ul işârât, ğaybul ğuyûb, ezelul âzâl, el lezzât us sâdic, vücûdu’l baht, et taayyün el kâfûri, mechûlun na’t, el ehâdiyyeti dir ki lâ taayyün derler. Vücûd-ı mutlak nûr-ı Rasûle olunur ki Hakkîkati Muhammediye derler, hicâbu’l uzma ğâyetül ûlâ, vücûdu mutlak, ridâul kibriyâ-i, tecelli-i evvel, dakika-i aşkiye, ilmül mutlak, el vahdetül Hakkikiyye-i menşei’l ehadiyye, vel vâhidiyyeti makam u ev ednâ, errâbitatu beyne’z zuhûru, vel butûnuil mahabbetü’l Hakkikiyye, taayyünü evvel derler. Vücûdu âm nefesi rahmânîdir ki taayyüni sâni derler. Tecelli-i sânidir ki hazreti ulûhiyye, vahdetü’l kesrât, me’denü’l kesret, menşei’s sivâ, kâbiliyyetü’z zuhûr, âlemi’l ceberût, hazreti’l esmâ ve’s sıfât, zâhiri’l vücûd, zâhiri’l ilm, felekü’l hayâti, müntehâl ğâyâtdır ki vâhidiyyete işarettir. Ehlullâh vücûdu vâhid dedikleri vücûdu hâssa itlâk edib söylerler, ehli hevâ vücûdu âmme haml ederler.

Kaside Der Beyân-ı Vücûd

Hakk’da tecellî-i evvel ve sânidir ey sabîh
Nefsi nefse tecellisini bi-şüphe bil sahîh
Evvel vücûd vâhid ahaddır ki gizlüdür
Sânî zuhûr-ı ilm vücûd oldı bil sahîh

⁵²⁹ Aradaki mesafe; (üst üste getirilen) iki yay kadar. Necm 53/9.

⁵³⁰ Nûn. Kaleme ve (onunla) yazılanlara andolsun. Kalem 68/1.

Kaside Der Beyân-ı Vücûd

Ger anlarsın bu esrâr-ı vücûdu
Hakkın gayriye etmezsın sücûdu
Vücûd-ı Hakkla kâim iş bu âlem
Ki hâssa-i âmme in'âm etdi vücûdu
Vücûd esrârını iz'ân idenler
Olur vedûd edinip ism-i vedûdu
Erişip sırr-ı hubbun menşesine
Olardan mahv olup nefsin kuyûdu
Vücûd esrârına mazhar olanlar
Olurdur 'ulve idenler suûdu [54a]
Olurdur 'ulve idenler suûdu
Vücûd-ı esrâr, esrâr-ı ilâhî
Bilenler yarın anda buldı sûdî
Senin benim vücûdum ârizîdir
Özünden mahv idüben anla dûdî
Senin senlüğün ortada dururken
Bilmezsın kıyâm ile kuûdu
İkilikten çıkup vahdet bulsan
Hicâbı ref' olup anlardın hudûdu
Hakkın varlığı gitseydi özünden
Buhur iderler oldu deyü üdu
Kıyâmın Hakkladır evkâtı anla
Sakın inkâr idüp olma Yahûdî
Göre avvâd-ı üd ânun elinde
Kulağın yormasa söylemez üdî
Vücûd-ı Hakk'a inkâr eylediler
Helak eyledi pes kavm-i Semûdu
Nazar-ı ibretle kıl şahım cihâna
Semavâtın göre var mı amûdî
Vücûdî ıtlak-ı Hakk'a Muhyî haktır
Bu sözün ehl-i haktır hep şuhûdu
Olarak zevk-ı ma'nâ sayd iderler

Hakk ilhâmıdır anların vürudu
Vücûdu olmayan gördü nazmı
Dili dutuldu damağı kurudu
Sakin bu'z eyleme ehl-i kulûba
Hakkın mebgûzudur sevmez hasûdu

Kavlühü Teâlâ: ⁵³¹ حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ deyû buyurmuştur

Rubai

Ger levh-ı dilet ez dû cihânı pâk
Rûhul kudüs ide temâşâyı cemâlest
Esrârı vucûdet hemi bin bin benû pesend
Kes râ benûd tâkât eder an kemâlet

Emmâ merhum şeyh Bâyezid-i Rûmi kaddesallâhu'l sırrahu'l aziz vücûda müteallik bir hoşca veche beyân eylemişlerdir. “*Sübhâne men haleka'l-eşyâe ve hüve 'aynuhâ/varlığı tıpkı kendi gibi yaratan zatı noksan sıfatlardan tenzih ederim*”

pes bu mevcûdât ki vâdır ta'yinleri ve teşahhuslarıdır. Bizden ayrı olan meselâ insanı bir birinden ayıran taayyinleridir. İnsanlıkda biraz dahi Zeyd'i [54b] feresten ayıran ta'ayyünlerdir. Hayvâniyette biriz. Ve dahî Zeyd'i zerdâlû ağacından ayıran ta'ayyünleridir. Nebâtiyette birüz. Kezâlik Zeyd'i haza'l-hacerden ayıran ta'ayyünleridir. Cismiyyette birüz. Kezâlik Zeyd'i melekten ve felekten ayıran şahıslarıdır. Cevheriyette biriz. Cevher ile ârâz vücûtta birdür. Inde'l-akl birbirine mugâyirdir. Pes Vücûd cemîa şâmildir. Vücûttan azhar şey yokdur. Zuhûrundan durur, gayet hafası. Pes Hakk'dan ahfâ şey yokdur.

Rubai

Zuhûrundanır ğâyette hafası
Görenlere erer zevk ve safâsı
Bu ekvân içre eşkâli görüb sen
Hakkı görmezsen eremez bil vefâsı

Pes Hakk'a vücûd itlâk iderler. Görürler ki vücûddan eamm şey yokdur. Hakk'a itlâka elyaktır. Amma cühhâl yanında bu büyük ayıptır. Belki isyandır. Hakk'a vücûd itlâk eyleyince vücûddan hâriç hod nesne yokdur. Cemi' kazûrât ve mühmelât dediğin

⁵³¹ (Kur'an'ın gelmesiyle) gerçek kendilerine apaçık belli olduktan sonra, içlerindeki kıskançlıktan dolayı, imanınızdan sonra sizi küfre döndürmeyi arzu ederler. Bakara 2/109.

şeyde bulunmak lazîm gelir derler. Cevap, böylece buyurlar ki vücûd mertebesiyle hâzâ'l-mevcûd mertebesi ayırmazlar. Suâl iderler. Vücûd mertebesi deryâ mertebesi sâir mevcûdât mertebesi kenarında olan eşcâr ve besâtîn mertebesi cemi' eşcarın ve basâtînün hayatı ve kuvveti sudandır. Kavlühû Teâlâ: ⁵³²وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلِّ شَيْءٍ حَيًّا

“ve mine'l-mâi külle şey'in hayy/Biz herşeyi sudan yarattık” ağacın çürüğünden suya necaset gelir demek i'tirazdır. Pes âkıl olan kimesne bunu demez. Ve ikinci vücûdî cühhâl ta'rîf eylemek dileseler kevnden gayri nesne ile ta'rîf eylemezler. Evvela vücûd iki ma'nâya itlak olunur. Evvel vücûd, Âdem'e mukâbil, Hakk'a mukâbil bir şey yokdur, [55a] olunca bâtıl, mutlak ademdir. Şeytan bâtıl-ı mutlak dimezsın. Belki bâtıl-ı nisbî dersin. Zira muzıll isminin mazharıdır. ⁵³³يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ

Pes netîce vermek Hakk'a vücûd demek lâzım gelir. Târif eder olsan, ider sana: “el-vücûdu nûrun mahzun, zâhirun fi nefsihi mazharun li-gayrihi ve-hüve bedihiyyün. TaHakkukan ve inniyyeten ve gayru bedihiyyin mâhiyyeten ve Hakkîkaten velizâlike kâle, a'lemü'n-nâsi: “Mâ arafnâke” vehüve hayrun mahzun” disen cemi'i vücûda gelen hayırdır. İlâh-ı mutlaka nisbet şerr beyniyyeti birbirine nispettir. Eger nûr arazdır deyü i'tirâz edersen ki zâhir ehl-i tefâsir kaçdılar. ⁵³⁴اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

Nûru ârâz manasına alup böyle tefsir eylediler. Gel imdi ehllullâh nûra ne derler gör, “ennûru lâ-yüdraku ve yüdrakü bihi” derler. Bu ma'nâ Hakk'a yürür. “El-Hakku yudrakü bihi” deyü “ez-ziyâ yudraku ve yudrakü bihi” derler. Ziyâ ile nûru fark eylemek bununla olur. “Ceale'ş-şemse ziyâen/Güneşi ziyâ kıldı” der. Nûr ziyâ manasına olur. Ehl-i hicâb, “ez-zulmetü yudrakü velâ yudraku bihi/Zulmet anlaşılır ve kendisiyle başka bir şey anlaşılmaz” deyü meâniler üzre şâye-i şüphe kalmaz. Vücûd-ı Hakk demek de tefhîm içün derler. Bundan evsa' ibaret bulmadıklarından ötürü hatta o evsa'lığı şol kadardır ki mukâbiline dahî şâmildir. Zihinde zira ademün vücûda mukâbiliyle zihinde vücûdu vardır. Kezâlik dersin ki: “Zeyd mevcûd mevcudun fi's-sûk ma'dümün fi'd-dâr/Çarşıdaki Zeyd çarşıdadır. Evde ise yoktur” eğerçi ki izafiyse vücûd bu ma'nâya yani ademde mukâbil ma'nâsına ma'düm izâfiye dahî şâmildir. Gelelim vücûdun ikinci ma'nâsına vücûd vecede-yücedüden masdar gelir. Kaade-ya'kıdû-kuüden gibi masdar için bir vücûd-ı müstakille yokdur. Hâsılı bir masdarla mevcûdtdur. Hâsıl bi'l-masdarla kâimdir. Bu ma'nâya vücûd âlem vücûdudur. Âlemin dahî başka bir vücûdu yokdur. ,

⁵³² Ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı bilmediler mi? Enbiya 21/30.

⁵³³ Allah dilediğini (amelinin gereği olarak) sapıklık içinde bırakır, dilediğini de doğru yola iletir. Fatır 35/8, Nahl 16/93.

⁵³⁴ Allah, göklerin, yerin (herşeyin) nuru (nu, aydınlığını veren) dir. Nur 24/35.

Hakk vücûdu nesiz zira hazreti Hazret-i [55b] Hakkun vücûdunsuz hakla kâyimdir. Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l aliyyi'l azîm manasına işaretir. Nitekim ehlülâhdan birisi ana münâsib buyurur.

Beyt

Hâk ve âb ve bâd ve ateş ra nev anâ bî kecâ
Hod beher uzvu ki mi bînî vücudeş gadirest

Rubai

Esrâr-ı vücûd ham ve nâpohte bemâned
U bin gevheri pes latîf nâsifet bemâned
Herkes bedelîl-i akl remzi goftend.
Ân nokta ki asl bud nâgofte bemaned

Ve nûnu sâni hem melfûz olur hem mektûb olur melfûz olan haysiyeti butûni haysiyetidir ki nüvvâtî Hakkikiyye vâkı' olmuşdur. İlmi icmâli anda mevcuddur ve mektûb olan haysiyet zuhûru haysiyettir ki nefsi Muhammedi vâkı' olub zuhûr eyledi.

Kıt'a

Rûh-ı habîbdir kalem, levh nefsidir
Kalbi cûd oldı bu ikiye berzahiyyeti
Pes rûh asıldır, kamu ervâha nitekim
Asıl oldı cümle enfüse nefsi nefîsetî

Harf nûn ki nuru hazreti Rabbu'l âlemine işaretir ki nûru nübüvvete dâldir denilmiştir. Kemâ kâle aleyhisselâtu ves selâm “*evvelü mâ halkallâhu nûrî*” deyû buyurmuşdur. Pes cem' mevcûdâta mebdei olub asıl vâkı' olub câmiâti birle zuhûr eyledüğü haysiyetinden ilmin dahi mebdei nûn vâkı' olmuşdur ki

⁵³⁵ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ deyû buyurmuşdur. Pes ana binâen nûn ileibtidâ' olunub kâfile ibtidâ olunmadı.

Kaside Der Beyân-ı Nûru Nübüvvet

Yaratdı Ahmed'ün nûrın zuhûr idüp ola insân
Pes ol yüzden zuhûr ide biline kendüsi sultân
Mahabbet iktizâ itdi sevüben eyledi îcâd tecellî
İtdi ol yüzden münevver olmağa ekvân [56a]
Tecellî evvel ismîdür tecellî sâni resmîdür

⁵³⁵ Nûn. Kaleme ve (onunla) yazılanlara andolsun. Kalem 68/1.

Hak'un ismi ile ismi virüpdür 'âleme 'unvân
Ebu'l-ervâh olup geldi mukaddem lâ ta' ayyünden
Zuhûr itdi pes ol yüzden nice eşkâl ile elvân
Resûlü'a-aakaleyn oldu dü 'âlem mefhari Ahmed
Cemî'-i enbiyâ sırrı o durur zübde-i insân
Anun şânında dinmişdür bugün "lev lâke lev lâke"
Yaratmazdum bu eflâki dimişdür şânına Sübhân
Bugün şems ü kamer anun cemâl-i nûrına mazhar
Gice gündüz semâ' eyler anun şevkıyla ser-gerdân
Ebu'l-beşer olup geldi zuhûr-ı Nûr-ı Ahmed'le
Ki nefh-ı rûh idüp ana şu'ûmı gibi san Yezdân
O vahdetden zuhûr itdi belürdi cümle-i a'dâ
Kimisi şekl-i insânda gezerler kimisi hayvân
Anun cecdi ki İbrâhîm Halîl'üm didi Hak ana
Oda saldıkdâ pes Nemrûd od oldu hem bahâristân
Resûl'ün sırrına mazhar düşüpdür 'ilm-i hikmetden
Haber viridi bu eşyânun usûlin fehm idüp Lokmân
Züleyha oldu pes hayran görüben aklın aldırıldı
Cemâli hüsnüne mazhar düşübdür Yusufâ Ken'an
Anun sırrı durur Nûh'un ki kavmin bir du'âyile
İtâ'at itmeyenleri o dem ğark eyledi tûfân
Sefîne ehli gördiler bularun ğarkını cümle
Hak'a şükr eyleyüp anlar olurlar cümlesi şâdân
Ana ümmet ümîdiyle çıkup Îsâ felek üzre
Gözedüp vaktini dürer ulu'l-'azmdan ola a'yân
Bu cümle Ahmed'ün fazlın beyân için 'ayân olur
Ki şarkdan ğarba envârı olur pes gün gibi tâbân
Ebû Bekr idi ğâr içre anun yâr u vefâdârı
O durur ma'deni sıdkun iki 'âlemde 'âlî-şâ
'Ömer ki 'adl ile Hakk'un rızâsın gözleyüp dâ'im
Tutardı 'adl vasfıyla elinde şer' ile mîzân
Hayâ vasfı ile mevsûf oluben emr-i Hakk ile
Kelâm-ı Hakk'ı cem' idüp Habîb'ün yâridür Osmân

Alî zâhirde bâtında 'alîm ismine mazhardur
Şecâ'at sâhibi Hayder diyüpdür şîr ana Yezdân
Hüseyn ile Hasan Hakk'un rızâsın gözleyüp dâ'im
Şehâdet sırrın anlayup Hak emrine tutup gerdân
Olara kasd iden la'net özine ihtiyâr itdi
Habîb'ün neslidür yine Yezîd'e la'net-i Mervân
'Aşer için olup Hakk'dan beşâret emr-i Hakk ile
Ziyâde oluben zevkî iderler dâ'imâ şükrân [56b]
Hidâyet mazharı olup ezelden şânına konmuş
Resûlün sırrın anlamış ezelde sırr ile Selmân
Sırât-ı müstakîm üzre olan makbûl-ı hazretdür
"Velâ tettebi' u's-sübûl" olupdur anlara bürhân
"Fe-ahbebtü" ye mazharsın gele iz'ân ide nefsin
Düşenler mazhar-ı 'aşka idemez mekr-i kavm-i cân
Pes 'âşik kendidür 'aşkı irâdetdür ki ma'sûka
Virür zevkını ol yüzden nazarla sayd ider cânân
İrâdet sırrın anlayup getürdünse murâd oldun
Düşersen mazhar-ı 'aşka bugün senün durur meydân
Olan hubb-ı Hudâ-y-ile iderler dâ'imâ zevkî
Mahabbet nâr-ı şevkıyla iderler cigeri büryân
Bu zevkun sırrını şunlar ki zevk eyler olar anlar
NNazardan dâ'imâ anlar görürler hissesin her ân
Olardur cû' ile me'nûs oluben şevk-ı zevk ile
Gıdâ-yı rûh idüp anlar olurlar dâ'imâ şeb'ân
Bu zâhir bâtın ismiyle sa'âdet sırrın anlayup
Bulurlar aslın eşyânun iderler sırrını iz'ân
Olardur mâ-sivâ terkin uruben havf ile Hak'dan
Rahîm ismini ol yüzden yârin keşf eyleye Rahmân
Hafîz ismine mazhardur olar dâ'im Hak'un zikri
Oları hıfz ider hasnâ korur hasnâyı pes sultân
Umarum ben de fazlundan benüm cürmüm nihâyetsiz
Yüzi kara geçüp 'ömrüm olup bir nice gün mihmân
Konuk umduğunu yimez nöbetdüğini? yir dirler

“Semi'nâ” abdinüz her ne olursa emrine fermân
O hayret bahrınun mevci saluben taşra geldükde
Görürüm bahr-ı imkânım iderüm ney gibi nâlân
Tefekkür bahrına talup zevâhirden ki seyr itmem
Görürüm mâ-sivâ ehli gezerler ekaeri 'üryân
Olar Hak sözünü hergiz işitmezdin beyân itsek
Bu dünyâ fikrinün şuglı oları eylemiş sekrân
Şerî'at hablına muhkem yapışmamış halâs ola
Bu hubb-ı mâ-sivâsıyla iderler şehri vîrân [57a]
Şular ki 'îş ü 'işretle ola makbûlî şeytânun
Bile dâhil olup nâra olalar anda pes yeksân
Bu gün şeytân ile her kim mukârin oldise yarın
Cahîm içre ebed kalup ideler gözlerin giryân
Kimi mansıb hevâsıyla yeler yüpürür ortada
Kimi zevk u safâ üzre olur birbirine yârân
Kimi fitne fesâd ehli gezer bu ortalık yerde
Varup cem' olıcak halkı urur birbirine hâkân
Kimi beglik hevâsıyla özin a'lâda fikr eyler
Göre kendüsini anda gide pes at kala yayan
Tükendi mâye-i 'ömrün ilinden gitdi ser-mâye
Bu gaflet niceye degdür sana sabr eylemez devrân
Nice bir yıl gibi bilüp gezersin nefsin ardınca
Seni sen yerine koyup olupdur kendüsi sekbân
Özün kurtarmağa bir pîr elinden kıl inâyet kıl
Senün derdün devâsına olar katındadur dermân
Virür feyzini anlar alan tâliblere her dem
Alan cevher durur feyzi şu bârân gibi san nîsân
Şerî'at sırrınun zevkî senün şevkîn ziyâd eyler
Tarîkat sırrın anlayup olursın dâ'imâ handân
Şerî'at hablına muhkem yapışanlar tarîkatden
Hakîkat sırrın anlayup olurlar Ahmed'e hayrân
Sırât-ı mustakîm üzre olursın şevk u zevk ile
Tamâm şer'a itâ'atle olursın sen dahı 'irfân

Tokuz hokkayla şeş mühre uyuben sen de anlarsın
Bilürsin sırr ile Muhyî ne yüzden hokkada pinhân
Bu zâhir bâtın esrârın ğıdâ-yı rûh idinmişdür
Düşüp vâdî-i hayretde gezer zevk ile pür-hayrân

Ve harfu nûn içün kün hitâbı özün bir dâire vad' ettikde ve Hazret-i Muhammed'in dahî usûl-i erbâiyye binâen dört haysiyeti olub ve harfu Muhammed dört harfdır; el-mim, ve'l hâi, ve'l mimü'l sâni, ve'l dâl.

الميم والحاء والميم الثاني والدال. الميم إشارة إلى أن الحقيقة المحمدية محيط غيرها محاط وإشارة إلى المحبة الأزلية. والحاء إشارة إلى أن هذه الحقيقة الحاوية بجميع الحقائق بحقيقته وذاته وحي بذاته وإشارة إلى حياة أزلي. والميم الثاني إشارة إلى أنها منبع المودة والمحبة والمروءة وإشارة إلى مجده في الأزل والأبد. والدال إشارة [57b] إلى أنها دائم أبدي وسرمدي مع مظهره وإشارة إلى دوامه وعبديته⁵³⁶

Pes sırr-ı Muhammedî tecellî idüb zuhûr eylemez nûr-ı ubûdiyyetsüz. Kemâ kâle aleyhisselâm; أشهد أن محمدا عبده ورسوله deyüp abdiyyeti risâletin üzerine takdim eyledi. Pes ol sebebden Abdullah olup mahbûb-ı hazret olup ve şanında

deyü buyurmuşdur. Pes Abdullah olmağlık surûr-ı enbiyâdan ğayra bu isim Hakkikî tesmiye olunmadı. Pes nûr-ı ubûdiyyeti pişvâ idindi. Her kim nûr-ı ubûdiyyeti inkâr eylese nûr-ı rububiyetden ve nûr-ı uluhiyyetden beri olup

Ol, كالأنعام بل هم أضل⁵³⁷ أولئك Ol, *kel enâmi bel hüüm edall* kâbilinden olup kâbil-i hitâb olmazlar.

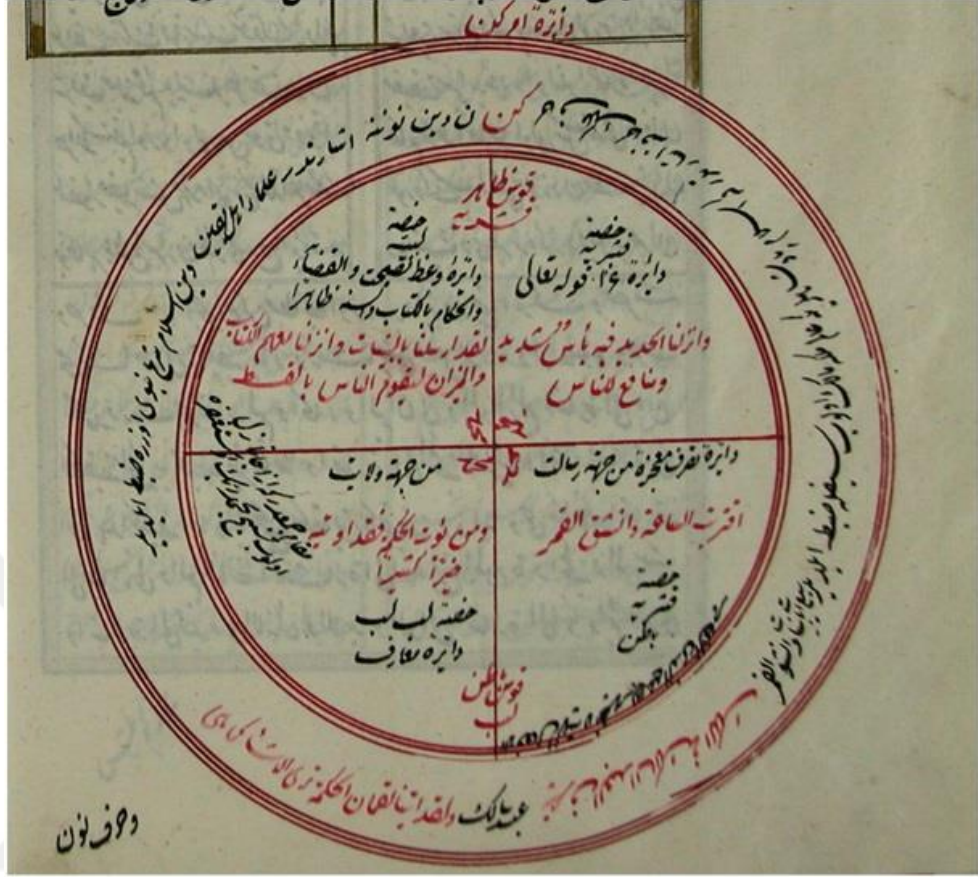
Rubai

“Kün” emri kıldı âlem-i ervahı dört bilün
İlki enbiyâ ikincisi de evliyâ dedin
Ehl-i salâh üçüncüsü ve dördüncü safda ğay
Ehl-i fesad oldı ve kalmadı hiç gedük.

⁵³⁶ Mim, hâ, ikinci mîm ve dâl. Mîm, herşeyi kuşatan ve kuşatılan, ezeli sevgiye işaret eden hakikat-i Muhammediye işaretür. Hâ, bu kuşatıcı hakikatı, bütün hakikatları ve özü itibariyle ve zâtının canlılığına işaretür. Yine ezeli hayata işaretür. İkinci mim, sevgi, muhabbet ve mürüvvetin kaynağına işaretür. Yine ezeli ve ebedi yüceliğine işaretür. Dâl, dâimîliğe, ebedîliğe ve mazharlarıyla birlikte sermedîliğe işaretür. Yine devamına ve abdiyyetine işaretür.

⁵³⁷ İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. A'râf 7/179.

Daire-i emri kün.

[58a] Ve harfû nûn ki kün hitâbı birle zuhûr bulmuşdu. Kün nûnuna dâldir. Zirâ künden murâd kün zuhûr eylemedir denilmişdi. Kâf ile nûn, mâ beynine vâv ziyâde olmayla kün olub iş bu âlemi ekvân zuhûra geldüğüne işaret oldu.

Rubai

Âlemi ekvâna kün dedi Hüdâ
Zâhir oldu âlem kün ve kaza
Sen sebsin âlemin îcâdına
Nefsini bil hazrete ol ğıl sezâ

Ve harfu kün üç harf vâkı' olub 'kef'dir, 'vav'dır, 'nun'dur. Kâf hazreti Hakk'ın kemâl kudretine dâldir. Vâv vücûdu âleme işârettir ki velâyete dâldir ve nun nûru rubûbiyyete dâldir. Pes harfû kâf ki kemâl kudretine dâl olduğı kavlühü Teâlâ:

فَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ إِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ إِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ إِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ

فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ لَّسْتَ عَلَيْهِم بِمُصَيِّرٍ إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ⁵³⁸

Rubai

Bu kâf oldu kemâl-i kudrete dâl
Nazar kıl âleme fikr askerın sal
Everse sırra uyana sırrı vahdet
Hakkı bildin bugün sen olmadın dâl

Kaside Der Sıfat Ehli Ma'nâ

Aceb sâni'aki sun'un güde-üstâd
Neler vaz' eylemiş bilinmeğe râz
Lisân-ı halle eyler tilâvet
Ene'l-Hakk çağırub eyler sırr-i âgâz
Şular kim Hakk'ı âlem sûretinden
Okudu gelmedi anlardan âvâz
Olardur ehl-i ma'nâ ehl-i irfân
İki âlemde anlar oldu mümtâz
Alurlar hisse anlar her nazârdan
Tecellî eder her ân yüzbin disem ân [58b]
Tob idüb bâşına çevgân-ı 'aşka
Celâ bildinse oldun sen de şebbâz
Olar ki zevk-i ma'nâ sayd iderler
Nitekim sayd ider bâz ursa pervâz
Nice yüzbin avâlimi seyr idüben
Görücek zâhidî eylerler îgmâz
Edinmiş zühdüni pes zâhid-i huşk
Komaz cehliyle zühdin idemez ifrâz
Olar âlemde vahşi kuşa benzer
Kulunç (!) olan şikâr olur olân bâz
Şikârın almağıçün avcı bâzi

⁵³⁸ (Kararmaya) yöneldiği zaman geceye, Nefes nefes ağarmaya başladığı zaman sabaha ki, Muhakkak O (Kur'an), arşın sahibi (Allah katında) yüksek mevkiye sahip, çok şerefli, güçlü bir elçinin (Cebrail'in, Allah'tan) getirdiği sözüdür. Orada, (mele-i a'lâda meleklerce kendisine) itaat olun (maya lâyük ol)andır; tam güvenilendir. Arkadaşınız (Muhammed, kâfirlerin dediği gibi) mecnun değildir. Andolsun ki o, onu (Cebrail'i) apaçık ufukta gördü. Ğaşiye 88/17-23.

Salarda çalar ardınca tabl-ı bâz
Uçarlar her biri pes bir hevâda
Ki zu‘umca iderler hazrete nâz
Göre ‘âşık seyreyler nevâda
Karargâh bu sâlik gösterdi şehnâz
Bugün ‘uşşâk içinde ben neyim kim
Uram zâhid benden eyler i‘râz
Aceptir hokka içre hokkabâzı
Neden zâhid görmez gördüğü bâz
Bu zâhidin niyâzı nâz-ı Muhyî
Ney’e benzer kim olmuş ana demsâz
Niyâz-ı nâz-ı bâzuyle bezeme
Getürme sikke-i vahdetde sen nâz
İde gör tasfiyeyle kalb-i halâs
Gelen ilhâmı gönül levhına yaz
Vâv vücûd âleme işaretir ki kavlühû Teâlâ:

539 اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ deyû
buyurmuşdur. Velâyete dâl olduğu ve velilere ve nebilere mahsusdur ki vücûd âlemine
gelüb dahi hazreti Hakk’ın sıfatı kudretine mazhar olub mertebe-i velâyete kadem basub
ve edâi hayrette dâlle ve hayran varlıkların hazreti Hakk’a varub vücûd-u şeriflerinde
vediat konulan emânetin uhdesinden gelmekliğe 540 وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ

deyûb vehhâb sırrım dedin ve hem özün olub saâdet sırrım diye erdiklerine
işaretir ki kavlühû Teâlâ azze ve celle: 541 [59a] أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

Rubai

Görürsen günün ortasında vâvî
Velâyet vâvıdır kesb eyle râvî
Velâyet kesbîdir vehbî değıldir
Hoş erer evlâdına iş bu âvi

⁵³⁹ Gökleri, yeri ve bunların arasında olan şeyleri altı günde (devirde, halde) yaratan, sonra Arş’ı hükmü altına alan (bütün yarattıklarının mâliki ve hükümranı olan) Allah’tır. Secde 32/4.

⁵⁴⁰ Hiçbir günahkâr, başkasının (işlediği veya onun günahına sebep olmadığı) günah yükünü yüklenmez. İsra 17/15, Zümer 39/7.

⁵⁴¹ Haberiniz olsun ki Allah’ın velilerine (dostlarına) hiçbir korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir. Yunus 10/62.

Pes terbiyeti ilâhi ki âlemi ğaybda tamam mertebe olub sübût bulmuşdur. Bu cümle insan câmi' olub zuhur eyledi.

Rubai

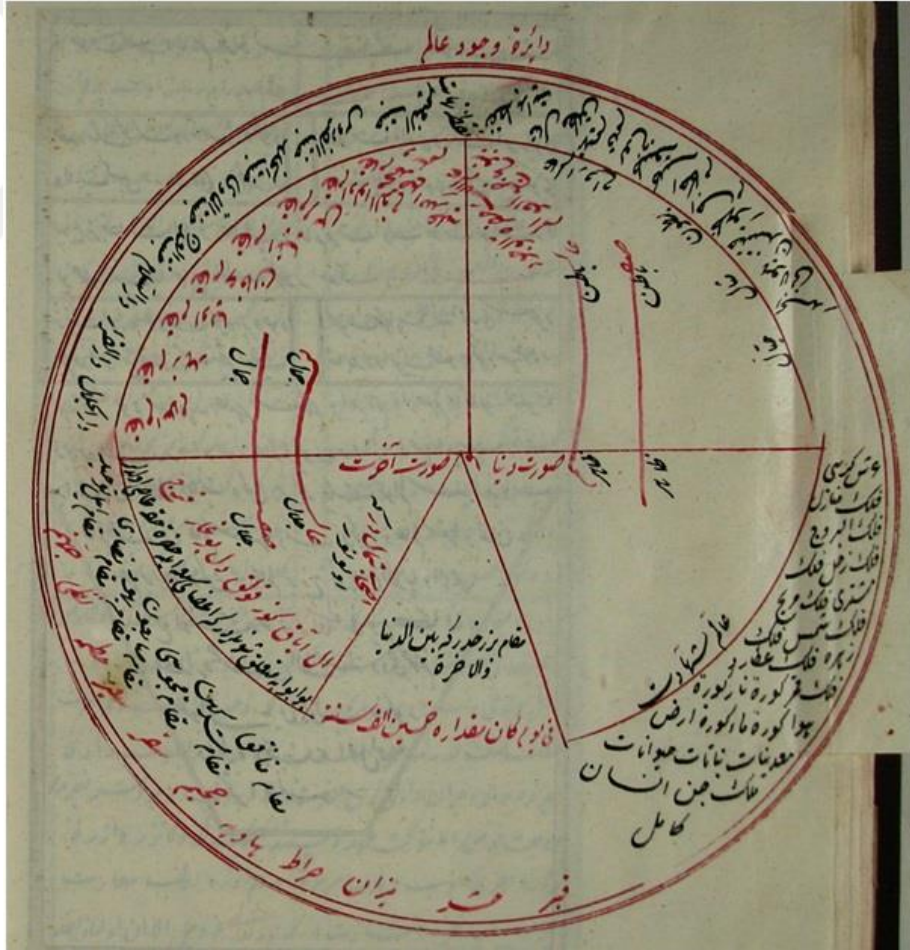
Tertîb üzere âlem-i ğayb içre her vücûd

Gelüb şehâdet âlemine eyledi sücûd

Emr-i hudâ ile ki şer' üzre müstakîm olub

Şâhidânın uzvu kamu oluser şühud

Kavlühû Teâlâ: 542 يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ deyû buyurmuşdur. Vücûd âlem için bir dâire vad' edib noktai bidâyetten noktai nihâyete deĝin bir nice avâlim seyr edüb âlemi ğaybden âlemi şehâdete deĝin ve âlemi şehâdetten âlemi berzaha deĝin ve âlemi berzah ki beyne'd dünya ve'l âhirete vâkı' olmuşdur. Kavlühû Teâlâ: 543 كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ ve dahi cehennem ahvâli beyân olub mezkûr dâire içinde asıl üzere zikr olunur. [59b]

⁵⁴² O gün (kıyamette) dilleri, elleri ve ayakları (dünyada) yapmış olduklarına şahitlik edecektir.

Nur 24/249.

⁵⁴³ Melekler ve Rûh (Cebrail), miktarı (sizce) elli bin yıl olan bir gün içinde O'na ulaşır. Mearic 70/4.

[60a] Ve harf nûrun rubûbiyetine dâldir ki inne halakal halka fi zulmeti sümme ressi aleyhim min nûrihi femin ashâb min zâliken nûr ihtedâ ve min ahtâi dalle ve kavlühûTeâlâ: ⁵⁴⁴ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا deyû buyurmuşdur. Ve hurûf kün cümle hesabınca yetmiş illeti olub illeti hazreti Hakk'ın şeş cihetten münezzehe olduğuna işarettir. Bâki yetmiş kalub Hakk'la halkın mâ beyninde yetmiş bin hicâb nûrun ve zulmetini birle ihticâbına işarettir. Kavlühû Teâlâ: ⁵⁴⁵ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ Ve kâle aleyhisselâm innalâhe seb'îne elfü hicâb minnûr ve zulmete lev keşefnâ le-uhrikat subhânehû veche mâ intehâ ile basarihi men halaka deyû buyurmuşdur. Pes bu nice hicâbâtı ref' etmeğe mürşidi kâmil hizmetine erüb dâire-i aşka dutup takva özün ârif billah olmak gereksin ki vettekullah ve yuallimekullâh âyetine mazhar olub hicâbdan biri olasın.

Der Beyân-ı Hicâb

Hicâbile olan âşık değildir
Hakkı sevmekde ol sâdık değildir
İçüp nûş etmeyen aşkın şerâbın
Tecelli Hakka ol lâyük değildir
Temeyyüzi olmayub mahcub olanlar
Cahîm içre kibre yazık değildir
Olan memlû vücûdi mâsivâdan
Hevâsını durur ayak değildir
Hakkı Hakk eyleyüb Hakkı göremez
Bilüb fark eylemez fâruk değildir
Adın hayvandır eğer nâtıkı sen
Hakkı zikr etmeyen nâtık değildir
Bu Muhyinin vücûdi mâsivadan
Neseble gözlesin sâbık değildir.

Ve harfu nûn ki kün hitâbı birle zuhûr bulmuşdu, kün nûnuna ve din nûnuna dâldir denilmişdi. Din üç harfdin mürekkebe olub melfûz olur, 'dâl' dır, 'bâ' dır, 'nûn'

⁵⁴⁴ Muhakkak ki o, (haktan) tam uzak bir sapıklığa düşmüştür. Nisa 4/116.

⁵⁴⁵ Hamdolsun, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a. En'am 6/1.

dır. Pes harfu dal dinü islama delâlet [60b]eder. Dârı dünyada ve dârı ukbâda kavlühü Teâlâ:pes şunlar kim dârı dünyaya gelüb dahi cemâle mazhar olub ⁵⁴⁶إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ hazreti Hakk'a hamd edib elhamdülillâhi ala dini'l islam deyüb diyânet özün kâim ve d dâim olub festekım kemâ ümirtu âyetinin mefhûmi üzere amel edib dârı ukbâda dâru l islama dâhil olub hazreti Hakk'ın devâm özün didârişeriflerine mütene'im olmalarına işaretir ki kavlühü Teâlâ azze ve celle:⁵⁴⁷فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّاتِي deyû buyurmuşdur.

Rubai

Bu dâl İslam içündür anlağıl dâl

Delalet harfidir değildir kâl

Bu İslamın binâsı hamddır bil

Salât ve savmi eyle kendüne hâl

Büniyel İslam alâ hamsin deyû buyurmuşdur ve harf yâ bir kudretine dâldir ki Bârii Teâlâ hazreti insanı halk eylemelü oldukda yedi kudretiyle halk edüb kemâl kudretine mazhar vâkı' olduğu ki hamartü tîneti Âdem biyedi erbeine sabâhan ve dahi yâ harfi nidâdır ki hidâyete mazhar düşen kullar için harfî nidâyile tenebbüh edüb kavlühü Teâlâ: ⁵⁴⁸يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ deyû buyurmuşdur.

Rubai

Bu din içre ki yâ eyler delâlet

Nidâyı harfî dedi uyanma nedâmet

Ere sırrın uyana yâi vahdet

Zuhûr ede bu kez sende kerâmet

Kavlühü Teâlâ: ⁵⁴⁹وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ esrarına mazhar olub abdül cîrân olmayub abdullah olmak gereksin ki inne ibâdi leyse leke aleyhim sultân hitabına müsteHakk olub

Rubai

Diyeler sana dahi yâ ibâdi

Muzâf olub yâyede eyle ziyâd [61a]

Saâdetir bu sırrı fehm edersen

Ziyâde olur sırrın nihâdı

⁵⁴⁶ Şüphe yok ki Allah katında (hak) din İslâm'dır. Ali İmran 3/19.

⁵⁴⁷ Haydi, (iyi) kullarımın içine katıl ve cennetime gir! (Denilir). Fecr 89/29-30.

⁵⁴⁸ Ey âyetlerimize inanan ve müslüman olup hükümlerimize boyun eğen kullarım! Bugün size hiçbir korku yoktur, siz üzülecek de değilsiniz. Zuhuruf 43/68.

⁵⁴⁹ Gerçekten biz, Âdemoğlu'nu şerefli kıldık. İsrâ 17/70.

Kavlühü Teâlâ: ⁵⁵⁰ وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ

deyû buyurmuşdur. Ve harfu nûn nefse işarettir ki necâte ve nedâmete dâldir pes men arefe nefsehû fekad arefe Rabbehû esrarın anlamak gerekdir kibu nefsu şûmun şerrinden emin olub emmârelikle muttasıf olmadan korunasin.

Kaside Der Beyân-ı Nefs

Nefse uyub hazrete varma sakıngıl nârla
Bu vücûdun şehrini yakmaya yarın nârla
Sana hoş yüz gösterüb eliyle öldür ol seni
Mekr ider andan sakın baş koşma ol mekkârla
Nefs ejderdir cismde olmaya kim uyasın
Adın insan nicesi yoldaş olursun mârla
Mekr Hakkdur nefs-i emr nefsün hevası çokdurur
Başa çıkmazsın bilürsen baş koşan agyarla
Küfre iletür nefse uyarsan helâk eyler seni
Mü'min olan kişiler cem' olmaya küffârla
Göre nefsi niçesi Firavn'ı bednâm eyledi
Gâlib olam sandı kâfir Musa'ya sahhârla
Gel musırr olma sakın ısrârı terk ile yürü
Kaldı esfelde şular pes Hakk sözi inkârla
Sözümü gûş eyleyüb pendümi eylersen kabûl
Ma'nâ yüzinden seni irşâd idüb ihbârla
Şol hevâ-yı nefsle etmeyen emre imtisâl
Nehy-i Hakk iletir şol nâra istimrârla
Sakın aldanma anun elü çokdurur
Niçe senün gibinin urdı yolun bed-kârla
Dâmına düşme anun bend ile bend eyler seni
Sonra nefsün gereksi canun alur minkârla⁵⁵¹
Son pişmanlık sakın ıssı eylemez fehm it özün
Kaça andan yüri haşr olma ol tarrarla⁵⁵²
Ruha hemrâh oluben ulve 'uruç eyle şehâ

⁵⁵⁰ Resûl'e indirilen (Kur'an') ı (hıristiyanların anlayışlıları) dinledikleri zaman, gerçeğianladıklarından dolayı, onların gözlerinin yaşla dolup taşığını görürsün. Maide 5/83.

⁵⁵¹ Minkâr: Yırtıcı kuş gagası.

⁵⁵² Tarrar: Yankesici, hileci

Nefse uyub aldanub cem' olmagıl gayyarla
Ha deyince gün 'ömr geçdi irilmez pes ana
Gül göçer bülbül kalur sonunda anun zârla
Pendle bend eyle nefsi olmaya dem oda kim
Ruhla hem-ser olup mü' min ola ikrârla [61b]
Hazrete varılmaz illa varılır ebrârla
Sana telkîn eyleyüb zâkir olursun pes müdâm
Hem takarrub kesbine her an olup ezkârla
Varlığını Hakk'a virüb kesb eyle Hakk'un varlığını
Yevm-i haşrun cem'ine var sen dahî envârla
Gel fenâfillah oluben anla esrâr-ı Hakk'ı
Sırr-ı sırrun fehm idüb asla iriş esrârla
Söyle tevhîd ene'l-Hakk sırrını eyle ayân
Sende Mansûr gibi meşhûr ola gör berdârla
Ateş-i 'aşk ile yanmak gerek pervâne var
Tâ hicâbı ref' idüb teskîn-i dîdârla
Bülbül-i şûrîde-veş efgân-ı zâr itmek gerek
Mevsim-i gülde ola cem' oluna şol yârle
Muhyî iz'ân eyledün aslun esâsun asılla
Çâr durur aslun senün çârmî büründün çârla
Fıkr-i zikrim dâimâ hayretle hayrân olmışdur
Gün geçürmeklik değil mi şol gül bî-hârla
Pes havasdan geçinüb a' mâle magrûr olma kim
Tâ ki yolun varmaya şeytâna senün eş'ârla
Bana zevkim pes durur gayr gerekmez zâhide
Yürürsün cennete zevk eylegil ebkârla
Ehl-i sünnet mezhebin elden koma zinhâr sen
Cebr sarf olmaz şular nefsin bile ihrârla

Beyt

Terâ nâ nefsi kafırdır kîn est

Koca tovre-i berî anca ki din est

Pes nefsi ki cesedi insanda tesmiye olunur. Nefsi Rahmâniyyeden ibâretidir
kitabete olunur olsa ikisi bir harf bir şekil vâkı' olur. Nitekim ehli la'net buyurur, nefsi

alıştı vücûda yani her şeyin vucûdi Hakk vucûduyla mevcut olduğu haysiyetinden [62a] nefsin hüvel itlâk olunur. Min zikrinâ fi nefse zekerte fi nefsi deyû buyurmuşdur.

Rubai

Çün nefesle nefesine vücûdunda pîç pîç⁵⁵³

Sabitdir anları duyusun kılma hîç hîç

Rabbinde bil tecellîyi nefes nefsendir

Nefsünle rabbini bil can şarâbın iç

Hayâtü'n nefis bir rûhi ve hayâtü'r rûhi bi'z zikri ve hayâtü'z zikri bi'l kalbi ve hayâtü'l kalbi bi'l aklı ve hayâtü'l aklı bi'l ilmi ve hayâtü'l ilmi bi'l ameli ve hayâtü'l ameli bi'l ihlâs kavlühü Teâlâ: ⁵⁵⁴إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ

Ve kâle aleyhisselâm: “*A'dâ aduvvuke nefsike'lletî beyne cenbike.*” deyû buyurmuşdur. Bu bir acîb sırdır ki kendü kendünü adüvsün hiçbir vechile kendü kendün haberin yok ve ruviye inne Musâ aleyhisselâm kâle: “*Yâ Rabbi keyfe aslı ileyke fe dehi Allahu Teâlâ ileyye in etrake nefsik feinnâ meake*” deyû buyurmuşdur.

Rubai

Anâsırdan kopar nefsün hevâsı

Rûha uyun nefsün oldur devâsı

Dedi Hakk nefsi terk it sen benimle

Olursun dedi, oldur Hakk rızası

Kavlühü Teâlâ: ⁵⁵⁵رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ pes bu alemin icâdına sebebi maksûdu külli sensin.

Rubai

Maksûd cihansın bula bildünse kasdın

Pes bir kîl eyle nefsi acib bende edib asdın

Her emre mutî' olmağla tasfiye buldun

Kalbe erüşüb rûhu o dem bağrına basdın

Ve kâle ehlü'ş şer' en-nefis mürekkeb tâlibü'l âhirati ve cevâce vâsıtı köfte muhâlefetin nefsi ra'sil ibâdi.

Kavlühü Teâlâ: ⁵⁵⁶وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا فَذُ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا فَأَلَّهَمَّهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا

⁵⁵³ Pîçpîç: Karışıkmiş, karışık.

⁵⁵⁴ İhlâslı (sana gönülden bağlı) ve itaatli kulların hariç. Sad 38/83.

⁵⁵⁵ Allah onlardan razı olmuş, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Beyyine 98/8.

⁵⁵⁶ Her bir nefse ve onu (insan şeklinde) düzenleyene, sonra da ona hem kötülüğü hem de ondan sakınmayı/ korunmayı ilham eden (onlara bilme kabiliyeti veren)e andolsun ki! O (nefsi)ni

deyû buyurmuşdur. Ol vakit ki Bâri-i Teâlâ hazreti Âdemin kalbine nefhî rûh etti Âdem elhamdülillâh deyûb [62b] hamd etti. Ademin kalbi ki anâsırı erbeadan mürekkebdır, nefsi Rahmâni ki ve nefahtü fi hi min rûhi esrârıyla hayat buladır. Rûhu mücerred iken bu bekâ anâsır birle cem' olmayla nefsi hevâ itlak olunur.

⁵⁵⁷ deyû buyurmuşdur. Pes rûha nazar tedennî, anâsıra nazar terakkî, bu ikisinin ictimâi 'ayn-ı terakkî ki insân-ı kâmil olup nefsi anlayub rabbin bilmiş olurlar.

Rubai

Rub'i latîf tenlerün elbet latîf olur

Hem bir kesîf tenler lâbüd kesîf olur

Gerçi oldurda terbiyet için karışmalar

Lâkin kök üzre zübde secîler nazîf olur

Kemâ kâle İsâ aleyhisselâtu vesselâm: “*Len yelicü melekûtu's semâvâti men lem yûled mürtebin*” deyû buyurmuşdur. Pes anâsır ki ekl ve şürbü iktidâ eyledidiği ecilden rûhu şerif anâsır birle cem' olmayla bu ikisünün ictimâından tevellüd eden netice ki burnunda bir yara uyuşmuş kandır nisyanın ve ğafletin menşeidir ki eklden ve şürbden zuhûr eder, mâddei nefsdır pes insana insan deyû tesmiye olunur ânunçün ki insandan müştakdır bu aleme gelüb ol insî utandı, ol sebebden ana münâsib ismü nâs deyû tesmiye olundu, ânınçün ekseri kelâmı kadimde ya eyyühennâs birle hitâb eder bu nisyanı sebep oldur kim bidâyeti halkdan çünkü rûh vücûda ve zuhûra geldi ânun vücûdundan ikilik zâhir oldu, ruhla arasında.

Pes rûhun ol makamda ilmi vârdı amma ma'rifeti yoğudu, müşâhede vaktinde fâni olub ma'dûm olur pes nice andan şühûd vücûda gelsün şühûd vücûdun zıddı oldu ez-zıdân li ictimândır lâ cerame rûh bedene [63a] tealluk tuttuğundan maksûd ol idiki halef ve nâib hâsıl eyleye bedende nefis gibi kalb gibi bunlar rûhun halefi ola ol vaktine rûhu müşâhede eyleye kendü vücûdunu tebdil eyler ⁵⁵⁸ وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَرَهَقَ الْبَاطِلُ bu manaya işaretir. Pes rûha halife ve nâib bunlar olur zirâ ki rûh fâni olduğu vakit bunlar fâni olmaz rûhun ma'rifeti hûd ayn fenâdır lâ cerame bunlar ânun halefi olmağa marifetten nasib bulurlar ve rûhun fenâsından bunlar haber verdi. Pes rûh ol âlemde hazreti Hakk'ı kemâl vahdâniyyet birle bilürdi encileyin ol makamda şirkin söz hazreti Hakk'ı zikr

(günahlardan)tertemiz yapan, muhakkak kurtulup umduğuna ermiştir. Onu (günahlarla) örtüp gömen de elbette ziyana uğramıştır. Şems 91/7-10.

⁵⁵⁷ Andolsun ki biz insanı hakikaten en güzel biçimde yarattık. Tin 95/4.

⁵⁵⁸ Hak geldi bâtil zâil oldu. İsra 17/81.

edemezdi zirâ ki kendünün vücûdi çünkü Hakk vücûdundan mümtâz oldu hem kendüsün ve hem Hakk'ı zâkir oldu bu hod ayn şirkindir. ⁵⁵⁹ إِذَا نَسَيْتَ رَبَّكَ وَادَّكَّرَ رَبَّكَ إِذَا نَسَيْتَ⁵⁵⁹ deyû buyurmuşdur. Yani benden özünü utantığıydın sana beni zikr edüb anğıl tâkim benim zikrim şirkin söz ola ve la şirkinle olur pes rûhu şerif ki âlemi melekûti seyr edüb bu kalb âlemine yetişüb anâsır birle cem' olubbu aralıkta her neye ki nazar eyledi ânun zikri ruhla hem yâr olub ol zikri mukarrarî hazreti Hakk'dan beîd oldu pes bu nice hicâbât eyle mahcûb olub nisyânı gâlib oldu. ⁵⁶⁰ فِي قُلُوبِهِمْ⁵⁶¹ çünkü hicâbı Hakkiki nisyândan zâhir oldu ⁵⁶¹ فِي قُلُوبِهِمْ⁵⁶¹ dır ve ne sebep bu oldu la cerame meâlîce vaktinde el allâc bidziddâdihâ anlamıyla ahkamı şer'ile âmil olub

⁵⁶² وَمَا هُوَ شِفَاءٌ لِلْمُؤْمِنِينَ⁵⁶² âyetünün şeciyyesi zuhûr eyleye pes lazımdır ki ⁵⁶³ وَأَذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ⁵⁶³ müktezâsını buyurub sâlik olan kimesneler mürşidi kâmil hizmetine erişüb teslimi külli olub ve seyri nefsinden telkını [63b] zikr olunub zikri cehuri birle ol burunda uyuşmuş kan ki ekilden ve şürbden hâsil olmuşduazın azın onu mahvedüb zikri kalbi tahsil edüb kale aleyhisselâm lailahe illalah hassını ve men dehale hassını fekad emene men azabi mefhûmi üzere emin üzere olunur. Pes vücûdu insan ki vardır bir şehre benzer rûh onun pâdişâhı olub zira pâdişâhdan gelmişdir iki veziri var biri yemin biri yesâr olub yemin veziri ki akıldır cemâlin mazharıdır ehli saâdet cânibine düşüb ahlakı hamideyle muttasıf olub hidâyete mazhar düşenlerin müktedâsı olub yesâr olan vezir ki şeytan bedendir ki nefsi emmâre derler mazharı celâldir ki ehli şekâvet cânibine tutup ahlakı zemimeyle muttasıf olub dalâlete mazhar düşenlerin müktedâsı olub bu iki vezir vardır rûh sıfatıdır ki bunların tevâbi'leri gece gündüz bunlar murad edünürler her biri kendü ahkamın ecrâmıyla olan vezirin tevâbi'larına sehâvettir, kanaattır, ilmdir, tevâzudur, tevbedir, sabırdır, vücûddur, tevekküldür, ameldir, tezellüldür, ibadettir, şükürdür, rızadır pes veziri yemin ki akıldır haya iman birle muttasıf olub riyâzat ve mücâhede üzere ekl olan gıdâyı rûhâniyeti haysiyeti perveriş edüb zikr olan tevâbi'lar ki vardır ahkam anların olub rûhu şerife tekrar hayat bulub letâfet kesb edüb âlemi ulve urûc edüb kalbi mücella eylemiş olur meselen şol nebâdât vücûdât ve semerât ki vardır. Bari Teâlâ hazreti onların her birin

⁵⁵⁹ Unuttuğun zaman da (yine inşallah diyerek) Rabbini an. Kehf 18/24.

⁵⁶⁰ Onlar Allah'ı unuttular, O da onları unuttu (terk etti) Tevbe 9/67.

⁵⁶¹ Onların kalplerinde (batılı sevme, maddeperestlik, dünyevilik, şüphe, münâfıklık ve küfür gibi mânevî ölüme götüren) bir tür hastalık vardır. Bakara 2/10.

⁵⁶² Biz Kur'an'dan, inananlar için, şifa ve rahmet olacak şeyler indiriyoruz. (Kur'an) zalimlerin de (inkârlarından dolayı) ancak ziyanını artırır. İsrâ 17/82.

⁵⁶³ Allah'ı çok zikredin ki umduğunuza kavuşur/kurtuluşa erersiniz. Enfal 8/45.

yerince müddet terbiye eyle perverîşedüb letâfet üzere halk edib ba'dehu sana ğıdâ olub bir saat seninle mekârin olmağile kesâfet kesb edib a'zânın her nereye dokunur [64a] olsa murdar olur pâk etmeyince kalbüne itmi'nân gelmez şöyleki bir sahrada otursan birkaç gün şemsin hararetinden ahrâk olub nârı nâreteyn, mâi mieteyn, hevâ-i hevâiteyn olub yâbes olur 'külli şey'in yerci'u' aslı mefhûmu üzere türâb olur. Allâhu'l bâki.

Rubai

Sana nispetidür anun kubhun anla
Ki senden geldi ol kubh ana dinle
Hakk'a nisbet bu 'âlemde kubh yok
Senün aslun meni bir katre damla

Kavlühû Teâlâ ⁵⁶⁴ يَجْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ manasına işarettir. Veziri yesâr ki şeytan bedendir ki nefsi emmâre sıfatlarıdır, buhdır, hırstdır, cehldir, kibrdir, şehvettir, ğazabdır, riyaadır, mekrdir, ucubdur, kizbdır, ğaflettir. Kavlühû Teâlâ:

⁵⁶⁵ رَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ pes şonlar kim gaflet üzere geçünüb ekl ve şürbi haram olub ten besleyub tabiat ki şeytan bedendir onun mahkumu olub rûh latife mağlub mahs olub hayvâniyet haysiyeti ğâlib ola

⁵⁶⁶ أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ kabilinden olub kâbil hitâb olmazlar.

Rubai

Eger ten beslerisen fil olusun
Ve ger cân beslerisen Cibrîl olusun
Uyarsan rûha 'âlîdür makâmun
Ve ger nefse uyarsan kil olusun

Kavlühû Teâlâ manasına işarettir pes sa'y eylemek gereksin ⁵⁶⁷ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا ki ahlakı zemime ref' edib ahlakı hamideyle muttasıf olmuş olasın.

Der Beyân-ı Ahlak

Bu ahlâkı gelün bizden yuyalum
Bu nefsi terk idüb 'akla uyalum [64b]
Geçub emmâreden nefsün hevâsı
Varub levvâmeden de el yuyalum

⁵⁶⁴ O su, sulb (omurga) ile terâtib (eğe kemiği)arasın (da oluşup gelişen sonra torbaya inen testisler)den çıkar. Tarık 86/7.

⁵⁶⁵ (Âhirette) bize kavuşmayı ummayan, (sadece) dünya hayatından hoşlanıp (gönlü) onunla yatışıp rahatlayan ve bir de âyetlerimizden gafil olanlar var ya! Yunus 10/7.

⁵⁶⁶ İşte bunlar hayvanlar gibidirler, hatta daha aşağı/daha şaşkındırlar. Araf 7/179.

⁵⁶⁷ Ve kâfir de: "Keşke ben (bu azabı görmeyip) toprak olsaydım!" diyecektir. Nebe 78/40.

Pes ilhâm ire Hakk'dan mülhemeyle
Ki itmi'nanla sırdan duyulum
Rızâ-yı Hakkla marzîyeden hem
Cihân şatrancına beydak koyulum
Ki şehamât olmadan ferziyle pîl
Saluban rûhla âta kıyalum
Şu kalıbından bozub rûhiyle bir bir
Piyâde-i 'askerün evvel sayalum
Gıdâ-yı ekser idüb hancer ile
Öbür gözünde şeytânun oyalum
Anunla def'î mümkün olmaz ise
Derisin çıkarub cildin soyalum
Tabi'atıdur beden şeytânı Muhyî
Anun da başına toprak koyulum
Ne sûretten görükse hâsılı ol
Gönül beytine kibre komayalum

Nefs ki cesed insanda insanda altı veche özün zikr olunur. Evvel nefsi emmâre, sâni nefsi levvâme, sâlis nefsi mülheme, râbi' nefsi mut'mainne, hâmis nefsi râziyye, sâdis nefsi merdıyye, kavlühü Teâlâ:

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّاتِي⁵⁶⁸

deyû buyurmuşdur. Pes her birine yedişer sıfat bağlanub birer rubâiyle zikr olunur. Evvel nefsi emmâre sıfatlarıdır ki zikr olunur. Buhl, hırs, hased, cehl, kibr, şehvet, ğadab. Evvel buhdur ki el buhl tâlibü'ş şekâveti ve câlibi'l adâveti mahv-u sıfatu'l insâniyyete ve isbâtı adâvete'l hayvâniyyete kavlühü Teâlâ:

وَمَنْ يَبْخُلْ فَإِنَّمَا يَبْخُلْ عَن نَّفْسِهِ⁵⁶⁹ ve kemâ aleyhisselâtu vesselâm ve efdalü's salavât ve

ekmelü't tahiyât vel ikrâm: “*el-Bahîlü lâ yedhulü'l-cennete velev kâne zâhiden/Cimri kimse zâhid bile olsa cennete giremez.*”

Rubai

Bahîl uçmağa girmez zâhid olsa

Kelâm-ı Hakk'ı fehm it dinle 'âbid

⁵⁶⁸ Ey (Allah'ın rızasıyla) huzura eren nefis! (Rabbini) hoşnut etmiş ve (sen de Rabbin tarafından) hoşnut edilmiş olarak Rabbine dön. Haydi, (iyi) kullarımın içine katıl ve cennetime gir! (Denilir.)
Fecr 89/27-30.

⁵⁶⁹ Oysa kim cimrilik ederse, ancak kendisine cimrilik eder. Muhammed 47/8.

Dedi Hakk nefsünedir buhlü ânun

Salâh üzere olup ol sen mücâhid [65a]

Sâni hırıdır ki: “*el-Harîsü cû’un lâ yeşbeu bimâ fi’d-dünyâ/Harislik dünyada olan şeylere doymayan açlıktır.*” Bazı hikmet ehli de dedi ki: “*el-Harîsü dâün lâ devâe illâ türâbün/Harislik bir hastalıktır topraktan (ölümden) başka ilacı yoktur.*” Enes b. Mâlik radiyellahu anh, ani’n-nebiyyi sallallahu ‘aleyhi vesellem ennehû kâl: Yehrumü ibni Âdemü ve yeşîbü meahû isnâni: el-Hırsü ale’l-mâl ve ve’l-hırsü ale’l-ömr⁵⁷⁰ diyü buyurmuşdur.

Rubai

Harîs olan kişi mahrûm olur bil

Az olur ‘ömri anun olsa bin yıl

Geçer ‘ömri anun cu’ olmagla

Doyurmaz gözini illâ anun kil

Sâlis haseddir ki: ve kîle’l-hasedü curûhun lâ yendîlü illâ bi helâki’l-hâsidi ve’l-mahsûdü⁵⁷¹ ve kâle ‘aleyhi’s-selâm:

إن لنعم الله أعداء ، قالوا : ومن هم يا رسول الله ؟ قال : الذين يحسدون الناس على ما آتاهم الله من فضله⁵⁷²

Kavlühü Teâlâ: ⁵⁷³ حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ

Rubai

Hasûd ‘âlemde övülmez sen bil anla

Cerâhatdür onulmaz evkâti anla

Hasedden oldı merdûd adı İblîs

Görürsün hâlin anun anda degilem

Râbi’ cehldir ki kavlühü Teâlâ: ⁵⁷⁴ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ

⁵⁷⁰ İnsanoğlu yaşlanır ve ihtiyarlar, onunla beraber iki şey de büyür; mal sevgisi ve uzun ömürtemennisi.

⁵⁷¹ Hased, bir dert ve hastalık olub, hased eden veya olunan helâk olmadıkça çâresi bulunmaz.

⁵⁷² Allah’ın nimetlerinin düşmanları vardır. Peygamberimize, Allah’ın nimetlerinin düşmanikimlerdir, diye soruldu. Buyurdu ki “Allah’ın fazlından ihsan ettiği insanlara haset (kıskançlık) edenlerdir.”

⁵⁷³ (Kur’an’ın gelmesiyle) gerçek kendilerine apaçık belli olduktan sonra, içlerindeki kıskançlıktan dolayı, imanınızdan sonra sizi küfre döndürmeyi arzu ederler. Bakara 2/109.

⁵⁷⁴ Cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım. Bakara 2/67.

Kâle aleyhisselâm: “Hayrû ’d-dünya ve ’l-âhîratü mea ’l-ilmî, şerri ’d-dünya ve ’l-âhireti mea ’l-cehli/Dünyanın ve âhiretin hayri ilimle beraberdir. Dünyanın ve âhiretin şerri cehaletle beraberdir” diyü buyurmuşdur.

Rubai

Ki câhil âdem olmaz sen bilürsen
Hicâb olur ana bu ten bilürsen
Cehl bir noktaya benzer ki ‘ayna
Virir gayriyyeti bu fenni bilirsen

Hâmis kibrdir ki elkibru hüvellezi yerâ nefsehü hayran men ğayrahu. Kemâ kâle ‘aleyhi’s-selâm:

لا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبَرٍ⁵⁷⁵ Kavlühü Teâlâ: ⁵⁷⁶فَلْيَسِّنْ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ
ve dahi “elkibriyâü ridâi vel azametü izâri fe men nâze [65b] annî edhaltühu’n nâr/
Büyüklük ridamdır, izzet de izarımdır. Kim bu iki şeyde benimle niza ederse ona
azap veririm.”⁵⁷⁷

Rubai

Kibri olan adam, âdem olmaz
Tafahhurle yürürdür mislim olmaz
Müddet-i kibri cahîme iletir ânı
Dedi meskeni budurur gitsem olmaz

Kavlühü Teâlâ: ⁵⁷⁸وَلَنْ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ deyü buyurmuşdur. Sâdis şehvetdür ki
“huffetü’n-nâri bi’ş-şehvât/Cehennem nefsin hoşuna giden şeyler sebebiyle dolar”

Kavlühü Teâlâ: ⁵⁷⁹وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا

Rubai

Sakın şehvet perest olmaya bugün sen
Harâma sarf idüb za’af olmasun sen
Helâl sarf idüb ekl-i helâl it
Harâm olmaya yârin sana gülşen

⁵⁷⁵ Kalbinde zerre miktarı kibir olan cennete giremeyecek.

⁵⁷⁶ Büyüklük taslayanların yeri ne kötüdür! Nahl 16/29.

⁵⁷⁷ Müslim, Birr 136; Ebu Davud, Libas 29.

⁵⁷⁸ Şüphesiz cehennem o (sana uya)nlarnin hepsinin, vaad olunan yeridir. Hicr 15/43.

⁵⁷⁹ Kötü arzularına uyanlar (ve gayrimüslimler) ise sizin de (kendileri gibi) büsbütün (doğru) yoldan sapmanızı isterler. Nisa 4/27.

Sâbi' gazabdur ki kâle'l-mütekellimîne “*el-Gazabü ğaleyâni demi'l-kalbi li-irâdeti'l-intikâm/ Gadap (kızgınlık) intikam hissiyle kalpteki kan akışının hızlanmasıdır.*” Kemâ kâle aleyhisselâm: “*Men kezeme gayzen ve hüve yekdiru alâ infâzihî mele'allahi teâlâ kalbehû emnen ve îmânen/Her kim gücü yettiği halde kinini yutarsa Allah onun kalbini emniyet ve iman ile doldurur.*” Kavluhû Teâlâ:

وَكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ⁵⁸⁰

Rubai

Gadap galeyân-ı demden geldi kalbe

İde pes intikâm döne kelbe

Ana sâbir oluben sabr idenler

İrer bugün olur ol sırr-ı gayba

Kavluhû Teâlâ: İkinci nefis-i levvâme sıfatlarıdır ki evvel riya, sâni mekr, sâlis zulm, râbi' 'ucb, hamis gıybet, sâdis kizb, sâbi' gaflet. Kavluhû Teâlâ: “*er-riyâu mâ fihi rızâ' i 'ş-şeytân ekseru min rızâ' i 'r-rahmân/Riyâ içerisinde Rahmanın rızâsından daha fazla şeytanın hoşuna gidecek şeyleri bulundurandır.*” Ve kâle'n-Nebiyü aleyhisselâm:

قال رسول الله (ص) : من أظعم طعاماً رثاء وسمعة أظعمه الله من صديد جهنم ، وجعل ذلك الطعام ناراً في بطنه ، حتى يقضي بين الناس يوم القيامة⁵⁸³ [66a] buyurmuştur deyû

Rubai

Mürâi olma şâhum ki sakın hâ

Riyâyla amel olmaz sakın hâ

Riyâ fiil-i kabâihdir sakın hâ

Sakın hâ ve sakın hâ ve sakın hâ

Sâni mekrdir ki ânun Hakkında Hakk celle ve alâ buyurur.

⁵⁸⁰ Öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever. Âli İmran 3/134.

⁵⁸¹ Ancak (Allah yolunda, taviz vermeden yaşamak için göç etmeye sabredip) dayanıp direnenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir. Zümer 39/10.

⁵⁸² (Kusurlarından dolayı kendini) kınayan nefse de yemîn ederim (ki diriltilip hesaba çekileceksiniz) Kıyâmet 75/2.

⁵⁸³ Kim gösteriş ve şöhrat için birisine bir yemek yedirirse, Allah-u Teâlâ cehennem irininden, oyemeğin miktarınca o adama yedirir ve halk arasında hükmedene kadar onu, karnında ateş haline dönüştürür.

وَمَكْرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ⁵⁸⁴

Rubai

Mekr-i Hakk'dan kaçā gör kim mekr-i Hakk

Hakk görür câhil, sanur butlânı Hakk

Âkil anlar mekr-u Hakkun sırrını

Bâtıla uymaz görür ol Hakk-ı Hakk

Sâlis zulmdür ki kâle ehlü'l-ma'rifeti: “*ez-Zulmü mütâbeatü'n-nefsi fimâ teştehi/ Zulüm, nefsin isteklerine tabi olmaktır*” diyü buyurmuşdur. Ve an Ebî Hüreyrete radiyallahu ani'n-nebiyyi: ⁵⁸⁵ انْفُوا الظُّلْمَ فَإِنَّ الظُّلْمَ ظَلَمَاتٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ve yine

deyü buyurmuştur. من ظلم فصبر كان معي في الجنة

Rubai

Nefse uyuben sakın zulm itme şâhum sen sana

Akla tâbi' ol ki yârın kalmayasun pes tasana

İştihâ-yı nefsi ko, fikr eyle aslun mebdeini

Pes hidâyet irişüb meyl idesün Hakk'dan yana

Râbi' ucubdur ki: “*el-ucubü, hüve'n-nazaru ile'n-nefsi bi'l-kemâli ve in ye'zumu el-fi'le ve lem yenzur ile'l-fâile li aczi'n-nâziri/Ucub, nefsinin üstün yeteneklerine bakması görmesidir. Kişi şayet fâile bakmaksızın yaptığı işleri gözünde büyütürse bu bakanın acziyetindedir.*” ⁵⁸⁶ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ diyü buyurmuşdur.

Rubai

Acebdir ucabla Hakk'ı yitürdün aradan çıkdun

Şeyâtine karîb olup hidâyetden kaçub bakdun

Hakkun emri ile nehyini işitmedin kelâmından

Vücūdun kal'asın 'ucbun hevâsıyla aceb yakdın

Kavlühü Teâlâ: ⁵⁸⁷ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ deyü buyurmuşdur. Hâmis gıybetdir ki

Kavlühü Teâlâ: ⁵⁸⁸ وَلَا يَعْتَبُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا dedi ruviye ani'n-nebiyyi;

من مات تائباً عن الغيبة فهو آخر من يدخل الجنة ومن مات مصراً عليها فهو أول من يدخل النار⁵⁸⁹

⁵⁸⁴ (Yahudiler, Hz. İsa'yı öldürmek için) hile düşündüler. Allah da hilelerini kendi aleyhlerine çevirdi. Allah hile yapanların karşılığını en iyi verendir. Ali İmran 3/54.

⁵⁸⁵ Zulümden sakının. Çünkü zulüm, kıyâmet gününde (zâlimler için) zulüm (karanlık) olacaktır.

⁵⁸⁶ Çünkü Allah hiçbir kibirleneni, övüngenini sevmez. Lokman 31/18.

⁵⁸⁷ (Allah Resûlü'nünashâbı ile birlikte böyle gelişip kuvvetlenmesinin misalle anlatılması) kâfirleri öfkelenmek içindir. Fetih 48/29.

⁵⁸⁸ Birbirinizin gizli kusurunu (casus gibi) araştırmayın ve biriniz, diğerini çekiştirmesin.

Hucurat 49/12.

⁵⁸⁹ Kim gıybetten tevbe ederek vefât ederse o cennete en son girecektir. Kim de gıybette ısrar ederek devam ederse cehenneme ilk girecektir.

diyü buyurmuşdur. [66b]

Rubai

Gıybet idüben yemişdün etin âhar kimsenün

Şol dem-i lahmi ki ekl itmişdi senün femin

Pes ‘anâsırdan ki ateş bir çizikdir anlagıl

Ekl ider etün senün içer su gibi hem demin

Kavlühû Teâlâ: ⁵⁹⁰لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيْعٍ Sâdis kizbdır ki “*kâle ’l-hakîmü hüve ’l-kizbü hüve ’l-kavlü ’l-kabîhi el-ârî ani ’l-menfeati ve kâle ’l-âlimü: el-Kizbü kelâmün merdûdün inde ’ş-şer ’i mezmûmün inde ’t-tab ’i*⁵⁹¹ ve kâlel Âlim el kizbü kelâmu merdûd indeş şer’ı mezmûm abdit tab’ı ve ruviye enne raculen âtinnebiyyü aleyhisselâm fekâle ibteleytü selâse minel meâsi lâ ecir anhünnez zinâ vel kizbü ve şürbül hamri fekâle aleyhisselâm amme’l kizbu fedeâ feğâbe’r raculü festekbale’z zinâ fekâle fi nefsi inne irtekebe sümme seelenîRasulullâh aleyhissalâtu ve’sselâm hel zînet feinne kulte neam fedarra biz elhamdülillah ve in kulte lâ negdil ahde feterake’z zina sümme istekbale şürbül hamri fenâ bil mislü zâlike ve terake fa’lemu innel kezibe aslıl meâsi küllihâ Kavlühû Teâlâ:

⁵⁹²وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُكْذِبِينَ الضَّالِّينَ فَنُزِّلْ مِنْ حَمِيمٍ وَتَصْلِيَةً جَجِيمٍ deyü buyurmuşdur.

Rubai

Kizbi’âdet eyleme kim ol seni

Kes düşürüb hem seni eyler denî

Kizb-i a’ mâl-i kabîhin mebdeî

Cümle kabîhin oldurur pes ma’denî

Sâbi’ gafletdür ki: “*el-Gafletü hiye galebetü’n-nefsi ve ’l-hevâi ve ’ş-şeytâni ale’d-devâmi/Gaflet, bir işi devamlı yapmaya nefis, hevâ ve şeytanın baskın gelmesi, engel olmasıdır.* Kavlühû Teâlâ: ⁵⁹³لَقَدْ كُنْتُمْ فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَذَا فَكَتَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ

Pes ğaflet üçdür evvel Hakk’ı koyub halkla olmak, ikinci ahireti koyub dünya hevasıyla olmak, üçüncü ölümü unutup dirilikle meşğul olmaklıkdır.

⁵⁹⁰ Onlar için kuru, acı bir dikenden başka yiyecek yoktur. Ğaşiye 88/6.

⁵⁹¹ Hâkim dedi ki, kizb (yalancılık) faydası olmayan çirkin bir sözdür. Âlim de dedi ki yalancılık, şerîatte reddedilmiş, yaratılışa kötü gelen, yerilen bir sözdür.

⁵⁹² Fakat (o ölen kimse Kur’an’ı) yalanlayanlardan ve sapıklardan ise; onun için kaynar sudan bir ziyafet(!) ve cehenneme atılma vardır. Vakıa 56/92.

⁵⁹³ “Kuşkusuz sen, (dünyada) bundan gaflette (habersiz) idin. İşte sen (in gözün)den perdeni kaldırıp açtık; artık bugün, gözün keskindir.” (Denilir). Kaf 50/22.

Rubai

Gaflet ile ger nazar kılanlar ekvâne bu dem
Yârin anda hüzn idüb hayfâ dilerkim nedem
Gaflet üzere geçünüb ‘ibretle Hakkun kudretin
Görmedün vâ hasretâ irmezse şol nûr-ı kadem [67a]

Kavlühû Teâlâ: ⁵⁹⁴ وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ deyû buyurmuşdur.
Üçüncü nefis-i mülheme sıfatlarıdır ki, evveli sehâvet, sâni kanâ'at, sâlis 'ilm, râbi' tevâzu', hâmis tevbe, sâdis sabr, sâbi' tahammül. Evveli sehâvet: Kavlühû Teâlâ: وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ve dahî sehâveti îmânla yâd kaldı.

⁵⁹⁵ وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ

Rubai

Sehâvet ehline Hakk anda yârin
Hitâb ider ki abdim cümle vârin
Benimçün bezl iderdi kullaruma
Cismiyle bugün olsun mukârin

Kavlühû Teâlâ ⁵⁹⁶ إِنَّ رَحْمَةَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ deyû buyurmuşdur. Sâni kana'atdır ki kale ehli ma'rifeti “*el kanâatur rıdâ bil kısmeti vel iktifâi bil.... . kalel âlimu'l kanaatü terkü mâ fi yedin nâs ve îşâra mâ fi yedin el kanâatu kenzül lâ yuğni*”

Rubai

Kanat ehli kâni' Hakk ne dirse
Dahi emriyle nehî Hakk ne verirse
İtaat eyleyüb şâkir olur evvel
Kanaatla geçer Hakdan ne irse

Sâlis ilimdir ki kalel âlimü l ilmüdr ki hakâyık el eşyâi mesmûan ev mefûlan ve hukiye an Ali radyallahu anhu kerramallahu veche *kalel ilmu nehru vel hikmetü bahru vel ulemâi havlün nehri yetufüne vel hukemâi fi vasatil bahri yeğûsüne vel ârifüne fi sefinetin necâti linnecâtiyesirün ve kale el ilmüllezi necâfu minel Hakk ve yestehy minel Hakk.*

⁵⁹⁴ (Âhirette) bize kavuşmayı ummayan, (sadece) dünya hayatından hoşlanıp (gönlü) onunla yatışıp rahatlayan ve bir de âyetlerimizden gafil olanlar var ya! Yunus 10/7.

⁵⁹⁵ Bunlar, Allah'a ve ahiret gününe iman etselerdi ve Allah'ın verdiği rızıktan (gösterişsiz olarak) harcasalardı kendilerine ne zarar gelirdi? Nisa 4/39.

⁵⁹⁶ Muhakkak ki iyi hareket eden (ve iyilik yapan)lara Allah'ın rahmeti çok yakındır. Araf 7/56.

Rubai

Âlim olan ıلمي ile anlar Hakkı

Hakkı bilmez anlamaz câhil şaki

Câhile cehli hicâb olub girer

Nâra şol şeytanla nekri Hakkı [67b]

Râbi' tevazudur ki kalel âlimü et tevâzut tekebbürü allel eġniyâi vet tezellüli lilfukarâi an Ebi Said el Hudri radiyallâhu anhü aninnebiyyi sallâhu aleyhi vesellem mâ beasallahu nebiyyen *kittun el ekvânu mütevâdian ve hayrun nâs indallahil mütevâzi* kavlühü Teâlâ:

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا⁵⁹⁷

Rubai

Tevâzu ehli gökcek halkı ihsan

Tehallaku dedi Hakk halka ihsan

Hakk'ın vasfıyla mevsûf olsa her kim

Kavlühü Teâlâ ⁵⁹⁸ وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ Hâmis tevbedir ki kale bazı ehlül mârifeti e'ttevetbü terkü'd dünya ve muhâlefetü'l hevâ ve kâle'n-nebiyyü aleyhisselâm “*semenü 'l-cennetü erbe'atü eşyâi'ş şükri, ve'd duâi, ve't tevbetü, ve'l istiġfâr/Cennetin karşılığı şu dört şeydedir: Şükür, dua, tevbe ve istiġfâr.*” Kavlühü Teâlâ:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ثُبُّوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا⁵⁹⁹ deyû buyurmuşdur.

Rubai

Tâib olsan etdüġün 'isyâna her an içre bil

Emrine fermân olur ateş u hava bilegil

Sen seni iz'ân idüb aslun bilürdü'n mebde'in

Pes lisânun Hakk olup söyler Hakkâyıkı işbu dil

Kavlühü Teâlâ: ⁶⁰⁰ وَسَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ deyû buyurmuşdur.

Sâdis sabırdır ki kâle ehlü'l ma'rifeti: “*es-sabru taharucu'l-murâdâti inde nuzûli'l-musîbâti/Sabır belaların geldiği anda isteklerin gitmesidir.*” Ve kâle Ruveym”*es-sabru terkü'ş-şekvâ min elemi'l-belvâ/Sabır bela acılarından şikâyet etmeyi bırakmaktır.*” Ve hukiye ani'l Asma'ıyyi ennehü kâle

⁵⁹⁷ Rahmân'ın (has) kulları o kimselerdir ki yeryüzünde mütevâzı bir şekilde yürürler. Furkan 25/63.

⁵⁹⁸ Ve şüphesiz sen, pek evrensel/genel geçerli mükemmel bir ahlâk üzerindesin. Kalem 68/4.

⁵⁹⁹ Ey iman edenler! Tam ve kesin (örnek olacak) bir tevbe ile Allah'a yönelin. Tahrim 66/8.

⁶⁰⁰ Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsini (Allah), kendi (lütü)ndan sizin istifadenize verdi. Casiye 45/13.

" د خلت باديت, فرايت اعربيا من احسن الناس وجها و رايت زوجته من اقبح الناس وجها. وهي تقول لجوجها 'مبشرك فاني و اياك في الجنة' فقال لها'وما علمك بذلك' فقال 'ابتليت بقبح فصبرت و موضع الصابرين في الجنة. وانا ابتليت بحسنك فشكرت و موضع الشاكرين في الجنة.' "

Asmaıyyi anlatıyor. "çöle gittim, orada insanların en güzeli bir bedevî gördüm, ve insanların en çirkini zevcesini gördüm. Ve o eşine şöyle diyordu. 'sana müjdem var, ikimiz de cenneteyiz.' O da ona dedi ki 'bunu nerden biliyorsun. Senin çirkinliğine imtihan edildim, sabrettim ve sabredenlerin yeri cennettedir. Ve ben de senin güzelliğle imtihan edildim, şükrettim ve şükredenlerin yeri de cennettedir."

وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ⁶⁰¹

Rubai

Bu gün sâbir olan Hakk'ın kelâmın

İşidip sabr eden fasbir kelâmın [68a]

Hakk'ın emri emânı üzre yârın

Ana pes alanlar Hakk'ın selâmın

Ve kad vaka'a'l haberi fi ehli cenneti ye'ti ileyhimü'l- kitâbi fe külli insanin yuhâtibuhû minel hayyillezi lâ yemut ilal hayyillezi lâ yemut/

Sâbi' tahammüldür ki"et-Tahammülü el-hâmilü lil-ezâe'r-râdîbi'l-kadâ fe inne'r-rîdâbi'l-kadâ'ayni'l-Hakkîkati't-tahammüli/Tahammül, ezayı yüklenmek, kazaya rızâ göstermektir. Çünkü kazaya rızâ tahammülün Hakkîkatinin 'aynidır"

Rubai

Tahammül ile neyler her belâya

Dahi sâbir olanlar her rızâya

Olalar evliyâlar zümresinden

Bile haşr olup ermezler cezâya

Dördüncü nefis mutmeinne sıfatlarıdır ki kavluhû Teâlâ: ⁶⁰²يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ deyû buyurmuşdur. Evvel cüddur, sâni tevekkül, sâlis amel, râbi' tezellül, hâmis ibadet, sâdis şükür, sâbi' rıza. Evvel cüddur, kâleehlü't-tahkîk; "el-cûdubezlü'l-yesâriinde'l-mahmasative'l-a'sâri/Cûd (cömertlik) sıkıntılı ve zor vaktinde elindeki malı sarf etmektir." Ve kâle'n-nebiyyu muhbirani'l lâhi Teâlâ n-nebiyyialeyhisselâm:

⁶⁰¹ (Resûlüm!) Sabret; senin sabrın da ancak Allah (ın yardımı) ile dir. Nahl 16/127.

⁶⁰² Ey (Allah'ın rızasıyla) huzura eren nefis! Fecr 89/27.

اني لأدفع عن السخي عذاب القبر وشدت القيامة وهو يصبح ويمشي مغفورا وابعثه الى الجنة ما اول زمرة من الانبياء⁶⁰³
فَسُنِّيَسِرُّهُ لِلسِّرِّ نَوَاصِدَقَ بِالْحُسْنِنَمَّا مَن اَعْطَى وَانْقَاوُ⁶⁰⁴ deyû buyurmuştur. Kavlühû Teâlâ:

Rubai

Ehli cûda Hakk cevâd ismiyle bil
Pes nazarı kalp olur cevheri bu gül
Gül güle erse ki bülbüle ânun
Muttasîf olur Hakkın zikrile dil

Sâni tevekküldür ki kâle Ebü'l-Hasan el-Varrâk: “*Et-tevekkülü el-iktifâü billahi ve'l-i'timâdi aleyhi/Tevekkül Allah'a tevekkül etmek ve ona güvenmektir.*” Ve kâle Sehl bin Abdillâh: “*İnnel ittisâl velâ teruddu velâ bi husnin.*” Ruviye an Ebî Hüreyrete ani'n-nebiyyi aleyhisselâm: Sü'ile Cebrâil aleyhisselâm ani't-tevekküli

و تعلماليأس عن الخلق بأنَّ المخلوق لا يضر ولا ينفع ، ولا يعطي ، ولا يمنع⁶⁰⁵

Ebul Hasen innehü raê âbiden fil menâmi yemşi fi riyadil cenneti huzniyyen fe süile an huzne fekale raeytü derecât [68b] Fi a'lel ıllıyyin li eshâbinâ fekasadet bihâ fe müniat anhâ fe seelet anhâ fe kalû bi hâze lil mütevekkilin ale'llâhu Teâlâ kavlühû Teâlâ:

وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ⁶⁰⁶

Rubai

Tevekkül ehl-i Hakk'dan, gayriden hiç
Ümid etmez demez ol iregör geç
Ere her nesne Hakk'danşükr eder ol
Tevekkül ehl-i kısr olmaz olur iç

Sâlis ameldir ki “*ve kâle'l-âlimü enne'l-amele ala selâsi ahrufîn; 'ayn ve mîm ve lâm. 'aynü, yedüllü alâ kevnî'l-âmili âriyen ani'l-ahlâki'z-zemîmeti ve gayrihâ bi ilmihî sûriyyen ev kânema'neviyyen. Ve mîm, yedüllü alâ ennehu sûle'l-ilmi'l-ledünni lâ*

⁶⁰³ Cömert kişiden kabir azabını ve kıyâmet gününün şiddetini def ederim. O bağışlanmış olarak gider. Onu cennette ilk nebiler zümresi içinde diriltirim.

⁶⁰⁴ Artık kim (Allah için) verir ve (günahlardan) sakınırsa ve en güzeli (Kelime-i tevhîdi)de tasdik edersebiz de onu en kolay olana hazırlarız. Leyl 92/5-7.

⁶⁰⁵ Cebaril aleyhisselama tevekkülden soruldu da şöyle cevap verdi: Mahlûkattan ümit kesmek, mahlûkun zarar veya fayda vermediğini sana geleni engellemediği veya sana bir şey vermediğini bilmendir. Kim Allah'a tevekkül ederse o ona yeter.

⁶⁰⁶ Kim de Allah'a güvenip dayanırsa, O, ona yeter. Talak 65/3.

*yekûnü illâ bi'l-amel. Ve lâm, yedüllü alâ enne zuhûr elikâellahi lâ yekûnu bih*⁶⁰⁷
kavlühû Teâlâ: ⁶⁰⁸فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا

Rubai

Amel ihlasla olur riyayla amel olmaz.
Dahi ilmiyle olur hem amel, sözler Hakk'ı bulmaz
Hakk'm vasfin her şeyden maiyyetle gören âlim
Pes âlim ilm-i tahkîke erişmese gönül dolmaz

Rabi' tezellüdüdür ki ettezellüli ibâdeti an istadâate eşşey ve kad kîle fî aleyhisselâm
allahümme innî edûke duâil hâifuz zelilü lienne şiddetel havfî tûcebuz zilletü vel
ihtiyâcu.

Rubai

Zelîldir ehli Hakk halkın yanında zillet ehlidir
Saadet ehli anlardır olur bil izzet ehlidir
Verirler zilleti nefse rûhunanlarazîz eyler
Yarın anlar durur hâlis olanlar rif'at ehlidir

Hamis ibâdetdir ki kavlühû Teâlâ: ⁶⁰⁹وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ma'nasındadır.

Rubai

İbâdetde sakın set olma hubbet ol
Rûha uy nefsile olmakda set ol
İbadet ehli hulku ahsen üzere
Olur sende yürü alet olma o set ol [69a]
⁶¹⁰وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ manasına işaretir.

Sâdis şükürdür ki: Kâle'ş-Şiblî; “eş-şükürü rü'yetü'n-niami mineallahi teâlâ/ Şükür,
nimetlerin Allah'tan geldiğini görmendir” Ve kâle'n nebiyyü sallâhu aleyhi vesellem
“en nâimü'ş şâkiru bi menzileti's sâimi's sâbiru, eşşükürü alan niame emân lizevâlihâ”
Kavlühû Teâlâ: ⁶¹¹اعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشُّكُورُ

⁶⁰⁷ Âlim dedi ki, amel ayn, mim ve lâm olmak üzere üç harftir. Ayn, ilmiyle amel edenin kötühlaqlardan ve bunların dışındakileri ister görünüşte isterse manevi olsun ilmiyle bilerek uzak olduğuna delalet eder. Mîm, ilm-i ledünninin ancak amelle elde edilebileceğine delalet eder. Lâm, likâullahın ancak kendisiyle ortaya çıkabileceğine delalet eder.

⁶⁰⁸ Kim Rabbine (rızasına erişmiş bir mü'min olarak) kavuşmayı arzu ediyorsa sâlih amel işlesin ve Rabbine 'ibadet ve itaatte' hiçbir şekilde şirk/ortaklık karıştırmassın. Kehf 18/110.

⁶⁰⁹ Ben cinleri ve insanları ancak bana (ibadet ve itaatle) kulluk etsinler diye yarattım. Zariyat 51/56.

⁶¹⁰ Her ilim sahibinin üstünde, daha iyi bilen vardır (Allah eşsiz ilim sahibidir). Yusuf 12/76.

⁶¹¹ (Allah buyurdu ki) “Ey Davud ailesi! (Allah'a) şükür için çalışın.” Kullarımdan (layıkıyla) şükreden azdır. Sebe 34/13.

Rubai

Hakkın şâkir kulu âlemde bil ânı
Kuyûd-ı nefsi görmez gözler ol râz
Gele her nesne Hakk'danşükr eder ol
Kanaatle geçer ol kış egeryâz

Sâbi' rızâdır ki kâle ehlü'l-ma'rifeti: “*er-Rızâen lev ceale cehenneme alâ yeminihî lem yes'el tahavvüli an yesârihi.*”⁶¹² Ve an Ebî Hüreyrete radiyallâhu anhü ani'n-nebiyyi aleyhisselâm ennehû kâl:

رحم الله امرئ عرف قدر نفسه وحفظ لسانه وان يكون رضى بقضاء الله تعالى شاكرًا لنعمائه صابرا لبلائه⁶¹³
ve hukiye ennehü suilet Râbiatü'l Adeviyye râdiyên kâlet “*izâ serral musîbete kemâ serrahul ni'metallâhi veliyyüt tevfiik*”

Rubai

Rızâyı Hakkla me'nûs olanlar
Olurdur ne felek içre dolanlar
Değil anlar rızâyı Hakkdan ayrı
Ledün ilmüne anlardır bulanlar

Kavlühü Teâlâ: ⁶¹⁴لَدُنَّا عِلْمًا deyû buyurmuşdur. Beşinci nefis râdiye sıfatlarıdır ki evvel zühd, sâni zikir, sâlis vefâ, râbi' kerâmet, hâmis ihlas, sâdis vera', sâbi' rıyâzât. Evvel zühdür ki kâle Ebû Süleyman ed Dârâni, “*ez-Zühdü terkü ma yeşgulüke anillahi Teâlâ/Zühd seni Allah'tan alıkoyan şeylerden meşguliyetini kesmendir*” ve kale'n-Nebiy aleyhisselâm:

[69b] واعمل بفرائض الله تكن عابدا وارض

بقسم الله تكن زاهدًا زهد في الدنيا يحبك الله عز وجل وازهد فيما في أيدي الناس يحبك الناس⁶¹⁵

Rubai

Zâhidin zühdü bu takvâsı hemîn
Ana takviyat virub ehl-i yemîn
Olub anların için peygambere
Nâziloldı pes hüdenli'l-müttekin

⁶¹² Rızâ, şayet Allah cehennemi sağına koysa kişinin soluna konulmasını istemeyip rıza göstermesidir.

⁶¹³ Allah, nefsinin durumunu bilen, dilini koruyan, Allah'ın kazasından razı olan, nimetlerine şükreden, belalarına sabreden kimseye rahmet etsin.

⁶¹⁴ Ve ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik. Kehf 18/65.

⁶¹⁵ Farzları işle âbid olursun, Allah'ın taksimatına razı ol zâhid olursun, dünyaya meyl etme Allah senisevsin, insanların ellerindeki meyl etme insanlar seni sevsin.

Kavlühü Teâlâ: ⁶¹⁶ أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ
“ez-Zikrî, ve sâilü’l-huzûri ve’l-havâilü ani’l mahsur/Zikir huzur vesilesidir, mahsurlu şeylere engeldir.” kavlühü Teâlâ: ⁶¹⁷ فَادْكُرُونِي أذكُرْكُمْ

Ve kavlühü Teâlâ: ⁶¹⁸ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا

Rubai

Zâkir ola gör Hakk’ı zikriyle olup dâim
Hem savm-ı salât üzresa’yit, kâvlinkâim.
Savminle dedi hazret bil ânı cezzâbdan
Her gice kıyâm üzre gündüz ol-gör sâim

Kavlühü Teâlâ: ⁶¹⁹ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ
şey’i’l-lâzımı. Ve an Ayşeti radiyallâhu anhâ innehâ kâlet “kâle Rasulullâhi sallâhu aleyhi vesellem lâ tetehidmü erkiküm billeyli fe innelleyle lehüm ven nehâre leküm.” Ve hukiye ennehü süile an ba’zi ehli’t-tarikati, ma’l-vefâü bi ahdi’llahi, en lâ yekûne fi kalbike gayruhu ve lâ tetlube rızlake an gayrihî ve lâ terciâ fi şey’in ilâ gayrihî.” ⁶²⁰

⁶²¹ إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ

Rubai

Âşıkama’şûkdan irse vefâ
Pes netice hep olur zevk u sefâ
Âşık u maşûk‘aşkın sırrını
Anlamayanlar çeker narda cefâ

⁶¹⁶ İşte onlar, hem Rableri tarafından (gösterilen) dosdoğru yol üzere olan hem de kurtuluşa/murada erenlerin ta kendileridir. Bakara 2/5.

⁶¹⁷ O halde beni (ibadet ve itaatle) hatırlayın ki ben de sizi (sevap ve mağfiretle)anayım. Bakara 2/152.

⁶¹⁸ Ey iman edenler! Allah’ı çok anın (zikredin). Ahzab 33/41.

⁶¹⁹ Bununla beraber (zor da olsa, işin önemini) bilirsiniz, oruç tutmanız, sizin için daha hayırlıdır. Bakara 2/184.

⁶²⁰ Vefâ gerekli bir şeyi tamamlamak demektir. Bazı tarikat ehline vefâ nedir diye sorulduğunda şöyle anlatıldı. Allah ile ahitleşmek anlamındaki vefâ, kalbinde ondan başka bir şeyin bulunmaması, başkasından rızkını istememen, başkasına yönelmemendir.

⁶²¹ Şüphesiz Allah, mü’minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Tevbe 9/111.

Râbi' kerâmettir ki kâle ehlü't-tarîkati an kerâmati'l-evliyâ; “*tecrî aleyhim min haysü laya'lemüne. Ve'l-enbiyâ üyu'tavne'l-mu'cizati vehüm bihâ âlimüne ve bien bâi nâtüküne.*”⁶²² [70a] Kavlühü Teâlâ: ⁶²³أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

Rubai

Kerâmet ehli Hakk'ın evliyâsı
Ki dâimHakkladır her kıyâsı
Özün olanlar Hüdâ'dan gayrıya hiç
Teveccüh etmeyüb olmaz riyâsı

Hâmis ihlastır ki “*Kale Ebu'l-Osman; el-İhlâsu nisyânu rü'yeti'l-Hakk bi devâmi'n-nazri'l-hâlik/Ebü'l-Osman, İhlas, hâlika sürekli bakmaktan dolayı Hakk'ı görmeyi unutmaktır.*” Ve kâle'n-nebiyyü aleyhisselâm:

مَنْ أَخْلَصَ لِلَّهِ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا تَوَرَّ اللَّهُ قَلْبَهُ ، وَأَجْرِي يَتَابِعُ الْحِكْمَةَ مِنْ قَلْبِهِ عَلَى لِسَانِهِ⁶²⁴

ve hukiye enne raculen kâleli âlimü ğittini ve ev cüz'ü fe kâle zemin akle kâle neam fe kâle elvâcibü alâ külli âkılın en yeküne lisânihi bizikrillahi mevşûhan ve amele mevsûmen bil ihlâsı ilel inkitâil enfâsi. Kavlühü Teâlâ: ⁶²⁵إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ

Rubai

Kalbi hâlis etmeğe ihlâs bul
Rûhu sultan eyle nefsi ana kul
Sırr-ı esrâr-ı ilâhî keşfolub
Asla ermeğe budur asl-ı usûl
Kavlühü Teâlâ: ⁶²⁶قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصاً لَهُ الدِّينَ

Sâdis vera' dır ki “*Kile'l-ver'u el-keffüani'l-mübâhât/Vera', mubahlardan el çekmektir diye anlatıldı*” Kâlen nebiyyü aleyhisselâm “*lev salleytüim hatta tekûnû kel hanâyâ velev*

⁶²² Tarîkat ehli evliyânınkerâmeti konusunda şöyle dedi: Kerâmet onlara bilmedikleri bir tarzda gelir, Nebilere ise Mu'cizeler bilerekten gelir, haberleri olduğu için bunları anlatırlar.

⁶²³ Haberiniz olsun ki Allah'ın velilerine (dostlarına) hiçbir korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir. Yunus 10/62.

⁶²⁴ Kim Allah için kırk sabah ihlaslı davranırsa Allah onun kalbini nurlandırır. Hikmet pınarları kalbinden diline doğru akar.

⁶²⁵ (İblis) dedi: “Senin yüceliğine andolsun ki ihlaslı (sana gönülden bağlı) ve itaatli kulların hariç. Sad 38/83.

⁶²⁶ De ki: “Ben, dini yalnız Allah'a halis kılarak (ihlasla) O'na kulluk etmemle emredildim” Zümer 39/11.

sumtüm hatta tekûnû kelâ vesâ ve cüz'ü minhü anküm eddumû'u mislün nehâri femâ yenfeukum illâ bil vera'ıs sâdiki'

Rubai

Vera' ehlidir ehli velâyet
Velâyet ehli fehm eyler bidâyet
Nedir aslı nedendir mebdei hem
Bilür ol nolu âhir nihâyet

Sâbi' riyâzattır ki *"kâle ehli'l-ma'rifeti er-riyâzatü istibdâli'l-hâli'l-mezmûmeti bi'l-hâli'l-mahmûdeti/Mârifet ehli kimseler, riyazat kötü huy ve hali beğenilen hale çevirmektir, dediler"* [70b]

Rubai

Riyâzat ehlidir Hakk'ın rızâsın gözleyen dâim
Ki nefse zahm idüp ekser nehâr üzre olur sâim
Sıyâmın zevkin anlayup netice Hakk fehm eyler
Ubûdiyyet makâmından nüzûl etmez olur kâim

Altıncı merzıyye sıfatlarıdır ki evvel hulk, sâni terk, sâlis yakîn, râbi' telattuf, hâmis takarrub, sâdis fikr, sâbi' safâ. Kavlıhû Teâlâ:

627 *فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّاتٍ جَعِي إِلَى رَبِّكَ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً* deyû buyurmuşdur. Evvel hulkdur ki kâle el Hasenül Basri *"Hüsni'l-hulkı bezlü'l-hayâi ve keffü'l-ezâ ve bezlü'n-nedâ ve'l-afvi an cenâ/Hasan Basri güzel ahlak Hakkında hayâ ile süslenmek, başkasına eziyet etmemek, cömert olmak, hataları görmemektir dedi."*

628 *سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَكْثَرِ مَا يُدْخِلُ النَّاسَ الْجَنَّةَ فَقَالَ تَقْوَى اللَّهِ وَحُسْنُ الْخُلُقِ*

deyü buyurmuştur.

Rubai

Tahallakû' dedi Hakk ehl-i halka
Sakın ayrılma cânın gelse hulka

⁶²⁷ Ey (Allah'ın rızasıyla) huzura eren nefis! (Rabbini) hoşnut etmiş ve (sen de Rabbin tarafından) hoşnut edilmiş olarak Rabbine dön. Haydi, (iyi) kullarımın içine katıl ve cennetime gir! (denilir). Fecr 89/27-30.

⁶²⁸ Hz. Peygamber Efendimize cennete en fazla insanlardan kimler girecek diye sorulduğunda buyurdu ki; takvasahipleri ve güzel ahlaklı olanlar.

Hakk'ın ism-i cemîli halk-ı Hakkdır
Hakk'ın vasfıyla ol meyl etme halka

Kavlühü Teâlâ: ⁶²⁹إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا deyû buyurmuşdur. Sâni terkdir ki: “*Terkü 'l-âkili min terki mâ lâ ya 'nîhi ve terki müfârakati beyne 'l-isneyni/Akıllı kişinin terki, mâ lâyaniyi ve iki şey arasını ayırmayı bile terk etmesidir.*”

Rubai

Terk eyle, Hakk'ın gayra teveccüh sakın etme
Hem şer' üzre ehl-i yemîn ol sola gitme
Hem ehl-i Hakk'ın meclisine var da kulağ ol
Dil olma sakın bula ğay söyleyip ötme

Men samete necâ manasına işaretidir. Sâlis yakindir ki “*kable 'l-yakîn tasdîkun bi 'l-gaybi bi izâleti külle şekkin ve raybin/Yakînden önce şek ve şüpheleri giderip gaybi tasdik etmektir.*” Ve ruviye ennehû kîle: “*Bi eyyi şeyin temşî alel mâi kâle bil imâni vel yakîni fekâle âmennâ kemâ âmenet kâle emşû izen felime yakdiru fekâle lehüm mâleküm kâlû haffet minel mevci fekâle ellâ huftüm men rabbel mevci.*” Ve hukiye Zünnun Mısri ennehu kâle sülüsü minhü alâmâtil yakîn [71a] “*Ennazaru ilallahi fi külli şeyin ve 'r-rucûi ileyhi fi külli emrin, ve 'l-istiânehu fi külli hâlin*” kavlühü Teâlâ:

⁶³⁰وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ deyû buyurmuşdur.

Rubai

Yakîn ehlidir zühdü salâha yusr olan mâil
Şeriatle tarikatten Hakikat ilmüne kâil
Olurlar mârifet ehli irerler 'ayn-ı tahkîke
Hicâbı ref olup asla değil şey anlara hâil.

Râbi' telattufdır ki “*hüve fi 'lü 'l-mütelattifi li 'l-insâni izâ kâne mü'minen*”⁶³¹ Kemâ kâle aleyhisselâm: “*Fe 'l-mü'minü hulviyyün hüsnü 'l-hâli, hulvü 'l-mekâl fe inde zâlike yüsefu bi 'l-letâfeti fe semmâhu latifen fi 'lühu telattufen.*”⁶³²

⁶²⁹ Hakikaten insan (lardan bir kısmı), gayet hırslı ve sabırsız olarak yaratılmış (tatminsiz bir hayata sahip)tir. Mearic 70/19.

⁶³⁰ Sana (gelmesi) kesin olan (ölüm) gelinceye kadar da Rabbine ibadet (ve bütün emirlerine itaat) et. Hicr 15/99.

⁶³¹ Telattuf, Mü'min olduğunda mütelattif (nezâket sahibinin) insana karşı davranışına denilir.

⁶³² Mü'min iyi hali, sözünün güzelliğiyle tatlıdır. Bu haliyle letâfetle vasıflanır kendisi latif işleri de telattuf diye isimlendirilir.

Rubai

Telattuf ehlinin gökcek mekâli

Kelam-ı Hakk'da fehm eyler makâli

Letâfet kesb idüben gice gündüz

Geçurur zikr-i Hakkla mâh-ı sâli

Kavlühû Teâlâ ⁶³³ وَأَذْكَرَ رَبِّكَ إِذَا نَسِيتَ deyû buyurmuşdur. Hâmis takarrubdur ki kâle'l-Hakkîmü: “*el-Kurbu el-inkitâu an külli şey'in sivallâhi Teâlâ.*”⁶³⁴ an İbni Abbas radyallâhu anhumâ aninnebiyyi sallâhu aleyhi vesellem ennehu kâle: “*ûhiye Allahu ilâ Musa aleyhisselâm len takarrube ila şey'in uhibbe mine'r rıza bikadâyi velem ta'lem amelen kitta ehbeta el husnânin minel kibri.*” An Zunnûn Mısri ennehû kâle”raeytü arabıyyen yetûfu bil ka'beti kad nahullu cisme veskarlûnehu vedka ‘azime fe kultu lehu emuhıbbe ente. Kâle neam fekulte hubbike karîb em beîd. Kâle karîb fe kulte muvâfiku em ğayri muvâfık. Kâle mevâfıkı fekulte subhânallâh habibin karîb ve muvâfık ve ente fi hâzihi'l hâleti. Fe kâle ya Battâl emma alimte enne azâbe'l kurbi vel muvâfikatü eşıra min azâbil bâdi ve'l muhâleftü. KavlühûTeâlâ:

فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةٌ نَعِيمٌ⁶³⁵

Rubai[71b]

Tekarrüb ehli, kat' eyler sivâyı

Görür Hakk'ı görmez mâsivayi

Fenâ fillah oluben bu fenâdan

Maiyyetle görür arş-ı istivâyı

Kavlühû Teâlâ: ⁶³⁶ الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى

Sâdis fikrdir ki “*kâle ehli't-tahkîk: Et-tefekküru hüve ihdâru ma fi'l-kulubü min ma'rifeti'l-eşyâi*”⁶³⁷ ve an Ebi Said el Hudrî radyallâhu anhu, “*kâle'n nebiyyü sallâhu aleyhi vesellem: 'U'tu a'yuneküm hattahâ minel ibâdeti'* kâlû: ‘*Ya rasullullâhi mâ hattahâ minel ibâdeti'* kâle: ‘*e'n-nazaru fil mushafı vet tefekküri fihi vel i'tibâri alâ acâbiyehü*” kavlühû Teâlâ:

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ⁶³⁸

⁶³³ Unuttuğun zaman da (yine inşallah diyerek) Rabbini an. Kehf 18/24.

⁶³⁴ Hikmetli kimse dedi ki takarrub, Allah'ın dışındaki her şeyden kesilmektir.

⁶³⁵ Eğer (ölen kişi, Allah'a) yakınlık kazanmışlardan ise, artık (ona) rahatlık, 'hoş kokulu güzel rızık' ve Na'im (bol nimet) cenneti vardır. Vakıa 56/88.

⁶³⁶ O Rahmân ('ın hâkimiyeti) arşı kuşatmış/hükmü altına almıştır. Taha 20/5.

⁶³⁷ Ehli tahkîk dedi ki tefekkür, eşyâ hakkındaki bütün bilgileri kalpte hazır etmektir.

⁶³⁸ Sana da bu zikri (Kur'an'ı) indirdik ki kendileri için insanlara indirilen şeyi bildirip açıklayasın. Olur ki iyice düşünürler. Nahl 16/44.

Rubai

Fikri Hakk'a sarf idüb Hakkıyla ol
Ta 'Azâzil bulmaya nefsine yol
Ölmeden evvelden önden ölegör
Sağ oluben olmayasın anda sol

Sâbi'sefâdır ki kîle “*es-sefâu sefâun ve lâ mâün. Ve lutfun ve lâ hevâün. Ve nûr ve lâ narun. Ve rûhun ve lâ cismün/Denildi ki: Sefâ, safdır ama su değildir, latifdir ama hava değildir, nurdur ama ateş değildir, ruhtur ama cisim değildir. Es-sefâu hüve nefyü'l-ekdâri ve mahvü'l-ağyâr/Sefâ kederleri gideren ağyarı silendir.*” Kavluhû teâlâ:

639 ^{الله} *إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ* ilâ âhiri'l âyeti'l kerîme.

Rubai

Safâyı ehl-i zevk anlar visâl-i yâre irmiştir.
Fedâ-yı rûh edüp 'aşkın yoluna can vermiştir.
Veliyy-i bî 'aşk olan bilmez nedir 'aşk, 'âşık, maşûk
Ki, 'âşık baş ortaya koyup meydana girmiştir.

Kavluhû Teâlâ: ^{الله} *قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ* deyû buyurmuşdur. Pes Muhyî bişe edinmek gerkesen ki âşık olub ba'dehû ma'sûka olasın.

Rubai

Her kim safâyâ irse netice vefâ olur.
Cehd it fenâyâ erki nihayeti bekâ olur.
Dâim tecellîye irişüp şevk-i zevkle
Hub, muhib, mahbûb ana hoş likâ olur.

Ve harfu nun nefse işarettir ki necâte ve nedâmete dâldir denilmişdi. Pes [72a] nedâmete dâl olan şunlar ki nefsi emmâre levvâme sıfatları birle muttasıf olub kavluhû Teâlâ: ^{الله} *وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ* müktezâsınca geçinüb ^{الله} *وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ* deyû buyurmuşdur. Pes necâte dâl olan şunlardır ki mertebe-i ubûdiyeti kemâ hüve Hakka iz'an edinüb men 'arefe nefsehû bi'l-ubûdiyyeti fekad 'arefe Rabbehû bi'r-rubûbiyyeti esrârın anlayub, kavluhû Teâlâ:

⁶³⁹ Şüphesiz “Safâ” ile “Merve” Allah'ın (emrettiği haccın) nişânelerinden (unsurlarından)dır. Bakara 2/158.

⁶⁴⁰ (Ey Resûlüm!) De ki: “Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin. Ali İmran 3/31.

⁶⁴¹ (Âhirette) bize kavuşmayı ummayan, (sadece) dünya hayatından hoşlanıp (gönlü) onunla yatışıp rahatlayan ve bir de âyetlerimizden gafil olanlar var ya! Yunus 10/7.

⁶⁴² Sonra herkese kazandığı hiç haksızlığa uğratılmaksızın tastamam verilir. Ali İmran 3/25.

643 وَالَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

Kasîde Der-Beyân-ı şer-i Nebevî

Zî saadet kavluhû sen şer’i üzre Mustafâ
Ola rehber ileti hazrete şer’i nebevî
Uya gör râh-ı Hakk’a uyma hevâ-yı hevese
Pes hevâ ile ölen nâra girer der Begavî
Bile haşr olusar İblisle her kim özine
San’at idüp dûn u gün işleye lu’b u lehvi
İttiba itmeyüben şer’e Hudâ bir diyenun
Sözü lağv oldu ânın oldu kelâmi şefevî
Nakş ola sikke vahdet teni hâlis bulucak
Bu çağa denmez ânun sikkesi olsa kefevî
Evliyâi deyüben tahte kîbâbî dedi pes
Cânib-i garbda zuhûr eyledi Ahmed-i Bedevî
İlm-i zâhirde bugün mâhir olanlar irişür
Bâtına zâhir ile ger kişi olsa lugavî
‘Bişnev ez ney’ haberin işidüben raksa girüb
Şems-i Tebriz’e irüb Hazret-i Molla Konevî
Ney gibü nâle idüb şevkle dem beste olub
Aşka mazhar düşen ekser kişi olur demevî
Dem olur bir dem içinde niçe bin feyz ala
Talibe irür olur olsa tarîkı ulvî
Pirimin piri durur pendle perverde kalup
Şol İmamzâde durur şöhreti ânun Serevî
Ger hidâyet irüşüb şer’a şuru’ itdiğüçün
Rab’ia’dır ki ânun ismine dirler Adevî
Masivânun ki bular kat’ına tiğ eylediler
Ahiden ahınla kimseye ahen Herevî [72b]
Mezradır ki bu âleme ekuben biçmek için
Nakdi olur veresiye olmaz anlamaz senevi
Muhyî şer’iyle bugün mutasîf oldunsa ne gam

643 İman edip sâlih amel işleyen kimseler ise cennet ehlidirler; işte onlar orada ebedî kalacaklardır. Bakara 2/82.

Tutuş ola gıda ağzına sükker-i Hamevî

öyle olsa şer'i nebevî ile muttasıf olub ehli sünnet cemâat mezhebi üzere olmağa dört dâire vad' edüb usûlü erbe'a binaen evvel tâat, sâni ma'siyet, sâlis ni'met, râbi' şiddet. Evvel Sen abdsin ubûdiyetin haysiyeti var. Ve muvahhidsin tevhîdin haysiyeti var. Kendi vücûdun şehrinde bu iki haysiyeti birbirinden ayır. Evvel sen abdsin ubûdiyyetin haysiyeti edeb ister noksansam kemâl hazret-i Hakk'ın demek gerek. İkinci muvahhidsin, tevhîdün haysiyeti cem'îsi hazreti Hakk'ın olmak ister. '*Küllün min indillâh*'⁶⁴⁴ dır. Bu iki haysiyyet iki uçda dutub durmak gerek. Bu itikad üzere olmağa kelâm-ı kadîmde 'rîhan/koku olarak' varmı dersin. Sûre-i Nisâ'da:

‘ وَإِنْ تُصِيبُهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلُّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ⁶⁴⁵

bu âyetin âhiridir ki;

فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ ⁶⁴⁶

Ke ennehû evvel nefy eyledi, kibri elden ubûdiyyet edebini komaya noksan. Kendine kemâl-ini hazret-i Hakk'a isnâd eyledi. Bilâ takdir sarîhan ma'nâ budur. Ammâ âyet-i kerîmede ba'zıları eder takdîri. '*Yekûlûne mâ esâbeke min hasenetin fe minellah*' derler. Bir'yekûlûne' ibaretin takdir iderler. Bu yukarıya muhalif olmasun deyü bu iki haysiyyet ki zikir ettiğün muhâlefet komaz. Bilâ takdir ma'nâ güzel yaraşur. Fefhem. Kezâlik Hazret-i Hızır ile Hazret-i Mûsâ hikâyesi bu ma'nâyı oşar. '*Fe eradtü en eîbehâ/Onu özür lü kılmak istedim*' deyü dururken, yani evvel oğlanı [73a] öldürmekde aybı kendüye isnâd ederkenken '*fe eradnâ*' yani biz diledik deyü dururken oğlan öldürmeği kendine isnâd edip, ve ni'me'l-bedel bir oğlanın belinden yetmiş peygamber gele, ânı Allah'a isnâd eyledi. '*Vemâ fealtühû an emrî*' dır. '*Fe eradtü*' deyü dururken '*Vemâ fealtühû an emrî*' dır. Malûm oldu. Noksan kendüye isnâd idüb edeb uslûbuna kendü ve kemâli Hazret-i Hakk'a isnâd idüb tevhîd haysiyetine gitmiş oldu. Bu iki haysiyet iki uçda imiş. İbrahim peygamber aleyhisselâm hasta olup '*Fe izâ meridtü*

⁶⁴⁴ 'Hepsi Allah katındandır'

⁶⁴⁵ Onlara bir iyilik gelirse, "Bu, Allah'tandır" derler. Onlara bir kötülük gelirse, "Bu, senin yüzündendir" derler. (Ey Muhammed!) De ki: "Hepsi Allah'tandır." Nisa 4/78.

⁶⁴⁶ Bu topluma ne oluyor ki, neredeyse hiçbir sözü anlamıyorlar! Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır. Sana ne kötülük gelirse kendindendir. Nisâ 4/78-79.

*fehüve yeşfînî*⁶⁴⁷ der hastalığı kendiyi isnâd eder. Şifâyı Hazret-i Hakk'a isnâd ider. Mea hâzâ hasta iden dahî Allah'dır. Nitekim hazret-i Rasûl sallallâhu'aleyhi vesellem; 'Kûlû eşhedü enne Muhammeden abduhû ve rasûluh' derdi. Ubûdiyyeti risâletinin üzerine takdîm ider. Eger tevhîdin bu bütünden halvetinde cemi' varlık senün dersin. Bu tevhîdin sözidür. Ya fetâ ubûdiyyetin sözi demek sırrına lâih olur surûr.

رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ⁶⁴⁸ dersin.

Nitekim bazı ululara vâki' olmuşdur. Canbâz var terazüyi düttib gider Hakk'dan bana hergangisi gâlib olursa helaklikdir. Gayet behlûvân olmak gerekdür ki istikâmet üzere yürüne. Bu ecilden ötürü surûr-ı enbiyâ sallallâhu'aleyhi vesellem 'Şeyyebetni Hûd' dedi. Ya'nî Sûre-i Hûd'da 'Festakim kemâ ümirte' âyetine işâret etti. Pes vakt-i namazda ve dualarda 'İhdina's-sırâta'l-müstakîm' dendüğü ânunçündür. Bu âyetin umumî var, bu uslûb üzre kelâm-ı kadîm güzel birleşür. Mezheb-i ehl-i sünnet ve cemaat budur. Bu dürlü yürüyüş enbiyâ ve evliyâ yürüyüşüdür. [73b] Pes sen dahî Hazret-i Hakk'ın emrine imtisâl idüp va'di seni tasdik idüb kavluhû Teâlâ:

إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ⁶⁴⁹

mefhûmun anlayub hayât-ı dünyaya mağrur olmayub 'ömr-i nâzenîn'ki eizzu'l-eşyâ el ömrüdur' zâyî' etmeyüb hidâyeti Hakk'a üzere halk etmişdir. Pes sa'y idüb hidâyet-i Hakk üzre olmağı pîşe edinmek gereksin ki asıldan Bârî Teâlâ insanı hidâyet üzere halk etmiştir. Kâle aleyhissalâtü vesselâm "mâ min veledin illâ veledün yüledü alâ fitrati'l İslâm. Sümmе fe ebevâhu yehûdânihi ve yümeccisânihi ve yunassirânihi"⁶⁵⁰ hatta etfâl-i küffâra kâfir demezsin. Mademki buluşiyet mertebesine ermeyince vaktâ ki, buluşiyet mertebesin irüb teklîf-i emr olundukda evâmire imtisâl etmeyüb kâfir olurlar. Ammâ saîd şakî ve şakî saîd olmak dahî varmış. 'Es-saîdü kad yeşkâ ve şakiyyü kad yes'udü' öyle olsa irâdet-i Hakk'a tağyir olmak lâzım gelür deyü i'tirâz olunmasun. Hâşâ hazret-i Hakk'ın irâdetinde tağyir olmak yokdur. Tağyir olmak murâda olur. Zîrâ murâd sıfat-ı abddir. Ve irâdet sıfat-ı Hakk'dur. Tağyir olmak abdin vasfıdır. Sıfat-ı Hakk'da tağyir olmak yokdur. Pes Hazret-i Hakk sana 'akıl idrâk virüb rasûl gönderüb kelâm-ı kadîminde seninçün cennet cehennem îcâb ider. A'mâl beyân idüb sana ihtiyâr-ı cüz'î virdi. Sen murâdın sarf eyledin. Bu iki tarîkın her kangısın ihtiyâr idinüb murâd

647 'Hasta olduğumda o bana şifa verir'

648 Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz. A'râf 7/23.

649 Ey insanlar! Şüphesiz Allah'ın vaadi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. Fâtır 35/5.

650 Her doğan, İslâm fitratı üzerine doğar. Sonra, anne-babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar. Buhârî, Cenâiz 92; Ebû Dâvut, Sünne 17; Tirmizî, Kader 5.

idünürsen ol tarîk üzre sülük ider olursun. Öyle olsa tağyîr olmak murâda olmuş oldu. Her fiil ki senden sâdır olur, anunla cezalanup haşr olursun. Kavlühû Teâlâ: **وُؤْفِيَتْ كُلُّ**

651 نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ deyû buyurmuşdur. [74a]

Rubai

Bir zerre denlü hayr iden ânı görür hem

Şer işleyen o denlü gerek anda bula hem

O na'l-i saadet ehline mülhak kim ol hakîm

Yarın cinân içre sana vire hûş niam

Kavlühû Teâlâ: deyû **652** إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا

buyurmuşdur. Kemâ kâle aleyhisselâm; ‘*el-a'mâlü tüktebü, ve'l-enfâsü tüaddü, ve'l-ey eyyâmü temdî, ve'r-rabbü yenzuru. Vef'alû mâ şî'tüm innehû bimâ ta'melûne basîr*'⁶⁵³

Rubai

Her amel kim işlesen yazar ger amma kâtibeyn

Tarfatü'l-ayn içre virirler hisâbı ârifin

Âlem-i ulüvve urûc iden makâm-ı âlide

Süfle uyanlar makâm-ı esfel oldı sâfilîn

Kavlühû Teâlâ: senden sâdır olur sayılıb hısâb ve her nefes ki **654** فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ olunur.

Rubai

Zâyi' etme her nefes ki çıkar ağzından bu dem

Fikr idersin ger Hakk'ı zâhir olur nûr-ı kadem

Bu adem mülkinde varlığın fenâ ittinse sen

Sebkat itmeye vücûdun şehrine hezgiz adem

Kemâ kâle aleyhisselâm ‘*el-mü'minûne lâ yemûtûne*'⁶⁵⁵ bel yenkulûne min dâri'l fenâi ilâ dâri'l bekâi ve eyyâmın zâyi' geçürme

⁶⁵¹ Ve hiç kimseye haksızlık edilmeden herkese kazandığı tamamen ödendiği vakit, halleri nice olacaktır. Âl-i İmran 3/25.

⁶⁵² Şüphesiz, inanıp yararlı işler yapanlara gelince onlar için, içlerinde ebedi kalacakları Firdevs cennetleri bir konaktır. Kehf 18/107.

⁶⁵³ ‘Ameller yazılır, nefesler sayılır, günler geçer, Rab bakar. İstediginizi yapın Hakîkaten o yaptıklarımızı görür.’

⁶⁵⁴ Ateşin en aşağı tabakasındadır. Nisa 4/145.

⁶⁵⁵ ‘Mü'minler ölmezler’

Rubai

Gâfil olmağıl bu ömrün saati durmaz geçer
Ölmezimiş her ki mevtin şerbetin onden içer
Pes haber verdi hadîs içre Rasûl-i kâinât
'mezreadır iş bu âlem her kim ekdiyse biçer'.

Kemâ Kâle aleyhisselâm; 'ed-Dünya mezreatü'l-âhire'.⁶⁵⁶ deyü buyurmuştur. Ve dahî her ne işlersen Bârî Teâlâ hazreti nazar edip görür.

Rubai

Her ne işlersen ana Hakk hazreti nazar eder.
Âkıl ismin sana vahdette pes kâdir gider
'İnnalâhe şterâ mine'l mü'minîne enfüsehüm ve emvâlehüm, bi enne lehümü'l cenneti'⁶⁵⁷ deyûbdur ğayri Hakk'ı pes nider. [74b]

Pes basîret üzre olup zâyi' olan ömre istiğfâr-ı tevbe idüp ve hâlden hâlî olmayup ve gelecek ömrüne müstakbeldir. İstikbâl edüp a'mâl-i hasene yazdırmağa sa'y itmek gereksin ki, 'men istevâ yevmâhu fehüve mağbûniin.'⁶⁵⁸ mefhûmu üzere kalmayup şevk ve zevk tahsîl edip şer'i nebevî üzere sâbit kadem olub ehl-i sünnet mezhebi üzere oluna. Ammâ ehl-i sünnet ve'l-cemâat mezhebi dört dâire vad' olundu denilmişdi. Evveli, tâattir ki;"Fe't-tâatü talebü ridâillâhi fi'l-akvâli ve'l-efâli ve'l-ahvâli/Taat, sözde, işte ve halde Allah'ın rızâsını talep etmektir." Kavlühü Teâlâ:

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ. الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ، وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ⁶⁵⁹

deyü buyurmuşdur.

Rubai

Ger zevkle ki Hakk'a idersin ibâdeti
Oldun saîd-i sa'yle buldun saâdeti
Kâim olup kıyâm-i kuûd üzere olmasan
Müşâhede oluben uzvun ide heb şehâdeti

⁶⁵⁶ 'Dünya âhiretin tarlasıdır.'

⁶⁵⁷ Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Tevbe 9/111.

⁶⁵⁸ 'İki günü eşit olan aldanmıştır.'

⁶⁵⁹ Mü'minler gerçekten kurtuluşa ermişlerdir. Onlar ki, namazlarında derin saygı içindedirler. Mü'minûn 23/12. Onlar ki, namazlarını kılmağa devam ederler. Mü'minûn 23/9.

Kavlühü Teâlâ: ⁶⁶⁰ وَمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمُ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ⁶⁶¹ deyû buyurmuşdur. Kemâ kâle aleyhisselâm “ve zinû kable en tüvezzinû, ehâsebû kable en tehâsebû, emûtû kable en temûtû”⁶⁶¹ buyurmuşlardır. Pes gece ve gündüz mükerrem dört sêindir on iki dünya için vâvın iki âhîret için olursa ne o neden ve ne yerden sen müzebzebine beyne zâlîke kabilinden sen zira özün olunsan gerekdir ‘ve men haffet mevâzinühü feulâikellezine hayrû enfüsehüm bimâ kânû bi âyâtinâ yazlimûn’ deyû buyurulmuşdur. Şöyleki meyl zibâh olsa ehli dünyasın, ed dünya haramun ehli âhirati, vel âhîretü harâmun ehli’-d-dünya ve hümâ harâmân alâ ehlüllâh. Kavlühü Teâlâ: ⁶⁶² وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ⁶⁶² [75a] Mefhumu üzere felâh özün olursun. Sâni masiyetdir ki el masiyetü terkü tarîki’s-savvâbi ve kâlel âlimu’l ma’siyeti terkul ma’mûr vel akdâm alâ mâ harama aleyhi. Ruviye ani’nnebiyyi aleyhisselâm ennehu kâle: “Mektûbun fi’t-Tevrâti bi enne Âdeme istahyâ minel isyani ve ene estahyi min azâbike/Tevratta şöyle yazılıdır: Âdem isyan etmekten haya etti bense senin azabından haya ederim.” Ve hukiye ennehu kîlel Hâtem “mâ teştehî kâle et teştehîl âfiyete yevme ilal leyli, fekîle lehû eleyseti’l eyyâmu küllihâ âfiyete kâle inne âfiyetel yevmi inne lâ ‘a’sî’l lallahü fihî/Hâtem’den rivayet edildi:Ona ne istersin denildi. Günün gecesine dek âfiyet isterim diye cevap verdi. Bu defa bütün günün âfiyette değil mi diye sorulunca da günün âfiyeti içinde Allah’a isyan edilmeyen gündür dedi.”

Rubai

Eğer Hakk’ı bilmeğe tahsil etmeyenler ma’rifet

İrtikâb edib olar cehlile işler ma’siyet

Hâtıra etmez şolar Hakk’ın rızâsın bir nefis

Haşr olucak gibisilerin onlar görür bî menfe’at

Kavlühü Teâlâ: ⁶⁶³ فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ⁶⁶³ sâlis ni’mettir ki kavlühü Teâlâ: ⁶⁶⁴ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ⁶⁶⁴ deyû buyurmuşdur. Ve an Ebi’-d-Derdâ radıyallâhu anhü ani’n-nebiyyi aleyhisselâm ennehû kâle “inne’r rızka liyatlubu’l abde ekseru mimmâ yetlubu’l abde” buyurmuşdur.

⁶⁶⁰ O gün (kıyamette) dilleri, elleri ve ayakları (dünyada) yapmış olduklarına şahitlik edecektir. Nur 24/24

⁶⁶¹ ‘Mizandan önce kendinizi ölçünüz, hesaba çekilmezden önce hesaba çekiniz, ölmeden önce ölünüz.’

⁶⁶² O gün (kıyamette, herkesin dünyada yapıp ettiğini) tartmak haktır (gerçektir). Kimlerin tartıları (sevapça) ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Araf 7/8.

⁶⁶³ Vay haline! Ellerinin (tasnif ederek uydurup) yazdığı şeylerden dolayı vay başlarına gelenlere! Vay, şu (uydurdukları şeylerle elde ettikleri haksız) kazançları yüzünden onların haline! Bakara 2/79.

⁶⁶⁴ Kim de Allah’a güvenip dayanırsa, O, ona yeter. Talak 65/3.

Rubai

Ni'metî Hakkdır irüşür ziyüp iç dime ğaden
Hoş görürsen bu günü nâr içre yanmaz bu beden
Eğer tevekkül eyleyüp sâbir olanlar kismete
Şol cinân içre tena'um edeler her nesneden

Kavlühü Teâlâ. ⁶⁶⁵ رَبِّهِمْ إِنَّمَا يُوقِي الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ 'râbi' şiddet ve ma'siyyettir ki kavlühü Teâlâ. ⁶⁶⁶ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَأَنَا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ, deyûb ⁶⁶⁷ 'el-hükümü lillâhi'l-vâhidi'l-kahhâr' emrine imtisâl idüp ⁶⁶⁸ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ deyûb durmak gerek.

Rubai

Erüşür olsa Hakk'dan eğer ma'siyet
Eğer mâle ve mülke dahî şirret[75b]

Ana sâbir oluben sabr idenler

Hakk'ın havlindedir onlara ne minnet.

⁶⁶⁹ قَا صَبِرْ كَمَا صَبَرَ أَوْلَا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ, deyü buyurmuşdur.

Pes sâbir olub hazreti Hakk'ın emrinden hariç fiil işlemeyub vallâhu Taâlinin rızasından tışara olmayub cemi' ef'âlini her halde Hakk Teâlânın irâdetine uydurmak gereksin ki netice zuhur eyleye. Nitekim haber de gelmişdir kim Dâvud peygambere Bârî Teâlâ hazreti vahy eylediği: Ya Davud 'Türîdü ve ürîdü fe in terakte mâ türîdü lemâ ürîdü a'taytike'⁶⁷⁰ Pes bundan muâveme olduğum şonlar kim ehli Hakk olub irâdetlerin hazreti Hakk'ın irâdetine uydurub irâdeti Hakk'a binse anlar ki dahi irâdeti evvel olub ve kendülerünün başka başına irâdetlerin hatıra edinmeyüb hemân cânibi feyyâz el hayr vel cûde özlerin teslim külli eylediler. Pes bunun mukâbilesinde abdullahi Hakkiki olub anlara dahi cenâbı vehhâb-ı mutlakdan nice emirler ve tevvâblar ve nice müşâhede ve tecellîler ve dahi nice lezzetler hâsıl olduğu mâlâ ayn ru'yet, velâ üzünü sem'at, velâ hatara alâ kalbi beşer andan bir ibârettir. Amma sâir avâmı'n nâsi abdül ecir dururlar ki tâatların mukâbilesinde müzderâd edinürler onlar abdullah olamazlar zira dünya hevâlarından birine bin edinüb ana taparlar. Amma enbiyâ ve evliyâ ki bu âleme geldiler, hiç ğayri hevâda olmayub rızâyı Hakk ile oldular. Öyle olsa onların her

⁶⁶⁵ Ancak (Allah yolunda, taviz vermeden yaşamak için göç etmeye sabredip) dayanıp direnenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir. Zümer 39/10.

⁶⁶⁶ "Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz" derler. Bakara 2/156.

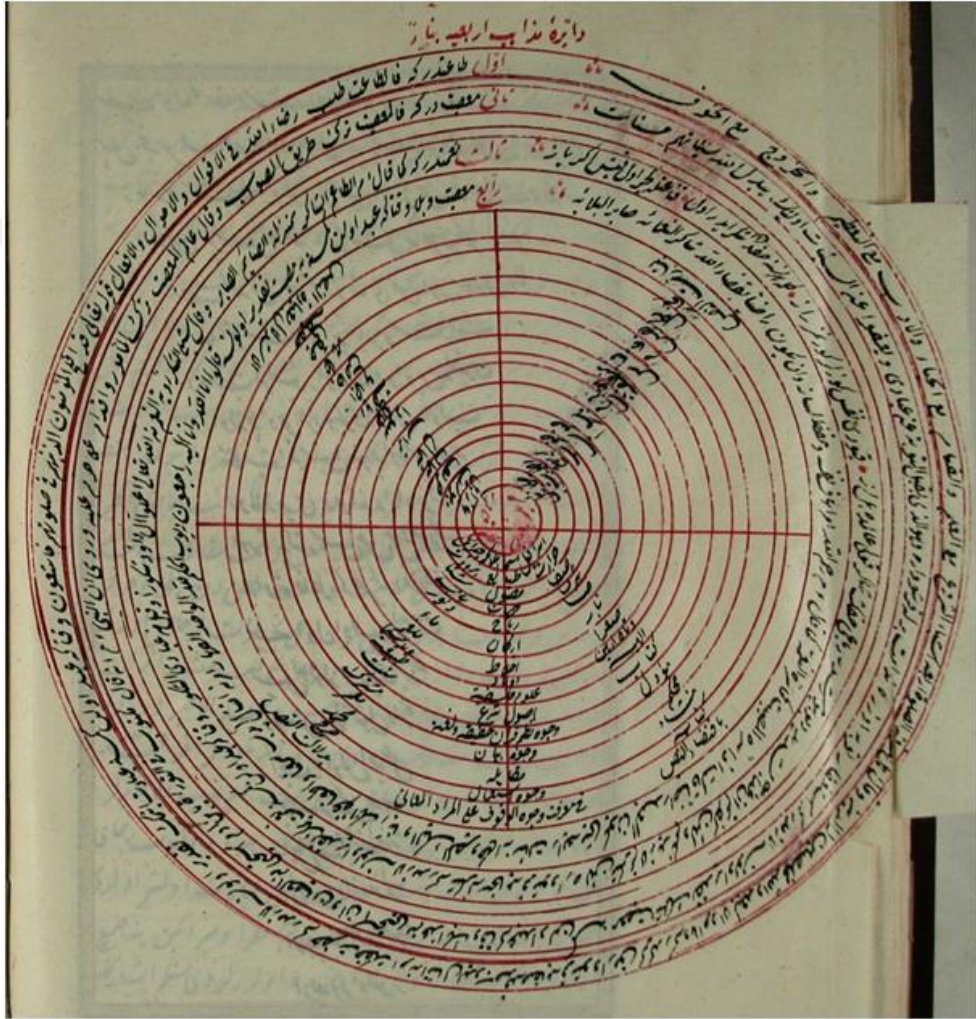
⁶⁶⁷ Hüküm, Kahhar ve bir olan Allah'ındır. Mü'min 40/16.

⁶⁶⁸ "İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Bağışlamayı dileriz. Dönüş(ümüz) ancak sanadır." dediler. Ali İmran 3/285.

⁶⁶⁹ (Ey Muhammed!) O halde yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret. Ahkâf 46/35

⁶⁷⁰ "İstedigini ben de isterim. İstedigini terk etmedikçe onu sana vermeyi istemeye devam ederim".

fiili ibâdet olmuş oldu. Pes küllü insaf eyleye her kim anlar ma'siyetten muarrâ ve müberrâyiken yine cemi' evkatta istiğfâr ve tevbe üzere olurlardı. Senkim ilişdiğin [76a] ma'siyet ve kinâh mukâbilesinde asla hâtıra ki tevbe ve istiğfâr hutûr eylemez. Pes nice sırrı abdullahümme deyû da'vâ edersen ve onlar ni'met yemeden cemi' zamanda şükürle olurlar. Sen kim Hakk Teâlâ'nın bu kadar ni'metin yersen yine asla şükür hâtıra ki gelmez ve anlara ma'siyet gelmeden sabırla rızâyı Hakk üzere olurlardı. Amma eğer sana bir yâra sert ve ma'siyet erişür olsa evvâh ben ne mağbûn oldum deyû erdüğünü delâl olub şikâyet ettilersen şöyle olmasa böyle olmaz idi deyû kendü irâdenün ortaya getirürsen Hakk celle ve alânın irâdeti haturuna gelmez. Kendü murâdın neyse ol olsun dersin pes olular. Yürüyüşü bir dahi dersin hemân şol dâire içinde olan ile amel bilmek gereksin ki mezhebin ehli sünnet cemâat üzere olasın. Dâire-i mezâhib-i erbe'a binâen içinde usûli erbe'a zikr olunur. [76b]

[77a] Ve harfu nûn ki nun hitabı birle zuhûr bulmuşdu. Kûn nûnuna ve din nûnuna ve nasaranın nûnuna dâldir denilmişdi. Nasara dahi üç harfdin mürekkebe olub melfûz olur. Nun dır, sad dır, ra dır. Nasarat Hakk'a, sâd sıfatı Hakk'dır, râ ru'yeti Hakk'a işarettir. Ol nûn ki nasarat Hakk'a işarettir. Zirâ şol kimesneler ki ilme şurû' eylemelü oldukda ol nasara deyûb nunla ibtidâ edib hazreti Hakk'dan nasarat taleb ider. ⁶⁷¹ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ⁶⁷² deyû dîn-i islama muîn olmağışün ⁶⁷²إِن تَتَصَرُّوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ⁶⁷² âyetinin mefhumî üzere amel edib 'men amile bimâ alime veresehullâhi 'ilme mâ lem ya'lem' tahtında mûnderic olub 'el ulemâi veresetül enbiyâ' sulûkünde mûnselik olurlar.

Rubai

Şurû' eylese her kim bâb-ı ilme

Gide cehli ire pes ayn-ı ilme

Usûlî anlayup bile fûrûğı

İre ilme ilâhi birle hilme

Der Beyân-ı Nusret

Bu nusret-i nûnidür, nasrun minellâh

Okursun ilm-i dâim sende Lillâh

Sana ta'lîm ola ilm-i ledünden

Gözünmez gözüne ğayri sivallâh

Hakk'ı her şeyde görürsen mu'ayyen

Bu gayret gide dersin hüvellâh

Fenâfillâh oluben bu fenâda

Bekâ kesb eyleyüben seyri fillâh

Özün mahv oluben söyler lisânın

Şu sırrı kim denildi lî-meallâh

Sana da lâyıh olur kesb edersen

Sözüm küçük bi-Hakk Ka'betullah

Melek-i mürsel dahî sığmaz buraya

Bu sırrın sırrıdır kul hüvellâh

Ere gör Muyhî sen de işbu sırı

Hakk'ı her şeyde gördü Allah Allah [77b]

⁶⁷¹ Nûn. Kaleme ve (onunla) yazılanlara andolsun. Kalem 68/1.

⁶⁷² Eğer siz Allah'a (O'nun dininin yayılmasına ve hayata geçmesine) yardım ederseniz, (O da) size yardım eder. Muhammed 47/7.

Hakk'ın 'âşıklarının bendesiyim
Severim hubb-ı lillâh buğz-ı lillâh

Pes ⁶⁷³فَانظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ nazarıyla bakmak gereksin ki Hakkı her şeyde müşâhede eyleyu bilesin Allahul vâhid.

Rubai

Yüce bakış gerekdir âdemîde
Ki ta ol bakış ânı âdem ide
Hakkun vasfını her şeyden muîn
Görüb her ân içinde âlem ide

Pes bu karagâh ki vardır Kur'an fiili vâkı' olmuştur. Kemâl olduğu Hakk'ı âlemi yüzünden okuyub ilmi tahkik eresin amel olmaz illâ ilmile. E'l ilmü bilâ amelicinûn, ve'l amelü bilâ ilmin lâ yekûnu ilmin, ve amel ikisi bi harf olub ayn ilme, mim amele, lâm likâallâha işarettir. Kavlühû Teâlâ: ⁶⁷⁴فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ deyû buyurmuştur.

Rubai

Âlim oluben amel olmazsa kavm-i cansın
Pes amelsüz ilimle İblisle yeksânsın
Bil ibadet etmeye halk etdi hazret pes seni
Etmeyip bu dergehinin tâlib-i ruhbansın

Ve kâle Cafer b. Muhammed radiyallahu anh: “*inne lil Kur'ani erba 'atü evcühin, el-ibârâtu ve 'l-işârâtu ve 'l-letâifü ve 'l-Hakkâiku. Fe 'l-ibârâtü lil avâmi, ve 'l-işârâtü li 'l-havâs, ve 'l-letâifü li 'l-evliyâi, ve 'l-Hakkâiku li 'l-enbiyâ*”⁶⁷⁵ Pes ilim dahî dört derece üzredir. İlmü'l-iktisâbî ve ilmü'l-mevâhibü ve ilmü'l-uluhiyyeti ve ilmü'l-ihâtati. “*Fe ilmü'l-iktisâbî, yahsulü bi 't-takvâ.*”⁶⁷⁶ Kavlühû Teâlâ: ⁶⁷⁷وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ “*ve ilmü'l-mevahibü mâ yehsulü minellahi teâlâ bilâ kesbin.*”⁶⁷⁸ Kavlühu teâlâ:

⁶⁷³ İşte şimdi bak, Allah'ın rahmetinin eserlerine! Rum 30/50.

⁶⁷⁴ Kim Rabbine (rızasına erişmiş bir mü'min olarak) kavuşmayı arzu ediyorsa. Kehf 18/110.

⁶⁷⁵ Kur'anı Kerim'in dört yönü vardır. İbare (metin), İşaret, latifeler ve hakikatler. Metin avam içindir. İşaretler havas içindir. Latifeler evliyâ, hakikatler ise enbiyâ içindir.

⁶⁷⁶ Kesble (çalışmayla) kazanılan ilim, takvayla elde edilir

⁶⁷⁷ Allah'tan korkun. Allah size gerekli olanı öğretiyor. Bakara 2/282.

⁶⁷⁸ Vehbi ilim, çalışmaksızın Allah Teâlâ tarafından hibe edilir.

679 وَعَلَّمْنَا مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا 680 “ve ilmü’l-uluhiyyeti el-ittisâfî.” Yekûluhu: “*tahallekû bi ahlâkillahi, ve’tesimû bi hablillahi.*” Ve ilmü’l-ihâtati: “*mâ arafnâke*” li-ennehu baîdü’l-gavdi. İnnemâ el-iktisâbü mea’l-mevahibi ke-katretin fi seb’ati ebhurin. Ve’l-mevâhibü mea’l-uluhiyyeti, ve’l-uluhiyyetü mea’l-ihâtati hâkezâ. [78a] Fi hâza’l-makâm el-ilmu ‘aynü’l-ma’lûm. Ve’l-ma’lûm alnû’l-ilm. 681 kemâ kâle aleyhisselâtu ves selam “*ittekû firâset’el mü’mini fe innehu yenzuru bi nûrillahi Teâlâ feyüsrâ mâ hüvel Hakk*” deyû buyurmuşdur.

Beyt

Ma’lûm u ilm u âlim sırr-ı yekeset incâ,

Der sırr-ı vahdet ârî hergiz dûyî negonced⁶⁸²

Hazreti hızır-la Musa aleyhisselâm hikâyesi ki ‘*fekeyfe tasbiru alâ mâ lem tuhid bihi hubrâ*’ Pes hazreti Musâ as kelîmullah olub hem rasûl ve hem ulu’l azm iken Bârii Teâlâ hazreti ilmü ledün öğrenmek hazreti Hızır-a gönderüb ‘*fevecede abden min ibâdinâ*’ âyetine ‘*rahmeten min indinâ ve allemnâhu min ledünnâ ilmâ*’ ma’nâ yüzünden Hazreti Musâ’yı irşâd etmeyedir kavlühü Teâlâ:

قَالَ لَهُ مُوسَى هَلْ أَتَيْتَكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رُسُلَنَا⁶⁸³

Rubai

Sen senlüğünle sanma ere bilesin Hakk’a

Bir mürşide eriş ki senin senlüğün baka

Miftâh ğaybile aç gönlün o biz kim

Hakk’dan yana ki mâil olub sav gibi aka

Kavlühü Teâlâ: قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي⁶⁸⁴

manasına işarettir. Pes şonlar kim mürşidi kâmil hizmetine erişüb teslim ana olub⁶⁸⁵ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ mefhûmu üzere vesile edinüb bir birür olub yevmen

679 Yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik. Kehf 18/65.

680 Uluhiyyetle ilgili ilim ona yapışmakla elde edilir.

681 İlmü’l-ihâta: Bu ilim türü ‘*Seni hakkıyla bilemedik*’ hadisinde ifade edilmiştir. Çünkü O kuşatıcı olarak anlaşılaktan uzaktır. (Anlaşılabilmesi için) tıpkı yedi denizden bir katre gibi çalışılarak elde edilen ilim, mevhibe ile aynı anda olmalıdır. Mevhibeler ise ulûhiyyetle birliktedir. Uluhiyyetihâta/kuşatıcı hâlde birliktedir. Bu ilmin makamı malûmun ayn’ıdır. Malum da ilmin ayn’ıdır.

682 Burda ilim ve âlimin ma’lûmu birdir

İkilik getirmek asla sırr-ı vahdete sığmaz

683 Musa ona: “Sana doğru yol (ve hayır) olarak öğretilenden bana da öğretmen için sana tâbi olabilir miyim?” dedi. Kehf 18/66.

684 De ki: “İşte benim yolum budur (Allah’ın dinine davettir). Ben, basiretle (bilerek, inanarak ve açık bir delil ile) Allah’a davet ederim ve bana uyanlar da (öyledir). (Yusuf 12/108

685 Ey iman edenler! Allah’ın emrine uygun yaşayın ve O’na (araya araçlar koyarak değil, ibadet, Allah’ı çok anmak ve sâlih amellerle yaklaşıtrıcı ve rızasını kazandırıcı) ‘sebeup ve yol’(lar) arayın. Maide 5/35.

kuyûmen terakki üzere ilme nihâyet olduğunleyin ilme dahi nihâyet olmayub ‘*menistevâ yevmâhu fehiive mağbûnün*’ tahtında münderic olmayub şevk ve zevk tahsil edib ilmîl yakîn, aynel yakîn birle mübeddel olub, Hakk’ı bu âlem sûretinden okumağa başlarsın.

Kaside Der Beyân-ı Nazarı İbret [78b]

Okuyana yeryüzü cümle sebak
Gel nazar kıl âleme irfâna bak
Cümle eşyânın usûlün fehm edib
Bildirir bilmedüğün ilhâmı Hakk
Fa’tebirû âyetin iz’ân edip
Her ne görsen göresin mâ-sadak
Hakkı her yüzden temâşâ eyleyüb
Görür idin okunur her bir varak
Küntü kenzin sırrını fâş eyledi
Ğonca gibi açılıb oldu tabak
Gel kadem ârifâna kadem başgıl ârifû
İşbuna mevs ile âri o de bak
Görür söyle mu’cize için günde ey
Emrine ferman oluben oldu şakk
İremezsın ermeyince mürşide
Olmazsın her hitâba müsteHakk
Pes ulu ebvâb Hakkdır iregör
Gece gündüz dime eyle bâbı dakk
Sıdkla gel pîrim ki feyz almağa
Herkes iş bu menzile basmaz ayık
Memşrebin âlî gerek feyz alasin
Zer’ olunmaz şoy yere olsa çorak
Gel inabet eyle Hakk emrin dutup
İtmeyenler esfele dek gide çâk
Millet-i vâhide üzere ol bu gün
Yetmiş ikidir hadîs içre fark
Pîr pendiyle iregör rif’ate
Olmayasın yarın anda sakın
Sâlik olanlara yarın diyeler

Gel cinân seyrine getürdün berk
Özünü teslim idüp çık aradan
Ehl-i Hakk'a mâil ol su gibi ak
Adın insan hâsılın yok bî-amel
Kaldın ûş zulmette söndükde çark
Muhyî sen sende seni sen bile gör
Hakk yakîn senden sana değil irak

Kaside tâtimme der beyân-ı ehli yakîn ve tertib âlem ve beyân halakat Âdemü ve bu'zu
iblisü ve beyân nefhu rûh ve merdûdi iblis ve beyân medh Rasûl sallâhu aleyhi vesellem
ve beyân cihâr yâr ve beyân mürşidi kâmil ve beyân [79a] nefis ve beyân ehli irfândır ki
tertîb özün zikr olunur.

Yakîn ehli durur ehl-i velâyet
Bilür evvel nolur ahır nihâyet
Erişir sırr-ı hubbun menşeiyyete
Olur durur mazhar-ı nûr-ı hidâyet
Nübbüvvet-i nündür vâv-ı velâyet
Ki ru'yet durur Hakk'a alamet
O nûrun noktası sırr-ı Muhammed
Olub fer'iyçün asıldan bidâyet
Zuhûruyla butûna râbitadır
Pes ol emirde evvel etdi icâbet
Ânunnûrundan olducümle eşyâ
Nebi ve ger velî ehl-i nedâmet
Dilediğim biline sırr-ı meknûn
Hakkın manzuru insan ola gayet
Hadîs-i 'küntü kenzen' zâhir oldu
'Fe ahbebtü' dedi sana beşâret
'Cemil' ismin cemâl-i cilvesinden
Yırttı mazhar-ı ehl-i saadet
Bu gün mazhar düşen ism-i celâle
Celâli kalble söyler belâgat
Celâl ismin cemâli heybetinden

Yarattı mazharı ehli şakâvet
Düşen mazhar bugün ismi celâle
Vücûdi şehrini kılmaz imâret

Der Beyân-ı Tertib-i Âlem

Müretteb oluben tertîb-i âlem
Denildi emr-i kün oldı işaret
Gelüp a'yân-ı sâbite zuhûra
Belürdü pes hemân âlem-i şehâdet
Hemân dem zâhir oldı cümle eşyâ
Lisân-ı hâlle eyler tilâvet
On iki bir cümle eflâki tis'a
On iki burçla eflâk-i tis'a
Dönerler gece gündüz hoş sanâat
Yigirmi sekiz üzredir menâzil
Kamerle şems gör kim iki âyet
Nazar-ı ibretle kıldınsa cihâne
İder pes âkıla zerre kifâyet

Der Beyân-ı Hulikat Âdem Aleyhisselâm [79b]

Yarattı Adem'i kudret eliyle
Akl verdi ide fikr u ferâset
Haya imanla mevsûf idüp Hakk
Hakk'ın birliğine ide şehâdet
Hem ism-i camia mazhar düşüben
Kodu şanında ânun bil kerâmet
Anâsırdan mürekkeptir Usûli
Melîhu'l-veçh gökçek pür melâhat
Olub âb u hevâ hâkiyle âteş
Ki zıt birbirine pes gayr-i âdet
Hava hayyin, Mümît ism-i türâbın
Ki âteş kabza, mâ ilim içina alet
Olub her birisi bir isme mazhar

Pes evvel ismi-i Hayy'indir imamet
Anı sun'undan îcâd eyledi Hakk
Nebi idip ana verdi risâlet

Der Beyân-ı Bu'zu İblîs ('aleyhi'l-la'ne)

Dedi yazanlar yine anda İblis
Ki mahfî varalum birkaç cemaat
Görelim Âdem'i îcâd idüp Hakk
Ânun veçhinde var mıdır beşâret
Dahi hem nâ dururu aslı nedendür
Deyûben buğzla etdi ziyâret
Girüp mahfî anu seyr etdi İblis
Hakk'ın sun'um ol dem bî icâzet
Gire kalbine ânun bulmadı yol
Hacelattan henüz bulmaz ifakat
Görür âb u hevâ hâkiyle ateş
Neden verildi der buna riyâset
Bunu izlâl edemezsem nolam ben
Gerekdir gösterembunda şetaret
Deyû ben oldu mağrur ol özüne
Ebed merdûd olup etdi hıyanet
Hakkın sun'unu diler ide tağyir
Ki Kâbız ismi gösterdi hasaset
Pes aslı hâr-ı yâbistir yebuset
Ki galip oluben ad etdi hararet
Ki nar ulvî durur süflî durur hâk
Özünü görüben etdi habaset
Anı bilmez ki Hakk'ın kudretidir
Başına eyü sırdur senün afet [80a]

Der Beyân-ı Nefh-i Rûh Adem Aleyhisselâm

Nefahtü sırrını nefh edib oldem
Bilinse nâ durur rûhu izâfet

Hemândem aksırıb der hamdü lillah
Beliğ elfâzla gökçek ibâret
Dedi yerhamüke rabbüke yâ Adem
Bu nefhin sırrı sende bil emânet
Geri asluna ettinde rucu'
Selim kalple gönder selâmet
Kemalin bulucak hılkatte Adem
Melekler gördüler ehl-i mehâbet
Dediler şanı âli bilmedik biz
Ne hoş şevketlü hem ehl-i salabet
Kemâl-i kudretin izhâr idüp Hakk
Letafet üzre hem sâhib-i kıyâfet
Halife dendi ekvâne dedi kim
Yürü, var hükm idüp eyle hilâfet
Senin emrine ferman cümle eşyâ
Ki şarktan garba emrimi beyân et
Dedi yâ Ademesmâdan haber vir
Melâike işidüp gele kanaat
Fesahet birle esmânın Usûlün
Haber verdi olar çekdi hacâlet
Heman dem cümlesi vardı sucûda
Dediler Hakk'dan anda istiânet
Dediler uzr idüp yâ rab bizim hiç
Yoğumiş ilmimizettik hamâkat
Bu insan imiş ilmu ki mezâhir
Bulurda yok imiş sekâmet
Bulurmuş ehl-i ma'nâ ehl-i irfân
Ki sun'unbuldu bulanlarda nihâyet
Bizim yâ rabbi afv et cürmümüzü
Ki bilmezlikle ettin kabahat

Der -Beyân-ı Merdûd-ı İblis ‘aleyhi’l-la‘ne

Racîm etmedi ol dem anda secde
Edüben Adem’e bu’zu adâvet
Ki la’net ihtiyâr etdi özüne
Mudîll isminde gösterdi mahâret
Geçüp bu yanına ol dem tok lügat
Ki kendi nefsine etdi ihanet [80b]
Melâike içre kurbe ermiş iken
Yüzünde kalmadı asla tarâvet
Ki vâiz nâsîh iken yerde gökde
Sözünden götürülüp gitti halâvet
Benüm aslımdır âteş, Adem’in hâk
Ki secde etmeyi gördü kerahet
Özünü görüp ol dem oldu mağrur
Kurusun geçti oldumda zarâfet
Hakkın emrin soyuben oldu mecruh
Ebed onulmaz asla ol cerâhat
Hasedle acep kim edindi pîşe
Ki zâdellah ne gökçek bidâat
Acep sermâyesi çok hâsılı bol
Olubdur lâzım ana pes ticaret
Karîb olanlar anda bilesince
Ko pîri kesb iden bunda karabet
Çıkup esfelden evvel pes a’lâya
Merâtib kat’ına etdi salâhat
Sonu merdûd oluben oldu la’net
Ânun adına okundu hitâbet
Ebed kaldı cahîm içre muhalled
Ana kim uyduysa oldu garet

Der -Beyân-ı Medh-i Rasûl sallallâhu‘aleyhi vesellem

Rasûlü cümleden mümtâz idüp Hakk
Şefîu'l-müznibîn yevm-i kıyâmet
Ânun şanında gelmüştürki 'Levlâk'
Dû âlem vasf halinden hikâyet
Ânun şanınd anâzil oldı Furkân
Kı seb'a üzre okundu rivâyet
Rusüldür ins u cinne fahr-i âlem
Nebiler serveri sâhib-i şefaât
Halim ve hulk-ı ahsen şânı âlî
Melîhu'l-veçh küçük kadd u kâmet
Ânun şer'ini muhkem hıfz idenler
Saâdet özün çekmez yedi sâat
Erişüben nuzûl ide zemine
Kurb-ı küffârı kılmaya himâyet [81a]
Dedi kavmine Tevrat içre Musâ
Yetişen Ahmed'e etsin itaat
Ânun için nâr olup gülşen Halîle
Olub Nemrud'a ol dem çok Hakkaret
Ki da'vâ-yı uluhiyyet iderken
Başın sokmağa verdi zî sefâhet
Nuh anınçün bulup garkdan necât
Sefîne ehli çekmedi ğarâmet
Ânun emrinden iğmâz eyleyenler
Olada gark oldı pes siyaset
Çıkuben şâd-ı hurrem cümlesi hep
Derleyip ettiler âlî ziyâfet

Der -Beyân-ı Çihâr yâr rıdvânullahi aleyhim

Anı tasdîk edenevvelki Sıddık
Ebu Bekri'ydi gösterdi sadâkat
Ömer kim şer'i mîzânının muhkem

Dutup şevketle gösterdi adalet
Kelâm-ı Hakk cem' etmekde Osman
Bulup yerlü yerine kıldı riâyet
Ali'dir bâb-ı ilmin kapusu hem
Ânun şanında gelmiştir şecaat
Bulardır çâr-yâr-ı asfiyâ
Bulara ta'ayyün olmışdur vezâret
Rızâ-yı Hakkla mevsûf oluben
Verirler birbirine istimâlet
Oşrîçün olup anlara Hakk'dan
Beşâret hâsılı gökçek ziraat

Der -Beyân-ı Mürşid-i Kâmil

Gel ümidi eregör bir pîre sende
İdegör ânunelinden inabet
Seni irşâd edüben gice gündüz
Tarîk-ı Hakk'da eylersin riyâzet
Hidâyet erüşübenfeyz-i Hakk'dan
Yarınki günde çekmezsın felaket
Mübeddel oluben 'aynin 'ıyâne
Lisânın hâli söyler hoş fesahat
Rızâ-yı Hakkla me'nûs oluben
Edersin emr-i Hakk'a istitâat [81b]
Urûç eylersin ol dem pes a'lâya
Latîf ismiyle kesb edin letâfet
Uyuben akla irer safâya
Ki gâlib olup artar din-diyânet
Ubûdiyetle dâim hâif olub
Huşu' üzre olur her dem ibaded
Usûlü anlayup bilüp furûu
Ki şer'i muhkem eyler hem fukâhet
Oturup seyr edersin bu cihânı
Hakkın emrin dutup ettin isabet

Cihâd-ı ekber idersin özünle
İdersin katl-i nefsiçün gazâvet
Bu nefs-i şûmı ol dem katl edersin
Derisin soyup eylersin debâgat
Ve câhidû deyûpdur fî sebîlillah
Leallküm der ‘tüflihûn’ ibâret
Temâmı tekmîl edersin pes sülûkûn
Verilip cânib-i Hakk’dan icâzet
Olan talipleri sen dahî Hakk’a
Delîl oluben eylersin delâlet

Der- Beyân-ı Nefsi Emmâre

Ve ger nefsin hevâsıyla yellersin
Yarınki gün seni eyler melâmet
Düşüben nefsin ardınca yellersin
İdersin dürlü fikriyle feşâret
Tabiatıdır beden-i şeytanın anla
Ki nefs-i emmâre bil andan kinâyet
Seni iletir Hakk’ın nehyine her dem
İçin dışın budur dâim kasavet
Tabiat seni senliğinden çıkarur
Kabul etmezsin etmezsin ibâhat
Kirâmen kâtibin her ne olursa
Hayr u şer yazulup olur kitabet
Cezasın bulursun anda yarın
Uyup nefsine kabul ettin rezalet
Ne derse düşüp ardına yellersin
Muîn olmağa eylersin ikamet
Sala deyüp nida eylersin oldum
Uyuben nefsedir sen oldı kâmet [82a]
Nedâmet çekersin anda yarın
Cahîm içre kalursun pür melâmet

Der- Beyân-ı Ehli İrfân

Velîkin ehl-i irfân ibretiyle
Nazar gelür anlara kanâat
Hakkın vasfın gören bu göz değildir
Bu gözden göz yumup itsek ferâgat
Açılıp kalp gözü Hakk'ı gördün
Asıldan herşeyeitmişsirâyet
Hakkın vasfını her şeyden bu Muhyî
Temaşayıla kat' itdim esâfet
Sıfatızâtın ne 'aynıdır ne gayri
Görürsün ger ulâHakk'daninâyet
Ger ehl-i zevksin bu sözlerimden
İşidicekgelürsekidahâlet
Ve ger hisse almayup zevk itmezisen
Yarınki gün sana yok istirâhat
Bu tertîbinusûlün bilmez illâ
Bilüp Hakk'ı da kesb eyler velâyet
Velâyet kesbîdir vehbî değildir
Bulursan ger idersin istikâmet
Bidâyetle nihâyet sırrını hep
Sözün âhırı keşf itdim temâmet

Ve harfu sâd sıfatı Hakka dâldir denilmiş idi. es Bârii Teâlâ hazretinün sıfatı cemâli var ve sıfatı celâli var on hâssa sıfatı cemâle müteallık ashâbı yemindir ki ve ashâbul yemin mâ ashâbul yemin.

Der -Beyân-ı Sıfatı Cemâl

Düşer nun ger sıfât içre cemâle
Ki mevsûf oluben erdikde kemâle
Vücûdun şehrinin efnâ edersen
Bekâ mülkinde buldukda hoş nevâle
Havâtır nefy edüben cem'a eresen
Şeytân olmaya her kez havâle
Hakkı herşeyde görsen muîn

Erişdikde şöyle bil gel ittisâle
Terakki kıl nevâfil üzere her dem
Tersinle erişme infisâle [82b]
Yemin ehline ol dâim mekârin
Sakın meyl eyleme ehli şimâle
Hevâyı nefis ger ihrâk edersen
Vücûdun şehri ermeye zevâle
Cemâle meylin olsun Muhyi her dem
Ere olsan tâki ukbâda visâle
Celâle ismini nefy eyledin
Ki fikrin zikrin oldu heb celâle

Pes on hâssa ki sıfatı cemâle müteallıktır. Evvelâ salâttır ki kavlühü Teâlâ:

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَائِعُونَ⁶⁸⁶

deyû buyurmuşdur. Pes huşû' üzere olmak gerekdir ki,

Rubai

Huşû ile kılanlar ki namâzı

Edenler zevk ile Hakka niyâzı

Girerler dârı ukbâda visâle

Muhakıdır değil durur mecâzı. Kavlühü Teâlâ:

وَالَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا⁶⁸⁷

Sâni zekatdır ki, kavlühü Teâlâ: وَأَتُوا الزَّكَاةَ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا⁶⁸⁸ deyû buyurmuşdur.

Rubai

Verirsen mâl için eğer zekâtı

Geçürdin şöyle bilgel mehlîkâtı

Edâi farz edüben Hakka erdin

Pes ihlâs ile buldun hoşnecâti

⁶⁸⁶ Mü'minler muhakkak felâh bulmuş (umduklarına ermişler)dir. Onlar, namazlarında huşû içinde (kalbi ve bedeniyle tam teslimiyet halinde)dirlir. Mü'mininun 23/1-3.

⁶⁸⁷ İman edip de sâlih ameller işleyenleri, içinde ebedî kalmak üzere, alt tarafından ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Nisa 4/57.

⁶⁸⁸ Zekâtı verin ve Allah'a güzel (gönül hoşluğu ile) bir borç verin. (Karşılığını Allah'tan almak üzere iyilik yapın. Müzzemmil 73/20.

Kavlühû Taâla ⁶⁸⁹ وَإِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ deyû buyurmuşdur. Sâlis zikrdir ki, kavlühû Teâlâ: ⁶⁹⁰ وَادْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

Rubai

Devâm üzere eder olsa kişi âlemde eğer zikri
Ânun ilhâmı Hakk ola bugün kalbinde hem fikri
Beni her kim ki zikr etse ânı ben dahi zikr edem
Demişdir Hakk kelâmında işidib eyle gel şükri
Kavlühû Teâlâ: ⁶⁹¹ وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ

deyû buyurmuşdur. Rabi' ekl-ü helâldir ki [83a] Kavlühû Teâlâ:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا ⁶⁹²

Rubai

Ne hoşdur kişinin ya Rabbi olar her dem halâl eklî
Helâlî ekl edib dâim haramdan ol kişi benlî
Özünü nehy edib herkez yemeyüb şübhelü nesne
Yarın haşr olucak anda ânun nesh olmaya şeklî

Hâmis sıdk mekâldir ki kavlühû Teâlâ: ⁶⁹³ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ

Rubai

Olursa her kimin sözünde sıdkî
Halâs olub bulur nârdan ol îsî
Rasûlün gördü nevm içre makâmın
Ebu Bekrin ziyâde oldu sıdkî

Kavlühû Teâlâ: Sâdis . buyurmuşdur deyû ⁶⁹⁴ وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ
savmdir ki kavlühû Teâlâ: ⁶⁹⁵ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

Rubai

Devâm özün dutarsan iş bu savmî
Getürmez göz ki ğafletle nevmî

⁶⁸⁹ Hâlbuki onlar, 'Allah'ı birleyerek' (O'na) kulluk etmek, bu dini yalnız Allah'a has kılmak. Beyyine 98/5.

⁶⁹⁰ Ey iman edenler! (Savaş için) bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz. Enfal 8/45.

⁶⁹¹ Kullarımdan şükredenler pek azdır. Sebe 34/13.

⁶⁹² Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helal ve temiz olanlarından yiye! Bakara 2/168.

⁶⁹³ Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun. Tevbe 9/119.

⁶⁹⁴ Dosdoğru Kur'an'ı getiren ile onu tasdik edenler var ya, işte onlar Allah'a karşı gelmekten sakınanlardır. Zümer 39/33.

⁶⁹⁵ Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır. Bakara 2/184.

Habâisden özünü nehy edersen

İzfetle denile sana kavmî

Kavlühû Teâlâ: ⁶⁹⁶ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ

⁶⁹⁷ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْبَصَارِ

Rubai

İbretle eğer nazar kılsan bu ekvân içre sen

Mahv edib bu varlığın ğayre dimezsen sen ve ben

Ğayrı görmezdin ide ayn özün aynun noktasın

Vahdeti ayna erib teslim olurdu câna ten

Sâmin mücâhededir ki Hakk celle ve alâ kelâmı kadiminde buyurur.

⁶⁹⁸ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

Rubai

Riyâzat edib olsan eğer mücâhid

Zuhûr ede senin sırrında vâhid [83b]

Sıfat ve zât pâki fehm edersen

Bu a'zânın ola yarın anda şâhid

Kavlühû Teâlâ: deyû ⁶⁹⁹ كَانُوا يَعْمَلُونَ

buyurmuşdur. Tâsi' hacdır ki, Kavlühû Teâlâ: ⁷⁰⁰ إِنَّ النَّاسَ جِحُّ الْبَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا

Rubai

Sana hac etmek farz etti Allah

Vârıb eyle tavâfi sen de lillâh

Oluyer rûzi mahşerde şefi'in

Tavâf içre okursan kul huvallâh

Âşır tebdîli ahlakdır ki Kavlühû Teâlâ:

⁷⁰¹ إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا

deyû buyurmuşdur.

Rubai

Husnü hulk ile varanlar hazrete

Ereserlerdir kemâli ref'ate

⁶⁹⁶“Keşke kavmim, Rabbimin beni bağısladığını ve beni ikram edilenlerden kıldığını bilseydi!” dedi. Yasin 36/26.

⁶⁹⁷ Ey basiret sahipleri ibret alın. Haşr 59/2.

⁶⁹⁸ İslâm'ın hayatınıza hâkim olması için) cihad edin ki kurtuluşa eresiniz. Maide 5/35.

⁶⁹⁹ O gün Allah onlara kesinleşmiş cezalarını tastamam verecek ve onlar Allah'ın apaçık bir gerçek olduğunu bileceklerdir. Nur 24/24.

⁷⁰⁰ Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Al-i İmran 3/97.

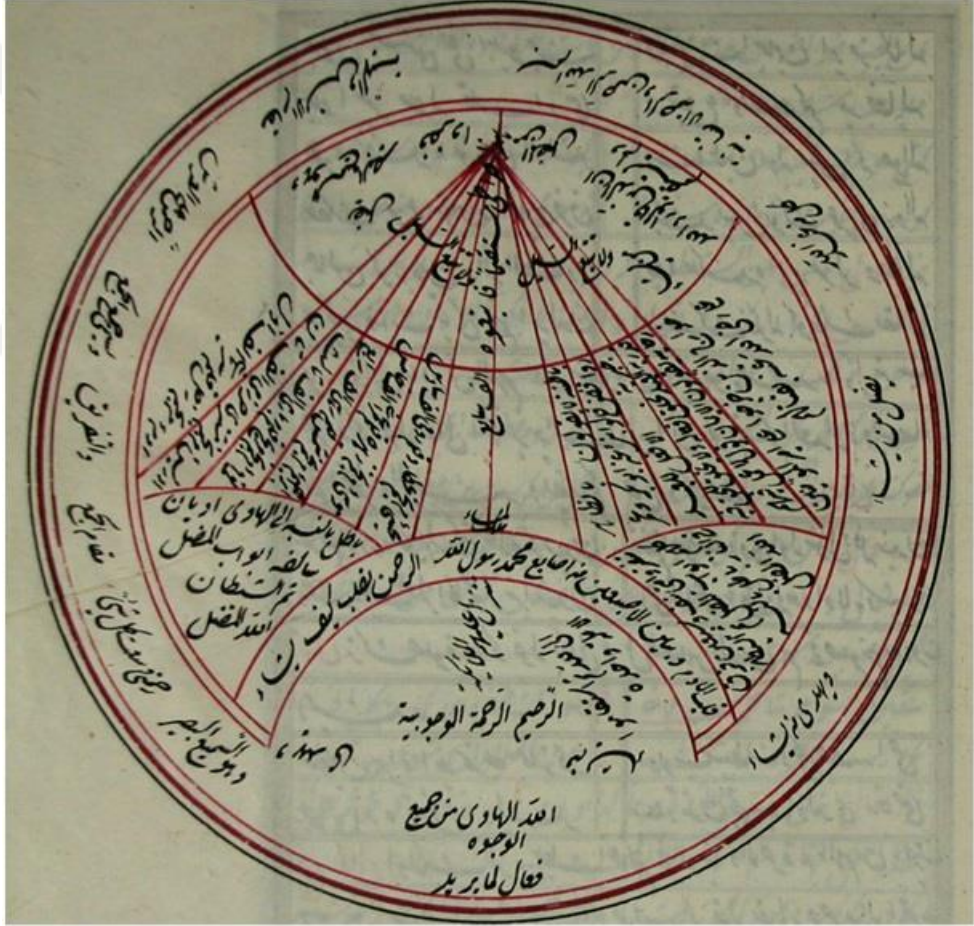
⁷⁰¹ Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır. Mearic 70/19.

Pes aziz ismile anlar yarın

Hem cinân içre ererler izzete

Kavlühü Teâlâ: ⁷⁰² إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا

deyû buyurmuşdur. Pes sıfatı cemâle mazhar olanlardır ki Hakk Taâla hazreti emr eyledüğü sırâtı mustakîm üzere olub hidâyet-i ilâhiye vâkı' olmuşdur. Ol ecildendir ki serveri enbiyâ salavâtullahi aleyhi vesellem mübârek parmağıyla kavmi üzerine bir çizî çizüb “*hâzê sırâtı mustâkimen fettebiühü/Bu dosdoğru yolumdur, ona uyunuz.*” deyû buyurmuşlar ve iki cânibine dahi çiziler çizüb “*ve lâ tettebi'ıs sübîle/ve o yollara tabi olamıyın*” deyû buyurmuşlar. Bu fakr dahi ana binâen bir dâire vad' edib içinde edyânı sâfile, dalâli aslı ve tafsîl üzere zikr ettikde ol dâire budur. Vallâhu a'lemu bi hakîkine'l hâlisi. [84a]

Vâvın hâssa sıfatı celâle müteallık ashâbı şimâldir ki

⁷⁰² Şüphesiz, inanıp yararlı işler yapanlara gelince onlar için, içlerinde ebedi kalacakları Firdavs cennetleri bir konaktır. Oradan ayrılmak istemezler. Kehf 18/107.

Kavlühû Teâlâ: ⁷⁰³وَأَصْحَابُ الشِّمَالِ مَا أَصْحَابُ الشِّمَالِ

Der- Beyân-ı Sıfatı Celâl

Saîd olmaz düşen ismi celâle, ‘*celal ismine uğrayan mutlu olamaz*’

Celâl ismi değil ismi celâle [84b]

Celâl ismini bakî eyleyuben, ‘*kim celal ismini kendisinde baki eyleyse, hale getirirse*’

Ki isbât etmeyen eremez kemâle

Cilâ etmez celâle kalb aynası, ‘*kalbini temizleyemez*’

Ki şuyû’ olsa her kim bed faâlâ, ‘*kötü fiiliyatları duyulsa*’

Hevâyı nefsile me’nûs olanlar

Şeyâtın ola pes ana havâle, şeytana

Hakkın emriyle nehyin etmeyen fark

Tebeşir pes ânun ömrü zevâle

Cemâlin görmeyen dârul fenâda

Bekâ mülkinde eremezler visâle

Be Muhyi zâtı pâki fehm edildin

Eriştiğin fikrile gökcek mekâle

Kavlühû Teâlâ: ⁷⁰⁴مَا نَزَلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

deyû buyurmuşdur. Evvel şürb-i hamrdır ki, kavlühû Teâlâ:

⁷⁰⁵إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ

Rubai

Müdâm üzere içer olsa kişi âlemde girmeden

Tenakkum eyleyüb zevkle olsa şol defle neyden

Denilmişdir nasib olmaz ana getür ana şarâbından

Dahi mâ içre ğark ola mudar olmaya bir şeyden

Sâni’ terkü salâtı ki kavlühû Teâlâ: ⁷⁰⁶الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ

⁷⁰³ Defteri solundan verilenler (e gelince, onlar) ne (bedbaht) sol ehlidirler! Vakıa 56/41

⁷⁰⁴ İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'an'ı indirdik. Nahl 16/44.

⁷⁰⁵ Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Maide 5/91.

⁷⁰⁶ Vay haline! (Şöyle) namaz kılanların ki onlar, namazlarından (onun öneminden, gayesinden ve vaktinin geçtiğinden) gafilirdiler. Maün 107/4-5.

Rubai

Sakın hemrâh edinme bî namazı

Olub şeytana değil Hakka râzı

Cihâr yâre kâil olmayanlar

Saâdetten kaçub oldu rıfâzı

Kavlühû Teâlâ: deyû ⁷⁰⁷ أُولَئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ
buyurmuşdur. Sâlis ekl haramdır ki, kavlühû Teâlâ: ⁷⁰⁸ وَحَرَّمَ الرَّبُّ فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ

Rubai

Harama irtikâb eden gire nâr içre ol yarın

Celâli terk edib dâim harama sarf edib vârin

Sana şer' beyân etti ki menhiyyâtı herkese

Edinse özün biş buradan iletir ol nârin

Râbi' ğıybettir ki kavlühû Teâlâ: ⁷⁰⁹ [85a] وَلَا يَغْتَبَّ بَعْضُكُم بَعْضًا

Kemâ kâle (as) “*men mâte tâiben anil ğıybeti fehüve âhiru men yedhulul cennete ve men mâte musırran fehüve evvelü men yedhulun nâr/Kim ğıybetten tevbe ederek ölürse cennete en son girecekler arsındadır. Kim de bunda ısrar eder de ölürse cehenneme ilk girenlerden olur.*” deyû buyurmuşdur.

Rubai

Kişi söylerse ğıybette müsâvî

Gire şeytanla nâra müsâvî

Görüben nefret anda anda senden

Ne sevvâ var senünle ne sevvâ

Kavlühû Teâlâ: buyurmuşdur deyû ⁷¹⁰ وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا

Hâmis zinadır ki Kavlühû Teâlâ: ⁷¹¹ وَالرَّائِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ

Rubai

Bugün her kim âlemde uyub nefse ola zâni

Şu bir dem hattı nefsin için ederler irtikâbânı

Hakkın va'dü abdinden bugün havf etmeyen yarın

⁷⁰⁷ İşte onlar, dünya ve âhirette amelleri boşa giden kimselerdir. Onların (azaplarına engel olacak) hiçbir yardımcıları yoktur. Al-i İmran 3/22.

⁷⁰⁸ Kime Rabbinden bir öğüt gelir de (faizden) vazgeçerse, geçmişteki (haram olmadan evvel aldığı) onundur ve (affedilme) işi Allah'a aittir. Bakara 2/275.

⁷⁰⁹ Birbirinizin gizli kusurunu (casus gibi) araştırmayın ve biriniz, diğerini çekiştirmesin. (Hucurat 49/12)

⁷¹⁰ Kime şeytan arkadaş olursa, artık onun ne kötü bir arkadaşı vardır! Nisa 4/38.

⁷¹¹ Zinâkâr kadın da zinâkâr veya müşrik bir erkekten başkasıyla evlenemez. Çünkü bu (evlenme şekli) mü'minlere haram kılınmıştır. Nur 24/3.

Cahim içre girib yarın yakarlar oda pes cânı

Kavlühû Teâlâ: ⁷¹² وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ

deyû buyurmuşdur. Sâdis kizbdir ki, kavlühû Teâlâ:

⁷¹³ قَالَ رَبِّ انصُرْنِي بِمَا كُذِّبْتُ وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُكذِّبِينَ الضَّالِّينَ

Rubai

Sakın söyleme şâhim sen yalanı

Sözün doğrusu yekdir bil gel ânı

Ne kim varsa bu âlemde habâis

Bulsan aslı oldu müttebu'dur kılsâni

Kavlühû Teâlâ: ⁷¹⁴ قَالَ رَبِّ انصُرْنِي بِمَا كُذِّبْتُ

Sâbi' buhtândır ki kavlühû Teâlâ: ⁷¹⁵ فَقَدْ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا demişdir.

Rubai

Bugün her kim buhtânı edenler kendüne pîşe

Aceb niçün edinmezler ânı fikrile anda pişe

Sana şer' beyân ettibu vasfile olan mevsûf

Valla sarfub bire ânun tulum gibi olub şişe

Sâmin buhl ve haseddir ki kavlühû Teâlâ: ⁷¹⁶ وَمَنْ يَخْلُ فَإِنَّمَا يَخْلُ عَنِ نَفْسِهِ

ve Kavlühû Teâlâ: ⁷¹⁷ وَمَنْ يَخْلُ فَإِنَّمَا يَخْلُ عَنِ نَفْسِهِ

Rubai[85b]

İşit buhl hased şeytan işidir

Ki dâim bunlar ânun cinsidir

Bu evsâfile mevsûf olsa her kim

Bugün şeytana ğâyet hoş kişidir.

Kavlühû Teâlâ: ⁷¹⁸ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِّن دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُّبِينًا

Tâsi' ucub ve kibrdir.

⁷¹² Şüphesiz cehennem o (sana uya)ların hepsinin, vaad olunan yeridir. Hicr 15/43.

⁷¹³ Fakat (o ölen kimse Kur'an'ı) yalanlayanlardan ve sapıklardan ise. Vâkıa 56/92.

⁷¹⁴ (Peygamber:) "Rabbim! Beni yalanlamalarına karşı bana yardım et." dedi. Mü'minun 23/39.

⁷¹⁵ Kim bir hata veya günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, elbette o, bir iftira (suçunu) ve apaçık bir günahı yüklenmiş olur. Nisa 4/112.

⁷¹⁶ Oysa kim cimrilik ederse, ancak kendisine cimrilik eder. Muhammed 47/38.

⁷¹⁷ Ehl-i Kitab'dan bir çoğu, (Kur'an'ın gelmesiyle) gerçek kendilerine apaçık belli olduktan sonra, içlerindeki kıskançlıktan dolayı, imanınızdan sonra sizi küfre döndürmeyi arzu ederler. Bakara 2/109.

⁷¹⁸ (İyi bilin ki) kim de Allah'ı bırakıp şeytanı (ve benzerlerini) dost edinir (onun hoşlandığı şeyleri yapar)sa gerçekten o apaçık bir ziyana uğramıştır. Nisa 4/119.

Rubai

Ve eğer ucub ve riyâ kibrile dâim

Olub erilsen âlemde kâim

Seninçün diyeler nâsın içinde

Yazık gir bi kez se bu ki behâyım

Kavlühû Teâlâ: ⁷¹⁹أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ deyû buyurmuşdur. Âşır ahlâkı zemimedir ki

kavlühû Teâlâ: ⁷²⁰إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

Rubai

Eğer ahlâkı zemimeyle mevsûf ola dâim

Koyuben husnile halkı hiyânetle ola kâim

Tehallkû deyûbdur Hakk ana inkâr edenlerden

Bin ola yüzbinden bir ola hoş halkile nâim

Kavlühû Teâlâ: ⁷²¹إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا deyû buyurmuşdur. Ve râ ru'yet Hakk'a işaretir.

Kavlühû Teâlâ: ⁷²²مَا كَذَّبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى fuâd müşâhede ve mükâşefe ma'denidir ki mahalli

ru'yetdir. Server-ü Enbiyâ sallallahü 'aleyhi vesellem makâm-ı ihsanı beyân eylediği vakt zevkin husûlüne işaretidir ki: “*e'l ihsân en ta'budallahe keenneke terâhu feinnehû yerâke/ İhsan, O'nu görüyormuş gibi Allah'a ibadet etmendir. Sen O'nu göremesen de O seni görmektedir*” demiştir.

Rubai

Buradur rü'yet-i Hakk'a iden tâlipleri vâsıl

Kelâm-ı Hakk fehm için ki maksûd oldurur asıl

Bu bâtın ilmüne zâhir ulum olmuş durur âlet

Ki zâhir u bâtın anlansa kamu tahsîl olur hâsıl

Kavlühû Teâlâ: ⁷²³هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ pes ru'yete müteallık bir dâire vad' edib nâzır manzur dâiresi ki insan [86a] olanların nazarları bu sekiz nazardan

⁷¹⁹ İşte bunlar hayvanlar gibidirler, hatta daha aşağı/daha şaşkındırlar. Araf 7/179.

⁷²⁰ Hayâsızlığın (serbest bırakılıp) mü'minler içinde yayılmasını arzu edenler için, gerçekten dünyada ve âhirette acıklı bir azap vardır. Nur 24/199.

⁷²¹ Hakikaten insan (lardan bir kısmı), gayet hırslı ve sabırsız olarak yaratılmış (tatminsiz bir hayata sahip)tir. Mearic 70/199.

⁷²² (Peygamber'in gözünün) gördüğünü kalb(i) yalanlamadı. Necm 53/11.

⁷²³ O (Allah); hem ilktir hem son (suz kalacak olan)dır. Zâhir'dir (varlığının delilleri açıktır). Bâtın'dır (zâtının hakikati gizlidir). O, her şeyi hakkıyla bilendir. Hadid 57/3.

ki dâire içindedir hâlidir ki zikr olunur. Pes nazar üç harfden mürekkebe olub melfûz olur. ‘Nun’ dır ‘za’ dır ‘ra’ dır ‘nun’ dır. Hicâbı nûrâniyesine işarettir ki,

724 نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِثْلِهَا فِيهَا مِصْبَاحٌ deyû buyurmuşdur. Za hicâbı zulmâniyesine işarettir. Hadisi kudsiyedir ki : *“İnnellahe haleka ’l-halka fi zulmetin, sümme raşşe aleyhim min nûrihi femen esabehu min zalike ’n-nûri ihtedâ vemen ahtaahû zalle/Allah mahlûkatı karanlıkta yarattı. Sonra nûruyla onu kapladı. Kim bu nura yönelirse hidâyete erer. Kim de onu yakalayamazsa karanlıkta kalır”*

Kavlühü Teâlâ: 725 فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا manasına işarettir. Ve râ ru’yeti hakka işarettir denilmişdi. 726 وَسُنَّوْهُمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ göstermesi zuhûr edib mâ raeytü şey’en illâ ve raeytü Allâh-u fihi sırrı eşkâra olub 727 إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ mefhumu üzere alâmeti kalb üzere olunur. Pes ı insânda akl var, rûh var, nefis var. Aklun taallukı maâş-ı ma’âde ahvâlin anlayub rûhuyla bedeni ta’mîr eylemek üzerine olub, rûhun taallukı nefsi bilmek, nefsün taallukı emre imtisâl, nehyinde ictinâb üzere olmadır. Kalbin taallukı rûhla nefsün mâbeyninde makâm-ı berzah vâkı’ ‘olmuşdur. Her kangısının ahkâmı gâlib olursa anun ahkâmın giyüb ana tâbi’ olur. Kemâ kâle ‘aleyhisselâm:

728 إِنْ فِي جَسَدِ ابْنِ آدَمَ لِمَضْغَةٍ إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ بِهَا سَائِرُ الْجَسَدِ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ بِهَا سَائِرُ الْجَسَدِ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ

Rubai

Âyine vuş kalbi celâliyle sâf
Ruh ile nefsi etmeyeler tende ihtilâf
Ruh latîfi akılla hoş eyle bir veriş
Ahkâmı ruha ver ki bu nefsi etmeye hilâf

Kaside Der Beyân-ı Esrârı Kalb [86b]

Senin kalbin ki hazîne-i esrâr
Talep eyle hazînededen her bâr
Sîneni rûşen eyle yoklukta

724 Allah, göklerin, yerin (herşeyin) nuru (nu, aydınlığı veren)dir. O’nun nurunun misali bir hücre içindeki (kuvvetli) bir lamba gibidir. Nur 24/35.

725 Muhakkak ki o, derin bir sapıklığa düşmüş (imandan çıkmış) olur. Nisa 4/136.

726 İleride onlara, gerek ufuklarda (dünya ülkelerinde/dış dünyalarında), gerek kendi içlerinde (ve iç dünyalarında) âyetlerimizi göstereceğiz. Fussilet 41/53.

727 Şüphesiz ki bu (zikredilenlerin hepsi)nde kalbi olan yahut hazır bulunup kulak veren kimse için elbette bir öğüt vardır. Kaf 50/37.

728 “Dikkat edin! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki, o iyi/doğru/düzgün olursa bütün vücut iyi/doğru/düzgün olur; o bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin! O, kalptir. Buharî, İman, 39.

Pes ‘ıyân ola‘aynuna ne ki var
Çün gönül mülkine nüzûl edesin
Kalmaya ‘aynında gıllu gubâr
Evvel dâirede aleyke ‘aynullah
Sana ‘ayne’l yakın ola devvâr
Tevhîd-i ‘ıyânî zuhûr eyleyip
Görünmeye hiç gayr kim deyyâr
Dedi Hakk tevhîdde kendü hısnı
Eylegıl tevhîd kalbine hısâr
Tevhidi kalpten eyledi tasdîk
Yârân-ı Habîbe eyledi fi’l-gâr
Tevhide erip dem ola Mansûr
Mî’râç ânun için olunmuştur dâr
Âlem-i ma’ninde ârif olanlar
Tevhîde erip ettiler şikâr
Tevhîd-i asla ermedi racîm
Hakk’dan baîd olup eyledi firâr
Tevhîd-i kalbe Muhyî irüşüp
Her an içinde eyler ol hezâr
Kâmusu fâni ve bekâ veçhi

Cümle mecbûr kendisi cebbâr ⁷²⁹ فَادْكُرُونِي اذْكُرْكُمْ deyû buyurmuşdur.

Pes Bârî Teâlâ esrâr-ı hazînesin vücûd-ı insanda kalbde defn eyleyip şol kimesneler kim tâlip râgıb olup kalbinin fethi için “*men talebe ve cedde vecede/Ciddi olarak arayan bulur*” mefhûmu üzere amel idüp kendi vücud şehrinde defn olmak gerektir ki define mâlik olup Hazret-i Hakk’ın hazînesinde olmayan meta’ ile muttasıf olup define mâlik oluna “*Edfin vücuduke fi ardi’l-hamûl Fema nebete mâlem yedfen vela yetimmü netâcuhu*”⁷³⁰ ile olsa bir çıkardığı ve ya bir cehhe defn eylemesin kordu kuş ekl edib zâyı’ olub netice zuhûr etmeyüb kendü Hakkıtatin ve numûnesin gösterüb izhâr edemez pes hazreti Hakk dahi esrârı [87a] hazreti esrâr-ı hazînesinin definesin cesed-i insanda anâsır-ı erba’a üzere varlık tılsımatıyla nefis kal’asının puthanesinde defn eyleyip asker-

⁷²⁹ O halde beni (ibadet ve itaatle) hatırlayın ki ben de sizi (sevap ve mağfiretle) anayım. Bakara 2/152.

⁷³⁰ Bedenini yerin bağırına defnet, Defnedilmeyen şey ortaya çıkmaz, zira ekilmeyen şeyin neticesi hâsıl olmaz.

i şeyâtin üzre havâle idüp nisyân gafletin yuları ile muhkem mukfel idüp hıfz eylemiştir. Şol kimesneler kim tâlib-i râğıb olup defninin fethi için lâzımdır ki pir nefesinden telkîn-i zıkr olunup yokluk dâiresine girip tedrîciyle esmâ-i ilâhiyye meşgul olup gice gündüz kıyâm sıyâm üzere rûhâniyyet-i âlem el verip varlık dâiresine düşüp Hazret-i Hakk'ın hazinesinde olmayan metâ ile muttasıf olup dergâh-ı Hakk'a nâz niyâz birle varmak gereksin ki muazzez mükerrem havâstan makbûl-i hazret olup esrârı hazînesine lâyıık olasin.

Rubai

Gelmiş dergâhına dört vasfile hazînende yok

Yokluğu hâcet dahî özr u günahım gerçi çok

Bu sıfatlar birle mevsûf oluben dâim Hakk'a

Sağaltub İblis her dem ururum bir nice ok

Öyle olsa zıkr olan dört havâs birle “Yokluk, hâcet, özür ve günah” Bu sıfatlarla mevsûf olup anâsır-ı erba'anın üzerine havâle olup varlık tılsımının yokluk dâiresin hezarân can-dil birleşeyrkılıp kalb nefis kal'asının puthanesinin fethi için kâbe kavseyn yed-i kudretiyle kabz-ı bast kılıp tevhîd peykâniyle rûhâniyet-i âlem el verip asker-i rûhaniye üzerine hücum ettirip seyf-i bismillâhirrahmanirrahim birle ⁷³¹ وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ

يَأْتِيَهُمُ الْيَقِينُ ⁷³² وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ mefhûmu üzere yürüyüp asker-i şeyâtın tamam münhezim idüp nisyân gafletinin yerlerin yokluk [87b] miftâhiyla riyâzet ve mücâhede dendânıyla ahlâk-ı zemîme veef'âl-i kabîha yerlerin soyup gönül gözü açılıb safâ-yı kalbi tahsîl idüb esrâr-ı ilahîye mâlik olup her şeyinün Hakkîkatin anlayub ve her şahsın kendü dâiresinden kendüyi temâşâ idüb agızsız gülüb ve gözsüz görüp ve başsız ayaksız oturdığın yerden on sekiz bin âleme sefer idüb seyr-i sülûk idersin.

Kaside Der-Beyân-ı Sülûk Zıkr Olur

Aceptdir bî-dehâmı hande idersin

Ki nâdîde durub seyre gidersin

Sefer idub oturub bî-ser u pâ

Çıkub eflâki ser ta ser gezersin

İrem deyü Hüdâ'nun kudretine

Dokuz çarhı gezib bir bir elersin

⁷³¹ Baskı ve şiddet kalmayınca ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Enfal 8/39.

⁷³² Allah uğrunda hakkıyla cihad edin. Hacc 22/78.

Dü ‘âlem nakşının rengin her ân
Gönül levhinde sahk idüp ezersin
‘*Ve nahnu akrabu*’ deyûb durur Hakk
Felekde isteyûb kande sezersin
Virûb ahkâm-ı ruha, bul fütûhu
Uyarsan nefsine süfle inersin
Vücûdun şehrini seyr eyledikce
Hayâlin nakş idûb rûha bezersin
Îrüb kalbine ilhâm-ı ilâhî
Me‘âni dürlerin bir bir delersin
Nasîb ola deyü keşf-i ilâhî
Bu kalb âyinesin döner silersin
Silip âyinen olmadan mücellâ
Görem diyû nigârı hoş urasın
Nazar kıldıkça hüsn-i perteviye
Visâl-i ka’besine diş bilersin
Visâle ircek zevkinden ânun
Yirû gök nüh felek içre dolarsın
Makâm-ı cem‘a irdünde demâ-dem
Tazarru kıluben vuslat dilersin **[88a]**
Bu zevk içre kaluben mest-i hayrân
Visâle irecek gayrı nidersin
Gecüben mâsivâdan yoksa Hakk’ı
Bi gördün müki sen ânı seversin
Tavaf köyünü sa’y eyledikce
Safâ û Merve Hakk’ı hoş bilirsin
Top idub başını çevgân-ı ‘aşka
Girûb meydana merdâne çalarsın
Tamam oldukda haccın tanrı Hakkı
Veda’ haccı idub durmaz dönersin
Alub feyzin bu Muhyî Bâyezîdin
Gönül levhinde mahfûzî çizersin
Pes kalb içün iki dâire vad’ ettik

Biri tahsis için hazarâtı hamse üzere

Ve ânun dahi içinde hazarâtı

Hamse dâiresi zikr olunur.

Ve bir dâire yedi tûr üzere

Zikr olunur ki Kavlühü Teâlâ: ⁷³³وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا

deyû buyurmuşdur. Allahul Bâkî. [88b]

[89a]

⁷³³ Hâlbuki O, sizi türlü türlü hallere koyarak yarattı. Nuh 71/14.

[89b]

“el-Kalbü, levhun münakkaşun nukûşuhû el-aklü ve’l-ma’rifetü, ve’l-îmânü ve’l-yakînü/, Kalp nakışlı bir levhadır. Onun nakışları ‘akıl, ma’rifet, iman, yakındir.”
Kavlühü Teâlâ: ⁷³⁴ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ deyû buyurmuşdur.

Rubai

Yakîn ehli durur zühde salâhâbil olan mâil
Şeriatle tarikatten Hakikat ilmine kâbil
Olurlar mârifet ehli irerler ‘ayn-ı tahkîke
Hicâbı ref olup asla değıl şey anlara hâil.

Pes mahcûbiyet bize nisbettir. Hazret-i Hakk’ı müşâhede eylemekte hazret-i Hakk, hicaptan hudutdan münezzehtir. Kemâ kâle aleyhisselâm, “inne lillahe seb’ine elfe hicâbin min nûrin ve zulmetin. Lev keşefehâ le-ihrakatsübühâtı vechihi ma inteha

⁷³⁴ Sana (gelmesi) kesin olan (ölüm) gelinceye kadar da Rabbine ibadet (ve bütün emirlerine itaat) et. Hicr 15/99.

ileyhi basarûhu min halkıhı/Allah'ın nûr ve zulmetten oluşan yedi bin perdesi vardır. Şayet onu kaldırsaydı mahlûkatından ona ulaşan bütün gözleri veçinin aydınlığı yakardı.” deyü buyurmuştur. Pes her hicâb bir mertebedir merâtib-i Hakk'da ve her mertebe bir âlemdir ki yetmiş bin âlemdir. Bu iki âlemde müdrektir ki nûrle zulmettir. Kavlühû Taâla: ⁷³⁵ لُحْمُ اللَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ

rûhaniyyete, zulmet âlem-i cismâniyyete işaretidir. İnsan bu ikiden mürekkep olup bunca bin hicâblamahcûb olup gezer, kendü kendüden haberi yok.

Rubai

Hicâb nûr-ı zulmetten zuhûrun anla insânun
Nazarı ibretle kıldınsa bilirsün sırrın esmânun
Sıfat esmâ yönündendir, Hakk'ın zâtınefm itmek
Tefekkür-i zât-ıHakk iden bilmez aslın eşyânun

Beyt

Eşyâ eğer sad-est ve ger sâd-hezâr piş
Cümle yek est çünbi Hakkîkat-i nazar koni⁷³⁶
Pes senün zâtın ki vardır
Zâtı Hakkın mazharı vâkı' olmuşdur.

Kıt'a

Bu zâtın zâtı Hakkın mazharıdır
Sende göründü kamu esmâ sıfât [90a]
Sıfâtı esmâ yönünden fehm olur Hakk
Bilürsen zâtı buldun sende biz zât

Hadis-i Kudsîdir ki: “*El-İnsânüsırrî ve sırrı sıfâtî ve sıfatî lâ-yenfekkü an zâtîazze ve celle/İnsan benim sırrımdır. Sıfatımın sırrı ve sıfatım zatımdan ayrılamaz.*” deyü buyurmuşdur.

Beyt

Sıfatı zâtın ne aynıdır ne ğayrı
Görürsen eğer Hüdâ kıldıysa yâri

Madem ki senün senlüğün sendedururken sen seni iz'an edemezsin. Pes say' edüb seni senden gideri gör ki kavlühû Teâlâ:

⁷³⁵ Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur. En'am 6/1.

⁷³⁶ Eşyâ yüz de olsa yüz bin den fazla da olsa, hepsi aynıdır, eğer hakikatle bakacak olursan.

⁷³⁷ وَهُوَ مَعَكُمْ أَيَّنَ مَا كُنْتُمْ ve dahi ⁷³⁸ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ deyû buyurmuşdur.

Bejt

Senin senlüğünü senden gidersen

Görürdün sende imiş sütire bâri

Şonlar kim mürşidi kâmil hizmetine ermişlerdir kendü varlıkların yuyub fenâyı mutlaka erib hicâbların gidermişlerdir.

Kaside Der Beyân-ı Ref'ı Hicâb

Hicâbı ref' olan 'âşık değil mi

Hakk'a 'âşık olan sâdık değil mi

Temiz etse vücûdun masivâdan

Tecellî-i Hakk'a ol lâyük değil mi

İçen hikmet şarabımezelden

Ledün ilminde ol hâzık değil mi

Elest ilinde nûş iden piyâle

Ebed mülkinde pes âyük değil mi

Hakk'ı Hakk anlayup Hakk'ı görenler

Bilip fark eyleyen fârik değil mi

İren tevhîd-i 'ayn içre visâle

Bu tevhîde iren fâyık değil mi

Adın insan durur ger nâtık isen

Hakk'ı zikr eyleyen nâtık değil mi

Hakkîkat bahrinin ser çeşmesinden

İçüb zevk itmemek yazık değil mi

Adın insan durur ger nâtık isen

Hakkı zikr eyleyen nâtık değil mi

Temiz olmayup mahcûb olanlar

Şeyâtın olara lâhık değil mi

Bu dünya mezra'a âhiret için

Eken biçer güzel âzık değil mi [90b]

⁷³⁷ Nerede olsanız sizinle beraberdir. Hadid 57/4.

⁷³⁸ Çünkü ilimizle) biz ona şahdamarından (kendisinden) daha yakınız. Kaf 50/16.

Bu Muhyî levh-i mahfûzundan evvel
Hakk'ın ilminde pes sâyık değil mi

Kavlühü Teâlâ: ⁷³⁹ وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ deyû buyurmuşdur. A'yânı sâbite ma'nâsına işârettir ki her şahsun isti'dâdına göre ezeli ezelde hisse ki konulmuşdur ol mukadderi tecelliyâtı ilâhi zuhûr eder Allahu'd dâim.

Beyt

Tûra mahsûs olmadı Hakk'ın tecellîsi hemân
Her vücûda kim tecellî kılsa tûr olur olan

Pes nazarı Hakîkate ermek gereksin ki âyine-i ma'nâ yüzünden aynın ıyâna mübeddel olub basiret üzere oluna.

Rubai

Ger basiret kesb edib Hakkı bilüb gördünse sen
Senlüklüden sen geçüb ğayra dimezsın sen ve ben
Nebde' edib benlik vücûdi ru'yete vermez mecâl
Ger riyâzat eyleyüb örtünmeyince cân ve ten

Hadisi kudsidir ki kâlellahu Teâlâ bilsen eyleye “*ma takarrabe ileyye'l-mukarrabûn bi misli edâ-yı mafteraztü aleyhim vela yezalü 'l-abdü yetekarrabehu ileyye binnevafile hatta ehabbani ve ahbaptuhu fe iza ehbebtuhu küntü lehu sem'an ve başaran ve bi yesmeu ve bi yubsıru ve bi yebtısuve bi yemşı*” ⁷⁴⁰ esrârınun mazharı olub her şey'e nazar eyledikçe evvel emirde hazreti Hakkı ve ol cevvdı mutlakı müşâhede eyleyüb ba'dehü eşyâya nazar eyler olursun. Pes ru'yete müteallık nâzır manzur dâiresi ki denilmişdi. Sekis dâiredir ki insan olanların nazarlarıbu sekiz dâireden hâli değildir ki asıl üzere zikr olunur. Allahul basîr. [91a]

⁷³⁹ (İman, ibadet ve hayır) yarışlarında öne geçenler (e gelince). Vakıa 56/10.

⁷⁴⁰ مَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُجِبَّهُ فَإِذَا أَحْبَبْتَهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا Kulum bana nafîle ibadetlerle yaklaşmaya devam eder. Taki ben onu severim. Onu sevince de benimle duyacağı kulağı olurum. Benimle göreceği gözü olurum. Benimle tutacağı eli olurum.

[91b]

Der Beyân-ı Ehli Sûret

Ehl-i sûrettir şular kim özünü gökçek bûzer
 Kürb idüp her sözünü tescilleyen ipe düzer
 Tâc u hırka giyüben şeyh-i kibârım diyüben
 Hîle birle gönlünalır kim de kim dünya sezer
 Pes muhabbet gösterip medh eyler anu eyle kim
 Ol dahî gerçek sanup gönderir ana nice zer
 Maksûd âlemden murad geçinmeysel deyüben
 Ma'nâ yüzünden geçinüb eyler ol dünden gezer
 Ekl ve şürb için ki ta'bir eylemiş şeklini ol
 Çalabı dünya için her ân nice bin hayalle durur
 Şol tasavvuf sözlerin ezberleyüben nakl eder
 Mekk u hile giyse senün ağız bağın çizer

Mâ'rifettenşol kadar söyler işidenleranu
Mürşid-i kâmil sanup taliplere olmuşpezir
Şeytanın ilminde mâhir oluben her vechile
Gönül ağrıtmaz ânun bir vechile vermez keder
Sureti Hakk'da özü İblis vakt olup gezer
Hubb-i dünyayla ol dinin mahv idüp bozar
Mekr eydüğün bilmeyüb uğrar bu dünya mekrine
Mekr idüğün bilmeyüp uğradı dünya mekrine
Âhiri gam-tâş ânun bağrını muhkem ezer
Kutb-ı âlemdir deyü şeyhi olur durmaz gezer
Gicesi kâim durur gündüz sıyâm üzre deyüp
Hem harama meyl yok derler acı suyun süzer
Her ne işlersen kalur yânunda sanma sen anu
Pes ne işlersen kirâmen kâtibin yazıp çizer
Muhyî dünya hubbüne meyl eyleyen adam değil
Belki hayvandan adall şeytan dahî andan beter

Mesnevi

Sûret bi sûret bi haddi ğayb
Za âyine-i dil tâf et ber Musa za ceyb
Ger çe ân sûret nekunced der felek
Ne be arşu ferşu derya u semek
Zân ki mahdûd est u ma'dûd est ân
Âyine-yi dil ra nabâşed hod bidân
Ân sefa-yı âyine vâsf-ı dilest
Suret bî minteha ra gâbilest [92a] âyine-i ma'nî ki kalp gözüdür, ma'nînün aks
kabul eyler.

Beyt

*Nazar der çeşm-i hûbân farz-ı 'aynest
Ki rûşen mi nüümâyed aks-i maksûd⁷⁴¹*

⁷⁴¹ İyilerin gözlerine bakmak farzdır. Çünkü maksûdu açığa çıkarır

Beyt

Maksûdu cihânsın bula bildünse maksad

Âyine-i cânsın sile bildünse pası

Kemâ kâle aleyhisselâm ‘*raeytü rabbi fi ahseni sûretün*’ ve kâle aleyhisselâm ‘*halaka âdeme ala sûretihi*’ hadisi kudsidir: “*İnne fi ’l-cesedi ’l-insâni kalben vefi ’l-kalbi fuâden ve fi ’l-fuâdi damîran ve fi ’d-damîri sirran ve fi ’s-sırrı ene*” deyû buyurmuşdur. Pes insana enâniyet veren ol ene sırrıdır ki anâsırın ictimâından kopar.

Beyt

Anâsır aslı hâk ateş havâ âb

Senün aslıdır anla iş bu çâri

Amma hâkü hâki diğrest ki ⁷⁴² وَأَشْرَقَتْ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا

Ve âbü âb diğrest ki ⁷⁴³ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ

Ve ateşü ateş diğrest ⁷⁴⁴ جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا ust ve hevâ-yı hevâ diger est kilâ tüsebbihu’r îha fe innehâ min nefsi’r rahmâni beyân ust nefsi ki vücûdu insanda tesmiye olunur. Nefsi Rahmandan ibârettir, kitâbet olunur olsa ikisi bir harf bir şekl vâkı’ olur. Nitekim ehli la’net buyurur; ‘*nefsüş şey’i vücûda yuuz/ her şeyin vücûdi Hakk vücûd ile mevcûd olduğu*’ ecilden nefsi hû itlak olunur. Hakk celle ve alâ hadîsi kudsîsinde buyurmuşdur ki ‘*men zekerani fi nefsi zekertehü fi nefsi/Kim beni kendisi zikrederse ben de onu kendim zikrederim.*’

Rubai [92b]

Çün nefesle nefsi vüçûdunda pîç pîç⁷⁴⁵

Sabitdir anları duyasın kılma hîç hîç

Rabbinde bil tecellîyi nefes nefsiindir

Nefsünle rabbini bil can şarâbın iç

Kavlühü Teâlâ: ⁷⁴⁶ وَتَفَخَّتْ فِيهِ مِنْ رُوجِي deyû buyurmuşdur. Pes insanın iki haysiyeti olub biri melekîyyeti haysiyeti, biri beşerîyyeti haysiyeti. melekîyyeti haysiyeti rûhâniyet iktidâ eyler. kemâ kâle İsâ aleyhisselâm: “*Men yelice melekûtu’s-semâvâti ve ’l-arzi men lem yuled merrateyni*” deyû buyurmuşdur. Allahu’l vâhid.

⁷⁴² Yer, Rabbinin nuruyla parlayacak. Zümer 39/69.

⁷⁴³ Arş’ı su (dan ibaret olan kâinat) üzerinde (her şeyi kuşatmış) iken. Hud 11/7.

⁷⁴⁴ Size yeşil ağaçtan ateş çıkaran O’dur. Yasin 36/80.

⁷⁴⁵ Pîç pîç: Karışık, karışık.

⁷⁴⁶ Onu (insan şeklinde) tasarlayıp da ruhumdan üflediğim. Hicr 15/29.

Rubai

Şol kim ikinci kez doğuben ‘âleme gelen

Pes pîr-i pendle yuyuben cehlîni silen

İlm-i ilâhî birle sülûk eyleyüb müdâm

Nefsin anlayup odur Rabbin bilen

Biri dahi beşeriyeti haysiyetidir ki nefsâniyet iktâ eyler. Ârif oldur ki beşeriyet içinde mülkiyet tahsil eyleye.

Rubai

Nefs ejderdir cismde heft-ser

Nefse uyarsın bu cismün ey püser

Nefs-mahz olup helâk eyler seni

Uymayan gezer hıyânı serteser

Pes beşerün ekser harfî şerdür. Şerri beşerden fark iden şu ‘bâ’ nun noktasıdır ki emirül-mü’minin Alî keremullahu veçhe: *‘Ene’n-noktatü elleî tahtel-bâ/Ben ‘bâ’nın altındaki noktayım’* diyü buyurmuşdur.

Beyt

Tahte dil ma’mûr şedde bâm ez hevâ

Birdi er Rahmâni alel arşistevâ

Pes arş sıfatı rahmâniyet istevâsının mahalli zuhûri vâki’ olduğu gibi âlemi safrâda kalb dahi rûhâniyet istevâsının mahalli zuhûri vâkı’ olmuşdur. Âlemi kibriyâda kâlellahu Teâlâ bilisânin benîhi *‘Mâ vesianî ardî vela semâi velâkin vesiani kalbu abdi’l-mü’mini’t-takiyyi’n-nakiy/Yerlere göklere sığmadım fakat pak ve muttaki mü’min kulumun kalbine sığdım’* demişdir.

Beyt [93a]

Ger çe ân der cihan nemî gencî

Der dil-i teng men vatan dârî

Pes ced ve cehd ve sa’y edib edib beşeriyetin haysiyeti mahv edib melekiyyet tahsil eyleyüb kalbi mücellâ eylemek gereksin ki ve bi yubsıru ve bi yesmeu ve bi yentıku hadisinün mazharı vâkı’ olasın.

Beyt

Ve bi yubsıru ve bi yesmeu kelâmı çün zuhûr etti

Gözüm görür dilim söyler Hakkın sun’î benim nemedir

Mesnevi

Her kesi endâze-yi rûşen dilî
Ğayb ra bînend bigadri saygalî
Her ki saygal bîş kerd û bîş dîd
Pîşter âmed berû sûret pedîd⁷⁴⁷

Ol vaktin görün ol gösteren olmuş olur zirâ senin senliğin senden gidüb mudmahil olursun.

Kıt'a

Gösterir görünmez asla görmeyenler gördiler
Her gören hem gösteren her şeyde dîdem kendüsi
Bu makâmı cem'dır kim zâhir olsa bin nefis
Giderir kendün kalur zevkile şoldem kendüsi

Pes bu mertebeye makâmı cem'a derler şonlar kim kendü varlıkların mahv edib fenâyı mutlaka erib bu zevkin husûlune mazhar olub makâmı cem'a ermişlerdir ki denilür.

Beyt

Cem'ın ki makâmında câmi' oluben mansûr
Cem' etti o dem aklın ğâyette zekâsından

Kemâ kâle aleyhisselâtü vesselâm lî maallahi vaktün lâ yesġî fihi melkûn mukarrebün velâ mürselün.

Beyt

Lî maallahi sırrıdır her kimde eylerse zuhûr
Sun'uma mürsel-i melek illâ pes andım kendüsi

Nitekim serveri enbiyâ sallahu aleyhi veselleme makâmı cem'a erdikde kul ya'nî Ya Rahman! [93b] deyüb kesret âlemi el verdikde, “*erihnî yâ Bilâl*” deyû buyurmuşlardır.

Beyt

Nur-ı dil ra nur-ı Hakk nüzeyyin bud
Ma'na-yı nur i'lm-i nur âyn bud

Kavlühü Teâlâ: ⁷⁴⁸ *وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُّورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ*⁷⁴⁸ olvakt her ne denilse makbuldür.

⁷⁴⁷ (Herkes gönlünün aydınlığı ve cilâsı nispetinde gaybı görür. Kim gönlünü daha fazla cilâladı ise daha ziyade görür... ona daha fazla suretler görünür.)

⁷⁴⁸ Onun (zeytinin parlak) yağı, kendisine bir ateş değmese bile neredeyse ışık verir. (Bu da) nur üzerine nurdur (ışığı pırıl pırıl aydınlıktır). Allah dilediği (layık gördüğü) kimseyi nuruna kavuşturur. Nur 24/35.

Kıt'a

Zehî 'âşık ki maşûkdur peykinde
O demde her ne dirse ola ma'zur
İren cem'in makâmına pes ol ân
Bir olur anda pes nâzırla manzur

Nitekim bazı ana birden sâdır olubdurur. *Cübbemin içinde ondan başka bir şey yoktur*' ve dahi 'ما أعظم شأنی /Şânım ne yücedir' deyû buyurmuşdur. Kâle'l ârifüne men arefe Allâhu külli lisânehü ve kâlel âşıküne men arefe Allahu tâala lisânehu. Pes bu ekvân ki vardır tecelliyâtı ilâhi vâkı' olmuşdur her şahsın meyl ve muhabbeti neyse ol yüzden tecelli edib ânun ma'budî olmuş olur. Kavlühü Teâlâ deyû buyurmuşdur. Zirâ ki gönül verib anunla müfid olmuş olursan kuya hod ârif katında küfr mertebesindedir nitekim denilür.

Beyt

Olursan kîl ucıyla mukayyed
Ederler ol kalile seni bir dâr
Kavlühü Teâlâ: ⁷⁴⁹وَوَقَّيْتُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

Beyt

Bir zerre denlü hayr eden ânı görür hem
Şer işleyen o denlü gerek bula ru'yeti
Kavlühü Teâlâ: . uyurmuşdurb deyû ⁷⁵⁰فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ هُوَ مَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ
zirâ ol gönül verdüğün şey sana ğaflet verib [94a] seni hazretten beîd eyledi.

Mesnevi

Çist dünya ez Hüdâ gafil beden
Nî temâş ve negre ve ferzend ve zen

Beyt

Değildir anla dünya simiyle zer

⁷⁴⁹ Ve hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın herkese (dünyada) kazandığının karşılığı tastamam ödendiği zaman, artık (Kur'an'dan/ilâhî buyruklardan yüz çevirenlerin halleri) nasıl olacak (bir düşünseler)? Al-i İmran 3/25.

⁷⁵⁰ Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlese onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlese onun cezasını görecektir. Zilzal 99/7-8.

Ânunla fahr edenler oldu epter
Azizi ismine mazhardır ânunçün
Anunladır nizâmı âlem hayr u şer
Gezer elden ele evlâ bi vefâdır
Ana gönül verene demekle ar
Gönül bir hûba ver kim gece gündüz
Seninle ola gönlün sen ana ver

Pes aşk ki irâdeti Hakkdır. Şonlar kim irâdeti Hakk'a mazhar düşüb âşık olub ba'dehu ma'sûk olub mahbub hazreti oldılar. Bu sebebden merâtibi külliye kat' eylediler.

Kıt'a

Pes 'âşık kendüdür 'aşkı irâdetdür mâ'sûka
Verir kudreti zuhûr ider, görünür pes yed-i beyzâ
Bugün vâdi-i hayretde menem Musa gibi hayran
İner baranleyın her an bu abde menle selvâ
Şerîatle tarîkatdan Hakkîkat sırrınanlayub
Bu üçün cem'iyle hem yemişün seker-i helvâ

Kıt'a

Ger ehl-i zevksin bu sözlerimden
İşidicek gelür sana da hâlet
Ve ger hisse almayup zevk itmezisen
Yarınki gün sana yok istirahat
Bu tertîbin Usûlün bilmez illâ
Bilüp Hakk'ı da kesb eyler velâyet
Velâyet kesbidir vebî değildir
Be kesbin varsa buldun hidâyet

Pes mertebeyi velâyete ermek gereksin ki men arefe nefsehu bil ubûdiyyeti fekad arefe Rabbehu bil rubûbiyyeti esrârın iz'an idesinân âna der vakt-i goften rahmetest dânenabî vakt goften bağest [94b]

Kaside Der Beyân-ı Goften Tevhid

Ger ene'l-Hakk didüğüm Mansûr işitseydi divân
Dâr idüb fetvâ virüb katlûme virmezdi emân
Bu vücûdum şehrini kül idüb ihrâk etmege
Yakdum uş bu varlığum gülü küle döndi hemân

Savurup külüm göğe külden işitmeğiçün cevâb
Çagırub dirüm ‘enel-Hakk’ işte pîr u civân
Erişüb bahr-i muhîte nakş olup âb u hevâ
Okunur ‘innî eneallah’ âyetî pes ol zamân
Cûş idüb bahr-i muhît etdi ihâta cüz’i küll
Cüz’i küle irişüb külde bu cüz oldı nihân
‘Li-mea’ sırrudur sırrımda çün etdi zuhûr
Kâle geldi hâlini söyler zarûri bu lisân
Kâl ile fehm idemezsün ‘li-me‘allah’ sırrını
Ehl-i ‘aşka ‘arz idüb zevküm eylerün beyân
‘Li-meallah’ sırrı pes lâyük değıldür herkese
Olsa pes feryâd idüb ney gibi eylerdi figân
Âşıkun ma‘şûkı vaslından ger eserr-i sırr haber
Virdüğü ancak sana zevki durur ‘aşkdan nişân
Nicesi zevk idesin ‘aşkdan sen âgâh olmadan
Nûn-ı unsurla nübüvvet nûnı bulmamış Kur’ân
Nûn unsur-ı fer‘idür aslı nübüvvet nûnîdür
Fer‘ asla iricek cânın eyler pes revân
Her ki zevke irmege cânını kurbân itmedi
Issı itmez yarın anda ana olur çün ziyân
Âlem-i vahdetde huşyâr oluban hayrân-ı mest
Kılmazam hergiz nazar ‘arz olsa pes çü cinân
Her neye kılsam nazar sırr-ı ilahi feth olub
Sâlik olan Hakk’ı ‘âlemden görüb okur ‘ıyân
Ayn-ı ‘âlemden nazar kıldım bu ‘âlem mülkine
Görirem Hakk’ı mu‘ayyen görmezem gayrı bir ân
Niçe yüz bin ‘âlemi bir ân içünde seyr edüb
Geldim işbudem desem şekk eyleyüb etme gümân
Gayrı gören ‘âlemi pes mâsivâdan seyr idüb
Görünür elvân-ı nakşile ana işbu cihân
Pes gitâ olup bu ‘âlemi nakş idüb bir bende
Rıf’at u ‘izzetden urmuşdur dehânına inân
İ‘tibârâtıyla dolmuş gördüğü gayr-ı hüdü

And içem olmam hanîs gerçektürür vallah inân
Pes tabîatı kullanub şeytâna olanlar karîn
Nâra bile dâhil olur ana kûl olup uyan
Lutf idüb gel gündüzün fehm eylegil aslın nedir
Ölmeden evvel ölüben duta gör anda mekân
Sa'y idüb gör işbu 'ömrün mâyesi elde iken
Pes hevâ-yı nefisle erişmeden ana hazân
Nûr-ı hikmetdedi cu'a, fehm idegör enbiyâı
Dutub emrini olagördi imâsında cuân
Menzil uzakdur yırağ et nefis kalmaya geri
Hem salât-ı savm ile bunda bugöz muhkem por ân
Pîre teslim eyleyüb kendi özin çık aradan
Yârâğolmadan seni men' etmiye ol kavm-i cân
Muhyî dedinse 'ene'l-Hakk' dime 'el-Hakku ene'
Sâdik olmaz bu lisânı söyler olsa her zebân
Gel 'enel-Hakk' sırrını 'ney'den işit dedüm sana
Kim durur bana mu'âriz eldedir işte sinân
Hakk'a tefvîz eyleyüb kendü özüm gelsün berü
Sefy-i bismillah ile kimdür bana karşı durân
Sırrını fâş eyleme ketm-i ademden vir haber
Hâli kâl etdün sakın sır virmesin açma dehân
Şol habibün hubbuna bu bendenün zevkin müdâm

Rubai

Dil mahzeni aşk ve mâden esrârest
Der bâğ vücûd dilmegil bi hârest
Maksûd-ı himem dilest şek nist ve lîk
Ta dil-i biyânîd derd-i dil besyârest

Pes âyineî vücûd mümkün kâbil aksi hakikat olmaz eyle olsa mümkün vâcibi yenice
görüb anlayabilür mekru inâyeti ilâhi birle âyine-i ma'nâ yüzinden

‘فَانظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ’ *“Allah’ın rahmetinin eserlerine bir bak.”*⁷⁵¹ nazarıyla nazar eyleyub ol vakt gönül hayret bula. Âlem-i Celâl’de müstağrak ve rûh mükâşefe-i cemâlde ola. ‘*men arafellahe ğuriga fi bahri ’l-husni ve surûri ’s-sırrı/Kim Allah’ı bilirse hüüzün denizine ve sırrın sevincine gark olur*’ müşâhedesiyle zât-ı Hakk mâsivâdan bî şuur olup ‘*men ênese billahi istevhaşa gayrullahi/Allah ile ünsiyet eden diğere şeylere karşı sertleşir*’ esrârı zuhûr idüp ‘*ve bî yubsıru ve bî-yentuku/benimle görür benimle konuşur*’ hadisinin mazharı olunur. Kemâ kâle aleyhisselatu vesselam: “*Raeytü rabbi bi-kalbî vemâ raeytü bi-aynî/Rabbimi kalbimle gördüm, baş gözümle değil*” deyû buyurmuşdur. Hazret-i Aişe’den radiyallahu anhâ mervîdir ki surûr-ı enbiyâya rabbini gördün mü deyü suâl eyledikte ‘*nûrun ennî lâ erahu/o bir nurdur, ben onu göremem*’ deyü buyurdu. [95b] Emiru’l-Mü’minin Ömer Radiyallahu anh: ‘*raâ kalbî rabbî/kalbimle rabbimim gördüm*’. Ve kale emiru’l-Mü’minin Ali radiyallahu anh kerremallahu vecheh: “*izâ ’ssahha ’t-Tecellî fe ’l-kalbü ve ’l-aynü vâhidün/Tecellî sahîh olduğunda kalp ve göz bir olur.*”

Rubai

Tecellî ger sahîh olsa bir olur kalbi ve ‘aynı
Mübarek olsun imdi pes giderdin nokta-i ğaynı
Gıtabdır nokta pes ğayna kulûbun kıl nazar ‘ayna
Bu kalbin sana âyine gör anla iş bu kevniiyeti

Ve Hoca Cüneyd rahmetullahi aleyh köft: ‘*Ene münzü ısrîne seneten beyne vecdin ve fekad vecedtü rabbî fegadtü kalbî ve izâ vecedtü kalbî fekadattü rabbî*’⁷⁵² Kemâ kâle aleyhisselâtu vesselâm: *هَذَا الْقَمَرُ لَيْلَةَ الْبَدْرِ سَتَرُونَ رَبِّكُمْ إِنَّكُمْ* deyü buyurmuşdur. ‘*Seteravnellahe/Allah’ı göreceksiniz*’ demedi. ‘*seteravne rabbeküm/ rabbinizi göreceksiniz*’ dedi. Pes ne kadar lafız ‘rabbü’ne gelse âyette hadiste hicâb-ı zât’dır ki rububiyyeti haysiyetine işaretdür. “*Hıcebü ’z-zâtbi ’s-sıfât ve hıcebu ’s-sıfât bi ’l-ef’âl/Zatın perdesi sıfatlarla, sıfatların perdesi ise fiillerle olur.*” Pes bî hicâb hazret-i Hakk’ı görmek mümkün değildir. Rububiyyeti haysiyetinden görünür. Surûr-ı enbiyâ sallallâhu‘aleyhi vesellem ‘*nûrun ennî lâ erahu/o bir nurdur ben onu göremem*’ deyü

⁷⁵¹ Rum 30/50

⁷⁵² Yirmi senedir ayıklık ve vecd halî arasındayım. Ne zaman rabbimi bulsam kalbimi kaybettim, nezaman da kalbimi bulsam rabbimi kaybettim.

buyurmuştur. Pes Bâri Teâlâ Hazret-i ‘Nûr-ı mahz’ dır. Şöyle ki tarfetü’l-ayn içre hicâb mürtefi’ olaydı ‘nûr-ı ahadiyyet’ külliyyen eşyâyı mütelâşî idüp mahv edeydi.

Rubai

Zimen bişnev hadîs-i len terânî
Bekûyem râst bâ tu ger bedânî⁷⁵³
Der dide-i tû-yi ve dîde em tû
Vez dîde meşu ki dîde em tû
Der her çe neki ku nem turâmî bîm
Sübhânellâh meğer tû-yi dîde men⁷⁵⁴

Kadide Der Beyân-ı Âyine-i Ma’nâ

Sanma dide menem dide ki yârî
Temâşâyile sayd ettim nigâri
Ânun veçhi ki her şeyden mu‘ayyen
Görünür bana ânun gül-i zârî [96a]
Görünmez gösterir müşekkel acib sır
Görürüm cümle şeyde kendü vâri
Sana senden yakîn sen göremezsın
Görem dersin gider bu i’tibarı
“*ve nahnu akrab*” deyûp durur Hakk
Kelâm-ı Hakk’ı fehm et tut bu kârı
Sana “*vallahu meaküm*” dedi hazret
Lisânı- hamd üzre oldı cârî
“*ve üfevvizu emri*” di ilellah
Gider gitsün bu cüz’i ihtiyari
Senin senliğini senden gidersin
Görürdün sendeymiş zât-ı bâri
Sıfât-ı zâtın ne ‘aynıdır ne gayri

⁷⁵³ Benden “lenterânî (beni göremezsın)” hadîsini dinle. Eğer anlarsan sana doğruyu söyleyeyim.

⁷⁵⁴ Gözde olan Sensin, gözüm hem Sensin

Gözden gitme ki gözüm Sensin

Baktığım her şeyde Seni görürüm

Subhânallâh meğer Sensin benim gözüm

Görürsün ger hudâ kaldıysa yârî
Demiştir Hakk Rasûlü ‘*mâ arafnâke*’
Ko zâtın sen sıfatın anla bârî
Göre mansûr erip tevhîd-i zâtına
‘*Ene’l-Hakk*’ dedi ol dem kıldı zârî
Niçün demeye ol demde ‘ene’l-Hakk’
‘*Ene’l-Hakk*’ ile buldı iştihârî
Cemâl-i cilvesinde mest u hayrân
Ebed ayılmaz ânun pes humârı
Anı berdâr idüp âyinde ol ân
Ki mi’râç etdi gündüzüne dârı
Yakup savurdular külün havaya
Küli güle erip etdi şikâri
Bil ‘âşık sırr-ı yârî itmez ihfâ
Özün ihrâk ederse şevk-i nârı
Bu zevkin sırrına mazhar düşersen
Ayağın tozunun olam gubarı
Bu Muhyî-i Bâyezid’in ma’nisiyle
Düşüp bir bahre yokdur hiç kenarı
O bahrin mevç olup evce erip
Olalıdan nokta sırrı kalbe cârî
Gehi mest gehi ayuk ki oyuk
Eser yel gibi yokdur hiç kararı
Fenâ fillah oluben bu fenâdan
Taayyin-i mahv olubtur ızdırarı
Ta‘ayyün ehli olmaz ehl-i irfân
Olarak nûr-ı Hakkdır iftihârı [96b]

Rubai

Hasen ru-yi yârândır çeşmi est
Ger bedânî aynı sırrı kibriyâst
Çeşmi sırrı bu elucbu dan ay nîser
Ger Hakîkati nigerî nuru hüdâst

Âyine-i sûretin ki bâş gözdür ve âyine-i ma'nâ ki gönül gözüdür sûreti ma'niden münfekk olmaz nitekim denilmiştir.

Ferd

Ber sûret-i hod dâim zâtı aşkı hemî bâzem
Zirâ ki Hakkı mutlak ez sûreti Hakkın nist

Diğer

Sûret ki bestma'nâma'nâ ki koftsûret
Înestsırr-ı vahdet müşkilhemm-i beyânşod⁷⁵⁵

Rubai

Hakk becân-ı ender nihân ve cân bedel ender nihân
Ey nihân ender nihân, ender nihân ender nihân
Anınçünremz-i 'ıyân ki bânişânest ve beyân
Ey cihân ender cihân, ender cihân ender cihân⁷⁵⁶

Ferd

Ender in ma'na-yı hıredha şod zerest
Çun kalem anca residi şod şikest

Ve risâlenin evvelinde kutbu'l ârifin ve şeyh-i muhakkikîn Muhyîddin kuddise sirrahu'l azîz fi istiftâhi kitâbi nüshatü'l hakda “*Elhamdü lillahi ceale'l-insane'l-kâmile muallime'l-melek, ve edara Sübhânehu ve teâlâ teşrîfen ve temvîhen bi enfâsihi'l-felek/Allah'ahamd ederim, İnsan-ı kâmilî mülkûn muallimi kıldı ve onu tesbih ederim insanın nefesiyle felekleri onurlandırarak ve şereflendirerek yönetti.*” Ve kâle Ebu Tâlib kuddise sirrahu'l aziz fi kitabi kutu'l kulûb ‘*innel eflâktedur bil enfâsi beni âdem*’ deyû zikr eylemişlerdir. İnne alâmâtîl kâmilî en yakdirahu alel ehyâ vel emâmîti ve emsâlihâ

⁷⁵⁵ Suret mana, mana ki sûreti dile getirmektir

Bu vahdetin sırrıdır, (böylece) her müşkil açığa kavuştu

⁷⁵⁶ Hak can ile saklı olanda, can saklı olandan bedel

Ey gizli olanlar içinde saklı olan, gizlilikte saklı

Onun içindir ‘âyânın işaretî, nişan iledir beyânı

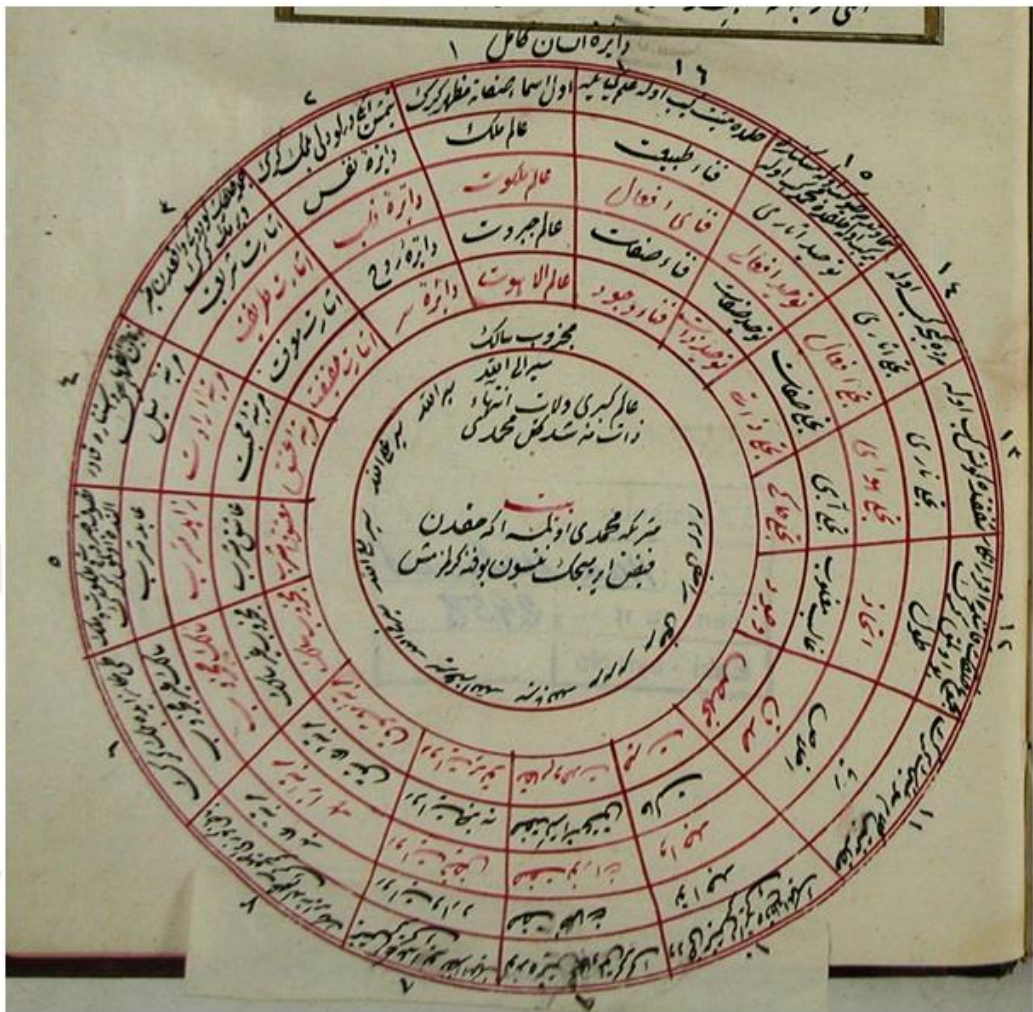
Ey cihânlar içindeki cihân, cihân içinde cihân

ve itlâkıs sûreti alallahi mecâzen izen lâ teştemilü fil hakîkati illâ fil mahsûsâti fefil ma'kûlâti mecâzen bihâzâ bi i'tibâri ehliz zâhiri ve emma indel muHakkikin. [97a] Liennel hâlimu bieserihi sûretil hazreti'lhey'eti tefdîlen ve insânü'l kâмили sûretehu cem'an. Kemâ kâle aleyhisselâm “innellahe haleka Âdeme ala sûretih/Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı” ve kâle Müeyyidil Cendî fî evvelit tevrâti kâlellahu Teâlâ: ‘innel halka elhalka insânen alâ sûretinâ ve heye'tinâ ve şeklinâ/Nûrâniyyetin evveli hususunda Allah şöyle buyurdu: Mahlukattan insanı kendi suretimizde, hey'etimizde ve şeklimizde yaratmayı istedik’ kemâ kâle aleyhisselâm:”Raeytü rabbî bi ahsene sûretin/Rabbimi en güzel şekilde gördüm” kavluhû Teâlâ: وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي 757 خَلِيفَةَ الْأَرْضِ deyû buyurmuşdur.

Halife-i hakk olanlar insan-ı kâmil olanlardır ki hazreti Hakk'ın mazharı tâm olub ana binâen merhum şeyh Bâyezidi Rûmî kuddise sırrahu'l aziz bir dâire vad' eylemişlerdir on altı vecih ki içinde tertib üzere zikr olunur.

Temmet temâm.

⁷⁵⁷ (Ey Resûlüm!) Hani Rabbin meleklerle: “Ben, yeryüzünde (hükümlerimi yerine getirecek) bir halife (yetki ve yöneticiliğe elverişli insan) yaratacağım.” demişti.

SONUÇ

Bu çalışmada, Şeyh Muhyiddin er-Rûmî'nin, *Devâiru'l-Maârif* adlı eseri, günümüz alfabesine aktarılarak dini ve tasavvufî yönden incelenmiştir.

Eser, 16. yüzyıla ait olup bize o dönemdeki Halvetiyye tarikatının tasavvuf anlayışı ile ilgili bilgi vermektedir.

XIII. yy. da Osmanlı'yı, Muhyiddin İbn Arâbî'nin sistemleştirdiği, vahdet-i vücud görüşü, büyük ölçüde etkilemiştir. Osmanlı tasavvuf düşünce sistemi, kendisinden önce oluşmuş İslam düşüncesinin devamı ve bu birikimin mirasçısı konumundadır.

XIV. yy. Osmanlı tasavvuf düşüncesi ise sistemleşerek, klasik dönemi temsil etmektedir. Davud Kayserî, Ekberiyeye Mektebinin en önemli isimlerindedir. Sadreddin Konevî'nin talebesi olan Abdurrezzak Kâşânî'nin yanında yetişmiştir. İbn-i Arabî'nin *Fususü'l Hikem*'ini şerh etmiştir. Davud Kayserî'den sonraki en önemli şahsiyet ise Osmanlı'nın ilk şeyhü'l İslamı Molla Fenârî'dir. Molla Fenâriden sonra bu okulun görüşleri Kutbuddin İznikî, Akşemseddin, Eşrefoğlu Rûmî, Muslıhiddin Mustafa, Çelebi Halife diye bilinen Cemal Halvetî, Bâyezid-i Rûmî gibi mutasavvıflar vasıtasıyla XV.yy.'dan, XVI. yy'a taşınmıştır. Ve dirayetli mutasavvıflar vesilesiyle vahdet-i vücud nazariyesi etkisini devam ettirmiştir.

O dönemde İbn-i Arabî'nin talebelerinin eserlerini şerh ya da tercüme etmelerinin yanı sıra mutasavvıflar, müstakil olarak vahdet-i vücûd meselerine dair risâleler yazmışlardır. Dolayısıyla batıdan Muhyiddîn İbn-i Arabî (638), doğudan Mevlânâ Celâleddî Rûmî (672) Anadolu'nun İslamlaşması yönünde etkili olmuşlardır.⁷⁵⁸

Osmanlı'nın Kanûnî Sultan Süleyman padişahlığı dönemine rastlayan zaman diliminde Rumeli subaşı olan Hüsâmeddin Paşa'nın bu topraklarda cami, kervansaray ve zâviye inşa ettirdiği kaynaklarımızda yazmaktadır. Buna göre, XVI. yüzyılın

⁷⁵⁸ Geniş bilgi için bkz. Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, (İz Yay. İstanbul, 2003); Reşat Öngören, *XV ve XVI Asırlarda Osmanlıda Tasavvuf Anlayışı*, (Ensar Neşriyat, İstanbul, 1999).

başlarından itibaren şehrin kesin şekilde müslüman karakterini kazanmaya başladığı görülmektedir.

Risâlemizin yazarı Şeyh Muhyiddin er- Rûmî'nin Köstendil'e bağlı İştîp şehrinde Hüsameddin Paşa Camii avlusunda medfun bulunması bu beldelerin ihyasında etkisinin olduğunun göstergesi olmuştur.⁷⁵⁹

Muhyî Efendi risâlesinde, kendisinden feyz aldığı hocası Bâyezid'den sıkça bahsetmektedir ve hocasının yetiştirmesi ve etkisiyle bu görüşü benimsediğini görmekteyiz.

Risâlenin ana konusu marifetullah olup bu başlık altında âlemi, insanı, yaratılıştan itibaren inceleyerek, insan-ı kâmil mertebesine ulaşma yollarını öğretmektedir. Bunu anlatırken de Muhyî Efendi, nazım ve nesir yazım uslubunu kullanmış, anlatılanları da özetleyerek kolaylaştırmak için oluşturduğu dâireleri risalesinde çokça kullanmıştır.

⁷⁵⁹ Musa Sezer, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Köstendil (Ilıca) Mahalleleri*, *Journal of History and Future*, 3, (1), 136-150.

KAYNAKÇA

- Abubairov, Nurbol. «Gazâli'de Kalp Kavramı.» *Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Alper, Hülya. "Sırât-ı Mustekîm". Cilt XXXVII, *DİA* içinde, 119-120. Türkiye Diyanet Vakfı, 2009.
- Arabî, İbn. *Fütûhât-ı Mekkiyye Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Çeviren Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.
- Arabi, Muhyiddin ibni. *Fusûsu'l Hikem Tercüme ve Şerhi*. Çeviren Ahmet Avni Konuk. İstanbul: İFAV, 1999.
- Arâbî, Muhyiddin İbn-i. *Marifet ve Hikmet*. Çeviren Mahmut Kanık. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Arâbî, Muhyiddin İbn-i. *Nurlar Hazinesi (Mişkâtü'l Envâr)*. Çeviren Mehmet Demirci. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- Arâbî, Muhyiddin İbn-i. *Varlık Ağacı (Şeceretü'l Kevn)*. Çeviren Vahdettin İnce. İstanbul: Kitsan Yayıncılık, 2011.
- Ateş, Süleyman. "Hazarât-ı Hams". Cilt XVII, *DİA* içinde, 115-116. Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- Attar, Feridüddin. *Mantıku't-Tayr*. İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1998.
- Aykıt, Asiye. «Nefis Nazariyesi Çerçevesinde Fahreddin Er-Râzî'nin Ahlâk Düşüncesi.» *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014: 199-225.
- Azamat, Nihat. "Melekût". Cilt XXIX, *DİA* içinde, 47-48. Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.
- Bozgeyik, Burhan. *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Cihan Yayınları, 2006.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l Beyân*. Cilt VII. İstanbul: Eser Matbaası, 1389.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber, 1997.
- Coşan, Mahmut Esad. *Hacı Bektâş-ı Velî, Makâlât*. Ankara: Seha, 1971.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Ta'rîfât Tasavvuf Istılahları*. Çeviren Abdülaziz Mecdî Tolun. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.

- Çelebi, Evliya. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyehatnâmesi*. Çeviren Seyit Ali Kahraman. Cilt VI. İstanbul, 2010.
- Çelebi, İlyas. "*Şeytan*". Cilt XXXIX, *DİA* içinde, 99-101. Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.
- Çelik, İsa. «Hz. Mevlana'da İnsan-ı Kamil.» *Mevlânâ Celaleddin Rûmî 800. Yıl* içinde, 132-155. Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği, 2007.
- Çelikoğlu, Şahver. *Dîvân-ı Sezâyî-i Gülşenî*. İstanbul: İmak Ofset, 2015.
- . *Mârifetullah Allah'ı Bilme*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2004.
- . *Muhabbetullah Allahı Sevme*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2004.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitapevi, 2012.
- Ed-Dımaşki, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr. *Tefsîru İbn-i Kesîr*. Beyrut: Dâru'r Risâletü'l Alemiyye, 2010.
- Efendi, Seyyid Mustafa Rasim. *Tasavvuf Sözlüğü (İstlâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.
- el-Cîlî, Abdulkerim. *İnsân-ı Kâmil*. Çeviren Abdulaziz Mecdi Tolun. İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- el-Hakîm, Suad. *İbnu'l Arâbi Sözlüğü*. Çeviren Ekrem Demirli. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- el-İsfehânî, Rağîb. *el-Müfredât fî Garîbi'l Kur'ân (Kur'an İstılahları Sözlüğü*. Çeviren Mehmet Yolcu) Abdalbâki güneş. Cilt II. İstanbul: Çıra Yayınları, 2007.
- el-Kazvînî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen-i İbn-i Mâce*. Beyrut: Darü'r-Risâletü'l-Alemiyye, 2010.
- en-Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünen-i Nesâî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale Naşirun, 2014.
- Eyice, Semavi. *Hüsameddin Paşa Camii*. Cilt XVIII, 514-515. İstanbul: DİA, 1998.
- Feyzli, Hasan Tahsin. *Feyzu'l Furkan Kur'an Meali*. İstanbul: Server, 2010.
- Fikret Karaman, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Ural. «Şeytan.» *Dini Kavramlar Sözlüğü* içinde, 620. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006.
- Firûzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tahir Muhammed b. Ya'kûb. *Kâmûsu'l Muhît*. Beyrut, 1987.

- Fragar, Robert. *Kalp, Nefs ve Ruh*. İstanbul: Gelenek, 2003.
- Gazâlî, İmâm. *İhyâ-u Ulûmid-dîn*. Çeviren Mehmet Müftüoğlu. Cilt III. İstanbul: Pırlanta Yayınevi, 1988.
- Gazâlî, İmâm-ı. *Mişkâtü'l Envâr (Nurlar Âlemi)*. Çeviren Şadi Eren. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- . *Mukâşefetü'l Kulûb*. İstanbul: Çelik Yayınları, 1980.
- Gazâlî, Muhammed b. Muhammed et-Tûsî Hüccetü'l İslam İmam. *Tevhîd ve Ledîin Risâleleri*. Çeviren Serkan Özburun-Yusuf Özkan Özburun. İstanbul: Furkan Basım Yayın-Organizasyon, 1995.
- Güler, Zülfi. «Şeyh Galib Divanında Ayna Sembolü.» *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2004: 103-121.
- Gümüşhanevî, Ahmed Ziyâüddin. *Râmuz El-Ehâdis*. Çeviren Abdülaziz Bekkine. İstanbul: Gonca Yayınevi, 1997.
- Hakkı, Erzurumlu İbrahim. *Mârifetnâme*. İstanbul: Kıtasan Matbaacılık, 1984.
- Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed Eş-Şeybani Ahmed b. *Müsnedi İmam Ahmed b. Hanbel*. Dımaşk: Dârul Kalem, 2013.
- <http://www.masnavi.net/1/25/tur/4/2909/>. tarih yok. (erişildi: 07 24, 2018).
- <http://www.osmanlicaturkce.com/>. tarih yok. (erişildi: 07 25, 2018).
- Hulvî, Mahmud Cemaleddin el. *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemeât-ı Ulviyye*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları (İFAV), 1993.
- İltuş, Cüveyriye. «Muhyî ve Cihannümâsı.» *Yüksek Lisans Tezi*. Adana, 2010.
- Kadioğlu, İdris. «Muhyî Ve Hakikat-i Muhammediye Kasideleri.» *Journal of Turkish Language and Literature*, 2016: 205-228.
- Kâşânî, Abdurrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü Letâifu'l-a'lâm fi işarâti ehli'l-ilhâm*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Kılavuz, Ahmet Saim. "Azrâil". Cilt IV, *DİA* içinde, 350-351. Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.
- Kırkkılıç, Ahmet. *Başlangıçtan Günümüze Tasavvuf*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1996.
- Konuk, Ahmed Avni. *Fusûsu'l Hikem ve Şerhi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2010.
- Kotku, Mehmed Zahid. *Tasavvufî Ahlak*. İstanbul: Server Yayınları, 20017.

- Kuşeyrî, Abdulkerîm. *Kuşeyrî Risâlesi*. Çeviren Şeyhülislâm Hoca Sâdeddin Efendi. İstanbul: Yasin Yayıncılık, 2005.
- Kutluer, İlhan. "Felek". Cilt XII, *DİA* içinde, 303-306. 1995.
- Kutluer, İlhan. "Nûr". Cilt XXXIII, *DİA* içinde, 245-246. 2007.
- Manzûr, Ebu'l- Fadl Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrerem İbn. *Lisânü'l-Arab*. Cilt I. Beyrut: Dâru'l İhyâ-i't Turâsi'l Arabî, 1997.
- Mehmet Görmez, Mehmet Emin Özafşar, İsmail Hakkı Ünal, Yavuz Ünal, Bünyamin Erul. *Hadislerle İslam*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.
- Meyveci, Asuman. «Bâyezid-i Rûmî'nin Sırr-ı Cânân Mesnevîsi.» *Yüksek Lisans Tezi*. Sivas, 1998.
- Nesefî, Azizüddin. *Tasavvufta İnsan Meselesi (İnsan-ı Kâmil)*. Çeviren Mehmet Kanar. İstanbul: Dergah Yayınları, 1990.
- Nîsâbûrî, Ebu Abdullah İbnü'l-Beyyi Muhammed Hâkim en. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*. Amman-Beyrut: Dâru'l Osmâniyye-Dâru İbn Hazm, 2007.
- Ömer, İmam Fahreddin Muhammed er-Râzî ibnü'l-Allâme Ziyâüddin. *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihi'l Ğayb*. İstanbul: Matba'a-i Âmire, 1307.
- Öngören, Reşat. «Bir Bilgi Kaynağı Olarak Tasavvufta Keşfin Değeri.» *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002: 85-96.
- . *Osmanlılarda Tasavvuf*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Öngören, Reşat. «XV ve XVI Asırlarda Osmanlıda Tasavvuf Anlayışı.» *İslami İlimler Araştırma Vakfı*, 1999: 207-219.
- Özerverli, M. Sait. "Mülk". Cilt XXXI, *DİA* içinde, 540. Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi, 2006.
- Râzî, Fahreddin. *Kitâbü'n-Nefs ve'r-Rûh ve şerh-u kuvâhümâ*. Düzenleyen: Muhammed Sağır Hasen el Ma'sûmî. Tahran, 1364/1944.
- Râzî, Fahrettin, Terc. Suat Yıldırım. *Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l Ğayb*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddin. «Mesnevî.» çeviren İzbudak, Abdalbâki Gölpinarlı Veled. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Ruşid, Bilal. «Salnamelere Göre XIX. Asırda İştîp'de Sosyo Ekonomik ve İdari Durum.» *Yüksek Lisans Tezi*. Bursa, 2016.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't Tefâsir*. İstanbul: Dersaadet Yayınevi, 1976.

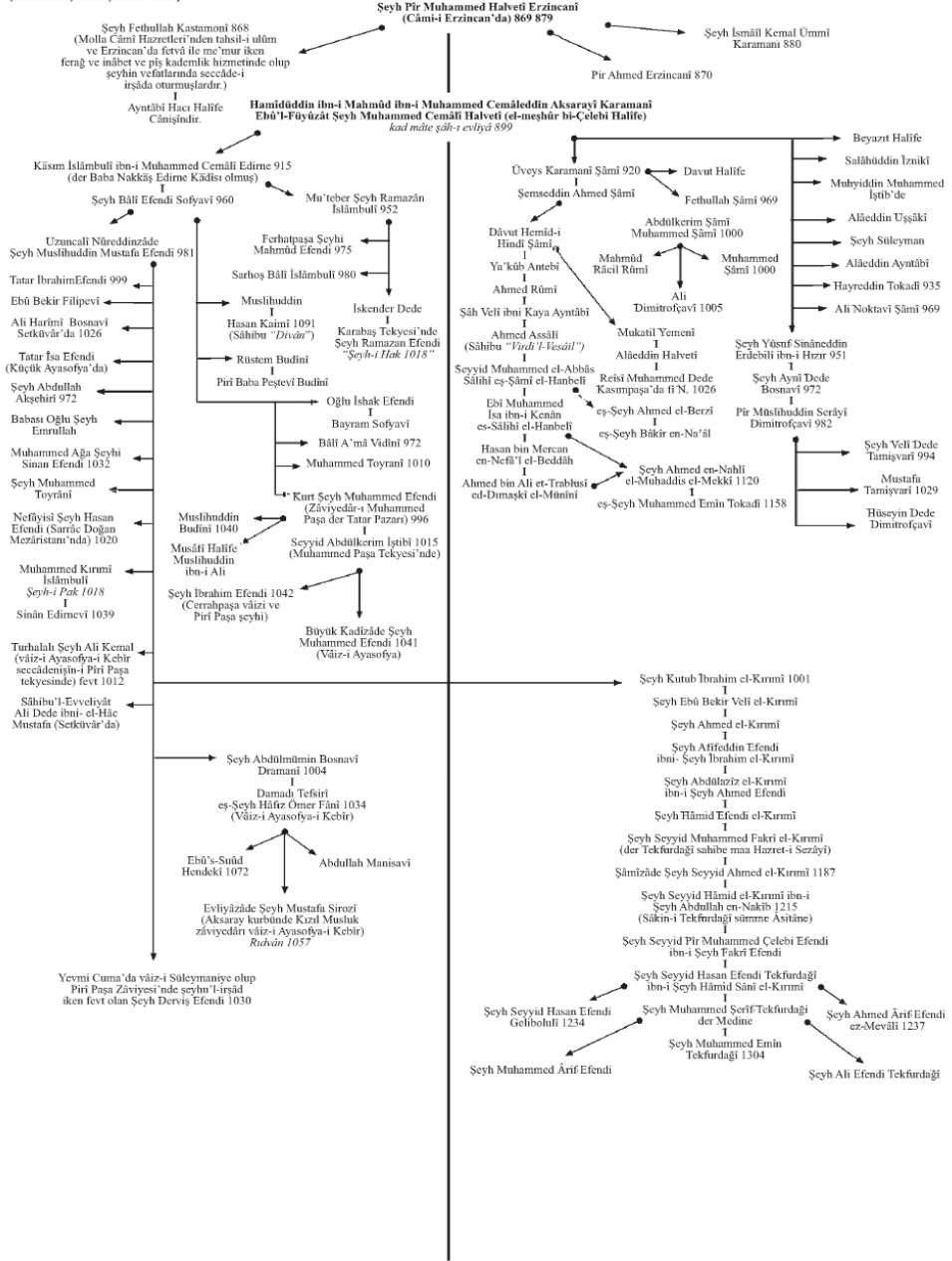
- Seccâdî, Seyyid Cafer. *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Sezer, Musa. «Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda.» *Journal of History and Future*, 2017: 136-150.
- Sunar, Cavit. *Ana Hatlarıyla İslam Tasavvuf Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978.
- Şentürk, M.Hüdaî. *Bezmi Âlem Valide Sultan*. Cilt VI, *DİA* içinde, 108-113. Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Şükûn, Ziya. *Farsça- Türkçe Lügat*. İstanbul: MEB Yayınları, 1996.
- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre Dîvân*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Topaloğlu, Bekir. "Kâdir". Cilt XXIV, *DİA* içinde, 124. Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- Tosun, Necdet. "Sır". Cilt XXXVII, *DİA* içinde, 113-115. Türkiye Diyanet Vakfı, 2009.
- Türer, Osman. *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1995.
- Türer, Osman. *Bayezid Halife*. Cilt V, *DİA* içinde, 242. Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Türer, Osman. «Tasavvufî Düşüncede İnsan.» *Tasavvuf İlmi Ve Akademik Araştırma Dergisi*, 1996: 9-15.
- Türkmen, Hasan. «Fahreddîn Râzî'nin Nefs Kavramı ve Mahiyetine Yönelik Yaklaşımı.» *Eskiyeni*, 2015: 95-128.
- . <http://isamveri.org/pdfdrg>. tarih yok. (erişildi: 02 17, 2018).
- Uğurlu, Serdar. <http://turukdergisi.com>. 2015. (erişildi: 2018).
- Uğurlu, Serdar. «Makedonya-Valondova Hidrellez Âdetlerinden "Yeşillenme", "Kısmet Kapama" Ve "Martufal Çekme" Âdetleri.» *Türük ve Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2015: 37-66.
- Uludağ, Süleyman. "Bâtın İlmi". Cilt 5, *İslam Ansiklopedisi* içinde, 188-189. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Uludağ, Süleyman. "Kalb". Cilt XXIV, *DİA* içinde, 229-232. Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- Uludağ, Süleyman. "Nefis". Cilt XXXII, *DİA* içinde, 526-529. Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- Uludağ, Süleyman. "Nûr". Cilt XXXIII, *DİA* içinde, 244-245. Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.

- . *Kelabâzi Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2013.
- . *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012.
- Vassaf, Osmânzâde Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. İstanbul: Kitapevi, 2006.
- Yeğın, Abdullah. *Osmanlıca-Türkçe Yeni Lugat*. İstanbul: Hizmet Vakfı, 1978.
- Yıldırım, Ahmet. *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*. Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2000.
- Yıldırım, Celal. *Bâyezid Bestâmî ve İslam Tasavvufun Özü*. İstanbul: Demir Yayınevi, 1978.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *el- Lü mâ İslam Tasavvufu*. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996.
- . *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009.
- Yücer, Hür Mahmut. «Vahdet-i Vücûd Düşüncesini Açıklamada Halı Sembolizmi ve Muhyiddin-i Rûmî'nin Temsîl-i Kâlîçe İsimli Risâlesi.» *Journal of History Culture and Art Research* VI, no. 3 (2017): 358-436.
- Yücer, Hür Mahmut. «Vahdet-i Vücûd Nazariyesinin İzahında Nokta Sembolizmi ve Muhyiddin-i Rûmî'nin Temsîl-i Nokta Adlı Eseri.» *Journal of History Culture and Art Research* VI, no. 2 (2017): 199-278.
- Zafer Erginli, İlyas Karslı, Yavuz Köktaş, Nurettin Ödül, Rıfat Resul Sevinç, Salih Sabri Yavuz. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.

Silsilenâme-i Aliyye-i Meşâyih-i Sûfiyye⁷⁶⁰

[Silsilenin baş tarafı için bkz. vr. 23a]

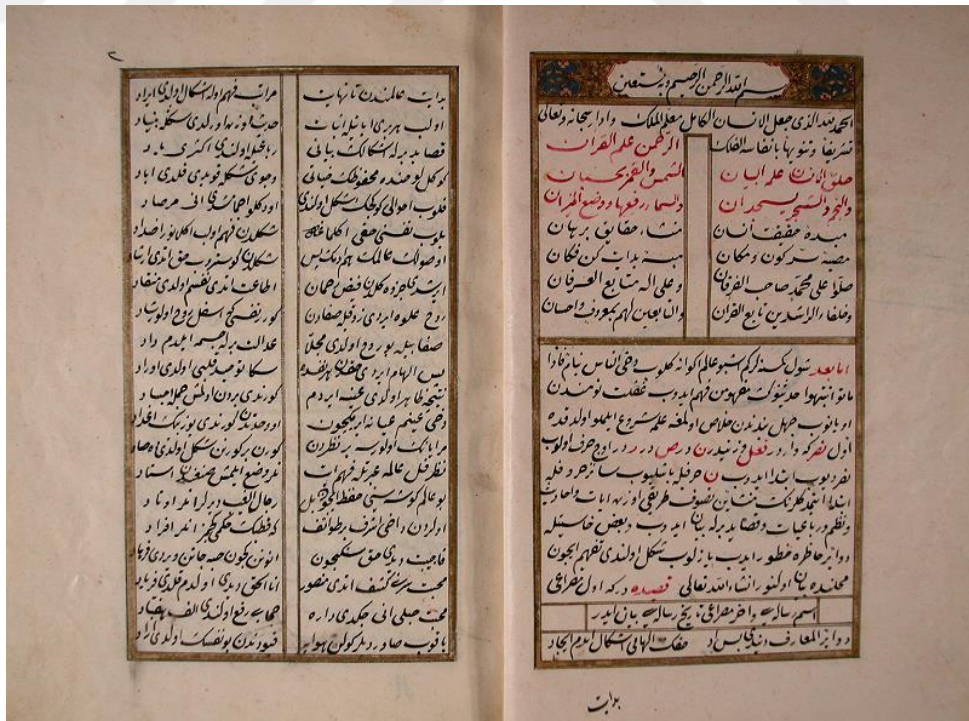
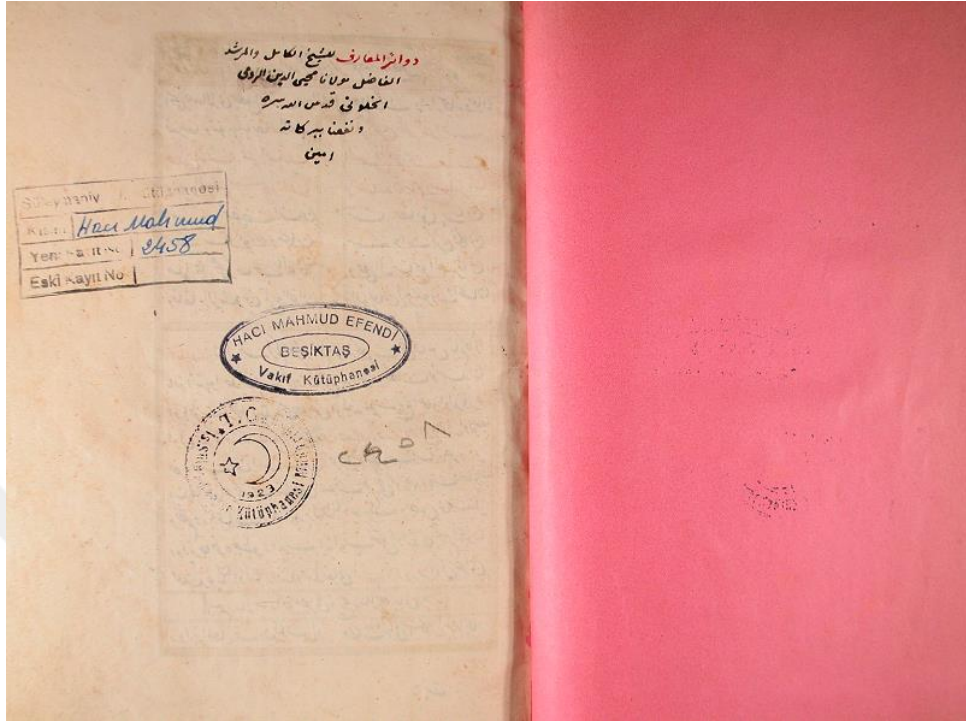
vr. 24b

[Silsilenin devamı için bkz. vr. 23a]

760 Tabibzade M. Şukri, Silsilenâme-i Aliyye-i Meşâyih-i Sûfiyye, Selimağa Ktp., Hüdayî no: 1098.

Devâirü'l-Maârif'in ilk sayfaları.

Devâirü'l-Maârif'in son sayfalari.

EK-3

Fotoğraflar.

Hüsamettin Paşa Cami

Cami ve Meydin Baba Türbesi

İştîp-Meydin Baba Türbesi

ÖZGEÇMİŞ

1972 Çaycuma'da doğdu. İlkokuldan sonra 1984-1987 yılları arasında Zonguldak Aziziye Kur'an Kursunda hafızlığını tamamladı. 1993 yılında Zonguldak İmam Hatip Lisesinden, 1998 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2006-2011 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak Zonguldak Murat Kur'an Kursunda, 2011-2012 yılında da Karabük Doğan-tepe'de Kur'an Kursu öğreticiliği yaptı. 2012 yılında vaizliğe geçerek bir yıl Eskipazar ilçe vaizliği görevinde bulundu. 2013-2015 tarihleri arası Aile ve Dini Rehberlik Bürosu koordinatörlüğü yürüttü. 2013 yılından itibaren Karabük il vaizi olarak görev yapmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığının açmış olduğu Aile ve Dini Rehberlik, Sosyal Hizmetler, Cezaevi, Rehber Vaizler ve Formatör Öğretici eğitim ve seminerlerine, ayrıca Aile ve Dini Rehberlik, hac ve umre çalıştaylarına katıldı. 2013 tarihinden itibaren çeşitli illerde hafızlık tespit sınavlarında komisyonda görev almaktadır. Evli ve üç çocuk annesidir.